Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

IV.

A Széchényi Országos Könyvtár az önkényuralom korában (1849—1867)

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Újjászervező kísérletek Mátray Gábor könyvtárőrsége idején

1. AZ ORSZÁG POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI HELYZETE A SZABADSÁGHARC UTÁN

A) Az önkényuralom első évtizede

Császári abszolutizmus

A szabadságharc leveretésével a magyar államiságot olyan katasztrófa érte, amilyent fennállása óta még nem szenvedett el. Most ui. az országnak nemcsak területi egysége bomlott fel, mint pl. 1526 után, hanem politikai önállósága is maradéktalanul megsemmisült. Magyarország ekkori jogfosztottsága teljesebb volt minden korábbinál, a II. JÓZSEF korinal is. Ama felvilágosult császár ti. annak idején legalább formailag fenntartotta az akkori idők hagyományos központi kormányszerveit (a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kamarát) s ezek keretében magyar tisztségviselőkkel igazgatta az országot, FERENC JÓZSEF azonban nemcsak az 1848-ban létesült polgári-nemzeti alkotmányosságot (a minisztériumot és a parlamentet) törölte el, hanem egyáltalán mindennemű magyar önkormányzatot is megszüntetett. Magyarország — így szólt a császári ítélet — nyílt lázadásával és forradalmi cselekményeivel egyszer s mindenkorra eljátszotta önállóságát és az oszthatatlan egységes osztrák császárság része lett. Most tehát bosszúálló büntetésből valósította meg a dinasztia azt, amit a XVIII. század végén a közboldogság jelszavával próbált megteremteni: a fejedelmi autokráciával kormányzott központosított birodalmat.

Gyakorlatilag Magyarország 1849-ben a Birodalomnak egyik koronatartománya lett, csakúgy mint a Habsburg jogar alá tartozó bármely más territórium. A nemzeti politikai intézmények helyébe előbb katonai diktatúra lépett, majd német—cseh tisztviselői karral megszervezett, az ügyeket német nyelven intéző császári hivatalszervezet.[1]

A letiport, megalázott ország népe a katasztrófa óráiban attól is tarthatott, hogy esetleg az 1848 előtti feudális társadalmi viszonyok közé fog visszaesni. Ez azonban nem fenyegetett, annál inkább egyes maradványainak továbbélése, illetve a konzervatívok törekvéseinek megfelelően az is, hogy a polgári jogegyenlőség elismerését részben a rendi struktúra továbbépítésével társítják.[1a]

A Bach-rendszer

Tudvalevő, hogy a FERENC JÓZSEF-i abszolutizmus az 1848-ban birodalomszerte kibontakozott polgári jogrendet, korlátok közé szorítva bár, de fenntartotta. Így kívánta ezt a hatalom érdeke s az európai társadalomfejlődés törvénye, mely alól a Birodalom többé nem vonhatta ki magát. Ez a politikai szükségszerűség vezetett oda, hogy a császár saját önkényuralmát 1849-től 1860-ig egy felerészben polgári

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

összetételű, a kapitalizmus elvi alapján álló birodalmi minisztérium által gyakorolta. E kormány — amelyet nagyhatalmú belügyminiszteréről, Alexander Freiherr von BACHról BACH-*rendszernek* neveztek — az egész Birodalomban kíméletesen végrehajtotta a feudális gazdasági és társadalmi intézmények felszámolását s utat nyitott a tőkés fejlődésnek. Egy évtizedre terjedő működése alatt — hasonlóképpen, mint II. JÓZSEF korában — a rendeletek és fejedelmi nyílt parancsok özönével bürokratikus úton és rendőri segédlettel mesterségesen próbálta létrehozni mindazt, aminek alkotmányos kormányzás esetén a társadalom öntevékenysége által kellett volna megvalósulnia.

Ez az abszolutisztikus-bürokratikus polgárosítás Magyarországra is kiterjedt és — noha kifejezetten összbirodalmi érdekeket kívánt szolgálni — némely tekintetben ránk nézve is hasznosnak bizonyult. Így pl. a jobbágyfelszabadítás végrehajtásával, a polgári igazságszolgáltatás megszervezésével, a közoktatás koszerűsítésével s egyéb rendelkezésekkel — bár társadalmi vonatkozásaikat tekintve ezek is sokban megcsonkítva érvényesültek — tulajdonképpen 48-as célkitűzések valósultak meg. Mégis az a körülmény, hogy a kormány a nemzeti szempontok teljes figyelmen kívül hagyásával, sőt gyakran azokkal ellentétesen tevékenykedett, kétes értékűekké tette még a kedvezőnek mondható társadalmi és kulturális intézkedéseket is.[2]

Ilyen új helyzetben, ilyen politikai és társadalmi adottságok közepette találta magát 1849 őszétől kezdve a Magyar Nemzeti Múzeum. Vezetői minden bizonnyal igen borúlátó hangulatban néztek a jövő elé s nem egykönnyen jöhettek tisztába azzal, mit kell tenniök az intézet létének és fejlődésének biztosítása érdekében. Jó kapcsolatot teremteni az intézet felügyeletére rendelt új hivatalos szervekkel, alkalmas módon tájékoztatni őket a Múzeum és Könyvtára rendeltetéséről, végül megértést és pártfogást biztosítani az intézet számára, egyáltalában nem volt könnyű feladat. JÓZSEF nádor személyében ötödfél évtizeden át ui. olyan lelkes és hatalmas patrónusa volt az intézetnek, amilyent az új, többnyire idegen hivatalnokok körében semmiképpen sem lehetett találni. Nehézséget okozott az is, hogy a kormányzat szervezete nem volt állandó jellegű; az illetékes fórumok gyakran változtak s vezetőik is minduntalan cserélődtek.

Kezdetben, a katonai kormányzat, az ún. HAYNAU-diktatúra időszakában (1849 júliusától 1850 júliusáig) egy teljhatalmú császári biztos, Karl Freiherr von GERINGER kezében volt Magyarország polgári ügyeinek intézése. Az ő hivatala alakult át 1851-ben cs. kir. *Helytartósággá (K. K. Statthalterei für Ungarn)*, amelynek elnöki tisztét 1853. áprilisáig ugyancsak ő töltötte be. 1851 őszén az ország legfelsőbb vezetését mint kormányzó, ALBRECHT főherceg tábornagy, a császár nagybátyja vette át. Számára szerveződött a *Magyarországi Katonai és Polgári Kormányzóság* (*K. K. Militär- und Civil-Gouvernement für Ungarn* — később K. K. *General-Gouvernement des Königreichs Ungarn*) elnevezésű főhivatal.[3]

Ez a két főhatóság (a Kormányzóság és az alája rendelt Helytartóság) az egész BACH-korszak alatt (1860-ig) fennállt. A Helytartóság azonban 1853-tól — az ország újonnan létesített 5 nagy közigazgatási kerülete szerint — kerületi helytartósági osztályokra decentralizálva működött. A főváros felett a *Budai Helytartósági Osztály (K. K. Statthalterei-Abteilung zu Ofen)* volt illetékes.[4]

E szerint a Nemzeti Múzeum is 1851-től 1853 tavaszáig a Helytartóság, ezután pedig a Budai Helytartósági Osztály hatósága alá tartozott; bármely ügyben ehhez kellett fordulnia. Ám ez a fórum csak véleményező szerv volt, véghatározatokat

nem hozhatott; döntésre mindenben a Kormányzóság volt jogosult. Nagyobb fontosságú kérdésekben pedig még a Kormányzóság sem foglalhatott véglegesen állást anélkül, hogy előzetesen meg ne kérdezte volna a BACH báró vezetése alatt álló bécsi *cs. kir. Belügyminisztériumot*.

Mielőtt részletes vizsgálat alá vennénk, hogy az új császári államhatalom 1849 őszétől kezdődőleg milyen álláspontra helyezkedett a Nemzeti Múzeummal és a keretébe tartozó Széchényi Országos Könyvtárral szemben, hogyan avatkozott bele belső életükbe, mennyiben gátolta, illetve mennyiben mozdította elő fejlődésüket, előbb betekintést kell nyernünk Pest-Buda társadalmi és kulturális életének az önkényuralom alatt végbement alakulásába.

B) Gazdasági és kulturális viszonyok Pest-Budán a Bach-korszakban

Az 1849. évi katonai vereség és politikai következményei súlyos következményeit elsősorban és legfőképpen a kettős főváros szenvedte meg. Pest-Budára mint a forradalom központjára és társadalmi bázisára a legsúlyosabb büntetést kellett mérni. S valóban, HAYNAU rémuralma itt tombolta ki magát a legkegyetlenebbül. Ismeretes, hogy itt indították a legvadabb hajszát a „felségsértők" felkutatására, itt az ún. Újépületben gyűjtötték össze a politikai foglyok zömét, itt működtek a legfőbb katonai bíróságok s itt hozták meg a drákói szigorúságú ítéletek legtöbbjét. A KOSSUTH-bankók megsemmisítése miatt pedig az országnak e leginkább urbánus városa szenvedte a legnagyobb inséget.

Ámde a pest-budai társadalom mindezt keményen kiállta. Az élet — a szükségtől kényszerítve — viszonylag hamar elrendeződött: rövid fennakadás után folytatódott a polgári termelőmunka és az árucsereforgalom. Nyilvánvalóvá vált, hogy azt a lendületes gazdasági-társadalmi-szellemi fejlődést, amely a reformkorban Pest-Budán kibontakozott, a terror huzamosan nem tartóztathatja fel.[5]

Népesség

A testvérvárosok lakossága az események következtében nyilván több tízezernyi fővel megcsappant, de a meg nem szűnő és egyre növekvő vidéki bevándorlás folytán a népességszámban ez a fogyás alig jutott kifejezésre. Az 1851. évi népösszeírás szerint Pest-Buda összlakossága 172 935 főt tett ki, 1857-ben pedig 191 796 főt. A zöm (119 321, illetve 136 566 fő) természetesen továbbra is Pestre esett. Ha e számokat a reformkor eleji (1827 évi) statisztikával szembeállítjuk, kiderül, hogy a népesség egy negyedszázad alatt nem kevesebb, mint 100, illetve 120%-kal növekedett, vagyis a főváros most már vitathatatlanul Kelet-Közép-Európa vezető nagyvárosai közé tartozott.[6]

Pest a „magyar London"

Ezt a nagyszerű fejlődést Pest dunai gazdasági jelentőségének, nemzetközi vásárvárosi szerepének reformkori nagyarányú felfokozódása magyarázza meg. A felfokozódást viszont kivált a közlekedés forradalmi átalakulása (a gőzhajózás és a vasúti forgalom megindulása) mozdította elő, de hozzájárult a reformországgyűlések liberális szellemű törvényalkotása is. Nem ok nélkül kapta Pest ekkoriban

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a „*magyar London*", illetve a „*Kelet kapuja*" elnevezést. Hiszen mind nagyobb mértékben itt bonyolódott le Közép-Európa és a Balkán árucsereforgalma.

E nagyarányú fejlődés megakasztása az abszolutizmusnak nem állt érdekében, ellenkezőleg a BACH-rendszer az osztrák—magyar vámvonal megszüntetésével és a kereskedés polgári szabályozásával hathatósan támogatni igyekezett ezt. Így az ötvenes években Pest változatlanul az ország legnagyobb árupiaca maradt. Áruforgalma a korszerű közlekedéssel nőttön nőtt. A vásári forgalom fő összetevői továbbra is a nyerstermények, kivált a gabona, továbbá a vágómarha, valamint a különféle kézműáruk voltak. Az árukereskedelemmel együtt növekedett a hivatásos kereskedők száma is. 1852-ben Pesten nem kevesebb, mint 1160 kereskedőcég működött s közöttük 163 nagykereskedelmi vállalat. A tőkés társadalmi rend kibontakozásával hamarosan sor került a kereskedelem intézményeinek modernizálására is. 1850-ben megalakult a kereskedők hivatalos érdekképviseleti szerve, a *Pesti Kereskedelmi Kamara*, 1852-től a *Pest-Budai Kereskedelmi- és Iparkamara*. 1853-ban alapították kivált a főváros kereskedelmi életének fejlesztésére a *Pesti Lloyd Társulat*ot. Az utóbbinak közreműködésével jött létre 1854-ben a szemestermények forgalmának szabályozására a *Pesti Gabonacsarnok* s több más szervezet.[7]

A tőkés árukereskedelem nagyarányú kitágulása szükségszerűen maga után vonta a pesti hitelélet korszerűsödését is. 1841-ben főként nagyvállalkozások finanszírozására alakult meg a *Pesti Magyar Kereskedelmi Bank*. Igaz, e jelentős pénzintézet — a forradalmi bankjegyek, az ún. KOSSUTH-bankók kibocsátása miatt — az ötvenes évek folyamán egyidőre súlyos válságba került. A hitelpiac igényeinek kielégítésére ezért osztrák pénzintézetek is fiókokat nyitottak Pesten.[8]

A kereskedelmi fejlődés, a kereskedelmi tőke felhalmozódása mindinkább egyengette a fővárosi nagyipar kibontakozását is. A negyvenes évek társadalmi propagandája által szorgalmazott textilipar kifejlesztéséről — a leküzdhetetlen osztrák verseny miatt — persze nem lehetett szó. De más jelentős reformkori gyárvállalatok (így pl. a GANZ-gyár) erősítése mellett, kezdeményező lépéseket lehetett tenni a malom-, szesz- és építőanyag-ipar alapvetésére.[9]

Pest-Buda vasúti csomópont

Döntő módon növelték Pest-Buda gazdasági jelentőségét az ötvenes években újra meginduló vasútépítkezések is, amelyek az országnak és a Habsburg-birodalomnak egyre szélesebb területét hozták közvetlen kapcsolatba fővárosunkkal. 1850—1854-ig létrejött az összeköttetés Pozsonnyal, illetve Szegeddel, 1855-ben Temesvárral, illetve Bruck a.d. Leithával; 1856-ban a *Déli Vaspályatársaság* megépítette a Triesztig vezető vasútvonalat, a *Tiszavidéki Vasúttársaság* pedig a tiszáninneni és -túli területeket kapcsolta Pest-Budához. A megvalósulás stádiumába került SZÉCHENYI István terve, Pest-Budának országos közlekedési központtá válása.[10]

Építkezések

Pest-Buda gazdasági-közlekedési jelentőségének az ötvenes években folytatódó növekedése magától értetődően további urbanizációt eredményezett. A háborús romok eltakarítása után újra megindultak a nagyarányú köz- és magánépítkezések. A Lánchídnak 1849 novemberében történt megnyitását aránylag rövid időn belül

követte a budai alagút és a Várba vezető kocsiút építése. Megkezdődött a lipótvárosi bazilika, a Dohány utcai izr. templom és a Nemzeti Lovarda építése. A Dunapart közelében három új nagyszálló épült. Jelentékenyen előrehaladt a város csatornázása és kikövezése is. 1856 nyarán esemény számba ment a gázüzemű utcai világítás bevezetése. Folytatódott az utcák, terek rendezése és sétahelyek létesítése. Mindezen felül sok-sok új emeletes lakóház épült.[11]

Korszerű polgárosodás

A városi életnek a kapitalizmus jegyében ilyeténképpen való kibontakozása természetesen feltűnő változásokat idézett elő a fővárosi társadalomban is. Folytatódott a polgárságnak a harmincas-negyvenes években megindult mélyreható átalakulása. A jelentőségét és tekintélyét vesztő patricius-polgárság helyét hovatovább tőkés nagypolgárság foglalta el, a céhes kismestereket pedig mindinkább háttérbe szorították a szabad kisiparosok és kiskereskedők, a mesterlegények mellett megsokasodtak a bérmunkások és különféle alkalmazottak, s végül a civlizatorikus szükségletek kiszélesülése, a tőkés gazdálkodás szervező feladatainak szakszerűsödése és a közigazgatás differenciálódása következtében jelentősen kiszélesült a szabad pályákon működő értelmiségiek, az intellektuális magánalkalmazottak és kishivatalnokok rétege is.[12]

Kaszinói, színházi és zenei élet

A polgárosulásnak és az intellektualizálódásnak ez a folyamata együtt járt a társaséleti és a kulturális igények nagymérvű fokozódásával. A felső rétegek (a nagypolgárság és a betelepült arisztokrácia) társas összejöveteleire szolgáló *Nemzeti*, illetve *Lloyd Kaszinó* mellett mind fontosabb szerepet töltöttek be a középrétegek és az értelmiség számára is hozzáférhető nemes szórakozások: a színház és a zene. A *Nemzeti Színház* drámai és operai előadásai iránt az ötvenes években — a német színjátszásnak Budára történt visszavonulása után — rohamosan kiszélesült az érdeklődés. A zenei kultúra növekedéséről tanúskodik a *Filharmóniai Társaság*nak 1853-ban történt megalakulása és hangversenyeinek intézményesülése. A középrétegeknek a klubélet iránti igényét a kávéházak voltak hivatva kielégíteni.[13]

Az értelmiség fejlődése

A színházi és zenei kultúrával párhuzamosan tovább fejlődött a kettős főváros olvasási kultúrája is. A polgári értelmiség számának gyors növekedése erőteljesen felduzzasztotta az olvasótábort. 1850/52-ben Pesten a kereseti adót fizető tisztviselők és honoráciorok száma együttesen meghaladta a 7000-et. A város egymaga mintegy 400 személyt foglalkoztatott[14] A szabad pályán működő pesti diplomások közül az ügyvédek száma 742, az orvosoké 154 volt. Rajtuk kívül 112 lelkészt, 32 zeneművészt, 22 festőművészt tartottak nyilván.[15] Az *Egyetem*en a forradalom után 850-en, a JÓZSEF-*ipartanodában* — melyet 1856-ban politechnikummá szervezték át — 170-en, az *Állatgyógytan-intézet*ben 60-an, a *kir. Tanítóképezdé*ben 30-an, a pesti piarista gimnáziumban 600—700-an, a pesti *Evangélikus gimnázium*ban több mint 200-an, a *Budai főtanodá*ban is mintegy 200-an tanultak. De jelentős volt még a középfokú magántanintézetek növendékeinek száma is.[16]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A fővárosi értelmiség nem csupán számában, de kultúrájában is növekedett. Meggyőző bizonyságul szolgál erre az ismeretterjesztő és szaktudományos könyvkiadó és művészeti társaságok és egyesületek gyors egymásutánban történt életrehívása. A Magyar *Tudós Társaság*on és a *Kisfaludy Társaság*on kívül az ötvenes években Pesten a következő ilyennemű intézmények álltak fenn: a *Kir. Magyar Természettudományi Társulat*, a *Magyarhoni Földtani Társulat*, a *Budapesti Kir. Orvosegyesület*, az *Országos Magyar Gazdasági Egyesület*, a *Szent István Társulat*, a *Pest-Budai Hangász-egyesület*, a *Festészeti Akadémia*, a *Pesti Műegylet* és a *Nemzeti Képcsarnok-egyesület*.[17]

Sajtó és könyvkiadás

Az intellektuális fejlődésről tanúskodik a napi és időszaki sajtónak mind nagyobb arányokban való kibontakozása is.

Pest-Budán (majdnem kizárólag Pesten) 1850-ben összesen 28 közlöny került ki sajtó alól, mégpedig: 13 magyar, 11 német, 2 szlovák és 2 román nyelvű. (Az ország valamennyi más városában, Erdélyt és Horvátországot is tekintetbe véve összesen 17.) A magyar lapok közül vezető szerepet természetesen a politikai hírlapok játszottak: a *Magyar Hírlap*, a *Pesti Napló*, a *Katolikus Néplap* és a hivatalos közlöny: az *Országos Törvény- és Kormánylap*. Rajtuk kívül jelentős volt még 1 szépirodalmi lap (a *Hölgyfutár*), 2 tudományos folyóirat (az *Academiai Értesítő* és az *Új Magyar Museum*), 1 szaklap (a *Gazdasági Lapok*), valamint 1 vallásos kiadvány (a *Religio*). 1852-ben a *Magyar Hírlap*ot a *Budapesti Hírlap* váltotta fel s megindult 1-1 új irodalmi, családi és színházi lap (a *Szépirodalmi Lapok*, a *Családi Lapok* és a *Délibáb*), 1854-ben pedig megjelent a kor legnépszerűbb „magazinja", a *Vasárnapi Újság*. Korszakos jelentőségű volt 1857-ben az *Orvosi Hetilap* megindulása. Pár év múlva 1858-ban 2 élclap is életrekelt (a *Bolond Miska* és az *Üstökös*). — Számos terméke volt a pesti német sajtónak is. Az évtized elején (1850-ben) 6 jelentősebb, jobbára üzleti jellegű napi-, illetve hetilap jelent meg német nyelven (a *Pester Localblatt*, a *Pester Morgenblatt*, a *Pester Wochenblatt*, a *Pester Zeitung*, a *Pest-Ofner Mercantil-Correspondenz* és később, 1854-től kezdve a méltán híressé vált *Pester Lloyd*). Német szépirodalmi lap 2 volt (a *Spiegel* és melléklete a *Schmetterling*); tudományos lap csak 1 (a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*).

Az ötvenes évek végéig a fővárosi napi- és időszaki sajtó — a szellemi polgárosodás megnyilvánulásaként — minden korábbinál nagyobb utat tett meg a fejlődésben.

1860-ban Pest-Budán (zömmel Pesten) már nem kevesebb, mint 80 közlöny jelent meg, éspedig: 58 magyar, 19 német, 2 szlovák és 1 román nyelvű. (Az ország többi városában együttvéve 50.)[18] A kibontakozás különösen magyar vonatkozásban feltűnő. A számszerű gyarapodást jelentős differenciálódás is kísérte. A kialakult főcsoportokról — a magyar és német sajtóra nézve — a 333. lapon elhelyezett kimutatást nyújthatjuk.

Az időszaki sajtónak e nagyarányú fejlődése és terjedése elősegítette a könyvirodalom fellendülését is. A szépíróknak és szakíróknak egyre bővebb alkalmuk nyílt műveik megjelentetésére. A tőkeerejükben egyre gyarapodó kiadó- és nyomdavállalatok — kivált a TRATTNER—KÁROLYI, a LANDERER ÉS HECKENAST, s az EMICH — ekkoriban már egyenrangú versenytársai voltak a budai *Egyetemi Nyomdá*nak. Jelentős szerepet nyert még az 1857-ben megalakult RÁTH Mór-féle vállalat

Magyar nyelvű sajtótermékek								
Hír-lapok	Családi lapok	Irodalmi és színházi lapok	Divat-lapok	Élc-lapok	Szak-lapok	Tudo-mányos lapok	Vallá-sos lapok	Hiva-talos lapok
11	6	10	5	2	10	7	4	3
Német nyelvű sajtótermékek								
6	3	—	—	—	3	1	5	1

is. Szerényebb keretekben folytatott kiadói tevékenységet további 4 cég: a BUCSÁNSZKY-, BEIMEL és KOZMA-, LUKÁCS LÁSZLÓ- és MÜLLER EMIL-féle nyomda. E hét pesti vállalat 1851-ben összesen 571, 1855-ben pedig 674 könyvet adott ki.[19]

Irodalmi élet

Hogy e könyvtermés milyen arányban oszlott meg a szépirodalom és a tudományos irodalom között, az nincs tisztázva, — valószínű azonban, hogy az előbbi játszotta a vezetőszerepet. A tudományosságnak a szélesebb olvasóközönséggel való kapcsolata már lazulóban volt; termékei ekkortól kezdve mindinkább csak a magas értelmiség körében tarthattak számot érdeklődésre. Szépirodalmat viszont úgyszólván minden művelt ember olvasott, mégpedig nem csupán szórakozásból, hanem hazafias vigaszként is. Ebben adódott ui. a társadalom számára az az erő, amely alkalmas volt a szabadságharc bukása következtében súlyos sérülést szenvedett nemzeti öntudat ébren tartására, a csüggedésnek, a kétségbeesésnek bizakodássá változtatására. Ezt a missziót a fővárosban tömörült írók — tudjuk — teljes sikerrel töltötték be. Az ötvenes, részben a hatvanas évek Pest-Budáján születtek meg és váltak közkinccsé az európai szintre emelkedett magyar irodalom klasszikus alkotásai: ARANY epikai művei, TOMPA és VAJDA János versei, JÓKAI, KEMÉNY és EÖTVÖS regényei, MADÁCH és SZIGLIGETI drámái, GYULAI Pál és CSENGERY Antal prózai értekezései és TOLDY Ferenc irodalomtörténeti feldolgozásai.[20]

Tudományos élet

A szépirodalom társadalmi szerepének nagyarányú megnövekedése azonban semmiképpen sem gátolta a harmincas évek óta Pesten összpontosuló tudományos élet kibontakozását. Ellenkezőleg, éppen ebben az időben, az ötvenes években ért véget tudományosságunkban a romantika korszaka s jutott érvényre a reális valóságszemlélet. Ettől kezdve a *Tudós Társaság* — újabb elnevezése szerint *Tudományos Akadémia* — keretei között mind a természet, mind a társadalom s kivált a történelem tanulmányozásában aggályos, szkeptikus vizsgálódás és erős kritikai szellem vált kötelezővé. Közmeggyőződéssé lett, hogy az európaival egyenrangú, korszerű

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

magyar polgári tudományt csakis ezen követelmények figyelembevételével lehet megteremteni.[21]

És valóban, tudósaink rendkívüli erőfeszítéseket tettek ennek a célnak elérésére. Tiszteletreméltó fáradozásaik eredményeképpen minden szakterületen — régieken és újakon egyaránt — rövid idő alatt nagy léptekkel sikerült előrejutni: alapvető jelentőségű, maradandó értékű műveket alkotni. Vezetőszerepet magától értetődően továbbra is a hungarológiai tudományszakok játszottak, kivált a nyelv- és a történettudomány. Rajtuk lehetett lemérni leginkább az idők változását: a szigorú szakszerűség érvényrejutását. Az Akadémián — az abszolút kormányzat által bevezetett korlátozások ellenére — a szakosztályokban egyre elmélyültebb munka folyt: tervszerű programalkotás és folyamatos kommunikáció. A szakmai irányítást az ötvenes évek közepén egy-egy szűkebb testület (a *Történelmi*, illetve a *Nyelvtudományi Bizottság*) vette át. A történészek megtervezték és megalapozták a *Monumenta Hungariae Historica* című nagyarányú kútfőkiadási vállalkozást, a nyelvészek pedig — a magyar nyelv szótárának munkálatai és a nyelvemlékgyűjtés mellett — megindították a *Magyar Nyelvészet* című szakfolyóiratot, amelyet később (1861-től) a *Nyelvtudomnyi Közlemények* váltott fel. Mindkét kezdeményezés évtizedekre szóló eredményes kutatómunkának vetett alapot.[22]

De a hivatalos, programszerű akadémiai munkálatok mellett a tudósok saját egyéni irodalmi produkciójában is kifejeződött a kedvező változás. Számos fővárosi és vidéki történetíró végzett jelentős kutató, gyűjtő és feldolgozó munkát, így többek között gr. KEMÉNY József, gr. MIKÓ Imre, KŐVÁRY László, HORNYIK János, PESTY Frigyes, kiváltképpen pedig SZALAY László és gr. TELEKI József. Velük egyidőben indította el a magyar művészettörténeti kutatást HENSZLMANN Imre, az igényesebb honismertetést HUNFALVY János, a folklorisztikai gyűjtést ERDÉLYI János, KRIZA János és IPOLYI Arnold. Folytatta nem sokkal előbb kezdett régészeti munkásságát ÉRDY János; továbbfejlesztette a statisztikai feldolgozást FÉNYES Elek és PALUGYAY Imre, és nagyszabású genealógiai összefoglalásba kezdett NAGY Iván. — A nyelvtudomány területén újra megindult CZUCZOR Gergely és FOGARASI János szótárírói tevékenysége és — ami még jelentősebb — új korszakot nyitott a magyar nyelvészeti vizsgálódásban HUNFALVY Pál és BUDENZ József.[23]

Szerény méretekben s még kevés területen, de megkezdődött a nemzetközi érdekű tudományszakok önálló művelése is. Erre az időszakra esik egyfelől a hazai közgazdaságtudomány megalapítása KAUTZ Gyula által, másfelől a korszerű orvosi szakirodalom kialakulása az 1857-ben megindult *Orvosi Hetilap* kereteiben BALASSA Jánossal, MARKUSOVSZKY Lajossal és SEMMELWEIS Ignáccal az élen.[24]

Számbavéve Pest-Buda polgárosulásának és intellektualizálódásának ötvenes évekbeli jellemző tüneteit, megállapítható, hogy a reformkori fejlődést az abszolutizmus nemzetellenes kormányintézkedései nem tartóztathatták fel. A gazdasági-társadalmi-szellemi kibontakozás lassan, de biztosan folytatódott. Ehhez különben a feudális viszonyok gyakorlati felszámolásával akarva akaratlanul a BACH-rendszer is hozzájárult. A politikai tevékenységet be lehetett tiltani, a közigazgatást germanizálni lehetett, de a művelődési törekvéseknek, a sajtó megjelenésének és a könyvkiadásnak, a színjátszásnak és a zenei életnek, az irodalom és a tudomány művelésének többé nem lehetett úgy útját vágni, mint a XIX. század elején, a FERENC-kori abszolutizmus idején.

Könyvtárak iránti társadalmi szükséglet

A feltartóztathatatlan szellemi továbbfejlődés természetesen a könyvtárak iránti társadalmi szükségleteket is állandóan fokozta. Igaz, a fővárosi közműveltség szintjének emelkedésével és a polgári értelmiség tágulásával a magánkönyvgyűjtés, a magánkönyvtárak létesítése is mind szélesebb körűvé vált. Ámde a belföldi könyvtermés erőteljes növekedése és a külföldi könyvek iránti igények fokozódása miatt a fennálló kívánalmakat ezen az úton nem lehetett kielégíteni. A szükségletek ti. három oldalról jelentkeztek. A polgári olvasóközönség és a hivatalnokértelmiség olyan közkönyvtári intézményeket kívánt, amelyek kölcsönzéssel hozzáférhetővé teszik az újonnan megjelenő magyar és német nyelvű szépirodalmi és ismeretterjesztő kiadványokat, s kézbe vehetővé a friss sajtótermékeket. Más jellegű volt a gyakorlati szakpályákon működő értelmiségiek (ügyvédek, orvosok, mérnökök, tanárok) szükséglete; az ő részükről az időszerű külföldi szakfolyóiratokkal és kézikönyvekkel felszerelt szakkönyvtárak iránti igény jelentkezett. A harmadik intellektuális csoport pedig, azok az akadémikus tudósok, akik életüket a hungarológiai kutatómunkára szentelték, új intézmények életrehívását nem kívánták, hiszen a fővárosban fél évszázad óta fennálló nemzeti gyűjtemény, a Széchényi Országos Könyvtár kiváltképpen az ő céljaik szolgálatára volt hivatott; ők csak azt szerették volna elérni, hogy ez a bibliotéka, amely 1838 óta úgyszólván hozzáférhetetlen volt, végre megnyíljék számukra.[25]

Ami e szükségletek közül az elsőt illeti, ti. a közművelődés iránt megnyilvánulót, erre kielégítő megoldást korszakunkig nem sikerült találni. Kísérletek persze történtek e végre. Ismeretes, hogy a XVIII. század utolsó évtizedétől kezdve Pesten is, Budán is több könyvkereskedő létesített hosszabb rövidebb ideig fennálló üzletszerű nyilvános kölcsönkönyvtárt, anélkül azonban, hogy ez az intézmény meg tudott volna gyökeresedni. A reformkorban a legnagyobb és legjelentékenyebb ilyennemű vállalkozás HECKENAST Gusztávé volt; ez 1839—1847-ig állt fenn és 8000 kötetes sokoldalú állományával Pesten úgyszólván missziót teljesített. Hogy a boltot megvásárló EDELMANN Károly folytatta-e ezt az üzletet, nem ismeretes.[26] Bizonyos azonban, hogy a pesti könyvkereskedő cégek jórésze melléküzletágként korszakunkban is foglalkozott kölcsönzéssel. Van példa arra is korszakunkból, hogy társas vállalkozással alapítottak nyilvános polgári könyvtárt. Egy 1852-ben megjelent városismertető Budával kapcsolatban említést tesz arról, hogy a Várkerületben működött egy ilyen részvénytársasági könyvtárüzlet. Ugyanekkor volt Budának egy másik kölcsönző tékája is a Víziárosban egyéni üzletként.[27]

Arra azonban még sem Pesten, sem Budán nem érett meg az idő, hogy a város közönsége, illetve a városi hatóság érezte volna indíttatva magát egy közművelődési könyvtár felállítására. Pedig erre éppen korunk kezdetén Pesten egy felettébb kedvező alkalom kínálkozott. FRANK Ignác (1788—1850) jogtudós egyetemi tanár 14 000 kötetet számláló értékes tékáját végrendeletileg azzal az óhajjal hagyta Pest városára, hogy belőle városi könyvtár létesüljön. A szervilis magisztrátus azonban feszélyezőnek tartotta az öngyilkos professzor végakaratának teljesítését s a hagyatékot majd fél századon át kihasználatlanul hevertette.[28]

A tudományos jellegű szakkönyvek iránti kereslet kielégítésében az érdekeltek korszakunban is főképpen az *Egyetemi Könyvtár*ra voltak utalva. E jeles intézet azonban ebbeli feladatának — könyvbeszerzési ellátmányának szűkössége miatt —

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

egyre nehezebben tudott megfelelni. Hiába volt az Egyetemi Alapnak gazdag jövedelme, belőle a Könyvtárnak vajmi kevés jutott. Szerzeményezési kerete 1830-ban 1000 pengőforintban lett megállapítva[29] s ez az összeg azóta nem emelkedett. A négy egyetemi kar tanszékeit ugyancsak nehéz lehetett ebből az összegből szükséges mértékben ellátni. Mégis az olvasók száma 1851-ben meghaladta a 11 000-et, tehát az igénybevétel meglehetősen erős volt. Az egyetemi professzoroknak és az Akadémia tagjainak kölcsönzési joguk is volt; 1849/50-ben és a következő tanévben összesen 1885 esetben történt kölcsönzés.[30] Ámde a nemzetközi szaktudományosság gyorsütemű fejlődésével a szakemberek igényei egyre szélesedtek, növekedtek. Mind határozottabban jelentkezett a különálló szakkönyvtárak létrehívására irányuló törekvés. Sőt hamarosan tettekre is sor került. Az újonnan megalakult szaktudományi egyesületek és társulatok gyors egymásutánban hozzáláttak a könyvgyűjtéshez. A *Természettudományi Társulat*nak az ötvenes évek elején már 1200 kötetes saját tékája volt. Ugyancsak kialakulóban volt a *Budapesti Kir. Orvosegyesület* és a JÓZSEF *Politechnikum* szakkönyvtári gyűjteménye is, és nyilván megtörténtek az előkészületek ugyanerre a *Magyarhoni Földtani Társulat*ban is.[31]

A hungarológiai kutatómunka számára is bő lehetőséget nyújtott az Egyetemi Könyvtár. Állományának 1851-ben kimutatott 72 630 kötet könyve, 3428 kisnyomtatványa és főleg 1400 kézirata között rengeteg volt a hazai tárgyú és vonatkozású anyag. Bőven volt tehát itt kutatnivaló.[32] Mégis az *Akadémia* — érthető módon — mind türelmetlenebbül sürgette a nemzet szellemi hagyatékát legszélesebben felölelő, a nagyszerű JANKOVICH gyűjteménnyel több mint 100 000 kötetre gyarapodott Széchényi Országos Könyvtár hozzáférhetővé tételét[33]. A programszerűvé vált szervezett államtörténeti, irodalom- és nyelvtörténeti kutatás ti. semmiképpen sem érhette be az Egyetemi Könyvtár forrásanyagával.

Egyébként a Nemzeti Múzeum többi tárának megnyitása után Pest-Buda számban és kultúrában megnövekedett művelt társadalma is egyre fokozódó érdeklődéssel várta a Széchényi Könyvtár megnyitását. Arról azonban, hogy a megnyitás mennyi és miféle akadályba ütközik, a nagyközönség jóideig nemigen volt értesülve.

2. A CSÁSZÁRI HATÓSÁGOK INTÉZKEDÉSEI A MŰZEUM ÉS A KÖNYVTÁR ÜGYEIBEN (1849—1855)

A) Tájékozódások és részletintézkedések (1849—1854)

Geringer cs. biztos első intézkedései

Pest-Buda lakossága már a katonai megszállás napjaiban értesülhetett arról, hogy a császár Karl Freiherr von GERINGER (1806—1889) személyében egy magyar nyelven is tudó erdélyi szász urat nevezett ki az ország teljhatalmú polgári biztosává.[34] Annyit jelentett ez, hogy minden nem katonai ügy az ő joghatósága alá került, következésképpen ő lett a közintézetek s köztük a Nemzeti Múzeum illetékes felügyelője is. Hogy a múzeumi őrök, élükön az igazgatási teendőket ellátó ÉRDY Jánossal, hogyan fogadták e hírt, nem tudható. Mindenesetre az a tény, hogy a teljhatalmú biztos nem idegen, hanem hazai származású egyén, sokakkal együtt valószínűleg őket is bizakodással töltötte el. S e bizakodás nem volt egészen alaptalan, mert igaz ugyan, hogy a közigazgatás feje — miként hamarosan kitűnt — fenntartás nélküli végrehajtója lett az elnyomó, beolvasztó és germanizáló intézkedéseknek, a kultúra ügye iránt élénk érdeklődéssel és látszólag jóindulattal viseltetett.

Csakugyan GERINGER báró a legrövidebb időn, szinte napokon belül tájékozódni kívánt a Múzeum állapotáról. E végből utasította SZENT-IVÁNYI Vincét, a pesti kerület császári főbiztosát, hogy számára a szükséges információkat megszerezze. SZENT-IVÁNYI augusztus 6-án HAVAS József (1796—1878) királyi tanácsost, a pesti egyetem volt jogtanárát, Pest város volt főbíráját és országgyűlési követét[35] küldte ki a Múzeum megszemlélésére,[36] a szemle eredményéről pedig augusztus 17-én tett jelentést GERINGERnek. Referátumában csupán a legfontosabb személyi és tárgyi vonatkozások kerültek szóba: az, hogy a személyzet a forradalom alatt milyen politikai magatartást tanusított, s az, hogy a gyűjtemények hogyan vészelték át a háborús hónapokat. Az első kérdést illetően a jelentés megállapította, hogy egy személyt, BLASKOVICS Béla írnokot kivéve, minden alkalmazott kifogástalanul viselkedett, sőt az igazgató, KUBINYI Ágoston „az uralkodó iránt megőrzött hűségéért" a forradalmi kormány által állásából el is mozdíttatott. A gyűjteményekre nézve pedig közölte, hogy azokat komolyabb kár nem érte, a legbecsesebb kincsek ládákba csomagolva érintetlenül megvannak. Külön szólt a fegyvergyűjteményről, javasolva annak a Múzeumban való további megtarthatását.[37]

GERINGER értesülve a helyzetről, augusztus 22-én a következő intézkedéseket tette:

a) KUBINYI Ágostont igazgatói állásába visszahelyezte, felszólítván őt, hogy a Múzeumban történtekről 1848 márciusától kezdődőleg részletes beszámolót terjesszen fel;

b) elrendelte, hogy a személyzet fizetéséről és az intézet nélkülözhetetlen szükségleteiről addig is, amíg a Múzeum saját pénzalapja rendeződik, az állami pénzügyi szervek gondoskodjanak;

c) tudtul adta, hogy az 1849 tavaszán elhunyt SADLER József természettári őr állása egyelőre betöltetlen marad;

d) a forradalmárokkal együtt elmenekült BLASKOVICS Béla kancellistát és igazgatói irattárost állásától megfosztotta és helyére FARKAS Lajos közalapítványi tb. ügyészt nevezte ki;

e) meghagyta, hogy a gyűjtemények felállításához szükséges berendezési tárgyak jegyzéke összeállíttassék;

f) a muzeális fegyvergyűjtemények megtarthatása végett pártoló előterjesztést tett az illetékes katonai parancsnokságnak;

g) utasítást adott, hogy a Múzeum dísztermében az 1848. évi országgyűlés felsőházának berendezése mielőbb eltávolíttassék, — a Múzeum külső udvara pedig az otthagyott lomoktól megtisztíttassék.[38]

Egy rendőri felszólítás

GERINGERnek e rendelkezéseivel csaknem egyidejűleg (augusztus 14-én) a császári katonai főparancsnokság rendőri osztálya is érintkezésbe lépett a Múzeummal, közelebbről annak Könyvtárával. A többi fővárosi nagykönyvtár (ti. az *Egyetemi*, az *Akadémiai* és a *Nemzeti Kaszinói Könyvtár*) vezetőivel együtt magához rendelte

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

MÁTRAY Gábort, felszólítván őt és társait, hogy gyűjteményeikből az 1849 áprilisától júliusáig megjelent sajtótermékeket beszolgáltassák. A Széchényi Könyvtárban — mivel a nyári háborús hónapokban a nyomdák kötelespéldányokat alig küldtek be — ilyesmi csak egy-kettő akadt. Ezeket — köztük a hivatalos *Közlöny* számait — MÁTRAY haladéktalanul beküldte a rendőrségnek.[39]

Kubinyi hivatalba lépése

Pár nap múlva, szeptember elején az állásába visszahelyezett KUBINYI igazgató újra elfoglalta hivatalát és lakását a Múzeumban.[40] Szeptember közepén végrehajtást nyert GERINGERnek a személyi illetményének kifizetése iránti intézkedése is; a tisztviselők és szolgák több mint két hónapi várakozás után végre hozzájuthattak fizetésükhöz.[41] Az igazgató és társai ezek után indíttatva érezték magukat arra hogy bemutatkozó látogatást tegyenek a császári biztosnál. Fogadásukra október 25-én került sor.[42] Jó alkalmul szolgálhatott ez arra, hogy a biztost közvetlenül élőszóval is tájékoztassák a Múzeum és a Könyvtár súlyos problémáiról, s ezek megoldásához jóindulatú támogatását kérjék. Kéréseik elől GERINGER, aki — mint említettük — kulturális ügyek iránt élénken érdeklődött, nem is zárkózott el.

Geringer újabb rendelkezései

Tekintettel a sajtóügyi rendtartáshoz fűződő abszolutista állámérdekre is, GERINGER hamarosan orvosolni igyekezett a Széchényi Országos Könyvtárnak a nyomdai kötelespéldányok be nem küldése miatt tett panaszát. November 10-én körlevélben felszólította az ország kerületi biztosait, ügyeljenek arra, hogy az 1848. évi 18. tc. 40. §-ának vonatkozó előírásait a kerületükben működő kő- és könyvnyomdák pontosan teljesítsék: mindenfajta termékeikből záros határidőn belül szolgáltassák be az előírt példányokat.[43]

Amennyire örvendetes volt ez az intézkedés, éppen annyira lehangoló volt az a másik, egyidejűleg kiadott utasítás, amelyben a császári biztos — a bécsi minisztérium rendeletére — a Múzeumot is kötelezte arra, hogy hivatalos ügyintézésében ezentúl a német nyelvet használja.[44] Maga az intézet is az iratokban ettől kezdve *Pester National Museum*ként szerepelt.

GERINGERnek a Múzeum iránti figyelme azonban — már csak az államvagyon védelme és a rendszer konszolidációja érdekében is — változatlan maradt. Ő is, közvetlen munkatársai is, közöttük elsősorban BABARCZY Antal udvari tanácsos és a fentebb már említett HAVAS József királyi tanácsos — igaz, csak szerény eszközökkel — támogatták Kubinyi újjászervező fáradozásait. Így még az őszi hónapokban pénzügyi fedezetet nyújtottak a múzeumépületben szükségessé vált tatarozások elvégzéséhez —, lehetővé tették, hogy a budai nádori palota kiárusításra került berendezéséből 10 darab könyvszekrény vétessék meg az Országos Könyvtár számára,[45] s gondoskodtak róla, hogy FARKAS Lajos helyett — aki állását a Múzeumban nem foglalta el — CZANYUGA József (szül. 1816) tanár neveztessék ki igazgatói írnokká és irattárnokká.[46]

Az 1850. év nem hozott semmiféle nagyobb jelentőségű változást a Múzeum helyzetében. A főhatóság még nem határozta el magát az intézet kibontakozását gátló alapvető fontosságú hiányosságok konkrét felmérésére. Figyelmét csupán egyes részletkérdésekre fordította s csak a legsürgősebb ügyekkel foglalkozott.

Pedig ez év végén GERINGER császári biztos eddigi személyi hivatalát egy széleskörű hivatalszervezet váltotta fel, a *Cs. Kir. Helytartóság (K. K. Statthalterei)*,[47] amely már könnyűszerrel tehetett volna átfogóbb intézkedéseket is.

Kubinyi intézkedései

KUBINYI igazgató így saját hatáskörében, saját belátása szerint igyekezett a háborús viszontagságok miatt szétzilálódott múzeumi gyűjtemények újrarendezését irányítani. Az év első hónapjaiban az egyes tárakkal elkészíttette berendezésük leltárát, majd összeíratta velük mindazon szükségleteket, amelyek eredményes működésük feltételeit képezték. A császári biztostól sikerült kieszközölnie azt is, hogy a Természeti tár üresedésben levő őri állása betölttessék. Így került február 1-én a Múzeum tisztviselői karába Kovács Gyula (1815—1873) erdélyi származású, Bécsben tanult jeles botanikus.[48]

Elszámolás a Széchényi-alapról

Különös figyelmet fordított KUBINYI a leginkább elhanyagolódott, legrendezetlenebb állapotban levő gyűjteményre, a Széchényi Országos Könyvtárra. Mindenekelőtt a téka külön pénzügyi alapjának, a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványnak 1848. július 1-től 1849. június 30-ig, vagyis a legválságosabb időszakban történt felhasználásáról adatott számot MÁTRAYval. Az 1850. január 25-én elkészült részletes kimutatást hivatalos úton eljuttatta a *Cs. kir. Ideiglenes Közalapítványi Bizottság*hoz (*K. K. Provisorische Stiftungsdeputation*hoz), majd elnyervén a felmentést, jelentés tétetett az ügyről az alapító grófnak is.[49] E gondos eljárásnak volt köszönhető, hogy az alapítványnak 1849 óta ki nem fizetett kamatait a gróf ez évi augusztus 9-én kelt rendelvényével ismét folyóvá tétette.[50]

Mátray véleményes jelentése a Könyvtár szükségleteiről

A Könyvtár szükségleteiről szóló véleményes jelentését MÁTRAY 1850. február 5-én terjesztette KUBINYI igazgató elé. Ebben legfontosabb kívánalomként könyvszekrények készíttetését jelölte meg. Nyomatékosan rámutatott arra, hogy mindaddig, amíg a szükséges szekrényekkel nem rendelkezik a Könyvtár, szó sem lehet a gyűjtemények végleges felállításáról, sőt még elrendezéséről sem. A meglevő állványokon a könyvek és kéziratok legfeljebb csak részben és ideiglenesen állíthatók fel. Így kellett máris eljárni a Könyvtár törzsanyagával, az eredeti SZÉCHÉNYI-gyűjteménnyel; ez a régi szekrényekben már áll ugyan, de csaknem használhatatlanul, mivel hogy a könyvek polconként 2—3 egymásmögötti sorban vannak elhelyezve. Arra hogy e könyvanyag szabályosan, jelzetekkel ellátva katalogizáltassék, ez idő szerint gondolni sem lehet.[51]

A bútorozás és köttetés ügye

A bútorozásra vonatkozó kívánalmakat, valamint a felállítással kapcsolatos javaslatokat MÁTRAY konkréten a következőkben adta elő:

1*a)* a Könyvtárnak a Sándor utca és az Országút felé néző szöglettermében a még fel nem állított *kéziratok* számára készíttessenek olyan üveges szekrények,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

mint amilyenek a szomszédos teremben (a latin kéziratok termében) már vannak, éspedig ROSZNAGEL Márton asztalosmester által benyújtott tervek szerint;

1*b)* a Sándor utcai fronton ez után következő teremben is új szekrényeket kellene csináltatni az *inkunabulumok és ritkaságok* számára, ugyancsak kész tervek alapján;

1*c)* nem lenne szükség új berendezésre a Sándor utcai oldalon, az olvasóterem előtt levő helyiségben, amely *honoráciorok olvasószobájá*ul van kijelölve; itt az 1*a)* alatt említett teremben jelenleg meglevő régi bútorzat lenne felhasználható;

1*d)* az épület keleti frontján, az olvasóterem szomszédságában egymásra következő *három raktártermet* (ahol a JANKOVICH- és ILLÉSHÁZY-féle könyvek vannak felhalmozva) megintcsak új szekrényekkel kellene berendezni kész tervrajzok alapján.

2. Addig is, amíg az új berendezés elkészül, folytatódjék a *könyvek rendezése* és — lehetőség szerint — ideiglenes felállítása.

3. A kettős példányok *(duplicatumok)* kiválogatásától egyelőre el kell tekinteni; erre csak a különböző eredetű gyűjtemények egyesítése és végleges felállítása után, a katalogizálás kapcsán kerülhet sor.

4. Kívánatos lenne, hogy mielőbb gondoskodás történjék a nyers állapotban levő könyvek *bekötteté*séről is, vagy legalább félkemény, ún. brochure-kötéssel való ellátásáról, mert felállításuk enélkül nem lesz lehetséges.

A könyvszekrények elkészíttetésére és a köttetési munkálatokra a következő *költségek* lennének szükségesek;[52]

Az 1*a)* alatt említett szekrények asztalos- és üvegesmunkáira együttesen	1302 pf. 40 kr.
b) alatti terem asztalosmunkáira	834 pf.
d) alatt megjelölt 3 terem asztalosmunkáira ...	3102 pf.
Mindezek mázolómunkálataira	1326 pf. 30 kr.
Összesen	6565 pf. 10 kr.
2. A kötetlen könyvek bekötteté̊sére	1000 pf.
Tehát mindössze	7565 pf. 10 kr.

Személyzet iránti igények

A következőkben MÁTRAY jelentése hangsúlyozta, hogy a berendezésen és a könyvköttetésen kívül van a Könyvtárnak még egy további, az előbbieknél nem kevésbé fontos kívánalma is, ti. a személyzet növelése. Az állományrendezés és -felállítás roppant feladatához az őrnek sürgősen szüksége volna még legalább két segítőtársra, nevezetesen:

a) egy *segédőr*re (*adjunktus*ra), éspedig olyasvalakire, aki kellő földrajzi, történelmi, jogi, oklevéltani és könyvészeti ismeretekkel rendelkezik, s ezen kívül járatos a magyar, német, latin, francia, olasz s valamelyest a görög nyelvben is;

b) egy *írnok*ra, olyan szépíróra, aki magyar, német, latin és szlovák nyelven ír és beszél;

c) ezen felül a később sorrakerülő katalogizálási munkálatokhoz *több ideiglenes alkalmazott*ra is szükség lesz, olyan *napidíjas (diurnista)* írnokokra is, akik a görög, szerb, horvát és román nyelvben gyakorlottak.[53]

A fizetésrendezés ügye

A személyzet növelésével szoros kapcsolatban fontos kívánalomként tüntette fel a jelentés a fizetésrendezést is. Annak a régi óhajnak adott kifejezést, hogy a Könyvtár tisztviselői *az egyetemi rendes tanárokkal azonos fizetésben részesüljenek*, mégpedig a legmagasabb kategóriában, tekintettel arra, hogy a Múzeumban — az egyetemmel ellentétben — semmiféle mellékkereseti lehetőség nem adódik. Konkréten azt kívánta, legyen

a) a könyvtárőr évdíja	1500 pf.
b) a segédőré	800 pf.
c) az írnoké	500 pf.
d) az osztályszolgáé (famulusé)	300 pf.

Emellett javasolta még azt is, hogy a rendes fizetés mellett adassanak ki a könyvtárőrnek és famulusának azon alapítványok kamatai is, amelyeket korábbi időkben egyes hazafiak — köztük KUBINYI Péter — kifejezetten az ő támogatásukra rendeltek. Ez annál méltányosabb lenne, mivel a könyvtári dolgozók szolgálata terhesebb, mint a többi táré s mihelyt az olvasóterem megnyílik, a szolgálati idő is hosszabb lesz amazokénál.[54]

Figyelemfelhívás a Horvát-könyvtárra

Végezetül felhívta a jelentés KUBINYI igazgató figyelmét a Könyvtár egyik raktártermében letét gyanánt, zár alatt őrzött HORVÁT *István-féle téka* függőben levő ügyére.[55]

Bútorleltár

E kívánságjegyzéket MÁTRAY egy, március 26-án kelt leltári jegyzékkel egészítette ki, amelyben számot adott a Könyvtárban — a szekrényeken kívül — meglevő berendezési tárgyakról. E szerint az olvasóterem bútorzatát 6 darab keményfából készült hosszú asztal, 2 kerekasztal és 23 szék alkotta. A könyvtárőri szobában 2 új fiókos keményfa-íróasztal és 1 fehérre festett régi puhafa-íróasztal állt, valamint 6 régi szék. A nagy raktári teremben csupán 2 keményfából készült újabb karfás létra és 5 kisebb puhafalétra volt található.[56]

Könyvtárrendezés

Ilyen szegényes, hiányos felszerelés mellett kezdte meg MÁTRAY SZABÓ János famulussal kettesben a Könyvtár nagy rendbetételét, mindenekelőtt császári csapatok elől 1849-ben elrejtett, illetve a bombázás miatt biztonságos helyre szállított állományrészek visszahordását és újra rendezését. Komoly nehézséget jelentett számukra az is, hogy télen a fűtetlen raktárhelyiségekben nem lehetett huzamosabb ideig tartózkodni. Mégis — úgy látszik — fáradozásuk nem volt eredménytelen. Erre vall az ismertetett február 5-i véleményes jelentés, mely szerint a SZÉCHÉNYI-*féle törzsanyag* rendezését és felállítását ideiglenesen bár, sikerült befejezniök. Sikerült ez annak ellenére, hogy a tavaszi és nyári hónapokban ismét politikai zaklatásban volt részük.[57]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A személyzet igazoltatása

Az történt, hogy — FARKAS Lajos ügyvéd feljelentése alapján — a rendőri hatóságok újra eljárást indítottak a Múzeum öt vezető tisztviselője (KUBINYI igazgató, ÉRDY János, MÁTRAY Gábor, PETÉNYI János és FRIVALDSZKY Imre őrök) ellen. A feljelentő — alighanem ugyanaz a személy, akit GERINGER az előző év nyarán igazgatói irattárnokká kinevezett — azzal vádolta meg valamennyiöket, hogy 1849 tavaszán a fővárosba visszatért forradalmi kormányhoz hódoló iratot intéztek, rokonszenvüket nyilvánították a felforgató párt törekvései iránt és dicsőítették KOSSUTHot. Időbe került s nem csekély izgalommal járt, amíg a vádlottak tisztázni tudták magukat és mentesültek a pörbefogástól. Felmentésükre június 28-án került sor.[58]

Nem sokkal később (augusztusban) igazoló eljárás alá vonták a *segédszemélyzet*et is, de nem a rendőrség, hanem a kormányhatóság (a *Statthalterei*). Mind a 6 szolgának írásbeli nyilatkozatot kellett tennie arról, hogy a forradalom idején fegyveres szolgálatot nem teljesített s a forradalmi kormánynak esküt nem tett. A KUBINYI igazgató által megerősített nyilatkozatokat a főhatóság elfogadta s a szolgákat igazoltaknak nyilvánította.[59]

A Múzeum alkalmazottai közül csak egyetlen személy részesült politikai elmarasztalásban, KISS Bálint képtári őr. Ellene 1849 ősze óta külön eljárás folyt, amely 1850 októberében állásából való elmozdítással végződött.[60]

Jellačić akciója

A személyi jellegű ügyek mellett 1850 tavaszán rövid időre egy, a gyűjteményekkel kapcsolatos politikai akció is nyugtalanságot kelthetett a Múzeumban. Hivatalos úton tudomására jutott az igazgatónak, hogy JELLAČIĆ horvát bán május 7-én megkeresést intézett GERINGER császári biztoshoz, bejelentvén Horvát-Szlavónország igényét a *„pesti könyvtár és múzeum"* birtokában levő olyan könyvekre és műtárgyakra, amelyek állítólag 1782 és 1790 között horvát-szlavón kolostorokból, továbbá a zágrábi akadémia könyvtárából, valamint a fiumei, pozsegai és más gimnáziumokból a magyar hatóságok rendeletére kerültek Pestre. Egyben kérte a bán, hogy ennek az igénynek érvényesítése végett horvát megbízottak jöhessenek Pestre a szóban forgó intézetek katalógusainak, jegyzőkönyveinek és leltárjegyzékeinek megvizsgálására.[61]

E megkeresésre GERINGER május 18-án válaszolt, közölvén a bánnal, hogy a jelzett ügyben mind a *Cs. kir. Közalapítványi Deputáció*nál, mind a *Császári Belügyminiszter*nél megteszi a szükséges lépéseket.[62]

KUBINYI igazgatót, aki nem ismerhette eléggé a vezetése alatt álló intézet gyűjteményeinek történetét, nyilván kellemetlenül érintette e hír. MÁTRAY könyvtárőr és a többi gyűjtemény őrei azonban megnyugtathatták őt, tudtára adván, hogy sem a Széchényi Országos Könyvtár, sem a szűkebb értelemben vett Múzeum nem őriz Horvátországból hatósági rendeletre elhozott könyveket és tárgyakat. Ilyenek birtokukba egyáltalán nem is juthattak, mivel 1782 és 1790 között még nem is léteztek. A bán által említett *„pesti könyvtár és múzeum"* alatt csakis az *Egyetemi Könyvtár*t lehet érteni.

S valóban, semmi nyoma sincs annak, hogy a Helytartóság ez ügyben a Múzeumban és Könyvtárban vizsgálatot rendelt volna el.

A kéziratgyűjtemény rendezése

E riadalmat keltő események dacára az 1850. év a Könyvtárra nézve nem múlt el haszontalanul. MÁTRAY Gábor — KUBINYI igazgató támogatása mellett — komoly erőfeszítéseket tett az intézet legfontosabb feladatainak ellátására.

Munkaidejének és -erejének nagyrészét természetesen az állomány rendezésére fordította. A szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-*téka* könyveinek ideiglenes felállítását befejezve, legsürgősebb teendőnek a sokezer kötetet felölelő különféle eredetű *kéziratállomány* kiválogatását, vizsgálatát és rendszerezését tekintette. Ez volt ti. a Könyvtárnak az a gyűjteménye, amely iránt a kutató tudósok elsősorban érdeklődtek s amelynek használható állapotba hozását az *Akadémia* is szorgalmazta. Hogy a rendbetétel milyen elvi megfontolások alapján történjék, arra nézve MÁTRAY semmiféle felsőbb utasítást nem kapott. Szakmai tanácsért sem igen volt kihez fordulnia, hacsak TOLDY Ferenchez, az Egyetemi Könyvtár igazgatójához nem. Ennek azonban nincs nyoma. Rendezési tervét bizonyára egymaga alakította ki. Idevágólag két kérdést kellett tisztáznia. Mindenekelőtt el kellett döntenie, hogy azok a különálló nagy kéziratgyűjtemények, amelyek különböző alkalmakkor, más-más gyűjtők birtokából kerültek az Országos Könyvtárba, így az ILLÉSHÁZY- és a JANKOVICH-féle, megmaradjanak-e elkülönültségükben, vagy pedig — eredetükre való tekintet nélkül — a SZÉCHÉNYI-féle törzsanyaggal egy kézirattárrá egyesíttessenek. De állást kellett foglalni abban a tekintetben is, hogy a kéziratok milyen rendszerben legyenek felállítva: valamiféle szaktudományi kategorizálásban, vagy osztályozás nélkül, csupán folyószámos rendben, esetleg másmilyen módon.

E kérdésekkel foglalkozva — tudjuk — MÁTRAY már korábban (1847-ben) áttanulmányozta azokat a tájékoztató iratokat, amelyeket annak idején István nádor hozatott meg Közép-Európa három legjelentősebb könyvtárából, a *bécsi császári*, a *müncheni királyi* és a *prágai egyetemi* bibliotékából, s melyek az ottani belső rendet ismertették. Ezektől azonban sajátosan a kéziratokra nézve eligazítást nem kapott; magára volt utalva.

Az első alapvető kérdésben arra az elhatározásra jutott, hogy el fog tekinteni a SZÉCHÉNYI-*gyűjtemény* mellett fennálló nagy magántékák kézirati állományának különtartásától, s *a különböző kézirati fondokból egyetlen tárt szervez*. Ellenkezőre ui. sem Bécs, sem München nem nyújtott példát; ilyesmi csupán a prágai egyetemi könyvtárban fordult elő, de ott is csak egy különleges jogállású gyűjtemény, ti. a KINSKY-téka esetében. Ami a felállítási rendszert illeti, úgy határozott, hogy az egyes, különböző eredetű (provenienciájú) fondokon belül az *anyagot először nyelv, majd formátum szerint csoportosítva, ezt követően pedig a nyelvben és formátumban megegyező tömböket szorosan egymásmellé illeszti és az így egyesített, de egymással össze nem kevert szekciókat egyszerű folyószámozással látja el*. Ez a megoldás kedvezőbbnek ígérkezett bármely szakrendszernél. A hazai kézirat- és könyvállomány ui. zömmel mindössze három csoportban, magyarban, latinban és németben volt elhelyezhető; minden más nyelvű anyag ritkaságszámba ment, tehát gyakorlatilag nem sok gondot okozott.

Ilyen elvi elhatározás alapján fogott hozzá MÁTRAY és SZABÓ famulus a kéziratok rendezéséhez. Hogy a munkálatok 1850-nek mely időszakában kezdődtek, nem tudható, de mindenesetre megkezdődtek. 1851 februárjában MÁTRAY jelentette KUBINYInak, hogy a magyar nyelvű kéziratok kiválogatása immár valamennyi fondból megtörtént s felállításuk befejeződött.[63]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A könyvtári kölcsönzés és kutatás megengedése

Amint a SZÉCHÉNYI-*féle könyvállomány* és a *kéziratgyűjtemény* folyamatos felállításának híre a hungarológiai kutatók körében elterjedt, többen akadtak olyanok, akik nem akarták megvárni a Könyvtár további elrendezését, hanem nyomban használatba kívánták venni a már rendbe tett anyagot. Ezek a *Tudományos Akadémia* támogatásával igyekeztek maguknak kiharcolni mind a könyvtárlátogatás, mind a könyvkölcsönzés jogát. Gróf TELEKI József akadémiai elnök kész is volt érdekükben fellépni. Ismételten átírt ez ügyben KUBINYI Ágoston múzeumigazgatónak[64], ez azonban csak korlátolt kutatási lehetőséget tudott kilátásba helyezni, kölcsönzést egyáltalán nem, tekintettel arra, hogy az 1832/36. évi országgyűlés bármely gyűjteményi darabnak a könyvtárból való elvitelét megtiltotta. TELEKI erre GERINGER bárótól kért intézkedést s rövidesen teljes sikert ért el.

A császári biztos 1850. december 28-án kelt leiratában felhatalmazta KUBINYI igazgatót, hogy *akadémikusoknak, egyetemi tanároknak és megbízható magántudósoknak* az Országos Könyvtárból — unikumok és díszművek kivételével — elismervény ellenében *bármely tudományos kiadványt könyvtáron kívüli használatra kikölcsönözhessen.*

KUBINYI ezt a kívülről kezdeményezett és az adott viszonyok között új gondot jelentő előírást aligha fogadta szívesen, de kénytelen volt tudomásul venni. Néhány nap múlva (dec. 31-én) a következő *utasítást* adta e tárgyban MÁTRAYnak:

a) a meginduló kölcsönzés gondos nyilvántartása végett vezessen egy külön e célra szolgáló kölcsönzési naplót s ezt ellenőrzésre minden év január elején és július 1-én bemutassa;

b) bármely mű kölcsönzése legfeljebb fél évre szólhat; ha valaki még ezen túl is igényt kívánna tartani egy könyv használatára, a könyvtárőr köteles lesz azt tőle bekérni s ellenőrizni, hogy nem esett-e benne valami kár; ugyanígy kell eljárnia a visszaszolgáltatott könyvekkel is;

c) avégből pedig, hogy e tudományos kedvezményben többen is részülhessenek, az olyan kikölcsönzött könyvet, amelyet másvalaki is keres, három hónap elmúltával vissza kell kérni a kölcsönzőtől;

d) ritka és díszpéldányokat, valamint olyan különálló képes ábrázolásokat, amelyek könnyen elkallódhatnak vagy megrongálódhatnak, nem szabad kölcsönözni;

e) a könyvtárőr csak előzetes igazgatói engedély alapján kölcsönözhet.[65]

MÁTRAY KUBINYI utasítását véve 1851. január 1-vel csakugyan megnyitotta a Könyvtár kölcsönkönyvét s amennyire a körülmények engedték, felkészült a kölcsönzés megkezdésére.[66]

A magas értelmiség helyben kutatása már mintegy háromnegyed éve, 1850 tavasza óta megengedett volt. KUBINYI igazgató úgylehet a saját hatáskörében engedte meg ezt. MÁTRAY naponta 9—13 óráig a hivatali szobájában fogadta és szolgálta ki a „*honorációkat*". Ennélfogva az a hírlapi támadás, amely a bécsi *Oesterreichischer Korrespondenz* 1850. július 27-i számában a Könyvtárt zárva tartása miatt érte, legalább e részben alaptalan volt.[67]

Jelentős fordulatnak kell e két mozzanatot az Országos Könyvtár életében tekinteni. Majd másfél évtizedre terjedő kényszerű szünetelés után ti. ezzel indult meg újra — ha korlátozottan is — a Könyvtár kutatószolgálata. Az intézet talpraállásának első jele volt ez.

A Múzeum megnyitása

Ugyanezen idő alatt természetesen a Múzeum többi osztályában is serény munka folyt: 1850 végére mind a Régiségtár, mind a Természeti és Képtár olyan állapotba került, hogy — ha nem is teljesen — a látogatók számára mindegyik megnyithatóvá vált. KUBINYI igazgató ezt annál nagyobb megnyugvással vehette tudomásul, mivel nemcsak a hatóság, hanem a nagyközönség, a sajtó is többször hangot adott ez iránti kívánalmának.

1851. április 26-án tehát a *Magyar Hírlap*ban közhírré tette a Múzeum megnyitását, közölvén, hogy a Képtár hetente kétszer, a másik két tár hetente egyszer reggeli 9 órától déli 1 óráig megtekinthető.

Magyarázat a Könyvtár zárva tartásáról

Arról, hogy a Könyvtár olvasótermét miért kell továbbra is zárva tartani, az igazgató hosszú nyilatkozatot tett. Elismerte, hogy lényegében igaza van annak az újságírónak, aki nem sokkal ejőbb (ápr. 17-én) ugyanezen hírlapban részletesen ismertette a Könyvtár szánalomra méltó helyzetét, de megjegyezte, hogy e közlemény több tekintetben kiegészítésre szorul. Nevezetesen:

a) ami a *szekrények és polcok csináltatását*, valamint a *szolgák számának növelését* illeti, az nem az igazgatóságtól függ; remélhető azonban, hogy illetékes hely intézkedni fog mindkét ügyben, sőt a tiszti személyzet szaporítása érdekében is, mert egyetlen őr képtelen lenne belátható időn belül használható állapotba hozni a roppant könyvgyűjteményt;

b) igaz, hogy a *fűtés* ez idő szerint csupán a könyvtárőr dolgozószobájára korlátozódik, de ha az olvasóterem megnyílik, annak a fűtése is biztosítva lesz;

c) megfelel a valóságnak az is, hogy a SZÉCHÉNYI *Lajos-féle alapítvány* kizárólag könyvek beszerzésére és nem szekrények csináltatására szolgál, ámde az alapítvány évi 400 forintnyi összege a bútorozás gondjain amúgysem segíthetne, erről más úton-módon kell gondoskodni;

d) tény az is, hogy a *kötetlen könyvek* garmadában hevernek, csakhogy ez nem a jelen idők terhére írandó, hanem még az 1838 előtti időkére; régi eredetűek az állomány hiányosságai is, pótlásuk pénzkérdés;

e) ellenben nem egészen felel meg a valóságnak, hogy *kötelespéldányt* egyedül a pesti LANDERER és HECKENAST vállalat küld rendszeresen a Könyvtárnak, küldenek más nyomdák is, bár elég kevesen; a kötelességmulasztók azonban hamarosan meg lesznek rendszabályozva;

f) végül kétségtelen az — írta KUBINYI —, hogy a HORVÁT *István-féle könyvtár* megszerzésének ügye 1846 óta nem jutott dűlőre, de a magas kormánynak szándékában áll ezt is elintézni.[68]

A nagyközönség megnyugtatására — úgy vélte KUBINYI — egyelőre ennyi is elég.

A múzeumlátogatás szabályozása

A tárak megnyitása szükségszerűen maga után vonta a látogatással kapcsolatos szolgálat szabályozását. A hirtelen nagy mértékben megnövekedett forgalomra ui. az intézet nem volt kellőképpen felkészülve: a csekély létszámú személyzet nem

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

tudta kielégítő módon ellátni sem a vezetést, sem a felvigyázást. Ez késztette KUBINYI igazgatót arra, hogy 1851 áprilisában az *1847. évi szolgálati szabályzat*ot kiegészítse.[69] Az öt pontból álló *függelék* a következőket írta elő:

a) a gyűjteményi termek kulcsait az illető őrök maguknál kötelesek tartani, a szolgának csak a tár nyitásakor és zárásakor adhatják át;

b) egyszerre csak egy tár nyitható meg közszemlére;

c) a Képtár nyitvatartása idején a régiségtári szolga is köteles felvigyázni;

d) a Régiségtár nyitvatartásakor pedig annak két kijáratát katonai őr tartsa szemmel;

e) ha a Régiségtárba rendkívüli látogatók bocsáttatnak be, az illetékes szolgán kívül mindenkor a kapus vagy — ennek akadályoztatása esetén — az udvarszolga is köteles felvigyázni.

A kötelespéldányügy

A Múzeum ügye a megnyitással egy időre nyugvópontra jutott. Nem így a Könyvtáré! A *Magyar Hírlap*ban megjelent igazgatói nyilatkozat után a közönség kíváncsian várta, vajon fog-e történni valami e tekintetben is. A Könyvtár számos problémája közül legegyszerűbbnek a kötelespéldányügy rendezése látszott, minthogy ez nem függött pénzügyi feltételektől, s minthogy ebben az irányban már amúgy is történtek kezdeményező lépések.

Ismeretes, hogy GERINGER császári biztostól már 1849 novemberében sikerült kieszközölni egy idevágó rendeletet, amely — az 1848. évi 18. tc.-re utalva — a cs. kir. kerületi főispánokat a nyomdák ebbeli kötelességének ellenőrzésére felszólította. S ez a rendelet nem is volt eredménytelen. 1849 végétől, 1850 elejétől fogva a beszolgáltatás országszerte újra megkezdődött. Mind a könyv- és kőnyomdák, mind a réz- és acélmetsző műhelyek küldeni kezdték termékeiket az illetékes helyi hatóságoknak, ezek pedig továbbították a Múzeumba vagyis az Országos Könyvtárba. A nyomdáknak ez az aktivizálódása a Könyvtárra nézve annál jelentősebb volt, mivel a beszolgáltatás nem korlátozódott csupán a frissen készült kiadványokra, hanem — GERINGER rendeletének megfelelően — kiterjedt az 1848/49. folyamán megjelent, de annak idején be nem küldött sajtótermékekre is.[70]

Az 1850. évi első negyedben elért eredményről MÁTRAY szolgálati úton, KUBINYI igazgatón át részletes jelentést tett GERINGER bárónak, ez viszont elrendelte, hogy a további, évnegyedenként történő beszolgáltatásokat nemcsak vele kell tudatni, hanem a sajtóban is közzé kell tenni.[71]

A császári biztos rendeletének MÁTRAY gondosan eleget tett: a Helytartóságot is, a nagyközönséget is időről időre részletesen tájékoztatta a beérkezett kötelespéldányokról.[72] A szolgáltatás persze korántsem volt kifogástalan. Sem a pestbudai, sem a vidéki nyomdák nem tettek rendszeresen eleget törvényszabta kötelességüknek. Voltak gondos üzemek és többé-kevésbé hagyagok. MÁTRAY nemegyszer a napilapok hírdetéseiből vagy a könyvkereskedők jegyzékeiből jött rá, hogy mi mindent nem kapott meg, amit pedig meg kellett volna kapnia. Ezért 1851-ben KUBINYI igazgatóval időnként felhívásokat tétetett közzé a sajtóban, figyelmeztetvén a nyomdatulajdonosokat kötelezettségükre. Másrészt ugyancsak KUBINYI útján panaszt tett a főhatóságnál a hanyag cégek ellen.[73]

A Helytartóság azonban — úgy látszik — további idevágó külön intézkedéseket nem tett.[74] Efféle részletkérdésekkel ui. nem volt többé szükséges foglalkozni, tekintve, hogy a birodalmi kormány a sajtóügynek új általános és szigorú megrendszabályozását határozta el. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy GERINGER 1851 júniusában elrendelte az országban működő valamennyi nyomdai, litográfiai és más hasonló rendeltetésű üzem hivatalos összeírását.[75]

A helyzet az összeírás után, különösen vidéki viszonylatban mit sem változott. A renitens nyomdák esetleg hosszabb-rövidebb időre eleget tettek kötelességüknek, de aztán megint elhanyagolták azt.[76] Olykor a hanyag nyomdák száma még növekedett is. Ez indította 1852 januárjában MÁTRAYt arra, hogy KUBINYI igazgató útján javaslatot tegyen a Helytartóságnak, hogy s mint lehetne az a tekintetben fennálló visszásságokat kiküszöbölni.[77] E *javaslat* a következő rendszabályok életbeléptetését ajánlotta:

1. az országban működő könyv-, kő- és réznyomdák tulajdonosai az általuk előállított termékeket mindaddig ne hozhassák forgalomba, amíg kötelespéldányaikat (a könyveket mellékleteikkel együtt, bekötött állapotban) az illetékes helytartóságoknak be nem szolgáltatják s erről igazolást fel nem mutatnak;
2. a beszolgáltatott nyomdatermékeket átvevő hatóságok a náluk felgyülemlett anyagot negyedévenként kötelesek legyenek a Múzeumnak (a Széchényi Könyvtárnak) beküldeni, mégpedig két példányban kiállított jegyzék kíséretében; e jegyzékek egyike a Múzeumban maradna, másika visszaküldendő lenne a hatóságnak.[78]

A Helytartóság ez alkalommal sem hagyta figyelmen kívül a Múzeum felszólamlását. Igaz, az ajánlott eljárást nem tette magáévá, de január 26-án körlevelet intézett az országnak mind az öt kerületi kormányhatóságához, ismételten meghagyván nekik, hogy a nyomdai kötelespéldányokat mindenfajta nyomtatványokból — tekintettel a hírlapokra és folyóiratokra is — negyedévenként beszedessék és illetékes helyre továbbítsák. *A rendelet természetesen csak a szűkebb Magyarországra vonatkozott, Erdélyre, Horvátországra és a Szerb Vajdaságra nem.*[79]

Egyidejűleg (1852 januárjában) KUBINYI — MÁTRAY kezdeményezésére — egy másik javaslattal, illetve kérelemmel is megpróbálkozott. Ez az Országos Könyvtárba 1848/49-ben be nem érkezett, vagy utólagosan be nem küldött kiadványok megszerzésére irányult. A pesti cs. kir. katonai rendőrséghez intézett kérelem így szólt: engedtessék meg, hogy a cs. hadsereg-főparancsnokság rendeletére 1849 őszén elkobzott *forradalmi nyomtatványok* tömegéből a Múzeum kiválogathassa azokat a darabokat, amelyek állományából hiányoznak. — A kérelemre azonban, amely egészen ALBRECHT főherceg kormányzóig eljutott, tagadó válasz jött. Indokul azt hozták fel, hogy egy ilyen kiszolgáltatásnak az ideje még nem érkezett el.[80]

Az 1852. évi sajtórendtartás

Amíg a Széchényi Országos Könyvtár ekképpen, minden alkalmat megragadva szívósan küzdött kötelespéldányjogának gyakorlati érvényre juttatásáért, azalatt 1852 nyarán ez ügyben olyan fordulat következett be, amely minden eddig elért eredmény meghiúsulását jelentette. Az történt, hogy a birodalmi kormány május 27-én egy császári nyíltparancs által *valamennyi koronaországra nézve érvényes új*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

*sajtórendtartás*t bocsátott ki,[81] amelynek 4. paragrafusát, a *kötelespéldány-szolgáltatás*t a következőképpen szabályozta.

„A kiadótulajdonos tartozik a belföldön kiadott mindenfajta nyomtatványokból a következő kötelespéldányokat, úgymint egyet a belügyminisztériumnak, egyet a legfelsőbb rendőri hatóságnak, egyet a cs. kir. udvari könyvtárnak és egyet azon egyetemi vagy országos könyvtárnak átnyújtani, mely különös hirdetvény által minden koronaországban, vagy közigazgatási vidékben ezen kötelespéldány átvételére jogosítottnak nyilváníttatik."

Ugyanez a paragrafus a továbbiakban így rendelkezett: „Ezenfölül az időszaki nyomtatványokból egy kötelespéldány azon koronaország helytartójának, melyben a nyomtatvány megjelenik, beküldendő. Ezen megküldéseknek időszaki nyomtatványoknál megjelenésök szabályszerű időszakaiban, — nem időszaki nyomtatványoknál legföljebb a nyomtatvány kiadásától számított nyolcz nap alatt kell történniök. Ezek bérmentesek. Különösen költséges kiállítású nyomtatványoknál a kötelespéldányokért a bolti árból kellő százalék-leszámítás melletti kárpótlás fog adatni. — A kötelespéldányok beküldése alul azonban az üzleti és magánhasználatra való nyomtatványok, mint jelentési czédulák, czimzetek, ajánlási jegyek, űrlapok és a sajtónak hasonló alárendelt termékei kivétetnek. — Rovatozott papírosok és tisztán iparüzleti minőségű ékítménytárgyak, amennyiben sem szöveget, sem képes ábrázolatokat nem tartalmaznak, továbbá a függvények s látogatási jegyek a 2. és 3. paragrafusokban kiszabott alakszerűségek teljesítése alul fölmentvék."[82]

A kötelespéldányügynek ez az új, az egész birodalomra kiterjedő szabályozása az érintett könyvtárak számára több szempontból hasznosnak ígérkezett. Kiváltképpen üdvösnek látszott a beszolgáltatás idejének pontos előírása: az, hogy az időszaki nyomtatványokat megjelenésükkel egyidőben, a többieket pedig megjelenésük után legföljebb 8 nappal el kell küldeni a kötelespéldányra jogosultaknak. De hasznos volt a kötelespéldányok körének lefelé való értelmes elhatárolása is: az üzleti és magánhasználatra szóló jelentéktelen nyomtatványoknak a szolgáltatásból való kiiktatása. Bebizonyosult ui. hogy az effélék adminisztrálása a hatóságoknak és a könyvtáraknak egyaránt sok hiábavaló munkát adott.

Kevésbé látszott kedvezőnek a közkönyvtárakra nézve az az intézkedés, amely a költséges előállítású könyvek esetében bizonyos mértékű térítést biztosított a kiadók számára. A könyvtárak legtöbbje, így tudvalevőleg a Széchényi Országos Könyvtár is szűkösen volt pénzügyileg ellátva, s ezért aligha fogadta örömmel e szokatlan ellenszolgáltatás hírét. Voltaképpen azonban ennek a terhes előírásnak is lehetett kedvező hatása: megszüntethette ti. az efféle kiadványoknak a nyomdák részéről való eltitkolását.

A kötelespéldányjog bizonytalanná válása

Súlyos gondot okozhatott azonban a Széchényi Országos Könyvtár vezetőjének s közvetve a múzeumigazgatónak is a sajtórendtartás idézett paragrafusában az a kitétel, mely szerint minden koronaországban, tehát Magyarországon is csupán egyetlen közkönyvtár, mégpedig *az az egyetemi vagy országos könyvtár jogosult kötelespéldányra, amely erre „jogosítottnak nyilváníttatik"*. Hazánkban, közelebbről Pest városában ui. tudvalevőleg nem kevesebb, mint három nagy könyvtárintézmény volt, hosszabb-rövidebb idő óta kötelespéldányjoggal felruházva: az *Egyetemi Könyvtár*, a *Széchényi Országos Könyvtár* és a *Tudományos Akadémia*

Könyvtára. Nyílt kérdés volt tehát, hogy a sajtórendtartás életbeléptével, 1852. szeptember 1-től kezdve közülük melyik lesz az, amely jogát fenntarthatja. Úgy látszott, hogy legkevesebb reménye erre az Akadémiai Könyvtárnak van, amely meglehetősen fiatal, mindössze 25 év óta fennálló intézmény volt s kötelespéldányjogát csak 1837-ben nyerte.[83] Jóval több esélye lehetett a Széchényi Könyvtárnak, amely immár fél évszázados múltra tekinthetett vissza s ugyanannyi ideje rendelkezett kötelespéldányi jogosultsággal is; ezen kívül pedig neve szerint is „országos" intézet volt. Leginkább azonban az Egyetemi Könyvtár tarthatott számot a császári pátens által engedélyezett egyetlen kötelespéldányra, minthogy legalábbis 1777. évi alapításának volt tekinthető s mivel kötelespéldányjoga is a legrégibb volt (1780-ban kelt),[84] — végül pedig mivel a három könyvtár közül a legtekintélyesebb s leginkább használt téka volt.

Amikor e kérdés az illetékes hatóságok előtt is felmerült, azok valóban *az Egyetemi Könyvtár mellett foglaltak állást*, s e döntés ellen sem a Széchényi Könyvtár, sem az Akadémiai Könyvtár nem emelhetett szót; el kellett ismerniök intézettársuk elsőbbségi jogát. Elszenvedett sérelmük orvoslásáért azonban természetesen megtehették a szükséges lépéseket.[85]

Próba- vagyis ellenőrzési példányokra való jogosultság

Előterjesztett panaszukat a Helytartóság késedelem nélkül (1852. szept. 29-én, illetve okt. 15-én) felterjesztette ALBRECHT főherceg kormányzói hivatalába, majd a *Cs. kir. Belügyminisztérium*ba is.[86] A bécsi válasz azonban kedvezőtlen volt: közölte, hogy a kötelespéldányok számának növelésére nincs mód. Erre (okt. 30-án) a Helytartóság azt javasolta ALBRECHT főherceg kormányzónak: engedje meg, hogy a hátrányos helyzetbe került két pesti nagykönyvtár az ún. *próbapéldányok*ból, azokból ti., amelyeket — az új sajtórendtartás 3. paragrafusa alapján — a kiadók (nyomdák) kiadványaikból a cs. kir. rendőrigazgatóságoknak és államügyészi hivataloknak szoktak ellenőrzésre benyújtani, nyerjenek kárpótlást. Az akció azonban egyelőre nem járt sikerrel. A kormányzó csak 1854. május 27-én utasította a rendőrigazgatóságokat, hogy a náluk felgyülemlő próbapéldányokból — ideértve az időszaki kiadványokat is — mindazt, ami szükségtelenné válik, visszamenőleg 1852-től kezdve folyamatosan engedje át a Nemzeti Múzeum Könyvtárának.[87]

Az Országos Könyvtár gyarapítását kötelespéldányjogának elvesztése nyomán fenyegető veszély tehát elhárulni látszott. Igaz, a rendőrségi, ügyészségi próbapéldányok átadása-átvétele korántsem volt problémamentes: a helyi hatóságok nem egyforma készséggel, elég vontatottan adták ki elévültnek tekintett anyagukat, mégpedig gyakran hiányosan és megviselt állapotban; velük azonban nem lehetett pörbe szállni. A kiszolgáltatott anyag is több volt a semminél. De vigaszul szolgált a Könyvtár számára az is, hogy mind a fővárosi, mind a vidéki nyomdák egy része megszokásból, önkéntes ajándék gyanánt továbbra is folyamatosan megküldte termékeit. Így tehát, habár hiányosan, mégiscsak továbbra is biztosítva volt a hazai könyv-, periodikum- és kisnyomtatvány-állomány utánpótlása.

Könyvbehozatali tilalom

Volt azoban az 1852-i sajtórendtartásnak még egy további olyan szakasza, ti. a 23. paragrafus, amely megnehezítette a Könyvtár gyarapítását. Ez a külföldi nyomtatványok behozatalára vonatkozott. Előírása így szólt: „*A külföldi nyomtatványok*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a legfelsőbb rendőri hatóság által a birodalom egész terjedelmére nézve eltiltatnak. — A külföldi nyomtatványoknak eltiltása magában foglalja azon nyomtatvány bel- vagy külföldön készült minden fordítása közrebocsátásának, vagy terjesztésének, avagy különbeni kiadásának tilalmát is — tartalmazza bár az a nyomtatványt egész terjedelemben vagy ennek csak egy részét. — A cs. kir. postaintézet a tiltott külföldi, vagy ezekkel egyenlő nyomtatványokra sem az előfizetéseket, sem különben szállítás végett azon nyomtatványokat el nem fogadhatja és azoknak bevitele, árulása, hirdetése s terjesztése mindenkinek tiltatik."[88]

E rendelkezés a Széchényi Könyvtár számára kiváltképpen a *külföldi hungaricumok* megszerzése tekintetében teremtett kedvezőtlen helyzetet. Az ötvenes években ui. a magyar tárgyú és magyar vonatkozású könyvek és egyéb sajtótermékek száma Európában rendkívül megnövekedett. Nemcsak a jeles magyar emigránsok, de az idegen közírók is szinte állandóan foglalkoztak a magyar üggyel, rengeteg könyvet, röpiratot, cikket téve közzé. Nyilvánvaló, hogy e kiadványok megszerzése a Könyvtárnak egyik fő feladata lett volna, ez elé azonban most leküzdhetetlen akadály gördült. Az elkövetkező években a pesti rendőrigazgatóság — a bécsi legfelsőbb rendőrhatóság, irányítása mellett — folyamatosan, szinte hétről hétre új meg új terjedelmes jegyzékben közölte a Könyvtárral, melyek azok a sajtótermékek, amelyeknek bármi módon való beszerzése és használata törvénybe ütközik. Ilyen körülmények között természetesen a rendszeres *külföldi hungarica*-gyarapítás hosszú időre lehetetlenné vált a Könyvtár számára.

A nagyban való vásárlás problémája

De volt a gyarapításnak egy olyan további fontos feladata is, amelyhez múlhatatlanul igénybe kellett venni az államhatalom támogatását; enélkül ui. az egyáltalán nem volt végrehajtható. A belföldi nagyban való vásárlások ügye volt ez: olyan *rendkívüli jelentőségű magángyűjtemények* megszerzése, amelyek gazdag régi és ritka hungarica-állományukkal a nemzeti könyvtár nagyarányú kiegészítését tehették lehetővé, illetőleg modern külföldi kézikönyveikkel a segédkönyvtár gyarapításához járulhattak hozzá. E teendők mindegyikére az alapító SZÉCHÉNYI Ferenc kötelezte az Országos Könyvtárt 1802. évi, illetve 1819. évi alapító aktusával. Igaz, a hungarica-állomány folyamatos kiegészítéséről a SZÉCHÉNYI Lajos-féle 1827. évi 10 000 forintos alapítvánnyal gondoskodás történt, ámde korántsem kielégítő módon. A biztosított évi 400 forintnyi vásárlási keret ui. csak aprólékos utánpótlásra (egyes könyvek és kéziratok megvásárlására) adott lehetőséget. Belőle nagyobb arányú vételekre nem telt. Ilyesmit legfeljebb a Múzeumi Alapból lehetett volna eszközölni, ámde ez csak annyi jövedelmet hozott, hogy belőle az intézet fenntartási költségei is csak nehezen voltak biztosíthatók. Ezért tört utat JÓZSEF nádor 1832-ben — a JANKOVICH-gyűjtemények megszerzése kapcsán — annak a gyakorlatnak, hogy nagyban vásárlásokra alkalomadtán az országos rendektől (akik jog szerint a Nemzeti Múzeum birtokosai voltak) kell pénzügyi fedezetet kérni. Ismeretes, hogy ISTVÁN nádor is folytatni kívánta e gyakorlatot, amikor az 1847/48-i országgyűlésen több nagy magángyűjtemény megvételére készült javaslatot tenni.

Az önálló magyar állam megszűnése után azonban erősen kérdésessé vált, vajon az új főhatalom átvállalja-e a régi országnak ezt a terhes örökségét s egyáltalában hajlandó lesz-e a Múzeumot bármely tekintetben pénzügyileg támogatni.

Hiszen ezt a közgyűjteményt nem nyilvánították császári intézménnyé, hanem meghagyták közalapítványi jogállásában, amely fölött csupán felügyeleti-ellenőrzési jogot kívántak gyakorolni. Másrészt ALBRECHT főherceg, az ország katonai és polgári kormányzója sem örökölte JÓZSEF és ISTVÁN nádor különleges pártfogói, múzeumelnöki jogkörét. Így hát a Múzeum igazgatója, KUBINYI Ágoston és a Széchényi Országos Könyvtár őre, MÁTRAY Gábor vajmi kevéssé számíthatott az abszolutista kormányszervek pénzügyi támogatására. Legföljebb reményük lehetett rá, hogy az új államhatalom a politikai szempontból kifogás alá nem eső más közintézményekkel együtt a Múzeum pénzügyi alátámasztásában is részt fog vállalni.

Ez indította őket már 1850 elején arra, hogy felettébb szűkös anyagi helyzetüket feltárják GERINGER cs. biztos, utóbb helytartósági elnök előtt s többek között felhívják figyelmét egy olyan fontos nagyarányú vásárlás támogatására, mint amilyen HORVÁT István tékájának még a forradalom előtti időkben elindított, de a közbejött politikai események miatt függőben maradt ügye volt.[89]

E kérelem kedvező vagy kedvezőtlen elbírálása a Széchényi Országos Könyvtárra nézve életfontosságú volt. Nem kevesebb múlott ezen, mint az, hogy nyitva marad-e a gyűjtemények gyarapításának ez az akkori időkben legjelentősebb útja, vagy sem.

Horvát István tékájának végleges megszerzése

KUBINYI előterjesztéséből s méginkább a HORVÁT-örökösöknek e tárgyban 1850 nyár végén benyújtott folyamodványából GERINGER báró értesülhetett azokról az intézkedésekről, amelyeket 1846 folyamán JÓZSEF nádor tett a HORVÁT-*téka* megszerzésére, s megtudhatta azt is, hogy ez az akció 1847 januárjában, közvetlenül a nádor halála előtt már befejezés előtt állt.

Emlékezetes, hogy a Nemzeti Múzeum és a HORVÁT örökösök között ebben az időben szerződés jött létre, melynek értelmében az utóbbiak atyjuk teljes tudományos hagyatékát (könyveit, kéziratait, oklevél- és éremgyűjteményét) 80 000 ezüstforintért a Múzeum tulajdonába engedték át. Egyidejűleg megtörtént a hagyatéknak a Múzeumba való beszállítása, illetőleg ugyanott letétként való elhelyezése is.[90] Az ügy jogerős lezárására azonban nem kerülhetett sor; az adásvételi szerződést ui. jóváhagyás végett még be kellett volna mutatni az országgyűlésnek. Ez az 1847/48. évi diétán került volna napirendre. A hivatalos előterjesztést az új nádor, ISTVÁN főherceg készült megtenni. E történelmi jelentőségű országgyűlés azonban nem jutott el az üggyel való foglalkozásig; az 1848 tavaszán lejátszódott események torlódásában nem volt többé idő ilyen „csekély jelentőségű" dolgokkal való foglalkozásra. Nem lehetett a kérdést elővenni később az első felelős minisztérium működésének időszakában sem, bár a HORVÁT örökösök 1848 augusztusában ismételten folyamodtak EÖTVÖS József közoktatásügyi miniszterhez és ISTVÁN főherceghez is szerződésük ratifikációjáért. Hiába. A szeptemberi forradalmi események hatása alatt EÖTVÖS is, ISTVÁN főherceg is lemondott tisztségéről. Ezután pedig az üggyel nem lehetett többé foglalkozni.[91]

GERINGER báró csak 1850 kora őszén (szept. 5/6-án) reagált Kubinyi idevágó jelentésére.[92] Megküldte neki a HORVÁT család folyamodványát, és nyilatkozatát kérte. KUBINYI mindenben megerősítette a HORVÁT család előadását és a Múzeum részéről is csatlakozott a kérelemhez.[93] Az ügy azonban — miként ezt várni lehetett —

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

korántsem volt egykönnyen elintézhető. Felsőbb fórumtól kellett elvi jelentőségű határozatot kérni: adható-e a Múzeumnak nagyobb összegű rendkívüli állami támogatás, avagy saját pénzalapjából való gazdálkodásra utasítandó.

GERINGER tehát 1851-ben főhatóságához, ALBRECHT főherceg kormányzóhoz, illetve ennek hivatalához a *General Gouvernement*hez fordult. Saját elhatározásából azonban ez a fórum sem dönthetett, meg kellett kérdeznie a *Cs. Belügyminisztérium*ot. Itt — bizonyára néhai JÓZSEF főherceg nádornak az intézettel fennállt szoros kapcsolatára tekintettel — kedvező állásfoglalás született, mire a kormányzóság is hozzájárult a kérelem teljesítéséhez. A Helytartóság felhatalmazást kapott az ügy elintézésére, ám azzal a megszorítással, hogy a vételár tekintetében az eladókkal új megállapodást kell kötni: az 1847. évi 80 000 ezüstforintnyi szerződésbeli összeget jelentősen lejjebb kell szállítani.[94]

A DE LA MOTTE helytartósági alelnök felügyelete alatt lefolyt megbeszélések során az eladók valóban elengedtek 20 000 forintot a vételárból, mire 1852. január 5-én a felek engedélyt kaptak az új adásvételi szerződés megkötésére. Az okirat részletes kidolgozásával KUBINYI igazgató és az örökösök megbízotjai február 20-ára készültek el. E szerint a felek a következő *megállapodásra* jutottak:

a) HORVÁT István tékáját és teljes tudományos hagyatékát a tulajdonosok örökösen eladják a Nemzeti Múzeumnak;

b) az egész gyűjteményért — nem tekintve annak tényleges értékét és azt a veszteséget, amely az ügynek öt éven át tartó elintézetlenségéből származott — csupán 60 000 ezüstforintot kérnek;

c) a szerződés aláírása után a három HORVÁT örökösnek (HORVÁT Árpádnak, Gyulának és Karolinának) az Országos Pénztár háromszor 20 000 forintról szóló, évente 6%-ot kamatozó kötvényt tartozik kiszolgáltatni;

d) e kötvények után járó kamatok az Országos Pénztárból, közelebbről a Múzeumi Alapból negyedévenként mindaddig kifizetendők lesznek az eladóknk, amíg a Múzeumi Alap olyan állapotba nem kerül, hogy a vételár egészben vagy részletekben kifizethető lesz;

e) a Múzeum köteles lesz a HORVÁT-könyvtár valamennyi darabját HORVÁT István névbélyegzőjével megjelölni, kéziratait pedig kiadásra előkészíteni;

f) KUBINYI Ágoston múzeumigazgató a tékát és kiegészítő részeit a felsorolt feltételek mellett intézete számára végérvényesen átveszi s biztosítja az örökösöket a megjelölt vételárnak, illetőleg az említett kamatoknak megállapodásszerű kifizetéséről.[95]

E szerződést — miután ALBRECHT főherceg kormányzó április 5-én jóváhagyta — DE LA MOTTE helytartósági alelnök mindkét érdekelt félnek megküldte. Három hét múlva, április 29-én pedig végbement a HORVÁT-tékának és kapcsolt részeinek végleges, jogszerű átadása-átvétele is.[96]

Így zárult e korszakos jelentőségű vételi ügy.

Vételek Jankovich Miklós második gyűjteményéből

Csaknem egyidejűleg kellett a Cs. Helytartóság, illetve Kormányzóság anyagi támogatását megnyerni egy másik nagybecsű tudományos-muzeális hagyaték, ti. a JANKOVICH-féle második gyűjtemény végleges megszerzéséhez. Ennek kezdete is, akárcsak a HORVÁT-tékáé, 1846-ra nyúlt vissza. Ez év április 18-án halt meg JANKOVICH Miklós, a XIX. század első felének legjelentősebb polihisztor gyűjtője, maga után hagyva egy újabb könyv-, kódex-, oklevél-, kézirat-, érem- és ékszergyűjteményt.[97] E hagyaték — annak ellenére, hogy az 1836-ban eladott gyűjteményektől mind mennyiségre, mind értékre nézve igen távol állt — gazdag hungarica anyagánál fogva nem csekély jelentőséggel bírt. Megszerzése a Nemzeti Múzeum, illetve a Széchényi Országos Könyvtár számára felettébb kívánatos volt. Az erre irányuló igény — úgy látszik — már jóval JANKOVICH halála előtt kialakult a Múzeum vezetőiben. HORVÁT István ui. folytonos figyelemmel volt a JANKOVICH-csal 1832. november 10-én kötött adásvételi szerződés 5. pontjára, amelyben az eladó arra kötelezte magát, hogy élete további folyamán gyűjtendő „régiségeinek" majdan a Nemzeti Múzeumot fogja elsődleges örökösévé tenni. Ennek alapján HORVÁT, KUBINYI és maga JÓZSEF nádor is úgy vélte, hogy itt olyan nyilatkozatról van szó, amelynek értelme vitathatatlan. Amikor tehát JANKOVICH halálhírét vették, indíttatva érezték magukat a Múzeum vélt jogának érvényesítésére. JÓZSEF nádor felhívására a *Közalapítványi Igazgatóság* április 21-én zár alá vétette az elhunytnak könyvtárát mindennemű tartozékaival együtt s jogigényt jelentett be JANKOVICH teljes tudományos-muzeális hagyatékára.[98]

Az örökösök megpróbáltak védekezni. Kijelentették, hogy valamennyi szóbanforgó gyűjteményt hajlandók alku, vagy értékbecslés alapján a Múzeumnak átengedni — ingyen azonban semmiképpen sem. Egyebek mellett azzal érveltek, hogy a szerződés említett pontja egyáltalában nem értelmezhető úgy, ahogy a Közalapítványi Igazgatóság és a Múzeum értelmezi. A szerződés ti. nem hagyományosként, *legatarius*ként emlegeti a Múzeumot, hanem örökösként, *haeres*ként. Ez annyit jelent, hogy amennyiben a Múzeum a gyűjteményekre mint örökségre igényt tart, a törvény értelmében részt kell vállalnia az örökség terheiből is. Minthogy pedig JANKOVICH után 160 000 ezüstforintnyi adósság maradt, ennek rendezésében a gyűjtemények értéke arányában részt kell vennie a Múzeumnak is.[99]

Ezt az értelmezést azonban a Közalapítványi Igazgatóság nem volt hajlandó elfogadni, ezért 1846 őszén *pörös útra* terelte az ügyet. Felperesként a *Kir. Kincstár* lépett fel. A hitelezők által szorongatott család számára ez felettébb nehéz helyzetet teremtett, tekintve hogy az efféle pörök a feudális igazságszolgáltatási viszonyok között számos évig eltarthattak. Ezért egy év múltán, 1847 végén megkíséreltek más megoldást keresni. Folyamodvánnyal járultak az 1847/48-i országgyűlés elé s ebben ügyüknek részletes feltárása alapján azt kérték, hogy a rendek mint az 1832-i adásvételi szerződés ratifikálói, nyilvánítsanak véleményt a vitatott 5. pont tekintetében. A diéta véleménye ui. perdöntő jelentőségű lett volna s fölöslegessé tette volna a további bírói eljárást. Az országgyűlés azonban az 1848. márciusi forradalom sodrába kerülve, a polgári alkotmány létrehozásának történelmi gondjai közepette éppenúgy nem foglalkozhatott ezzel az üggyel, miként HORVÁT István tékájának ügyével sem. Még kevésbé lehetett szó ilyen magánjellegű kérdés megtárgyalásáról a szabadságharc időszakában. Így történt, hogy a pör elintézése az abszolutizmus idejére maradt: a vitatott kérdésben végül is a császári bíróságoknak kellett dönteniök.[100]

Ítélethozatalra 1851. január 30-án került sor a Pest megyei cs. törvényszéknél. A bíróság a kir. Kincstárt a JANKOVICH örökösök ellen indított keresetével elutasította s az utóbbiakat a kérdéses gyűjtemények birtokába visszahelyezte.[101]

A Múzeum (a Könyvtár) tehát ingyenesen nem juthatott hozzá JANKOVICH hagyatékához, csakis vásárlás útján. Erre azonban gyéren jövedelmező saját

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

pénzalapja éppúgy nem nyújtott lehetőséget, miként a HORVÁT-téka megvételére sem. KUBINYI igazgató és MÁTRAY könyvtárőr azonban semmiképpen sem akarta a kínálkozó alkalmat elszalasztani. Ezért, amikor 1851 májusában a pörnyertes család újra felkínálta a tékát és tartozékait a Múzeumnak, Kubinyi hosszas tárgyalásokba bocsátkozott velük. A *családnak végső* (nov. 8-án kelt) *állásfoglalása* következő volt:

a) ha a Múzeum az egész gyűjteményt (könyveket, kéziratokat és műtárgyakat) mindenestől át kívánja venni, a vételár összesen 26 000 ezüstforintot tesz ki, amelynek fele rögtön, készpénzben lesz kifizetendő, másik fele pedig egy év múltán beváltandó kötvényben;

b) ha azonban a Múzeum csak bizonyos kiválasztott darabokra tart igényt, ezekhez 16 000 ezüstforint vételáron juthat hozzá, amely összegnek 2/3 részét azonnal készpénzben kell leróni, 1/3 részét pedig szintén egy év múlva kifizetendő kötvényben;

c) végül abban az esetben, ha a Múzeum csupán az oklevélgyűjteményt óhajtja megvenni, ezért összesen 6000 ezüstforintot kell azonnal készpénzben kifizetnie.[102]

KUBINYI egyelőre nem adott választ. Előbb referált a Helytartóságnak, GERINGER bárónak, megkérdezvén, hogy a három vételi ajánlat közül melyik mellett foglalhat állást. Arra az esetre pedig, ha a Helytartóság részéről egyik sem fogadtatnék el, azt kérte, hogy a Múzeum két őre (a könyvtári és a régiségtári őr) legalább 2000 ezüstforint erejéig vásárolhasson az elkövetkező árverésen, utólagos elszámolási kötelezettséggel.[103]

GERINGER báró felmérve a pénzügyi lehetőségeket, JANKOVICHék harmadik ajánlatát tartotta elfogadhatónak: *az oklevélgyűjteménynek 6000 forinton való megvételét*. De némi kárpótlásként ezenfelül még azt is lehetővé kívánta tenni, hogy további 4000 ezüstforintért megvásárolhassa a Múzeum azokat a *könyveket, illetve tárgyakat*, amelyeket gyűjteményei számára legfontosabbaknak tart. Miután ezt az elhatározást ALBRECHT főherceg kormányzó is jóváhagyta, az érdekeltek 1852. január 21-én lebonyolították az adásvételt.[104] MÁTRAY megvásárolta az említett, jobbára középkori darabokból álló *1448 tételnyi oklevélgyűjteményt* — további 2000 forintért pedig szorosabban könyvtári jellegű dolgokat vásárolt: *12 középkori kódexet* (közöttük 8 hungaricumot), *10 régi és ritka nyomtatványt* (közöttük 4 régi magyart) és *90 újkori kéziratot*. A fennmaradó 2000 forinton pedig ÉRDY János vett meg történelmi jelentőségű műtárgyakat a Régiségtár számára.[105]

A hagyaték többi részét a JANKOVICH család 1852. január 22-én és a következő napokon *árverésre* bocsátotta.

Végső soron tehát a Múzeum — ha nem is tudta megszerezni a sok ezer tételt felölelő teljes második JANKOVICH-gyűjteményt, amelyért hat éven át hiábavalóan pörösködött — megmentette magának azt, amit belőle legszükségesebbnek tartott.

A Nagy Gábor-féle gyűjtemény ügye

Ugyanabben az időben egy harmadik nagyarányú gyűjtemény megvételének ügyével is kénytelen volt a Könyvtár a cs. kormányhatóságoknál megpróbálkozni.

1851 májusában ismét felszínre került a századeleji jeles debreceni gyűjtőnek, NAGY Gábornak (1770—1861) 1844-ben kezdeményezett vételi ajánlata. Emlékezetes, hogy ez a KAZINCZY baráti körébe tartozó kiváló férfiú sokrétű gazdag *oklevél-, levél-, irat- és kisnyomtatvány-gyűjteményét* — amely néhai SINAI Miklós hagyatékát is felölelte — 6000 ezüstforintért kínálta a Múzeumnak megvételre. Tudvalevő az is, hogy ISTVÁN főherceg nádor ezt az ügyet is, mint több más hasonlót az 1847/48. évi országgyűlés elé utalta, ott azonban az ismert okokból ez is elintézetlen maradt. A felajánló, aki ekkoriban már Budán lakott, az abszolutizmus harmadik évében a cs. Helytartóságnál jelentkezett s hajlandónak nyilatkozott gyűjteményét az eredeti árajánlat feléért, 3000 ezüstforintért átengedni a Múzeumnak.[106]

Az ügyben ismét MÁTRAY Gábornak kellett nyilatkoznia. Ő azonban a kollekció elhanyagolt állapota miatt csak 2500 forint vételárat ajánlott.[107] A Helytartóság részéről ismét DE LA MOTTE alelnök foglalkozott az üggyel, s miután TOLDY Ferencnek, az Egyetemi Könyvtár igazgatójának szakértői véleményét is kikérte, 1852 januárjában úgy határozott, hogy el kell tekinteni a gyűjtemény egészének megvételétől; ehelyett itt is be kell érni válogatással. Ami pedig a kifizetést illeti, közölte, hogy ezt a Múzeumi Alap terhére, de nem készpénzzel, hanem 6%-os kamatozású kötvényekkel kell eszközölni. — MÁTRAY ekkor 2350 forint értékben csakugyan kiválasztotta a Könyvtár számára szükségesnek vélt darabokat, de az eladóval megállapodásra jutnia nem sikerült. Így hát az ügy ez alkalommal is elodázódott.[108]

Egy becses ajándék: a Batsányi-könyvtár

Bármi különösnek tűnik is, nem nélkülözhette a Múzeum (a Könyvtár) a cs. Helytartóság közreműködését a gyarapítás leginkább független ágában, ti. az ajándékok elfogadásánál sem. Legalábbis bizonyos esetekben nem. Ilyen eset adódott a BATSÁNYI-*féle könyvtárhagyaték* átvétele alkalamával.

BATSÁNYI Jánosról, a felvilágosodás korának jeles költőjéről van szó, aki — mint ismeretes — 1809-ben részt vett Napóleonnak Magyarországhoz intézett kiáltványa szövegezésében s emiatt előbb várfogságot szenvedett, majd (1816-ban) Linzben, mint internáló helyen kényszerült letelepülni. Itt élt hazájától és a magyar irodalmi élettől elszakadva csaknem harminc éven át, s ugyanitt halt meg 1845 májusában. E kiváló író könytárát végrendeletileg a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyományozta. A hagyományozásról azonban intézetünk öt évig, 1850 tavaszáig semmiféle értesülést sem szerzett.

Ekkor történt, hogy egy magánember, bizonyos JOSEF HAFERL linzi kereskedő levélben közölte a Múzeummal az örökség hírét. Tudtul adta azonban azt is, hogy a Könyvtár átvételéről egyelőre nem lehet szó, minthogy ő és társai az elhalt BATSÁNYInak velük szemben fennálló tartozása fejében kénytelenek voltak a gyűjteményt lefoglaltatni. Végül megkérdezte: igényt tart-e a Múzeum a 669 darabból álló, hivatalosan 61 ezüstforint 43 krajcár értékűre becsült, de annál jóval többet érő könyvgyűjteményre, s hogy hajlandó lenne-e ennek átengedése esetén kártalanításukról gondoskodni.[109]

KUBINYI múzeumigazgató az értesítést MÁTRAY könyvtárőrhöz továbbította véleménynyilvánítást kérve tőle. MÁTRAY a levélhez mellékelt könyvjegyzékből megállapította, hogy a kizárólag nyomtatott könyvekből álló téka igen sok jeles művet tartalmaz, többek között 134, jobbára ritka, magyar nyelvű kiadványt is. Ennek alapján úgy nyilatkozott, hogy a hagyatékot nemcsak hazafiságos kegyeletből, hanem valóságos értékénél fogva is átveendőnek tartja.[110]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

KUBINYI erre május 31-én GERINGER császári biztoshoz fordult, kérvén, szerezzen hivatalos tájékoztatást az ügyről, egyáltalában terelje a tárgyalást hivatalos útra. A cs. biztos 1850 októberében meg is kereste ez ügyben a felső-ausztriai helytartóságot, mire innen azt a választ kapta, hogy minden valóban úgy áll, ahogy HAFERL előadta. De tudtul adta az osztrák hatóság azt is, hogy a hitelezők a tékát csak abban az esetben hajlandók kiadni, ha 1421 ezüstforintot kitevő követelésük ellenében a BATSÁNYIék hagyatékában fennmaradt zalatnai bányarészvényeket az illetékes hatóság az ő nevükre iratja s az azok után 1844 óta járó osztalékokat nekik kifizetteti.[111]

Ezt követően további iratváltásokra került sor egyrészt GERINGER és a magyarországi királyi jogügyek igazgatója, másrészt folytatólagosan a magyarországi Helytartóság és a felső-ausztriai Statthalterei között. Végre két év múltán 1852 nyarán megszületett a kívánt eredmény. HAFERLék megkapták a bányarészvényeket, a Múzeum pedig birtokába vehette a BATSÁNYI-tékát. MÁTRAY október 6-án örömmel jelentette Kubinyinak, hogy a becses gyűjtemény megérkezett s nem kevesebb, mint 1121 kötetet ölel fel.[112]

Egy másik ajándék:
Engel János Keresztély levelezése

1851 júniusában könyvtárunk egy további becses ajándékban is részesült. Felvilágosodás kori történetírásunk legkiválóbb képviselőjének, néhai ENGEL János Keresztélynek (1770—1814) gazdag levelezését (tudósoknak és tudománykedvelőknek hozzá írt leveleit) engedte át a Múzeumnak a tudós fia, ENGEL Sándor.[113]

Köttetési átalány kérelmezése

A kölcsönző szolgálat megindulása szükségképpen ráirányította a figyelmet a könyvköttetés régóta elhanyagolt kérdésére is. Azokat a könyveket ui., amelyek kötetlenek voltak, nem lehetett használatba venni. Márpedig az ilyen nyers állapotú kiadványok száma igen nagy volt. Ismeretes, hogy MILLER igazgató halála (1823) után a köttetés könyvtárunkban úgyszólván teljesen elakadt. Így állt elő az a lehetetlen helyzet, hogy az utolsó *30 év során a hazai nyomdáktól beérkezett kötelespéldányok tömege csaknem teljes egészében feldolgozatlanul hevert.* Ha a tudósok ezek közül kívántak valamit használni, nem lehetett őket kiszolgálni.

1851 áprilisában, amikor GERINGER báró már mint a cs. Helytartóság elnöke hivatalos szemlét tartott a Múzeumban, a könyvtári hiányosságok és rendellenességek között észrevette a kötetlen könyvek garmadáját is. Nyomban felhatalmazta KUBINYI igazgatót, hogy tegyen neki előterjesztést, miként lehetne e csődtömeg felszámolását megkezdeni. KUBINYI azonban — ismervén a szűkös pénzügyi lehetőségeket — nem mert egyszerre nagyobb igénnyel előállni, szerényen csupán negyedévi 50 pengőforintnyi átalány kiutalását kérte. GEGINGER — mielőtt intézkedett volna — kérdést intézett a *Közalapítványi Könyvelőséghez (K. K. Stiftungs-Buchhaltung)*, mennyire lehet a Múzeumi Alapot megterhelni. A könyvelőség válasza kedvezőtlen volt: nem helyeselte a kért negyedévi átalány engedélyezését, hanem egyelőre csupán 100 pengőforint kiutalását javasolta, nyitva hagyván a további támogatás kérdését. E 100 forintnyi összeget 1851 júliusában a Könyvtár csakugyan megkapta és természetesen fel is használta. Amikor azonban egy év

múltán újra jelentkezett ugyanennyi összegért, a fentebb említett könyvelőség újabb nyilatkozata alapján, kérelme elutasíttatott. A Helytartóság 1852 júliusában azt válaszolta a múzeumigazgatónak, gazdálkodjék a Múzeum kiskiadásaira engedélyezett 1000 forintos átalánnyal úgy, hogy abból könyvkötésekre is teljék.[114]

Kísérlet könyvtári írnok alkalmazására

Teljesen eredménytelen maradt KUBINYInak egy másik, 1851. évi kísérlete is, amelyre ugyancsak GERINGER helytartósági elnöktől nyert biztatást. GERINGER ui. belátván azt, hogy MÁTRAY könyvtárőr egymaga képtelen lesz a tárban adódó rengeteg feladattal megbírkózni, kilátásba helyezte mellette egy állandó írnok *(cancellista)* alkalmazását. KUBINYI nem is késlekedett a kellő lépéseket megtenni. A jelentkezők közül MÁTRAYval egyetértésben egy WALTHERR Imre nevű kiváló diplomatikai jártasságú fiatalembert kívánt kinevezetetni. Évégből mindenekelőtt a SZÉCHÉNYI család szeniorjához, SZÉCHÉNYI Lajoshoz fordult, hivatalosan felkérvén őt, hogy a Könyvtár 1802. évi alapítólevelének 6. pontjában foglalt prezentációs joga alapján fogadja el jelöltjéül WALTHERRt. Ez megtörténvén, a múzeumigazgató megtette előterjesztését a Helytartóságnak is. GERINGER báró pedig — miután az Országos Pénztártól arról értesült, hogy az állást, ugyancsak az 1802. évi alapítólevél szerint, az Egyetemi Alap terhére lehet betölteni — javaslatott tett ALBRECHT főherceg kormányzónak a kinevezésre. A főherceg azonban, kedvezőtlen információkat nyervén a jelölt politikai megbízhatósága felől, 1851 decemberében *megtagadta a kinevezést* s a Helytartóságot új javaslat tételére utasította. A dolgot most elölről kellett volna kezdeni. Erre azonban — ismeretlen okból — nem került sor.[115]

Mátray terve könyvtáraink országos összeírására

A következő évben (1852-ben) a Könyvtár érdekében még egy harmadik kísérlet is történt. Rendező tevékenységének gondjai között MÁTRAY Gábor egy, a kéziratés ritkasággyűjtemény szempontjából fontosnak látszó dologban megpróbált kezdeményező lépést tenni. Össze akarta állítani szerte *az országban létező közkönyvtárak és jelentős magánkönyvtárak kataszterét.* Nyilván arra gondolt, hogy a még sok helyütt rejtőző könyv- és kéziratkincsek feltárása nyomán kísérletet lehet majd tenni ezeknek az Országos Könyvtár számára való megszerzésére. Ezért a *Hölgyfutár* c. lap február 10-i számában azzal a kérelemmel fordult Magyarországban, Erdélyben és más országrészekben fennálló köz- és magánkönyvtárak (illetve képtárak) birtokosaihoz, hogy tudományos érdekből közöljék vele gyűjteményeik kialakulásának történetét, darabszámát és legbecsesebbnek tartott dolgait.[116]

Hogy felhívásának milyen eredménye lett, vagy lett-e egyáltalán eredménye, nem állapítható meg.

Előkészület a Múzeum általános pénzügyi alátámasztására

A Múzeum problémáit külön-külön, egymástól elszigetelten természetesen nem lehetett sikeresen megoldani. Tisztában volt ezzel GERINGER báró is. 1851 áprilisában megtartott szemléje többé nem csupán egyes részletkérdések rendezését, hanem a Múzeum valamennyi ügyének teljes rendezését volt hivatva előkészíteni. Az országos pénzügyi szervektől idáig nyert információi alapján ui. teljesen világos volt

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

előtte, hogy *a válságos helyzetben levő intézetet a roppant mértékben eladósodott Múzeumi Alapból képtelenség talpra állítani.* Elhatározott szándéka volt a birodalmi kormánytól olyan nagyobb összegű segélyt kieszközölni, amellyel minden fontos szükséglet kielégíthető és a szabályszerű működés biztosítható lesz. Miután tehát a bénító hiányosságokról személyesen is meggyőződött, felszólította KUBINYI igazgatót, hogy a Múzeum valamennyi *fedezetlen szükségletéről* kimutatást készítsen s azt a Helytartóságnak felterjessze.

Kimutatás a Múzeum különleges pénzügyi szükségleteiről

Kubinyi kimutatása 1851. július 27-ére készült el, s a következőket tartalmazta:

Szükségletek		Költség ezüstforintban
I. BÚTORZAT		
A Könyvtár teljes berendezése (szekrények, asztalok, székek, pultok)		12 507
A Régiségtár berendezése A Természeti tár berendezése A Képtár berendezése		54 620
	Összesen	67 127
II. GYARAPÍTÁS		
A Horvát-féle könyvtár megvétele		60 000
Egy ásványgyűjtemény megvétele		12 000
Egy paleontológiai gyűjtemény megvétele		2 900
	Összesen	74 900
III. ÉPÍTKEZÉS		
A kert vasrácsozatának elkészítése		7 000
A kert keleti frontján árkádok építése		32 500
A kert északi és déli frontján kis melléképületek emelése		10 400
Díszszobrok, kandeláberek, dísztermi parketta, lépcsőházi korlátok stb.		30 807
A kert parkosítása		2 000
	Összesen	82 707
Mindössze		224 734

E különleges költségigények táblázatához csatolta KUBINYI a Múzeum rendes évi költségelőirányzatát is. Ez pontosan ugyanazokból a tételekből állt s ugyanakkora összeget (34 622 pengőforintot) tett ki, mint amennyi az 1848-i országgyűlés számára készített nyomtatott tájékoztatóban szerepelt.[117]

A Múzeumi Alap helyzete

Amikor GERINGER báró e kimutatásokat megkapta, már kezében volt az Országos Pénztárnak a Múzeumi Alap helyzetéről szóló legfrissebb jelentése. Megtudhatta ebből, hogy *az Alap aktív tőkéi 129 969 pengőforintot tesznek ki, adósságai viszont 258 761 pengőforintra rúgnak.* Értesülhetett továbbá arról is, hogy az Alap 1851/52. évi *összjövedelmét* (ide számítva a Nemesi Felkelési Alaptól és az Egyetemi Alaptól befolyó összegeket is) 41 426 pengőforintra lehet előirányozni, *a rendes kiadások* összegét pedig 33 787 forintra —, tehát *szabad rendelkezésű összegként* mindössze 7639 pengőforint állhat a Múzeum rendelkezésére.[118]

Kormányakció a Múzeum megsegítésére

Ezeknek az adatoknak birtokában indította el GERINGER báró, illetve a Helytartóság a Múzeum erőteljes pénzügyi megsegítését célzó akcióját.

Hivatkozva arra, hogy a Nemzeti Múzeum az ország értelmiségének körében, sőt a társadalom szélesebb rétegeiben is különös tisztelet tárgya, e hatóság olyan értelmű javaslatot terjesztett elő, hogy az *Országos Alap (Landesfond)* 1853. évi költségvetésébe vétessék fel 80 000 ezüstforintnyi összeg a Múzeumi Alap rendezésére.[119]

A hivatalos eljárás részletei nem ismeretesek, de megállpítható, hogy magas kormányzati szinten megkezdődtek ez ügyben a tárgyalások. Hogy ezek kedvező fordulatot vettek s eredményesen végződtek, az legkivált egy jelentős politikai eseménynek volt köszönhető. A legfelsőbb körök ui. ekkoriban látták az időt elérkezettnek arra, hogy FERENC JÓZSEF császár — kiengesztelődése jeléül — látogatást tegyen a leigázott Magyarországon.

Ferenc József látogatása a Múzeumban

A látogatásra 1852 nyarán került sor. A hivatalos tényezők természetesen mindent elkövettek, hogy a fogadtatás mennél „lelkesebb" közhangulatban történjék. Ennek érdekében több olyan intézkedés történt, amely a császár „atyai jóindulatát" volt hivatva kifejezni a magyarság iránt. Ezek közé tartozott a Nemzeti Múzeum gyámolítására engedélyezendő államsegély is. Bizonyság rá, hogy fővárosi tartózkodása alatt a császár nem mulasztotta el a Múzeumot is meglátogatni. Itt, miután a fényes kísérettel megjelenő uralkodónak KUBINYI igazgató bemutatta a Múzeum épületét és gyűjteményeit, feltárva a nagy hiányosságokat is — a császár alkalmat találhatott arra, hogy biztató kijelentést tegyen a hiányosságok megszüntetéséről.[120]

Nem sokkal a császár látogatása után került nyilvánosságra az a hír, hogy legfelsőbb helyen *az Országos Alap 1852/53. évi költségvetésében a pótadókból 80 000 forint engedélyeztetett a Nemzeti Múzeum céljaira.*[121]

A közigazgatás átszervezése

Ennek, a bécsi Belügyminisztérium által 1852. okt. 22-én megállapított államsegélynek az ügye a szükséges gyakorlati intézkedések megtétele végett 1852/53. fordulóján visszakerült a *Helytartóság*hoz.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Itt 1853 tavaszán éppen nagy változások mentek végbe. Ezt *az idáig központosított főhatóságot decentralizálták kerületi végrehajtó szervekre*, ún. *Helytartósági osztályok*ra. Az országnak mind az öt közigazgatási kerületében külön helytartósági osztályt állítottak fel. A fővárosnak ettől kezdve a *Budai Helytartósági osztály (Statthalterei-Abteilung in Ofen)* lett a főhatósága. E szervezeti reform természetesen a hivatalnoki karban is változásokkal járt. Megszűnt a Helytartóság két eddigi vezetőjének, GERINGER báró elnöknek és DE LA MOTTE alelnöknek megbízatása is. Mindketten eltávoztak állomáshelyükről. A Budai Helytartósági osztály elnöke egy művelt dunántúli földbirtokos, báró AUGUSZ Antal (1807—1878) lett.[122] Az ő hatáskörébe kerültek a Nemzeti Múzeum ügyei is. S ez szerencse volt, mivel személyében az intézet ismét megértő támogatóra talált.

AUGUSZ bárónak hivatalba lépése után csakhamar alkalma adódott jóindulatának megbizonyítására. Ez éppen a szóban forgó 80 000 forintnyi államsegély felhasználhatóságára vonatkozó állásfoglalásában mutatkozott meg.

Augusz báró szanálási terve

A Kormányzóság felhívására ui. nyilatkoznia kellett arról a szakértői előterjesztésről, amelyet egy, még GERINGER által kiküldött bizottság 1852-ben tett ez ügyben.

E bizottság, amely SACHER kormányzósági tanácsos elnöklete alatt MADARASSY helytartósági tanácsosból, LANGER pesti egyetemi tanárból, MIKECZ pénzügyigazgatósági titkárból, VEZERLE országos pénztári ellenőrből és FRIVALDSZKY nyugalmazott múzeumi őrből állt — felülvizsgálván KUBINYI igazgatónak a Múzeum különleges szükségleteiről összeállított kimutatását, megjelölte azokat a tételeket, amelyek szerinte legsürgősebben kívántak kielégítést. AUGUSZ báró e bizottsági javaslatot áttanulmányozva úgy vélte, hogy ez a legmesszebbmenően kedvez a Múzeum érdekeinek. Ezért az egészet változtatás nélkül mindenben magáévá tette, és ezt ALBRECHT főherceg kormányzóhoz 1853. április 30-án intézett feliratában is kinyilatkoztatta.

A 80 000 forintnyi államsegély felhasználására nézve e szerint a következőket indítványozta:

a) mindenekelőtt fizettessenek ki a Múzeumi Alap legterhesebb adósságai (a Kincstárból 1849/50-ben GERINGER báró által kiutalt előlegek, valamint különböző magánszemélyek által nyújtott kölcsönök) összesen 31 100 forint értékben;

b) ezen túl rendeztessék a Múzeumi Alapnak folyó évben eszközölt 9000 forintnyi fedezetlen kiadása is;

c) ami a beruházásokat illeti, fordíttassék a Széchényi Országos Könyvtár berendezésére 7000, a többi tárára együtt 13 610 forint, a különböző tárakban szükséges segédeszközök és segédkönyvek beszerzésére pedig 2000 forint;

d) a személyzet kiegészítése történjék úgy, hogy a Könyvtár igényt tarthasson 1665 forint ráfordítással egy adjunktus, egy rendes írnok és egy szolga kinevezésére, valamint egy napidíjas írnok alkalmazására; a Régiség- és a Természeti tár pedig kapjon ugyanerre a célra 1100 forintot;

e) biztosíttassék a Könyvtár részére könyvköttetési célra 1000 forint;

f) végül a fentiek levonása után fennmaradó 13 525 forint fordíttassék a Horvát-téka megvásárlása kapcsán még fennálló tartozás törlesztésére.

Ez a program különösen a Könyvtárra nézve igen kedvezőnek ígérkezett, hiszen a berendezésnek felerészben való elkészíthetőségét, a személyzetnek egyszerre 4 fővel való növelését és egy számottevő köttetési alap létesítését helyezte kilátásba.[123] Csupa olyan dolog volt ez, amelyért éveken, sőt évtizedeken át hiába esedezett a Könyvtár.

Egyedül talán azt lehetett nehezményezni, hogy azokat a javaslatokat, amelyeket KUBINYI igazgatónak egy 1852 decemberében benyújtott pótbeadványa tartalmazott,[124] s ezek között is elsősorban a tisztviselők és szolgák fizetésemelésére irányulókat sem a véleményező bizottság, sem AUGUSZ báró nem vette figyelembe. Erről az a vélemény alakult ki, hogy a Múzeumnál, ahol az őrök 6—7, a segédőrök 3—4, a szolgák 2—3 szobás szolgálati lakást kapnak, sőt télire ingyenes tüzelőellátásban is részesülnek, a fizetésemelést nem lehet elsőrangú kívánalomnak tekinteni. Egyelőre nem tartották szükségesnek, hogy az őrök évdíja egyformán 1600, a segédőröké 1000, az írnokoké 600, az osztályszolgáké pedig 400 pengőforintban állapíttassék meg.

Mindent összevéve azonban AUGUSZ báró javaslata az egész Múzeum számára is igen biztatónak látszott. Nemcsak a konkréten tervbe vett intézkedések ígértek sokat; többet jelentett ezeknél az az elvi állásfoglalás, miszerint *a Múzeum állami támogatása ezzel az egyszeri segéllyel nem érhet véget*. ALBRECHT főherceghez intézett 1853. április 30-i jelentésében ui. AUGUSZ félreérthetetlenül kijelentette, hogy a szóban forgó 80 000 forintnyi államsegélyt csak a folyó évre szólónak tekinti. Meggyőződése szerint — írta — ezt a következő években az *Országos Alap*ból további kiutalásoknak kell követnie. Már az 1854. évre is legalább 40 000—50 000 pengőforintot kellene előirányozni. Így, és csakis így lesz — mondotta — a Múzeumi Alap idővel tehermentesíthető és a Múzeum céljaira hatékonyan felhasználható.[125]

Az Augusz-akció meghiúsulása

Ebből a sokat ígérő pénzügyi tervből azonban semmi sem lett. Kiderült, hogy ALBRECHT főherceg egyáltalán nem ért egyet a bizottság javaslataival. Véleménye szerint a delegációnak sokkal szélesebb körű, rendszeresebb szanálási tervvel kellet volna előállnia: nemcsak az államsegély felhasználásáról, hanem a Múzeum tárainak állapotáról, hiányosságairól és rendbehozatalának mikéntjéről, menetrendjéről is nyilatkoznia kellett volna, különös tekintettel a Könyvtárra. Másrészt túlzottnak tartotta a főherceg AUGUSZ báró elképzelését is a következő évi államsegélyek összegére nézve. Ő, a főherceg sokkal szűkebbre kívánta szabni az *Országos Alap*ból való további segélyezést (kölcsönzést): *évi 40 000—50 000 forint segély helyett csupán 7000 forintot volt hajlandó előirányozni*. Mindezekből az okokból teljes egészében elutasította AUGUSZ előterjesztését s úgy határozott, hogy egy újonnan kinevezendő szakavatott és elfogulatlan bizottsággal ismét alaposan megvizsgáltatja a Múzeumot, s ettől kér részletes jelentést, illetve javaslatot mind a tárak rendezéséről, mind az intézet pénzügyeinek rendbehozataláról. A bizottság személyi összetételére nézve úgy határozott, hogy az csupán 3 főből fog állni: TANDLER József helytartósági tanácsosból mint elnökből, Ernst BIRK bécsi udvari könyvtári scriptorból (adjunktusból) és KOVÁCS Gyulából, a Nemzeti Múzeum Természeti tárának őréből.[126]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Vizsgálóbizottság kiküldetése a Múzeumba

Ennek az elhatározásnak valóra váltása azonban csak a következő év nyarán került sorra. A késedelem nem a Kormányzóságon múlt. ALBRECHT főherceg ui. már 1853. július 15-én szabályszerű előterjesztést tett ez ügyben a *Cs. kir. Belügyminisztérium*nak, felvetve a Múzeum további fenntartásának, állami segélyezésének vagy esetleges megszüntetésének kérdését is. Ám e birodalmi főhatóság csak 1854. június 24-én hozta meg határozatát. Elfogadta a főherceg kormányzó új vizsgálati tervét, az általa felvetett kérdésekről pedig a következőkben nyilatkozott:

1. a Kormányzóság által kifejtett indokok alapján a maga részéről is ***helyesli a Múzeum további fenntartását***,
2. a Cs. kir. Hadügyminisztérium hozzájárulásával továbbra is *biztosítja a Múzeum számára a Nemesi Felkelési Alap évi jövedelmét*,
3. megengedi, hogy a Múzeum segélyezésére a Kormányzóság által előirányzott *évi 7000 forint a budai kerületi Országos Alapból igénybevétethessék*.

Ugyanekkor a Belügyminisztérium átírt a császári főudvarmesteri hivatalhoz BIRK scriptornak Pestre való hivatalos kiküldetése érdekében.[127]

Addig azonban, amíg a dolgok idáig jutottak, a Múzeum természetesen tovább küszködött a maga kisebb-nagyobb problémáival.

Könyvtári statisztika 1853-ból

A Könyvtárban MÁTRAY Gábor SZABÓ János famulus segítségével folytatta a nagy erőfeszítést kívánó rendező és osztályozó munkálatokat. A HORVÁT-*téka* átvétele után, minden bizonnyal 1853-ban készült el az állomány első hozzávetőleges felmérése. Ezzel MÁTRAY KUBINYI igazgatót, esetleg AUGUSZ bárót akarta tájékoztatni.[128]

Kimutatása *öt főcsoportra* tagolva mutatta be a KÉLER-, VUCHETICH-, ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és a HORVÁT-tékával bővült Széchényi Országos Könyvtár gyűjteményeit. A Könyvtár egyes összetevőiről a következőket mondta.

I. Kézírásos emlékek

1. Ezek között első helyen mintegy 4000—5000 darab, részint pergamenre, részint papírra írt *hazai és külföldi oklevél* említhető; sorozatuk az Árpád-kortól kezdődik s az újkor századaiba nyúlik.

2. Hasonlóképpen gazdag, kb. 4000 kötetet felölelő a „kódexek", vagyis *a közép- és újkori kéziratok gyűjteménye*. Kiemelkednek közülük a XII—XV. századi pergamen-kódexek (missalék, ritualék, antifonalék, klasszikus auctorok művei, krónikák, stb.), de fölöttébb becsesek az újabb kori tudományos művek is, közöttük HORVÁT Istvánnak mintegy 1000 kézirata. A hazai anyag két legbecsesebb emléke: az a XII. századi missale, amelyben a legrégibb magyar nyelvemlék, az ún. *Halotti beszéd* foglaltatik és az ún. *Dubnici krónika*. Európai jelentőségűek a JANKOVICH-tékával bekerült XIV—XVI. századi *német nyelvű kódexek*. E gyűjteményi csoport leginkább latin nyelvű munkákat tartalmaz, de az újkori anyagban

bőven vannak magyar és német nyelvűek is, kisebb számban pedig *francia, olasz, arab és török* nyelven írt kötetek is.

3. Gazdag a *hazai jeles férfiaktól származó levelek* gyűjteménye is; történeti szempontból értékesek többek között II. RÁKÓCZI Ferenc levelei.

II. Térképek

Számuk körülbelül 1000. Közöttük sok jeles atlasz, régi és újabb „földkép" van; az anyag jórésze hungaricum.

III. Rézmetszetek

E gyűjtemény jobbára egyes lapokból áll, de vannak benne pompás kiadású kötetek is. Részint magyar, részint külföldi dolgokat ábrázolnak. Mennyiségük 3000 darab körül van.

IV. Festett családi címerek és rajzos emlékek

Aránylag szerény gyűjtemény. Nevezetes darab az a kötet, amely II. Rudolf császár birtokában volt grafikai gyűjteményt tartalmazza.

V. Nyomtatott kiadványok

Mennyiségük mintegy 130 000 kötetre tehető. Csoportjai:

1. *Magyar ősnyomtatványok*, közöttük a HESS-féle *Chronicon Budense*.

2. *Külföldön kiadott, de Magyarországot illető ősnyomtatvány*ok. Ide tartoznak mindenekelőtt a THURÓCZY-*krónika* kiadásai, közöttük 2 pergamen- és több papírospéldány, továbbá azok az egyházi szerkönyvek, amelyek magyar püspökök vagy magyarországi könyvárusok költségén külföldön nyomattak.

3. Külföldön nyomtatott *XV. századi nem magyar vonatkozású ősnyomtatványok:* latin vagy német nyelvű egyházi, tudományos és klasszikus irodalmi művek.

Az összes incunabulumok száma kb. 300-ra tehető.

4. *Régi magyar könyvek* a XVI—XVII. századból.

5. *Külföldön készült, de Magyarországot illető könyvek* a XVI—XVII. századból: magyar nyelvű bibliák s egyéb egyházi és polemikus munkák.

6. WERBŐCZI *Tripartituma* és a *Corpus Juris* kiadásai a XVI. századtól a legújabb korig latin, magyar, horvát és német nyelven.

7. *Magyar grammatikák és szótárak* a legrégibb koriaktól a legújabbakig.

8. *Különböző európai országokból* származó *mindennemű tudományos és irodalmi kiadványok* különféle nyelveken, kivált az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékában.

9. *Különleges* (pergamenre, színes papírosra nyomott és rézmetszetekből álló) *könyvek*.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Ebből a vázlatos áttekintésből kitűnik, hogy a Könyvtár sokrétű gazdag állománya még csak hevenyészetten volt elrendezve. Látszik belőle, hogy MÁTRAY alaposabban még nem foglalkozott a gyűjtemények vizsgálatával; mennyiségi adatai is csupán becslésen alapulnak, nem számbavételen. Tájékoztatásával csupán érzékeltetni akarta a rá váró feladatok sokféleségét és nagyságát.

A múzeumi segédkönyvtárak revíziója

Hogy KUBINYI igazgató mennyire szívén viselte a Könyvtár rendbetételének ügyét, az kitűnik abból is, hogy 1852 tavaszán a Múzeum valamennyi tárában elrendelte az Országos Könyvtár állományából szervezett helyi segédkönyvtárak revízióját, s ennek kapcsán a fölösleges könyvek visszaadását, illetőleg a szükségesek újra kikölcsönzését. Felettébb hasznos intézkedés volt ez, minthogy a ludoviceumi kihelyezés alatt e tekintetben is teljes zűrzavar lett úrrá.[129]

Az egyes tárak szaktevékenységére való felügyelet mellett nem feledkezhetett meg Kubinyi igazgató azokról a nem szakba vágó teendőkről sem, amelyek az egész intézet érdekeit szolgálták.

Gondoskodás a téli fűtésről

Ilyen volt mindenekelőtt a téli fűtésről való gondoskodás. Az 1848-ig fennállt régi patriarchális gyakorlatot — mint ismeretes — a forradalom idején a kormány megszüntette s nem állította helyre az abszolutista rendszer sem. KUBINYI tehát kénytelen volt évente nyár végén főhatóságától igényelni a télire szükséges tüzifa árát. A múzeumépület közszükségletére (a hivatali szobák és a katonai őrszoba fűtésére) 10 öl, a szolgálati lakások számára 57 öl fa kellett. Az ügy hivatalos adminisztrációja általában elhúzódott, olykor két hónapig is eltartott. A Helytartóság ui. minden esetben véleményt kért a kebelbeli számvevőségtől a kiutalandó összegre nézve, s csak ennek a jelentésnek vétele után utasította az Országos Pénztárt a Múzeumi Alapból való kifizetésre. A beszerzés megtörténtével pedig Kubinyi igazgató a Cs. kir. Közalapítványi Bizottsághoz nyújtott be elszámolást, ez viszont a Helytartóságot értesítette a számadás elfogadásáról, vagy esetleges észrevételeiről. A kiutalt összeg 1852-ben (mivel 1 öl fa piaci ára 14 pengőforint 14 kr. volt) 960 forint 17 kr.-t tett ki. A fűtési idény rendszerint nov. 1-től április 1-ig tartott, de olykor, hosszú, kemény tél esetén további 1—2 öl fára pótkiutalást kellett kérni.[130]

Változás a fegyveres őrszolgálatban

Nem kevésbé fontos gyakorlati feladat volt az igazgató számára a Múzeumban felhalmozott nemzeti kincsek biztonságáról való gondoskodás. Ezt a feladatot az elmúlt évtizedekben — mint ismeretes — a fővárosban állomásozó *császári katonaság*ból kirendelt, naponta négyszer váltott 3 főnyi őrség látta el. E helyzet csak az 1848/49. évi forradalom idején változott meg, amikor a katonaőröket *nemzetőrök* váltották fel.

Az abszolutizmus idején ismét visszaállt az előbbi rend, de nem tartósan. 1853 decemberében nagy fordulat következett be. A katonai és polgári Kormányzóság (*General-Gouvernement*) értesítést kapott a magyarországi hadseregparancsnokságtól, miszerint ezentúl a Nemzeti Múzeum őrizetét csak *szabadságos katonák* behívásával lehet ellátni, ez az őrszolgálat azonban költségekkel fog járni, amelyeket az intézetnek kell vállalnia. A váratlanul felmerült fontos ügyben a Múzeum maga nem foglalhatott állást, jelentést tett hát a budai Helytartósági osztálynak, közölvén, hogy a katonai őrizet december 15-ével már meg is szűnt.

A Helytartósági osztály — felismerve az ügy fontosságát — késedelem nélkül a Kormányzósághoz fordult, feltéve a kérdést: megengedhető-e továbbra is fenntartani a katonai őrséget, vagy pedig ehelyett be kell érni a pesti *polgári éjjeli őrség* őrszolgálatával. A katonai őrizet költsége ui. egy évben nem kevesebb, mint 1627 pengőforintra ment volna, míg a boltőrségé csak 300 pengőforintra.[131]

Pénzügyi kihatású ügyről lévén szó, a Kormányzóság sem dönthetett; meg kellett kérdeznie a bécsi *Belügyminisztérium*ot. BACH miniszter válasza napokon belül (dec. 31-én) megérkezett; közölte, hogy *helyes megoldásnak a polgári őrség igénybevételét tartja*, s ennek költségét engedélyezi.[132]

Ettől kezdve a múzeumépület éjszakai őrizetét 2 polgári őr látta el.

A múzeumkert parkosítása

A téli szükségletek fedezése és a gyűjtemények biztosítása mellett folytonos gondot jelentett KUBINYI igazgatónak az elhanyagolt állapotban levő múzeumkert rendbehozatala is. Ismeretes, hogy e kérdés már 1848 előtt felmerült, sőt ISTVÁN főherceg meghagyására annak idején elkészültek a kert parkosításának tervei is. A forradalmi események miatt azonban az ügy lekerült a napirendről. A kertet a háborús viszontagságok — tudjuk — méginkább megviselték. Az igazgató azonban hiába kérte több esetben is a rendbehozatal lehetővé tételét, a szükséges költségeket nem sikerült a hatóságoktól megszereznie. Ez vezette őt arra a gondolatra, hogy a Múzeum dísztermét hangversenyek céljára bérbe adja s a befolyó jövedelemből létesít parkosítási alapot. Vonatkozó kérelmének a Helytartóság 1852 tavaszán helyt adott, mire a következő évtől kezdve az akkor megalakult Filharmóniai Társaság folyamatosan itt rendezte meg hangversenyeit.[133]

Egyidejűleg KUBINYI közvetlen támogatást is megpróbált szerezni a társadalomtól. Saját felelősségére aláírási íveket küldött szét az országban, felszólítva a hazafiakat a parkosítás céljára való adakozásra. Kísérlete nem volt eredménytelen; idők során mind több adomány gyűlt össze, amelynek kezelésére már 1852-től kezdve egy, pesti polgárokból álló bizottság ügyelt fel. E „*kertalap*"-ból 1852-ben a múzeumépület mögött felépült a *kertészház*, 1853-ban pedig elkészült és hatósági jóváhagyást nyert a *parkosítás terve*.

A munkálatokhoz 1855 októberében fogtak hozzá. Az ország különböző vidékeiről küldött csemetefákat és cserjéket az elvégzett talajnemesítés után egy állandó alkalmazású kertész ültette el s részesítette szakszerű gondozásban. Egy évi munka után a park 1856-ban készült el.[134] A palota ezzel végre méltó környezetbe került, habár a kertet három oldalról körülvevő deszkapalánknak vasrácsozattal való kicserélése továbbra is csak óhaj maradt.

Íme, a Múzeum így próbálta bizonyos célokra saját erejéből előteremteni a szükséges anyagi eszközöket.

Az államhatalom átfogó jellegű erőteljesebb támogatását csak 1854-től kezdve lehetett remélni. Ekkorra volt ui. várható annak a vizsgálóbizottságnak a működé-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

se, amelyet — mint ismeretes — ALBRECHT főherceg kormányzó avégből delegált, hogy a Múzeum s kivált a Könyvtár szükségleteit felmérje és javaslatot tegyen egy általános rendezésre, illetve szabályozásra.

B) Helytartósági vizsgálóbizottság a Múzeumban (1854—1855)

Ernst Birk kirendelése

A Kormányzóság által 1854. július 25-én kirendelt TANDLER-féle vizsgálóbizottság[135] augusztus első napjaiban kezdte meg munkáját. Meg kellett várni, amíg Ernst BIRK, a bécsi Hofbibliothek scriptora (adjunktusa) Pestre érkezik. Ő volt ti. az a szakértő személy, akire a fő feladat, a Könyvtár megvizsgálása és rendbetételének megtervezése hárult.

BIRKnek kirendelése július 29-én, Pestre érkezése augusztus elején történt.[136] TANDLER tanácsossal és KOVÁCS múzeumőrrel folytatott megbeszélése után alighanem egy-két napon belül meg is kezdte látogatásait a Múzeumban. Az intézet egészére nézve KUBINYI igazgató, a gyűjteményekre nézve pedig az illetékes őrök látták el információkkal. Hogy vizsgálódása mennyi ideig tartott, pontosan nem tudható, de aligha tartott néhány hétnél tovább. Tőle ui. nem kívántak többet, csak annyit, hogy a tárakban végrehajtandó rendező-feldolgozó munkákra nézve programot állítson össze. A pénzügyek megvizsgálására és rendbehozatalára BIRKet nem kívánták igénybe venni. Véleményes jelentésével ő valószínűleg már szeptember közepére elkészült s hamarosan átadhatta azt TANDLER tanácsosnak, ez pedig a bizottság nevében a Kormányzóságnak. Az irat itt sem feküdt sokáig, október 15-én már elindult Bécsbe, a Belügyminisztériumba.[137]

Ami a pénzügyi viszonyok rendbehozatalára vonatkozó teendőket illeti, ezeket TANDLER tanácsos egy-két számvevőségi tiszt segítségével maga láthatta el. Tekintve a Múzeumi Alap bonyolult ügyeit, nem csekély feladat volt ez. Igazán nem csoda, ha a vizsgálat majd másfél évre elhúzódott s a vonatkozó jelentés csak 1856 májusában került a Kormányzóság elé.

Mátray feljegyzése Birk számára

A TANDLER—BIRK bizottság fogadására MÁTRAY könyvtárőr alaposan felkészült. Abban a hiszemben, hogy a szak- és pénzügyek egyszerre kerülnek napirendre, 1854. augusztus 12-i kelettel E. BIRK számára egy olyan igényjegyzéket állított össze, amely a Könyvtárt bármely vonatkozásban érintő dolgokra kiterjedt.[138]

I. Ebben először néhány *általánosabb jellegű kívánalmat* tett szóvá. Ezek a következők voltak:

1. *A Múzeum egyes táraiba kihelyezett kézikönyvtárak* a főkönyvtár ellenőrzése alatt álljanak. Jó lenne,

a) ha a tárak vezetői kézikönyveik jegyzékét megküldenék a könyvtárőrnek, neki az átvett anyagról reverzálist adnának s egyáltalában őt minden vonatkozó ügyről tájékoztatnák,

b) ha minden kézikönyvtári könyvet ellátnának az Országos Könyvtár bélyegzőjével,

c) ha a kézikönyvtári könyvek a központi katalógusba is felvétetnének.

2. *A kötelespéldány-szolgáltatás* ügyének rendezése végett különösen két dologról kellene gondoskodni:

a) hogy a beszolgáltatás pontosan és hiánytalanul történjék,

b) hogy a beszolgáltatott példányok legalább fűzve legyenek.

3. A könyvtári dolgozószobákban *szükséges nyugalom és csend biztosítása* végett

a) a külső udvarról (kertből) ki kellene zárni a csendzavaró és port csináló forgalmat,

b) ugyanezt az udvart (kertet) mielőbb parkosítani kellene és minden oldalról vasráccsal bekeríteni.

4. Hogy a dolgozószobákban *télidőben* elég *meleg* legyen,

a) némely szobákra kettős ajtót kellene felszerelni,

b) az épület pinceablakait pedig be kellene üvegeztetni.

II. Ami a Könyvtár legfőbb *anyagi és személyi igényeit* illeti, ezeket Mátray a következőképpen csoportosította.

1. *Bútorzat és felszerelés*

a) Az erős nyári napsugárzás ellen a könyvtártermek ablakainak, szám szerint 37-nek rolettákkal való ellátása lenne szükséges,

b) a latin kéziratok termében a szekrényekre toldalékokat kellene felszerelni,

c) a német és magyar kéziratok termében új bútorokat kellene készíttetni, esetleg a régi darabokat a már meglevőkhöz hasonlóan átalakítani,

d) ugyanezt kellene tenni az incunabulumok és remoták termében is,

e) az őr dolgozótermében egy ruhafogast kellene felállítani a vendégek ruhái számára,

f) az olvasóteremben még néhány asztalra és 50 faszékre, valamint egy szekrényre volna szükség a folytatólagosan használt könyvek számára,

g) a még bebútorozatlan 7 terembe könyvszekrényeket kellene készíttetni; a nyolcadik terem, a duplumraktár időközben régi szekrényekkel lett berendezve,

h) köpőládákra lenne szükség minden szobában.

Mindezek a bútorok 15 000 pengőforintért lennének elkészíttethetők.

Kellene még:

i) a könyvtárőr szobájába egy öntöttvas kályha (ára 150 pf.),

j) az olvasóterembe is egy ugyanilyen, de nagyobb méretű kályha (ára 200 pf.),

k) a kézirattárba és az incunabulumok szobájába néhány üveges tárló (áruk kb. 300 pf.),

l) hat teremhez kettős bejárati ajtó (költségük kb. 300 pf.).

2. *Személyzetkiegészítés*

Szükséges lenne a könyvtárőr mellé kinevezni

a) egy adjunktust (segédőrt) a kézirattár gondozására és a kölcsönzések lebonyolítására,

b) egy második adjunktust a könyvállomány gondozására,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

c) két írnokot (kancellistát),
d) két szolgát,
e) az olvasóterem megnyitásakor egy harmadik írnokot,
f) végül egy fűtőt, aki egyszersmind ruhatárkezelő is lehetne.

3. *Illetményrendezés*

Indokolt lenne
a) az őr (custos) fizetését 1600, —
b) az adjunktusokét egyenként 1000, —
c) az írnokokét egyenként 600,—
d) a szolgákét egyenként 400,—
e) a fűtőét 300 pengőforintban megállapítani.
Mindez együttvéve 5900 pengőforintot tenne ki.
Emellett fel kellene emelni az alkalmazottak évi fajárandóságát s érvényesíteni kellene igényüket a régi alapítványi összegekre.

4. *Egyéb szükségletek*

Biztosítani kellene
a) az évtizedek óta kötelenül heverő és az újabban is fűzött állapotban (kötelespéldányként) bejövő könyvek, úgyszintén a kötetlen kéziratok beköttetésére,
b) térképek, rajzok, rézmetszetek s hasonlók tékázására,
c) hivatalos jegyzőkönyvek, leltárak és repertóriumok beköttetésére összesen évi 1000 pengőforintot,
d) írószerekre évi 300,
e) katalógusok kinyomtatására évi 400,
f) külföldi munkák beszerzésére 1000 pengőforintot

5. *Tüzelőszükséglet*

A jelenlegi szükséglet évente 6 öl (ára 120 pf.), az olvasóterem megnyitása után 18 öl lesz (ára 360 pf.).

III. Előadásának harmadik részében MÁTRAY a *Könyvtár általános rendezésének feladatait* ismertette. Ezeket a végrehajtás rendje szerint a következőkben jelölte meg.

A teljes bútorzat elkészülésének ideje alatt végre kellene hajtani

1. az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-téka könyvállományának rendbehozatalát,

2—3. Az *oklevélgyűjtemény* regesztázását és rendezését, valamint a *kézirattár* katalogizálását,

4. az *ősnyomtatványok, ritkaságok és remoták* rendezését és katalogizálását,

5. a *kötetlen könyvanyag* beköttetését, vagy legalább brosírozását,

6. a nemzeti könyvtár *(Bibliotheca Hungarica)* rendezését és katalogizálását, valamint a duplumok elkülönítését,

7. a külföldi, nem magyar vonatkozású, vagyis az általános *segédkönyvtár* rendezését és katalogizálását,

8. a *duplumok* rendezését és katalogizálását,

9. végül meg kellene nyitni az *olvasótermet.*

Nyilatkozott MÁTRAY a fenti munkák véghezvitelének időtartamáról is. Kijelentette: hogyha a Könyvtár megkapná a fent megjelölt személyzetkiegészítést (két adjunktust, két írnokot és két szolgát), s ha ezek nem lennének a könyvtári munkától más múzeumi feladatokra elvonhatók —, továbbá ha a munkahelyiségek téli fűtésére az eddigi 1,5 öl fa helyett 6 öl lenne fordítható, *a Könyvtár teljes állományának felállítása és katalogizálása 2,5 év alatt megtörténhetnék.* Ami a katalogizálást illeti, ez alatt az idő alatt csak egy betűrendes cédulakatalógus lenne elkészíthető, a többi különleges katalógus készítéséhez csak az ismertetett munkálatok befejezése után lehetne hozzáfogni.

Birk véleménye a Könyvtár rendbehozataláról

Ezt az átfogó jellegű, terjedelmes tájékoztató iratot E. BIRK minden bizonnyal áttanulmányozta. Arról azonban, hogy a benne felsorolt kívánalmakkal foglalkozzék, vagy hogy a vázolt programot magáévá tegye, szó sem lehetett. TANDLER tanácsostól nyert utasítása értelmében ui. — tudjuk — a pénzügyi kihatású kérdések nem tartoztak az ő feladatkörébe; neki csupán a gyűjtemények szakszerű elrendezésével és feldolgozásával kapcsolatos véleménynyilvánításra kellett szorítkoznia.

S valóban, jelentésében[139] BIRK csak az állománynyilvántartás és feltárás kérdéseire terjeszkedett ki.

Figyelmét elsősorban a Könyvtár kiadatlan tudományos forrásanyagára, az *oklevelek és kéziratok* gyűjteményére fordította. Ez volt tudvalevőleg az az anyag, amely iránt a hazai tudós kutatók legélénkebben érdeklődtek s amelynek használhatóvá tételét az Akadémia is kiváltképpen szorgalmazta.

Kiindulópontja a kéziratgyűjtemény statisztikája volt. MÁTRAY adatszolgáltatása alapján, idevágólag a következő számszerű kimutatást adta.

A kéziratállomány darabszáma					
az egyesített SZÉCHÉNYI-, ILLÉSHÁZY- és JANKOVICH-gyűjteményben				A HORVÁT-gyűjteményben	Összesen
Latin	Német	Magyar	Egyéb		
4281	1285	920	311	1241	8038

Ezt követően vizsgálatának eredményeként a fennálló hiányosságokra mutatott rá. Megállapította, hogy e gazdag anyagnak sem megbízható összesített leltára, sem hasznavehető szerzői és tárgyi *katalógusa nincsen.* Igaz — írta —, az eredeti SZÉCHÉNYI-féle kéziratokról 1814/1815-ben készült egy nyomtatott katalógus vagy inkább leltár, ez azonban többé sem ellenőrzésre, sem eligazításra nem alkalmas. Ugyanígy nincs gyakorlati jelentősége annak a kézzel írt cédulakatalógusnak sem, amely az 1815 utáni gyarapodásról az 1820—1827. évi leltározáskor készült, minthogy ezt az utóbbi harminc évben nem folytatták. De nem kielégítő — így szólt tovább — az az öt kötetből álló *leltár* sem, amely a JANKOVICH-féle kéziratokról az átvételkor készült. Sokkal áttekinthetőbb ennél az az inventárium,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

amely a *Jahrbücher für Philologie und Pädagogik* c. folyóirat 1835. és 1840. évi pótkötetében jelent meg.

A kézirattárnak mintegy kiegészítő részét alkotja az *oklevéltár (diplomatarium)*. Ennek állománya is igen gazdag, mintegy 4000 különálló darabból és 355 kötetből áll, de sem használatra rendezve, sem leltározva, sem károsodás ellen védve nincsen.

*A szoros értelemben vett könyvtár*ról a következőket közölte. Az összesített állomány MÁTRAY szerint kb. 100 000 kötetet ölel fel, ide számítva a Múzeum egyéb táraiban levő kézikönyvtárakat is. Ez a gazdag gyűjtemény is zömmel *rendezetlen; jelzetekkel nincs ellátva* sőt — a SZÉCHÉNYI-anyag kivételével — tudományszakok szerint sem áttekinthető. Katalógusa is csak az eredeti SZÉCHÉNYI-tékának van hat nyomtatott kötetben 1807-ig bezárólag; az azóta szerzett anyagról semmiféle nyilvántartás nincs. A kihelyezett kézikönyvtárakról a tárakban vannak ugyan jegyzékek, de ezek folyamatos vezetéséről nem gondoskodnak.

Ami a teendőket illeti, E. BIRK annak a nézetének adott kifejezést, hogy a szigorúan tudományos igényű feldolgozástól egyelőre el kell tekinteni, ehelyett *be kell érni az állomány leltárba vételével és alapkatalógusának elkészítésével*. Az elvégzendő *munkamenet rendjét* a következőképpen állította össze.

1. A könyvtárőr késedelem nélkül kezdje meg és egy év alatt fejezze be a *kéziratok* katalogizálását, egyszersmind az *oklevelek* évrendbe rendezését és regesztázását, ugyancsak mindkettőnek inventáriumba foglalását.

Az oklevélfeldolgozást ekképpen írta elő:

a) minden egyes diplomát külön borítékban kell elhelyezni, ráírva mindegyikre az oklevél keltét, kiállítási helyét, tartamának rövid kivonatát, a pecsétek számát és minőségét, valamint a korábbi tulajdonos nevét; a regeszták készítéséhez legajánlatosabb BÖHMER és CHMEL idevágó kiadványait mintául használni;

b) az egyes borítékokra írt adatokat át kell másolni 4° alakú cédulákra, majd ezeket időrendbe kell szedni, így adódik az inventárium;

c) a borítékolt okleveleket fiókokban kell elhelyezni ugyancsak évrendben.

2. E feladattal egyidejűleg fogjon hozzá a könyvtárőr a *nyomtatott könyvállomány* leltározásához és katalogizálásához, mégpedig a következő módon:

a) jelöljön meg minden művet (a szétbontandó kolligátumokban foglaltakat is) külön leltári számmal,

b) készítsen 4° alakú különálló papírlapokon minden egyes műről szabályszerű címleírást és

c) vezesse rá az egyes 4-rétű lapokra a megfelelő leltári számot, amely egyben raktári szám is lesz,

d) rendezze e leltári számmal ellátott címleírások lapjait szerzői betűrendbe és helyezze el dobozokban,

e) e feldolgozó munka során válogassa ki és értékelje fel a kettőspéldányokat (duplicatumokat).

3. Végül még a következőket jegyezte meg:

a) a számozott könyvállomány összeírását (katalogizálását) 3 év alatt be kell fejezni,

b) e munkálatok sikeres végrehajtása érdekében a múzeumigazgató rendelje ki másnaponként MÁTRAY támogatására RAMISCH Antal igazgatósági írnokot,

sőt — ha ez a segítség elégtelen volna — kérelmezze még egy kisegítő írnok alkalmazását,

c) a leltározás-katalogizálás végrehajtásához utaltassék ki a könyvtárőrnek papír- és írószerátalányul a Múzeumi Alapból évente 40 pengőforint, negyedévi részletekben,

d) a munkálatoknak a téli hónapokban sem szabad szünetelnie, ezért az igazgató gondoskodjék a szükséges famennyiség kiutalásáról,

e) a feldolgozó munka eredményeiről MÁTRAY könyvtárőr *minden évnegyed első napján tegyen írásbeli jelentést* TANDLER tanácsosnak,

f) a rendelkezésre álló munkaerők (őr, igazgatói írnok, kisegítő írnok és szolga) folyamatos, napi 6 órai foglalkoztatásával a Könyvtár katalogizálása 3 év alatt fejeztessék be,

g) a leltározó-katalogizáló munka előrehaladásával gondoskodni kell az *olvasóterem megnyitásáról*,

h) a könyvtári *olvasóterem berendezéséért* és egyéb könyvtári felszerelésekért a múzeumigazgató *csak később*, az időnkénti szükségnek megfelelően, de lehetőleg csak a leltározás befejeztével folyamodjék.

Arról, hogy a különböző eredetű könyvgyűjtemények (a SZÉCHÉNYI-, az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a többi) miképpen legyenek koordinálva, az utasítás nem szólt, de az összeírás módszeréből kiderült, hogy BIRK a *bécsi Hofbibliothek rendszere mellett foglalt állást*. Vagyis azt ajánlotta, hogy az egész könyvállomány mindenféle szaktudományi osztályozás mellőzésével egyszerű folyószámos *(numerus currens)* rendben legyen felállítva, mégpedig 4 számsorban: in folio, in quarto, in octavo és in sedecimo. Ebben a rendben az egyes nagy gyűjteményi testek úgy lettek volna egymás után elhelyezhetők, hogy összefüggésük megbontatlan maradhatott volna, de minthogy a folyószámozás megszakítatlanul futott volna végig rajtuk, mégis egyetlen nagy könyvtárt alkottak volna.[140]

Az oly sok komponensből összetett Széchényi Országos Könyvtár esetében valóban ez volt a legcélszerűbb és legésszerűbb megoldás, amit a müncheni szakrendszerből időközben kiábrándult MÁTRAY is készséggel elismert.

Mátray megjegyzései a bizottsági programra

Ezt, a Könyvtár rendbehozatalára irányuló bizottsági jelentést és javaslatot (a Múzeum többi tárára vonatkozókkal együtt) a budai Helytartósági osztály csak a bécsi *Belügyminisztérium jóváhagyása* után, 1855. április 12-én küldte meg KUBINYI igazgatónak intézkedés végett.[141]

MÁTRAY könyvtárőr áttanulmányozván a leiratot, annak ellenére, hogy az abban előírt hivatalos program igen távol állt az általa javasolt tervtől, nemtetszésének — érthető okokból — nem adott kifejezést. KUBINYI igazgatóhoz intézett április 25-i feljegyzésében csupán néhány szerény észrevételt tett a nagy feladat gyakorlati végrehajtásával kapcsolatban.

1. Először azt jegyezte meg, hogy *nem tartja szerencsésnek* ama rendelkezést, miszerint *a kéziratok és nyomtatott könyvek leltározását párhuzamosan kell lebonyolítani*. Szerinte előnyösebb lenne, ha először a kéziratok (és oklevelek) inventáriuma készíttetnék el, mert

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a) a kéziratok iránt nagyobb a kutatók érdeklődése, mint a nyomtatott művek iránt,

b) a kéziratok feldolgozása munkaigényesebb feladat, mint a könyvekétekintve hogy ezek nincsenek lapszámozva, márpedig az előírt utasítás szerint ezt is el kell végezni; ha a munkaerők erre a feladatra lennének összpontosítva, gyorsabban lehetne előhaladni,

c) RAMISCH igazgatói írnok a Múzeum más tárai részéről is igénybe van véve, s ezért az ő részvételére vajmi kevéssé lehet számítani,

d) nem lenne előnyös az, ha a könyvtárőr irányító és ellenőrző tevékenysége egyszerre többfelé lenne lekötve.

2. Másodszor azt tette szóvá MÁTRAY, hogy *nem tartja célszerűnek* a hivatalos utasítás ama részét sem, *miszerint a 4° alakú papírlapokon összeírandó leltár az összeírás befejeztével minden további nélkül abc-rendben szerzői katalógussá legyen átrendezve.* Ezzel ui. az inventárum tulajdonképpen felbomlana: nem lehetne többé bármely időben ellenőrizni, hány műből és kötetből áll a Könyvtár s mely számmal kell bármikor az új szerzeményeket megjelölni. Éppen ezért megfelelőbbnek tartaná, ha a cédulák készítésével egyidejűleg minden mű adatait egy *önálló leltári könyv*be is bevezetnék, mert így állandóan nyilván lehetne tartani az állomány mennyiségét s egyszersmind folyamatosan tovább lehetne regisztrálni a beérkező könyveket.

3. MÁTRAY harmadsoron *a papirosra és írószerekre kiutalt évi átalány elégtelenségére* hívta fel a figyelmet. Részletes számadást végzett arra nézve, hogy a könyvtár, illetve a kézirat- és oklevélgyűjtemény leltározása egy évben mekkora papirosmennyiséget és mennyi írószert kívánna, megjelölve a beszerzésükhöz szükséges költségeket is.

Eszerint a nyomtatott könyvek összeírásához (egy évre kb. 30 000 kötetet számlálva) összesen 16 rizsma papír kellene. Ebből

a) 14 rizsma lenne szükséges a 4-rétű katalóguscédulákhoz,

b) 1 rizsma a szétbontandó kolligátumok és tábla nélküli kötetek ideiglenes beborításához,

c) 1 rizsma pedig a fólió alakú inventárium-kötetek elkészítéséhez.

S mivel 1 rizsma merített papír ára 4 pf. 30 kr. — 16 rizsma 72 pf.-ba kerülne. Ehhez járulna még a papír felvágatásának költsége (6 pf. 24. kr.), valamint a tinta, toll, irón, ragasztó és zsineg beszerzése (6 pf. 42 kt.). E munka egyévi papiros- és írószerköltsége tehát összesen 85 pf. 6. kr.-t tenne ki.

A kéziratok és oklevelek leltározása összesen 14,5 rizsma papirost igényelne, mégpedig:

a) a 8393 kéziratos kötet címleírása 4 rizsmát,

b) a kb. 4000 oklevél borítékolása és címleírása 10 rizsmát,

c) egy folio alakú inventárium elkészítése 0,5 rizsmát.

E 14,5 rizsma ára 65 pf. 15 kr.-t tenne ki. Ehhez hozzájönne még a papírívek felvágása (5 pf. 56. kr.), valamint a tinta, toll, ceruza, ragasztó és zsineg ára (4 pf. 49 kr.). Vagyis a kézirat- és oklevélösszeírás papír- és irodaszerköltsége együttvéve 76 pf.-ot tenne ki.

A kétrendbeli munka irodaszer-szükségletére 161 pf. 06 kr., költség kellene. A bizottsági javaslat pedig mindössze 40 pf. összeget irányoz elő.[142]

A hatóság végső álláspontja

MÁTRAY könyvtárőrnek ezeket az észrevételeit KUBINYI igazgató április 28-án felterjesztette a budai Helytartósági osztályhoz. Itt az ügyben nyilván TANDLER tanácsos lett volna illetékes nyilatkozni, a pénzügyi észerevételről pedig szükségszerűen az Országos Pénztárt (*Landeskasset*) kellett volna megkérdezni.

A hivatalos állásfoglalások közül aktaszerűen csak egy ismert, mégpedig az irodaszerátalányra vonatkozó. E tárgyban a Helytartósági osztály 1855. augusztus 2-án válaszolt KUBINYInak, közölvén vele, hogy folyó évre a könyvtári leltározáshoz *papírra és irodaszerekre 120 pengőforint költséget engedélyez*, s megengedi, hogy ebből az összegből most kivételesen 60 pf. legyen felvehető, egyébként azonban negyedévenként 30 pf.[143]

A feltett *szakkérdésekre* — a jelek szerint — MÁTRAY írásbeli választ nem kapott. Ezt úgy kellett értelmeznie, hogy *a felsőbbség ragaszkodik a könyveknek és kéziratoknak egyidejű, párhuzamosan folytatandó összeírásához, különálló leltárkönyvek vezetését pedig nem ellenzi.*

A nagy összeírási munkálat azonban függetlenül e felmerült kérdésektől, 1855. május 1-én megkezdődött.

3. KÍSÉRLET A MÚZEUM ÉS A KÖNYVTÁR ÚJJÁSZERVEZÉSÉRE (1855—1860)

A) A Múzeum pénzügyeinek rendezése

A TANDLER-bizottság a Múzeum pénzügyeinek rendbehozatalára vonatkozó jelentését — mint ismeretes — 1856 májusában terjesztette a Kormányzóság elé.[144] Ebben arra a fontos kérdésre kellett választ adni, mit lehetne a hallatlanul eladósodott Múzeumi Alap egyensúlyának helyreállítása végett tenni azon túl, ami már megtörtént.

A helyzet tudvalevőleg eddig a következőképpen alakult. A szabadságharc leveretésétől az 1852-ig terjedő időszakban mintegy 80 000 forintra rúgó rendkívüli kiadások (a HORVÁT-téka és a JANKOVICH-féle második gyűjtemény részleges megvétele stb.) miatt *a Múzeumi Alap adósságterhe 335 761 pengőforint 23 kr.-ra emelkedett.* Ahhoz, hogy e tartozások lerovassanak, a kiadási többletek fedeztessenek és a gyűjteményi tárak újjászerveztessenek, akkor 550 000 pf. tőkeösszeg mutatkozott szükségesnek. Ez az összeg később a *Cs. Belügyminisztérium* által 1852-ben az Országos Alapból kiutalt 80 000 pf. segély elnyerésével 470 000 pf.-ra csökkent. Ezt a hiányt azonban a kormány a továbbiakban nem akarta az *Országos Alap*ból, amely — mint mondotta — az adózók fillérjeiből gyűlt össze, fedezni, hanem úgy határozott, hogy — hasonlóan az 1848 előtti gyakorlathoz — szintén a *Nemesi Felkelési Alap*ot fogja igénybe venni, tekintettel arra, hogy a Múzeumi Alap is tulajdonképpen nemesi létesítmény volt. Ámde a Felkelési Alapból is csupán 340 000 pf. tőkeösszeg volt igénybe vehető, 130 000 pf. tehát még mindig fedezetlen maradt. Ezért kellett végül mégis olyan határozatot hozni, hogy *a Múzeum fenntartására ezentúl évente 7000 pf. államsegély utaltassék ki a budai Helytartósági kerület Országos Pénzalapjából.*[145]

A probléma tehát elvben már meg volt oldva. Ennél alkalmasabbal a TANDLER-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

bizottság sem állhatott elő, így hát csupán arra szorítkozott, hogy a Múzeumi Alap gazdálkodására vonatkozó néhány javaslatot tegyen. Ezek a következők voltak:

a) maradéktalanul hajttassanak be mind a Múzeumi Alap, mind a Felkelési Alap régóta kinnlevő, sok ezer forintra menő követelései,

b) általánossan szállíttassanak le a Múzeumi Alap passzív tőkéi után járó kamatok 5%-ra,

c) vizsgáltassanak felül és korlátoztassanak a Múzeum kiadásai.[146]

A Kormányzóság a bizottsággal teljesen egyetértett és a szükségszerű intézkedések megtételére utasította a budai Helytartósági osztályt.

Az eljárás megtörténvén, meglett a kívánt eredmény is. A *Múzeumi Alap bevételei és kiadásai közötti egyensúlyt hamar, már 1856-ban sikerült helyreállítani.* A gazdálkodásba bizonyos tervszerűséget lehetett bevezetni. A múzeumigazgató 1856-tól kezdve minden évben költségvetési tervet volt köteles készíteni, előirányozva a várható bevételeket és kiadásokat. Ez a Helytartósági osztályon és a Kormányzóságon keresztül eljutott a bécsi Belügyminisztériumba, innen pedig miután a cs. kir. Kamarai Főkönyvelőség *(K. K. Cameral Hauptbuchhaltung)* felülvizsgálta azt, visszakerült a Helytartóságra.

Legyen szabad példa gyanánt bemutatni az 1858. és 1859. évre szóló költségvetés végeredményeit.[147]

Előirányzat	1858-ra	1859-re
Bevétel	35 181	36 667
Kiadás	32 622	34 495
Fölösleg	2 559 Pf.	2 172 Pf.

E fordulatot a bécsi *Belügyminisztérium* 1857. január 17-én kelt leiratában megelégedéssel vette tudomásul s igazolva látta azt a korábbi nézetét, hogy a Múzeum támogatására a jövőben évi *7000 pf államsegélynél többre nem lesz szükség;* de azért az 1857. évre még 10 000 pf összeg igénybevételét engedélyezte.[148]

Ugyanebben az évben egyébként a Múzeum az államhatalomtól még egy nagy összegű rendkívüli segélyben részesült. Ez a kegy tudatos politikai propagandaszándékból fakadt. Ferenc József császár második magyarországi körutazása szolgált rá alkalmul. Az uralkodó pest-budai tartózkodása alatt, május 8-án ismét meglátogatta és megszemlélte a Múzeumot, s tapasztalván az 1852-ben már megismert, de még mindig fennálló nagy hiányosságokat, *50 000 pf-ot ajándékozott az intézet szükségleteire.* Az ajándékozásról szóló, május 27-én kelt császári kézirat úgy rendelkezett, hogy az összeg a *Budai Várépítési Alap*ból kerüljön kifizetésre. Folyósításra azonban egyelőre nem került sor, a Belügyminisztérium az összegről 1858 augusztusában csupán egy, 5%-os kamatozású kötvényt juttatott el a budai Helytartósági osztályhoz, nem mulasztván el megjegyezni, hogy ebből lehetséges lesz a Múzeumi Alap számára az *Országos Alapból korábban előlegezett 10 000 pf kölcsön visszafizetése.*[149] (Erről alább még egy más ügy kapcsán is szó lesz.)

Ami a részleteket illeti, ezek a következő állandó és változó tételekből álltak.

Bevételek			
Állandók	Pf.	Változók	Pf.
Az Orsz. Alapból évi segély	7000	A Múz. Alap kamatjövedelme kb.	7 000
Az Egyetemi Alapból hozzájárulás a könyvtári őr és famulus fizetéséhez	640	A Nemesi Felkelési Alap kamatjövedelme kb.	12 000
A Marczibányi Alapból részesedés	200	Pörös eljárásból befolyó összegek kb.	10 000
Kiadások			
Állandók	Pf.	Változók	Pf.
Fizetésekre és nyugdíjakra	9827	Kölcsöntőkék törlesztésére	7 500
A Széchényi-alapból könyvekre	400	Kamatfizetésekre kb.	10 000
Fűtésre	1200	Építkezésre kb.	2 000
Világításra és kéményseprésre	1092	Javítási költségekre kb.	500
Kisebb kiadásokra	1200	Könyv- és ritkaságvásárlásra kb.	300
Hozzájárulás az Orsz. Pénztár kiadásaihoz	130	Pörös kiadásokra kb.	100
A Vitéz-alapítványból jutalomra	40		

A pénzügyek rendezése kapcsán javaslatot tett a Tandler-bizottság a Múzeum *személyzetének* a helyzet javulásával időszerűvé váló *szaporítására,* a *fizetések rendezésére,* valamint egy korszerű szolgálati szabályzat kibocsátására. Mindezekre azonban csak két évvel később, 1859-ben kerülhetett sor.

B) A könyvtári állomány összeírása

A munkálatok kezdete

A Tandler—Birk-féle jelentés rendezési előírásait a budai Helytartósági osztály — mint ismeretes — 1855. április 12-i kelettel küldte meg a Múzeum igazgatójának. Kézbesítésére azonban csak tíz nap múlva, 22-én került sor.[150] Fontos ezt tudni azért, mert a leirat oly értelmű rendelkezést tartalmazott, hogy a kézhezvételt követő napon a Könyvtárban *azonnal meg kell kezdeni a leltározást-katalogizálást.* Ennek a kellően át nem gondolt hatósági intézkedésnek persze nem lehetett eleget tenni, hiszen ez ideig még semmiféle költségkiutalás nem történt a munkához szükséges eszközök (papíros és írószerek) beszerzésére. Ezeket tehát Kubinyi igazgató a saját irodája részére kiutalt átalányból igyekezett sebtében előteremteni. *Május 1. lett, amikor a munkához ténylegesen hozzá lehetett látni.* Nem volt teljesíthető az a másik kívánalom sem, hogy Ramisch Antal igazgatói írnok másnaponként szolgálattételre a Könyvtárba rendeltessék ki. Főnöke ui. őt nem tudta olyan

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

gyakran huzamosabb időt át, évekig nélkülözni. Helyette inkább CZANYUGA József irattárnokot illetve irodavezetőt engedte át másnaponkénti kisegítőül. A munkához tehát MÁTRAY és CZANYUGA kettesben fogtak hozzá SZABÓ János famulus közreműködése mellett. Minthogy pedig a BIRK-terv a könyvek és kéziratok feldolgozását párhuzamosan végzendő feladatként jelölte meg, nem lehetett mást tenni, csakugyan mindkettőt egyszerre kellett megindítani. A nehezebb részt, *a kéziratok címleírását* természetesen MÁTRAY vállalta, a *könyvekét*, mégpedig mindenekelőtt a szoros értelemben vett nemzeti (hungarica) könyvtár könyveit CZANYUGA. SZABÓra az anyag kézhez adása és elhordása hárult.

Az első munkajelentést MÁTRAY már két hónap múltán, június 30-án összeállította, jóllehet csak negyedévenkénti beszámolóra volt kötelezve. Úgylátszik azonban, hogy a hatóság naptári évnegyedekhez való igazodást kívánt. E jelentésben,[151] amelyet KUBINYI igazgató a Helytartósági osztályhoz továbbított, a következő számadatok szerepeltek:

A katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
1215	1294	656	1201

E kimutatás szerint a két összeíró átlagos havi teljesítménye nagyjából egyenlő volt: MÁTRAYé kb. 600 kézirat, CZANYUGÁé (másnaponkénti munka mellett) kb. 300 könyv. A hatóság ezekből máris fontos következtetéseket vonhatott le a BIRK-féle terv kivihetőségére nézve. A kéziratok esetében a teljesítmény első látszatra kielégítő volt, hiszen egy év alatt kb. 7200 mű feldolgozására lehetett számítani; tekintve pedig hogy a teljes kéziratállomány kb. 8000 műből állt — a munkatempó némi erősítése mellett —, a feldolgozás az előirányzott idő (1 év) alatt elvégezhetőnek látszott. Voltaképpen azonban nem volt ilyen ígéretes a helyzet, hiszen a kéziratgyűjteménynek még mintegy 4000 darabból álló oklevéltár-függeléke is volt. Ennek a feldolgozására tehát nem lehetett számítani. Egyáltalán nem volt biztató a könyvfeldolgozás menete sem. Havi 300 tételes produkció mellett ui. az évi eredmény mindössze 3600 műre volt előirányozható, három év során tehát — mialatt a teljes könyvállományt össze kellett volna írni — csupán 10 800 műre, ami pedig az egésznek (kb. 100 000 mű) csak a tizedrészét tette.

Mindezzel természetesen tisztában volt mind MÁTRAY, mind KUBINYI igazgató. Éppen ezért mindjárt a munkálatok megindulása után előkészületeket tettek egy, a BIRK-tervben említett napidíjas írnok felvételére. Három tudományos képzettségű férfiút szemeltek ki e célra: WALTHERR Imrét, PAUR Iványt és GYURIKOVICS Istvánt. A nyár folyamán mindhármukat fel is terjesztették a Helytartósági osztálynak, kérve valamelyikük alkalmazásba vételét. A szeptember 6-án kelt hatósági válasz kedvező volt: a Múzeum engedélyt kapott PAUR Ivánnak 1 pf napidíj mellett leendő felvételére.[152]

PAUR alkalmaztatásával (amely szeptember 11-én történt), kétségtelenül javult a helyzet, de a könyvek katalogizálásának ügye korántsem vált kedvezőbbé. Az új

írnok ui. csak fele munkaidejében állhatott a Könyvtár rendelkezésére, másik felében a Régiségtárban volt köteles dolgozni. A Könyvtáron belül pedig kizárólag az *oklevélgyűjtemény feldolgozását* kapta feladatul. A könyvek katalogizálásával tehát továbbra is csupán CZANYUGA foglalkozott másnaponként.[153]

Szeptember 30-án, lejárván a harmadik naptári negyedév, MÁTRAY ismét beterjesztette kötelező jelentését.[154]

Az 1855. július 1-től szeptember 30-ig katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
1167	1448	1023	1137

Az eredmény tehát a könyvekre nézve valamivel kedvezőbb volt, mint az előző (május 1-től június 30-ig terjedő) időszakban, de a kéziratokra nézve kedvezőtlenebb.

Hozzáadva ehhez az előző két hónapi teljesítményt, az eddigi összeredmény az alábbiak szerint alakult.

Az 1855. május 1-től szeptember 30-ig katalogizált			
kéziratok		könyvek	
mű	kötet	mű	kötet
2382	2742	1679	2338

Az oklevélkatalogizálás még éppen csak megindult: megkezdődött a tartalmi kivonatolás, az ún. regesztázás.

A Széchényi-féle segédkönyvtár kérdése

Hogy MÁTRAY Gábor a munkájával bizonyos mértékig elmaradt, azt egyéb okok mellett egy váratlanul felmerült kellemetlen ügy okozhatta, mégpedig olyan ügy, amely éppen az összeíró munkával állt kapcsolatban.

A budai Helytartósági osztály 1855. július 22-én kelt leiratában arról értesítette a Múzeum igazgatóját, hogy gr. SZÉCHÉNYI Lajos az elmúlt évben kérelemmel fordult a Cs. Belügyminisztériumhoz, állítson ki számára egy *formális jóváhagyó királyi oklevelet arról a nagy könyvajándékról*, amelyet néhai édesatyja, SZÉCHÉNYI Ferenc 1820-ban adott az általa alapított s jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum keretébe tartozó Széchényi Országos Könyvtárnak.[155] Ennek kapcsán a Helytartósági osztály felhívta az igazgatót: adjon a Belügyminisztérium részére kellő tájékoztatást arról, hogy az 1820. november 30-án kelt SZÉCHÉNYI Ferenc-féle adománylevélben foglalt előírások mennyiben nyertek végrehajtást.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A Helytartósági osztály felhívásához másolatban mellékelt adománylevélből kitűnt, hogy itt az egykori ún. *soproni tékáról* van szó, arról a nemzetközi jellegű külföldi gyűjteményről, amelyet annak idején a gróf avégből ajándékozott, hogy a Nemzeti Könyvtárnak *segédkönyvtáraul* szolgáljon.

Ez az ügy — a jelek szerint — nemcsak az igazgató, de a könyvtárőr előtt is teljesen ismeretlen volt. Nem csoda, hiszen olyasmiről volt szó, ami 35 évvel korábbi időben történt, még MILLER Jakab Ferdinánd igazgatósága idején. MÁTRAY — tudvalevőleg — csak 1837-ben lépett a Könyvtár szolgálatába s a pesti nagy árvízkatasztrófa bekövetkezte előtt már nem volt alkalma a BATTHYÁNY-villában tárolt soproni könyvtárt közelebbről megismerni. S úgy látszik, HORVÁT Istvántól sem hallott a dologról semmit, — az új palotába való beköltözés idején pedig már nem talált a Ludoviceumban semmiféle különálló segédkönyvtárt, csak egy összekevert nemzeti és idegen állományú Széchényi tékát.

Most tehát, hogy a hatóságoknak kellő tájékoztatással szolgálhasson, MÁTRAYnak át kellett tanulmányoznia a múzeumi igazgatói irattárt. Innen ismerte meg az ügyre vonatkozó legfontosabb adatokat: a 9206 kötetnyi gyűjtemény és a hozzá tartozó szekrények átvételének idejét, a MILLER-féle árverési kísérletet, a tékának HORVÁT István által végrehajtott felállítását és SZÉCHÉNYI Ferenc végső elhatározását. Mindezt július 27-én összeállított jelentésébe is belefoglalta, megvallva a két téka összekeveredésének kellemetlen tényét is.[156] *Referátumát* a következő megjegyzésekkel egészítette ki:

a) az 1820. november 30-i adományozó oklevél királyi megerősítéséről a Nemzeti Múzeum sohasem kapott semmiféle hivatalos értesítést,

b) a MILLER-féle részleges árverésből befolyt összeg hihetőleg be lett fizetve az Országos Pénztárba, a Múzeumi Alap számlájára,

c) a két SZÉCHÉNYI-*téka* állománya ez idő szerint is kevert állapotban van, annál is inkább, mivel a soproni gyűjteményről a Könyvtárban egyelőre semmiféle leltár vagy katalógus nem található,

d) az adományozó oklevélben foglalt többi kívánalmak teljesülésére nézve talán a Regnicolaris vagy a Nádori levéltárból, illetőleg az Országos Pénztár irattárából lehetne értesülést szerezni.

MÁTRAYnak ezzel a jelentésével azonban az ügy nem zárult le; még többszörös iratváltás történt a Helytartósági osztály és a Múzeum között. Így, 1856. január 4-én újabb hatósági leirat érkezett KUBINYI igazgatóhoz, amelyben az alábbiak foglaltattak.

A Belügyminisztérium megállapította, hogy néhai SZÉCHÉNYI Ferenc segédkönyvtár-alapítását a király 1821. március 18-án valóban jóváhagyta, s róla az *Udvari Kancellária* részéről annak idején csak azért nem adtak ki formális megerősítő oklevelet *(benignae consensuales regiae)* mivel ezért sem az alapító, sem utódai — a szokásos taksa lerovása mellett — nem folyamodtak. A SZÉCHÉNYI-család most egy új, a változott viszonyoknak megfelelően kiállított alapítványi okmányt fog kapni. Ahhoz azonban, hogy ez megtörténhessék, végre kell hajtani az 1820. november 30-i adománylevélben rögzített feltételeket. A Nemzeti Múzeum idevágó jelentéséből ui. sajnálatosan az derül ki, hogy nemcsak a SZÉCHÉNYI Ferenc által tett egyes rendelkezéseket mulasztották el végrehajtani, hanem *a segédkönyvtár különállását sem tartották tiszteletben, összekeverték a hungarica-könyvtárral.* Éppen ezért — a Belügyminisztérium rendeletére — amennyire lehetséges, *teljesíteni kell* SZÉCHÉNYI Ferencnek *minden előírt feltételét*, elsősorban a segédkönyvtárnak elkülönített felállítását, valamint az 1820-ban elárverezett könyvekből befolyt összegnek (2277 bécsi értékű forint 31 kr.) rendeltetésszerű felhasználását.[157]

Erre a leiratra is MÁTRAYnak kellett megfelelnie. Január 10-én kelt, KUBINYI igazgatóhoz intézett iratában a *következőket jelentette.*

A SZÉCHÉNYI-féle egykori segédkönyvtári könyvek kiválogatását és elkülönített felállítását csak helyeselni lehet, noha BIRK úr a vizsgálat idején minden efféle elkülönítés ellen nyilatkozott. Az 1820. évi adományozó oklevél egyes feltételeinek teljesíthetőségére nézve pedig ezeket írta:

ad 1. máris intézkedés történt, hogy mind a már összeírt, mind a még összeíratlan SZÉCHÉNYI-féle könyvállományból a nem hungaricum jellegű anyag kiválaszttassék és leltározásuk-katalogizálásuk megindíttassék;

ad 2. a duplumok és egyéb meg nem tartandó könyvek eladásáról majd csak akkor lehet intézkedni, hogyha a soproni gyűjtemény jegyzéke az egykori nádori levéltárból — ahol valószínűleg megtalálható lesz — előkerül. (Ezáltal válik lehetővé a múzeumi osztályok kézikönyvtáraiba került SZÉCHÉNYI-darabok felismerése is);

ad 3. az egész szóban forgó segédkönyvtár értékének megbecsülésére szintén csak később, a katalogizálás befejezte után kerülhet sor;

ad 4. az 1820-ban eladott könyvek becsértékéről az Országos Pénztár máris kiadhatja az előírt nyugtát a család szeniorjának;

ad 5. az alapítványról szóló királyi jóváhagyó okmány kiadásáról nyilván a Helytartósági osztály fog intézkedni a magas minisztérium útján;

ad 6. az 1820-ban eladott könyvek árából származó és mostanáig tekintélyes összegre emelkedett kamatoknak az Országos Könyvtár őre, írnoka és famulusa számára való kifizetéséről ugyancsak hatóságilag kell gondoskodni. Ugyanez vonatkozik azokra a kamatokra is, amelyek a Múzeum és az Országos Könyvtár részére megtartott könyvek becsértéke után számíthatók.[158]

Erre a felterjesztésre három hónap múlva, 1856. április 10-én a Helytartósági osztály *a következőket válaszolta.*

a) Megismételte a SZÉCHÉNYI-segédkönyvtár elkülönített felállítására vonatkozó előbbi rendelkezését.

b) Elrendelte, hogy az eladandó duplumok vagy más szükségtelen könyvek becsértékük feltűntetésével írassanak össze s jegyzékük terjesztessék fel. Hasonlóképpen intézkedett a megtartandó könyvek megbecsüléséről is.

c) Utasította a Múzeumot, hogy a soproni téka eredeti jegyzékének megszerzése érdekében forduljon közvetlenül az Országos Levéltárhoz.

d) Annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a szóban forgó munkálatok lehetőleg gyorsan hajtassanak végre anélkül azonban, hogy az összeíró munkát hátráltatnák.

e) Kilátásba helyezte mind a már eladott, mind ez eladandó könyvek árának az adománylevélben előírt kifizetését.

f) Közölte, hogy mihelyt a SZÉCHÉNYI-családnak a kért formális alapítólevelet kiadják, ugyanazt másolatban megküldik a Múzeumnak is.[159]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mátray mindezeknek az utasításoknak és kívánságoknak messzemenőleg igyekezett eleget tenni. Kubinyi igazgató nevében írásbeli megkeresés ment mind Kovachich József Miklóshoz, az Országos Levéltár igazgatójához, mind Frank Mártonhoz, a Széchényi-család levéltárnokához a Széchényi Ferenc által ajándékozott egykori *soproni könyvtár jegyzékének* felkutatása érdekében. Hasonlóképpen kérelem intéztetett Nizsnyánszky Dánielhez, az Országos Pénztár pénztárnokához az 1820-ban eladott könyvek után befolyt összegekről nyújtandó kimutatás végett.[160]

A megindított kutatások hamarosan eredménnyel jártak. Amikor a Helytartósági osztály 1856. július 14-én érdeklődött a segédkönyvtári ügy állása felől.[161] Mátray (július 31-én) *a következőket jelenthette.*

Sikerült az egykori soproni téka leltárkönyvét, úgyszintén az elárverezett könyvek jegyzékét előkeríteni. Az előbbi — néhai Horvát István munkája — minden egyes könyvnek nemcsak leírását, de becsértékét is feltünteti, úgyhogy minden újabb becslés tulajdonképpen fölöslegessé válik. A sgédkönyvtár felállítása azonban csak évek múlva lesz befejezhető, amikor ti. a teljes Széchényi-állománynak folyamatban levő összeírása véget ér.[162]

A *Helytartósági osztály* azonban — úgy látszik — nem nyugodott bele ebbe a válaszba. 1856. november 26-án kelt leiratában megismételte előbbi kérdéseit: *a)* mennyire haladt előre a Széchényi-féle segédkönyvtár leltározása-katalogizálása? *b)* mennyire jutott ugyanennek a becslése? *c)* mikor fog a munka befejeződni?[163]

Mátray csak december 3-án tett *jelentést*, mégpedig ilyen értelemben:

ad *a)* őt a kéziratok kötelezően előírt leltározása-katalogizálása — nem is szólva a Könyvtárban naponta adódó egyéb teendőkről — annyira lefoglalja, hogy a Széchényi-segédkönyvtár kiválogatásával nem foglalkozhatik. Ez különben is a nyomtatott könyvek összeírásával megbízott Czanyuga irattárnok mellékfeladata.

ad *b)* Ha a Horvát István által annak idején végzett becsűt nem fogadják el, új becslést csak a gyűjtemény teljes feldolgozása után lehet végezni.

ad *c)* A munka akkor lesz készen, ha a 60 000 kötetből álló Széchényi-féle nemzeti könyvtár leltározása befejeződik.[164]

Egy fél év múlva 1857. május 11-én Mátray a Széchényi család ekkori szeniorjának (az 1855-ben elhunyt Széchényi Lajos testvéröccsének, Pálnak) is jelentést tett a segédkönyvtár ügyéről, tájékoztatván őt az ügy előzményeiről és ez idő szerinti állásáról.[165]

Az összeírás 1856. évi eredményei

A helyzet valóban úgy állt, amint Mátray jelezte. Állandóan folyamatban volt a feldolgozás. Ő maga és Paur Iván naponta, Czanyuga József pedig másnaponként leltározott-katalogizált. Munkamegosztásuk változatlan maradt: Mátray a kéziratokkal, Paur az oklevelekkel, Czanyuga a könyvekkel foglalkozott. Elvégzett munkájukról továbbra is minden negyedévben jelentést tettek a Helytartósági osztálynak, illetve ennek közvetítésével a Kormányzóságnak.

Az 1855. május 1-től 1856. március 31-ig elért összes teljesítmény a következőképpen alakult.[166]

Egy év alatt feldolgozott						
könyvek				kéziratok		oklevelek
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban				
mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet	darab
3742	4500	21	31	4386	5021	943

Amikor ezt a kimutatást a Helytartósági osztály felülvizsgálta, megállapíthatta, hogy az *elért eredmények távolról sem felelnek meg a várakozásnak*. Ekkor ui. már egészen közel volt a feldolgozás elrendelésétől (1855. ápr. 12.) számított első munkaév vége, amikorra a Tandler-bizottságtól kijelölt munkálatok egy részét (mintegy 8000 kézirat és kb. 4000 oklevél feldolgozását) teljesen, — más részét (a 100 000 kötetre becsült könyvanyag összeírását) pedig harmadrészben be kellett volna fejezni. Ezt látva, Augusz báró a Helytartósági osztály elnöke 1856. április 26-án hivatalosan felszólította a múzeumigazgatót: adjon részletes magyarázatot az elmaradás okáról, illetve nyilatkozzék a kötelességmulasztásról, ami miatt ez történt.[167]

Kubinyi felhívására Mátray június 28-án terjedelmes *védőirat*ban válaszolt.[168] Mindenekelőtt azt jegyezte meg, hogy a Helytartósági osztály által 1855. április 12-én előírt munkaprogram nem egyezik azzal a munkatervvel, amelyet ő 1854-ben a vizsgáló bizottság elé terjesztett s amellyel Tandler tanácsos a szóbeli tárgyalásokon egyetértett. Ő annak idején úgy nyilatkozott, hogy ha az általa kért munkatársak alkalmazását a hatóság engedélyezi, velük együtt megközelítően 1 év alatt előbb összeírja a kéziratokat, majd 3 év alatt a könyveket. *A két feladatra tehát összesen 4 évet irányzott elő.* Ezen túlmenően időben külön feladatként gondolta elvégezni az oklevelek felettébb időigényes regesztázását. A Helytartósági osztály azonban egészen más értelemben rendelkezett: a könyvek és kéziratok feldolgozását egymással párhuzamosan, vagyis összesen 3 év alatt kívánta elvégeztetni, sőt a kéziratok körébe sorolta az okleveleket is. Ezenkívül nem engedélyezte a kért munkatársak felvételét sem, hanem csupán a múzeumigazgatói írnok, illetőleg másnaponként az irattárnok segédkezését helyezte kilátásba. Mindez — folytatta védekezését Mátray — önmagában is elegendő magyarázatul szolgálhatna arra, miért nem készült el a kéziratok és oklevelek összeírása az előírt időben. Pedig ezenfelül még több más, *előre ki nem számítható nehézség* is hátráltatta a munka előmenetelét. Ilyen volt többek között:

a) az, hogy az összeíráshoz szükséges papíros és írószerkészlet késedelmes beszerzése miatt a munka csak 1855. május 1-én indulhatott meg;

b) hogy a múzeumi írnok megígért közreműködésére nem került sor, helyette három és fél hónapi késedelemmel, szeptember 11-én egy napidíjnok vétetett fel, de ez is csak december elejétől s csak másnaponként volt igénybevehető;

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

c) hogy a Múzeum ablakai az 1855. május 29-i nagy jégesőben betörtek s pótlásuk csak szeptember végén történt meg, ami miatt a léghuzatos termekben gyakran nem lehetett dolgozni;

d) hogy tűzifahiány miatt a fűtést csak 1855. november 22-én lehetett megkezdeni, következésképpen október közepétől kezdve az északi fekvésű könyvtártermekben nem lehetett a kiszabott ideig dolgozni;

e) hogy SZABÓ János könyvtári szolga igazgatói rendeletre gyakran más szolgálatra kényszerült, majd a felesége halála miatt egyideig egyáltalán nem tudott munkába állni;

f) hogy az igazgató által összehívott őri értekezletek miatt az összeírás idejéből számos óra veszendőbe ment;

g) hogy őt (MÁTRAYt) is családi gyász érte és 5 hétig beteg volt;

h) hogy a Könyvtárt csaknem naponként látogató tudós kutatókat ki kellett szolgálni s egyéb kurrens munkákkal is foglalkozni kellett.

Végül, de nem utolsó sorban felemlítette MÁTRAY azt a különösen fontos tényt is, hogy a *kéziratok* címleírása során az egyes művekről nemcsak egyetlen cédulát készített — miként az rendelve volt — hanem gondolva egy később összeállítandó szakkatalógusra, 3—4-et is, sőt — ami szintén nem volt kötelező — minden egyes kéziratot külön leltárkönyvbe is bevezetett. Ha mindebből csupán a leltárkönyvbe való bevezetés vétetik is figyelembe, akkor is az 5021 kötetnyi évi teljesítmény kétszeresére, 10 042 kötetre nő, ami pedig már meghaladja az összes kézirtállomány (ez idő szerint 8393 kötet) mennyiségét.

Ugyanez jegyezhető meg az *oklevelek* összeírásával kapcsolatban is, minthogy ezek mindegyikéről szintén nemcsak kivonat *(regeszta)* készült, hanem külön katalóguscédula is. Tehát az eddigi 943 darabnyi teljesítménynek is kétszeresét, 1886 darabot lehet elszámolni.

Hogy MÁTRAYnak ezt a védekezését a Helytartósági osztály mennyire vette tudomásul, nem állapítható meg. Valószínű azonban, hogy megrovásban nem részesítette őt, csak erőteljesebb munkára serkentette.

Hogy a Könyvtár falain belül egy év óta milyen nagyjelentőségű, nehéz munka folyik, arról a pesti polgárság úgy látszik nem volt tájékozva. A *Vasárnapi Újság* 1856. június 8-i számában ui. erőteljes hangot adott az eluralkodott türelmetlenségnek. Többek között ezt írta: *„Vajjon nagy Széchényink azért ajándékozta könyvtárát a nemzetnek, hogy az ládákba rejtessék, vagy közjóra világoljon? Mi lehet az oka, hogy tíz év óta nincs rendezve s a közönség használatára megnyitva? Hisz olvasóterem is van rendelve; talán nincs személyzet, nincs pénz? Gondoskodni kell akármelyik hiányzik!"*

Az 1856. év hátralevő háromnegyed évében a könyvtárőr úgy látszik minden erejét megfeszítve dolgozott. Szeptember 30-án már abban a helyzetben volt, hogy a kéziratgyűjtemény leltározó-katalogizáló munkálatainak küszöbön álló befejezéséről tehetett jelentést. Közölte, hogy a kötetes kéziratok feldolgozásával (néhány héber, török és más keleti nyelvű kötet kivételével) végzett; ezeken kívül még csak a szétbontott kolligátumok és legújabb szerzemények vannak hátra. Az év végéig azonban e maradványt is felszámolja.

Ígéretét meg is tartotta. 1856. december 31-én előterjesztett beszámolójában csakugyan jelentette, hogy *a kötetes kéziratok katalogizálását és leltározását elvégezte.*[169] Munkájának eredményéről a következő, nyelvek szerinti részletes tájékoztatást készítette:

A feldolgozott kéziratállomány		
nyelvek szerint	mű	kötet
Latin	5059	6 542
Német	1760	1 979
Magyar	1539	1 725
Szláv (cseh és szlovák)	126	128
Olasz	92	104
Francia	66	67
Török	36	36
Arab	32	32
Görög	23	24
Horvát	14	14
Héber	11	11
Perzsa	8	8
Szerb	5	5
Ószláv	5	5
Holland	5	5
Román	4	4
Orosz és rutén	4	4
Örmény	4	4
Lengyel	2	2
Spanyol	1	1
Összesen	8796	10 700

De ugyanekkor jelentette MÁTRAY azt is, hogy PAUR Iván napidíjnoknak a szolgálatból 1856. július 8-án történt kilépése miatt *az oklevelek feldolgozása abbamaradt.*

A *nyomtatott könyvek* összeírásának eredményeit pedig 1855. május 1-től 1856. december 31-ig bezárólag az alábbi táblázatban szemléltette.[170]

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
6047	7471	508	735

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A katalogizálás válsága

E jelentés átvizsgálásakor a Helytartósági osztálynak rá kellett volna döbbennie arra, hogy az a munkaprogram, amelyet a Könyvtárra ráerőltetett, az adott feltételek mellett a megszabott idő alatt végre nem hajtható. Hiszen a kéziratgyűjtemény összeírása is másfél év alatt fejeződött be egy év helyett, s belőle az oklevélgyűjtemény regesztázása úgyszólván teljesen kimaradt. A könyvek vonalán mutatkozó elmaradás pedig valósággal ijesztő volt, tekintve, hogy a leltározásra-katalogizálásra *előirányzott 3 évből immár másfél elmúlt s az állománynak még tizedrésze sem készült el.* Az eddigi munkateljesítmények számadataiból könnyűszerrel ki lehetett volna számítani, hogy a meglevő csekély munkaerő (egy egész és egy fél ember) mennyi idő alatt tud megbirkózni a 100 000 kötetnyi Könyvtárral, illetőleg hogy hány munkáskézre volna szükség ahhoz, hogy a feladat legalább az elkövetkező 3 év alatt végrehajtható legyen.

Ilyen számításokat azonban a Helytartósági osztályon aligha végeztek, sőt úgy látszik már saját intézkedéseiket sem tudták világosan áttekinteni. Erre vall az a leirat, amelyet AUGUSZ báró 1857. január 13-án küldött a múzeumigazgatónak azzal a meghagyással, készíttessék egy olyan szinopszis, amelynek egyik rovata az utóbbi két évben kibocsátott főhatósági rendelkezéseket, másika az igazgatóság vonatkozó utasításait, a harmadik pedig az elért eredményeket tünteti fel. Ezen túlmenő intézkedéseket az elnök nem tett, csupán nagyobb buzgalomra, körültekintésre és kitartásra szólította fel a dolgozókat.[171]

A szinopszis elkészült s az összeírás — változatlan feltételek mellett — folytatódott. A munkában még annyi változás sem következett be, hogy MÁTRAY bekapcsolódott volna a könyvfeldolgozásba. Kiderült, hogy a kéziratok katalogizálásáról-leltározásáról szóló előző év végi jelentése elhamarkodott volt, a munka nem volt befejezve; *valahonnan még mintegy 1200 feldolgozatlan kézirat került elő*, amelyet nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Az előző évi kéziratstatisztika ehhez képest 1857 első negyedében így módosult:[172]

A feldolgozott teljes kéziratállomány	
művek száma	kötetek száma
10 064	12 312

Ezt a többletmunkát a főhatóság akarva-akaratlan el kellett hogy ismerje, ám annál csalódottabban fogadhatta *a nyomtatott könyvek összeírása* során elért eredményt. Ez ui. egy negyed év alatt 800 tételnél nem sokkal ment többre, ami annyit jelentett, hogy közel két év alatt (1855. május 1-től 1857. március 31-ig) az előirányzott 60 000 kötet helyett alig 7000—8000 készült el.[173] Pontosan kimutatva:

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
6854	8334	564	809

A Helytartósági osztálynak és nyilván a Kormányzóságnak is most már fel kellett ismernie, hogy hároméves terve a Könyvtár csekély munkaerejével nem lesz teljesíthető. AUGUSZ báró tehát 1857. április 27-én KUBINYI igazgatónak nyíltan feltette a kérdést: miféle segítségre lenne szüksége a könyvtárőrnek az összeíró munka meggyorsítása érdekében. Másrészt — noha tudomása volt arról, hogy az oklevelek összeírása PAUR napidíjnok kilépése miatt 1856. július 8. óta szünetelt —, megkérdezte: mikorra várható a teljes gyűjtemény feldolgozása.[174]

MÁTRAY és KUBINYI nyilván örömmel fogadta e hivatalos kérdésfeltevést, mert ennek kapcsán végre alkalom adódott arra, hogy meg lehessen állapítani a hivatalos összeírási program teljesíthetetlenségét, s egyszersmind ésszerű javaslatokat lehessen tenni a munkálatoknak reális alapra helyezése érdekében.

Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, egy esemény játszódott le a Múzeumban, amely — úgy látszott — hatékonyan hozzá fog járulni ahhoz, hogy az illetékes hatóságok az eddiginél komolyabban és felelősségteljesebben foglalkozzanak a Múzeum és a Könyvtár talpraállításának ügyeivel.

Ferenc József császár második látogatása

Az történt, hogy FERENC JÓZSEF császár 1857 tavaszán második magyarországi körutazása alkalmával, pest-budai tartózkodása idején újra meglátogatta a Nemzeti Múzeumot. A látogatás május 8-án most is ugyanolyan ünnepélyes keretek között folyt le, mint öt évvel korábban.[175] A fényes kísérettel érkező császárt KUBINYI igazgató magyar nyelvű beszéddel üdvözölte, majd végigvezette a tárakon. A Könyvtárban MÁTRAY nevezetes középkori okleveleket, latin és német nyelvű kódexeket, valamint magyar nyelvemlékeket mutatott be az uralkodónak és ERZSÉBET császárnénak, közöttük a *Missale Boldvenset*, CORVIN MÁTYÁS *Libellus precatoriusát*, a *Schwabenspiegel*nek egy példányát, LUTHER MÁRTON *1535. évi levelét* a szász választófejedelemhez és több más ciméliát.[176]

A könyvtári berendezetlenség és rendezetlenség, általában az intézet számos szembetűnő hiányossága, úgyszintén a kert elhanyagoltsága természetesen most sem volt elleplezhető. A császár nem sok változást találhatott az 1852. évi állapotokhoz képest. Mint a pénzügyekről szóló fejezetben már említettük, ez szolgált okul arra a valószínűleg előre tervbe vett politikai célzatú kegynyilvánításra, miszerint *az uralkodó ez alkalommal ismét egy tekintélyes összeget, 50 000 ezüstforintot ajándékozott a Múzeum céljaira.*[177]

Mátray új összeírási terve

MÁTRAY úgy vélhette, hogy a császárlátogatás a Helytartósági osztályon és a Kormányzóságon az eddiginél jóval kedvezőbb légkört teremtett a Könyvtár számára, s most bátrabban kifejtheti véleményét a nagy összeírás reális munkaerőszükségletére nézve. De nem siette el a dolgot. AUGUSZ báró 1857. április 27-én kelt felhívására csak június 30-án adta meg a kívánt választ, amikor már a második negyedévi munka eredményeit is közölhette. Ezek az eredmények — mivel most már ő is a nyomtatott könyvek katalogizálásával foglalkozott — észrevehetően megemelkedtek: a negyedév produkciója 1298 mű és 2339 kötet volt. Az egész eddig (1855. május 1-től 1857. június 30-ig) végzett munka azonban még mindig elenyészően csekély volt az elvégzendőhöz képest.[178]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Az összeírt könyvek száma			
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban	
mű	kötet	mű	kötet
7964	10 157	752	1325

MÁTRAY nem késett az innen adódó következtetéseket levonni. Kellő mennyiségű teljesítményi adat birtokában most már pontos (a hármasszabályra alapozott) *számításokat végezhetett a még hátralevő könyv-, illetve oklevélállomány feldolgozási idejére* nézve. Gondolatmenete a következő volt.

1. *A nyomtatott könyvekre* nézve:

a) az összállomány a TANDLER—BIRK-bizottság becslése szerint kb. 100 000 kötetre rúg,

b) mostanig összeíratott 11 482 kötet, tehát hátra van még 88 518 kötet,

c) az utolsó évnegyedben másfél munkaerő, ti. ő, MÁTRAY és CZANYUGA irattárnok (az utóbbi fél munkaidőben) feldolgozott kereken 1800 kötetet,

d) ha a munka továbbra is ennyi erővel folytatódik, 49 évnegyedig, vagyis mintegy 12 év és 4 hónapig fog eltartani,

e) ugyanezen arány szerint azonban 2 összeíró mindennapos munkával negyedév alatt 2250 kötetet, 4 összeíró pedig 4500 kötetet dolgozhatna fel,

f) hogyha tehát a nyomtatott könyvanyaggal való foglalkozásra 4 összeírót lehetne beállítani, a hátralevő 88 518 kötet feldolgozása 19 évnegyed, vagyis nagyjából 5 év alatt elvégezhető lenne, — feltéve persze, hogy e dolgozók más egyéb feladatra igénybe véve nem lennének, illetve ha munkájukat előre nem látható okok miatt szüneteltetni nem kellene.

2. *Az oklevelekre* nézve:

a) az oklevelek mennyisége — ugyancsak a TANDLER—BIRK-féle becslés alapján — 4000 darabra tehető,

b) 1855. szeptember 11-től 1856. július 8-ig egy munkaerő másnaponként foglalkoztatva 1234 darabot dolgozott fel, vagyis feldolgozatlan maradt még 2766 darab,

c) az említett 1234 oklevél összeírása (regesztázása) 300 nap alatt készült el,

d) ha e munkával továbbra is csak egy személy másodnaponként foglalkoznék, a hátralevő 2766 darabbal 673 nap, azaz 1 év és 10,25 hónap alatt lehetne elkészülni.

e) ha pedig az összeíró egyén mindennap dolgozhatnék, a munkával 11,2 hónap alatt végezhetne — feltéve, hogy az illető a diplomatikában és a paleográfiában, valamint a jogtörténelemben olyannyira jártas volna, mint a volt munkatárs, PAUR Iván, és ha betegség vagy egyéb kényszerítő ok a munkát hosszabb-rövidebb időre fel nem tartóztatná.

E számvetés után MÁTRAY az alábbi *javaslatot* tette:

1. Minthogy a tudós olvasóközönség részéről az oklevelek iránt aránylag

csekély érdeklődés nyilvánul meg, az oklevélgyűjtemény összeírása mindaddig szüneteljen, amíg a nyomtatott könyvállomány nagyobb része katalogizálva nem lesz.

2. Mivel pedig a nyomtatott könyvek összeírása — az állandó kereslet miatt — sürgős feladat, állíttassék munkába a könyvtárőr mellé naponkénti foglalkoztatással legalább 4 jól képzett munkatárs. Így mind a nemzeti, mind a segédkönyvtár katalogizálása 3 év alatt remélhetőleg befejezhető és az olvasóterem megnyitható lesz.[179]

Az összeírás 1857—1858-ban

MÁTRAYnak e fontos munkaterve a múzeumigazgató közvetítésével hamarosan a Helytartósági osztály elé került, ez pedig kötelességszerűen referált róla a Kormányzóságnak. Ámde az olyannyira szükséges hatósági segélynyújtásra, *a személyzet szaporítására sem ekkor, sem a következő két évben* (1858-ban és 1859-ben) *nem került sor*. Hogy e passzív magatartásnak mi volt az oka, az nem állapítható meg. Feltehetőleg része lehetett benne a bürokratikus körülményességnek, az ügy iránti aránylag csekély érdeklődésnek és mindenesetre a kicsinyes pénzügyi politikának.

Pedig a Múzeumi Alap helyzete az utóbbi években sokat javult. Hiszen az intézet költségvetésében — mint láttuk — ekkoriban már évi 2200—2500 pengőforintnyi fölösleg mutatkozott. Ebből az összegből nyilván biztosítani lehetett volna a Mátray által kért 4 segédmunkaerő alkalmazását. Hiszen 1 pengőforintos napidíj mellett, 300 munkanapot számítva 1 évre, ezek illetménye mindössze 1200 pengőforintot tett volna ki. De ha a költségvetésnek szóbanforgó fölöslegét más célra kívánták volna fordítani, a megoldás legkésőbb 1859 elejétől akkor is lehetséges lett volna, ti. az 50 000 forintos császári kegyajándék évi 2500 forintnyi kamatából.

Az igényelt segédmunkaerő elmaradása miatt MÁTRAY és CZANYUGA tehát *továbbra is magukra hagyatva folytatták a roppant terjedelmű összeíró munkát*. Teljesítményeik évenként átlag 5—6000 műre terjedtek. 3 és fél év alatt (1855. május 1-től 1858. szept. 30-ig) a mintegy 100 000 kötetnyi állományból 24 883 kötet készült el, vagyis az egésznek kb. 25%-a.[180]

Az *oklevelek* regesztázása és összeírása 1856 júniusa óta — tudjuk— nem folytatódott, ellenben a *kéziratok* elkészült katalógusához és leltárához továbbra is akadt kiegészíteni való: részben új szerzemények, részben a könyvek tömegéből előkerülő régi darabok. E pótlásokból eredő gyarapodásról MÁTRAY 1858-ban a következő kimutatást[181] nyújtotta:

A kéziratkatalogizálás eredménye		
időpontig	mű	kötet
1858. szept. 30.	10 293	12 570

A munka egyébként — MÁTRAY sok egyéb elfoglaltsága ellenére — fennakadás nélkül folyt. Negyedévenként megtörtént a 30 pengőforintnyi írószerátalány kiutalása, amelyből időről-időre beszerezhető volt a kellő mennyiségű papír, tinta,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

irón, porzó és spárga. Egyéb anyagi szükséglet először csak 1858 szeptemberében jelentkezett. Ekkorára ui. az elkészült több tízezernyi katalóguslapot már nem lehetett védelem nélkül tárolni: óvni kellett az esetleges szétszóródás és a beporosodás ellen. MÁTRAY tehát engedélyt kért a főhatóságtól, hogy negyedrét alakú könyvszerűen felállítható *dobozokat* csináltathasson a felgyülemlett *cédulák elhelyezésére*. Igényét mindenekelőtt a kéziratkatalógussal kapcsolatban jelentette be. Kiszámította, hogy a latin, német és magyar kéziratokról készített katalóguslapok külön-külön 30, összesen 90 dobozban lesznek elhelyezhetők. Egyelőre azonban — hogy a pénzalapot kímélje — csak 30 darab elkészíttetésére kért 50 pengőforintnyi költségkiutalást. Külön 7 forintot kért még a tokok megjelölésére szolgáló nyomtatott betűcédulák (1000 darab) beszerzésére. Ezt az 57 forintnyi összeget simán megkapta ekkor is, a következő évben is.[182]

Egy hatósági észrevétel

Mátray jelentéseire a Helytartósági osztály 1859 januárjáig semmiféle észrevételt sem tett. Ekkor azonban — átvizsgálva az előző év végi kimutatásokat — KUBINYIhoz intézett (január 28-án kelt) leiratában megjegyezte: ezentúl az igazgató ne mulassza el a jelentésekhez csatolt kísérőiratában tanúsítani, hogy a közölt adatok helyességéről meg van győződve s azokat kielégítőknek találja. Hangsúlyozta a leirat azt is, hogy ez a rendelkezés nem a könyvtárőr, vagy bármely más őr iránti bizalmatlanságból ered, hanem az igazgatónak kíván alkalmat adni a múzeumi tisztviselők teljesítményének megismerésére, mérlegelésére, s ezen az alapon olyan önálló ítélet alkotására, amely a főhatóságot teljes mértékben megnyugtathatja. Végül felszólította az irat KUBINYIt még arra is, hogy a Múzeum újjászervezésével kapcsolatos saját tevékenységét vezetői értekezlet keretében időnként megbeszélje az őrökkel.[183]

Az összeíró munka megkönnyítése érdekében azonban továbbra sem történt semmiféle gyakorlati jelentőségű intézkedés. Minden maradt a régiben.

C) A Könyvtár és a Múzeum egyéb ügyei

Ismeretes, hogy a TANDLER-bizottság a Könyvtárral kapcsolatban az állomány összeírásán kívül egyéb gyakorlati feladatokat nem tűzött napirendre. Minden más szükséglet illetve kérdés mérlegelését az összeírás befejezte utáni időre halasztotta. Teljesen egyetértett ezzel a Helytartósági osztály és a Kormányzóság is. Erre vall, hogy *az 1855-től 1858 végéig eltelt időben* részükről *egyetlen olyan intézkedés sem történt, amely a Könyvtár fejlesztését szolgálta volna.* A gyarapítás és az állományvédelem tekintetében éppen úgy nem, akárcsak a berendezés, felszerelés, személyzetszaporítás és kertrendezés dolgában.

A kötelespéldányügy

Ami az állomány gyarapítását illeti, ennek alapvető jelentőségű forrását ebben az időben is az újonnan megjelenő nyomdatermékek kötelező beszolgáltatása alkotta. Az Országos Könyvtárnak e jogát azonban az 1852. május 27-i sajtórendtartás[184]

tudvalevőleg teljesen bizonytalanná tette. E jogsérelmet orvoslandó a Kormányzóság — erről is szó volt — 1854 májusában oly értelmű utasítást adott a cs. kir. rendőrigazgatóságoknak, hogy azokat az ún. *próbapéldányok*at, amelyeket a nyomdák hivatalos felülvizsgálatra hozzájuk beküldenek, szükségtelenné válásuk után engedjék át a Nemzeti Múzeum Könyvtárának.[185] Ez az intézkedés azonban — tudjuk — nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A Könyvtár 1856-ig csak egyes rendőrigazgatóságoktól (főként a pestitől és pozsonyitól) kapott rendszeresen próbanyomtatványokat, de ezektől sem hiánytalanul, hanem válogatottan. *A nemzeti könyvállomány rendszeres utánpótlása ezáltal érzékeny károkat szenvedett.*

Ez a felettébb kedvezőtlen helyzet azonban 4 év múlva — miként már tudjuk— még rosszabbra fordult. Ugyanaz a Kormányzóság, amely a Könyvtár próbapéldányokra való jogosultságát korábban megállapította, 1858. március 17-én idevágó rendelkezését úgy módosította, hogy a próbapéldányokat ezentúl a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kapja.[186] Ettől kezdve a nemzeti könyvkincs valóban csak azoknak a nyomdáknak (közöttük elsősorban a pesti LANDERER és HECKENASTNAK) termékeiből gyarapodott, amelyek az Országos Könyvtár régi kötelespéldányjogát önkéntesen is elismerték s továbbra is vállalták a beszolgáltatást.

A Ráday-könyvtár ügye

Kedvezőtlen döntést hozott a Kormányzóság a Könyvtár gyarapításának egy másik, régóta vajúdó fontos ügyében, ti. a RÁDAY-könyvtár megszerzésére vonatkozólag is. Ez az ügy — mint ismeretes — már az 1832/36-i országgyűlés napirendjén szerepelt, s később is többször, legutóbb 1848-ban szóba került.

Gróf RÁDAY Gedeon (1806—1873) 1857-ben a kormányhatóságoknál új ajánlattal jelentkezett. A Kormányzóság szabályszerűen a budai Helytartósági osztálytól kért javaslatot. AUGUSZ báró elnök minden bizonnyal TANDLER tanácsos véleményére támaszkodva, további várakozást ajánlott. Jelentése — amelyen a Kormányzóságnak 1857. április 15-én a Cs. Belügyminisztériumhoz intézett felterjesztése alapult — a következőképpen szólt.

A RÁDAY-téka 10 302 kötetben 4871 művet foglal magában, ezek között számos XVI—XVII. századi kiadványt is. Becsértéke 53 701 ezüstforint. A legújabb ajánlat tulajdonképpen igen kedvező, mivel a tulajdonos a szóban forgó nagykönyvtár megvásárlása esetén kész lenne ingyenesen átengedni a Múzeumnak még egy különálló 3500 kötetes *kézikönyvtárt*, egy *fametszetgyűjteményt* (benne DÜRER-rajzokkal), úgyszintén egy nagybecsű *galériát* (HOLBEIN, Lucas CRANACH, TINTORETTO és VAN DYCK festményeivel).

Sajnálatos azonban — így folytatódik a jelentés — hogy a RÁDAY-téka nagyrészének nincsen katalógusa s így áttekintése nem lehetséges. Minthogy pedig ugyanez a helyzet az Országos Könyvtárral is (ahol most folyik az összeírás), megállapíthatatlan, hogy melyek azok a művek, amelyekkel az intézet nem rendelkezik. De figyelembeveendő az is, hogy a RÁDAY-gyüjtemény legkésőbbi könyvei a XVIII. század utolsó negyedéből származnak s ennélfogva az egésznek nincs korszerű tudományos jelentősége, inkább csak mint antikvitás jelentős.

Voltaképpen tehát — így szól tovább a hivatalos vélemény — a Múzeumnak *nem áll érdekében e gyűjteményt anélkül megszerezni, hogy előzőleg meg ne győződ-*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

nék annak reá nézve való fontosságáról. Ám e meggyőződéshez szükséges, hogy a Könyvtár folyamatban levő katalogizálása előbb befejeződjék. A RÁDAY-féle ősnyomtatványok s egyéb régi és ritka könyvek megszerzése mindenesetre igen kívánatos lenne. Arra is gondolni lehet, hogy hivatalos felkérésre Ernst BIRK—MÁTRAY könyvtárőr közreműködésével — átnézné a tékát s javaslatot tenne azoknak a műveknek akár magasabb áron való megvásárlására, amelyek feltétlenül nyereségei lennének a Múzeumi Könyvtárnak.

Végül — így zárul a véleményes jelentés — megfontolandó a dolog pénzügyi szempontból is. Erre a vételre ui. más *fedezet* nem lenne, csupán az az 50 000 forint, amelyet a császár ajándékozott a Múzeumnak. Minthogy azonban a Múzeum folyamatos újjászervezését (ideértve a személyzetszaporítást és a berendezkedést is) kizárólag erre az összegre támaszkodva lehet megvalósítani, *nem lenne kívánatos ezt a tőkét*, amely 6%-os kamatláb mellett évi 3000 forint jövedelmet hoz, *könyvvásárlásra fordítani.*[187]

A Kormányzóságnak ezt a nyilatkozatát a Belügyminisztérium 1857. május 30-án kelt leiratával jóváhagyta s ezzel *az ügy ismét lekerült a hivatalos napirendről.*[188]

Két év múlva, 1859 első hónapjaiban KUBINYI Ferenc (1796—1874), a múzeumigazgató bátyja a *Pesti Napló*ba írt cikksorozatával még egyszer megkísérelte a a művelt társadalmat mozgósítani a RÁDAY-tékának *közadakozásból* való megszerzésére. Hangsúlyozta, hogy a téka olyan nemzeti kincs, amelyet az ország könyvtára számára okvetlen meg kell szerezni. Szerencsétlen dolog lenne ebből csupán darabokat megvásárolni. Az sem lehet akadály, hogy a tékában esetleg sok olyan mű fordul elő, amely már megvan Múzeumunk birtokában, mert hiszen ezeket el lehetne cserélni az Erdélyi Nemzeti Múzeummal, vagy esetleg oda is lehetne ajándékozni neki. Felhívta KUBINYI Ferenc a figyelmet arra is, hogy a gyűjteménynek mind a hazai, mind a külföldi tagozatában rendkívüli jelentőségű értékek vannak. A hazai állományban például néhány ősnyomtatvány (közöttük a THURÓCZY-*krónika*) és sok koraújkori ritkaság mellett, bőven vannak kéziratok is: egykori magyat tudósok (közöttük BÉL Mátyás) autográfumai, a RÁKÓCZI-korból származó politikai levelek százai stb. stb. A külföldi anyagban szintén sok (20-nál több) incunabulum, számos bibliakiadás, latin klasszikus auktor, a *Scriptores Byzantini* c. kiadvány, francia és olasz remekírók és így tovább. A maga részéről is megemlítette KUBINYI Ferenc a grófi galéria világhírű műremekeit s a 3500 kötetes kézikönyvtárt, amelyeket a gróf ajándékul csatolna a könyvtárhoz.[189]

Mindhiába! *A lelkes agitáció eredménytelen maradt.* Végre is a nagyszerű gyűjteményt 1861-ben 20 000 forintért a magyar református egyház vásárolta meg a pesti teológiai főiskola számára.

Mátray kéziratkiadási terve

A RÁDAY-könyvtár legutóbbi felajánlásának évében, 1857-ben a Múzeum vezetői egy másik ügyben is lépéseket próbáltak tenni a társadalom támogatásának megnyerésére. KUBINYI igazgató tudtával és hozzájárulásával MÁTRAY Gábor a világi és egyházi arisztokrácia kiválóságait szerette volna megnyerni a Múzeum részéről megindítandó *tudományos kiadványsorozat* anyagi alátámasztására.

Ismeretes, hogy ez irányban már JÓZSEF nádor elnökségének idején is történtek kísérletek, de végső soron valamennyi kudarccal végződött. Súlyos áldozatok

árán sikerült ugyan néhány kiadványt megjelentetni, de a társadalom tudományos érdeklődésének hiánya miatt, ezek mind eladhatatlanoknak bizonyultak. Ilyen volt maga az *Acta Musei Nationalis* c. évkönyv (1815), valamint a *Cimeliotheca Musei Nationalis* c. katalógus (1825) s ilyen KITAIBEL Pál jeles kétkötetes művének, a *Hydrographia Hungariae*-nak közzététele (1829). Ezek a kiadványok csakúgy, mint KEESZ Istvánnak, a Múzeum technológiai gyűjteménye ajándékozójának hálából közel 500 példányban megvásárolt műve (*Darstellung des Fabrik- und Gewerbewesens.* I—IV. Wien, 1819—1822) évtizedeken át, még ekkoriban is raktáron hevertek, végül is kiárusítással próbáltak túladni rajtuk.[190]

MÁTRAY azonban úgy vélte, hogy ekkora érdeklődéshiánytól többé nem kell tartani, elérkezett immár az ideje annak, hogy a Könyvtár kiemelkedő jelentőségű kéziratkincsei nyomtatásban megjelenjenek. S mint annyi más programot, ezt is társadalmi összefogással szerette volna megoldani. 1857 májusában — KUBINYI igazgató tudtával — levelet intézett SZANISZLÓ Ferenc (1792—1869) nagyváradi püspökhöz, akit mint a *Pesti Zenede* egyik alapító mecénását közelről ismert, s feltárta előtte idevágó tervét. Azt javasolta, hogy a kiadótevékenységhez szükséges tőkét országos *gyűjtés útján* kíséreljék meg előteremteni, a kiadványok eladásából befolyó jövedelmet pedig fordítsák a Múzeumi Alap gyarapítására. Megemlítette, hogy Pesten egyes előkelőségeket (EÖTVÖS Józsefet, ÜRMÉNYI Ferencet, PRÓNAY Gábort, NÁDASDYné FORRAY Juliát) már megpróbálta az ügynek megnyerni. Biztosabb sikerrel kecsegtetne azonban, ha a püspök maga állna a mozgalom élére, és mindenekelőtt az egyházi főméltóságok körében küldene szét aláírási íveket. A kiadásra váró nagybecsű kéziratok közül felemlítette RÉVAI Miklósnak folytatásra váró *Antiquitatesét*, *Syntaxisát* és *A magyar literatúra története* c. művét, továbbá HORVÁT István különböző munkáit, egy állítólagos XIV. századi magyar képes krónikát, az 1527. évi nagyszombati magyar nyelvű kódexet stb. stb.[191]

SZANISZLÓ püspök azonban úgy látszik nem vállalta el a neki szánt szerepet és mivel visszahúzódtak a pesti mágnások is, — a dologból semmi sem lett.

A Karátsonyi-alapítvány

KUBINYI és MÁTRAY e sikertelenségek ellenére más ügyekben tovább folytatták társadalmi agitációjukat. Így, mivel a császári kormányzat részéről az állományvédelem *(könyvek és kéziratok beköttetése)* érdekében a TANDLER-vizsgálat után sem történt semmiféle hasznos intézkedés, indíttatva érezték magukat, hogy ők keressenek valamiféle megoldást. Mivel aránylag csekély támogatásról — mint tudjuk, évi 1000 forintról — volt szó, nagyobb összefogásra tulajdonképpen nem is volt szükség, elég lett volna néhány mecénás támogatása.

Nem tudható, mennyi fáradozás után s miféle személyi összeköttetés révén csakugyan akadt valaki, aki hajlandó volt az előtte feltárt eme komoly hiányosságon segíteni. KARÁTSONYI Guidó (1817—1885) bánáti nagybirtokos volt ez, a Magyar Tudományos Akadémiának is kiváló jótevője. E tiszteletreméltó úr 1858. március 30-án egy, *2000 pengőforintról szóló alapítványlevelet állított ki*, amelyben kötelezte magát és örököseit, hogy e nála, illetve náluk maradó tőkepénz után a Magyar Nemzeti Múzeumnak minden évben 5% kamatot, azaz 100 pengőforintot fog, illetve fognak kifizetni a Könyvtár kötetlen kéziratainak és könyveinek *beköttetésére*, elvárván a könyvtárőr évi elszámolásainak bemutatását.[192]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Nem nagy összeg volt ez, alig tizedrésze a tényleges szükségletnek, mégis igen hasznosnak bizonyult, mert reá támaszkodva, ha lassú ütemben is, végre meg lehetett indítani az évtizedek óta szünetelő köttetést.

Bohusné Szőgyény Antónia országos gyűjtése

Hasonló úton-módon kellett megkísérelni a Könyvtár olyannyira szükséges *berendezésének* elindítását is, mivelhogy a hatóságok részéről hatékony gyors gondoskodást nem lehetett elvárni. A Helytartósági osztály csupán egyetlen alkalommal, 1855. szeptember 10-én szólalt fel ez ügyben a Kormányzóságnál. A Múzeumi Alap helyzetének folyamatban levő javulására hivatkozva javasolta, hogy a következő évben fordíttassék 2000 pengőforint a Múzeum kabinetjeiben a legfontosabb bútordarabok elkészíttetésére. Ám éppen a Könyvtárról szó sem esett.[193]

Megint csak *magánakció* volt az, amely ez ügyet a holtpontról elmozdította. Egy közjótékonyságáról ismert lelkes honleány, Bohus János Arad megye 1848/49-i főispánjának neje, szül. Szőgyény Antónia (1803—1890) Pesten, 1859 végén a Múzeum berendezésének támogatására egy *hölgybizottság*ot szervezett, amely a vármegyékben és városokban országos gyűjtést tartott és egy év leforgása alatt több mint 26 000 pengőforint összeget hozott össze. A gyűjtők elhatározták, hogy ebből a pénzből Széchényi Ferenc emlékére a Könyvtárban *egy reprezentatív termet* fognak berendezni.[194]

Javaslat a gázvilágítás bevezetésére

A Múzeumnak egyéb szükségletei közül kívánatos lett volna a világítás korszerűsítése is. Ismeretes, hogy amióta az intézet az új palotába került, nem volt rendes, az egész épületre kiterjedő világítási berendezése. A szolgálati lakásokban gyertyával világítottak, csupán a folyosókon és a kertben (az épület négy sarkán) égtek olajlámpák: összesen 13. Ezek üzemeltetéséről a városi közvilágítási bérlő gondoskodott, ebben az időben évi 1014 pf. bér ellenében. Ez a megoldás azonban az ötvenes években, amikor a Múzeum dísztermét hangversenyekre és táncmulatságokra is igénybe vették, már ki nem elégítőnek mutatkozott. Szükséges lett volna az ekkoriban kezdődő modern gázvilágításra való áttérés. Kubinyi igazgató kezdeményezésére a Helytartósági osztály 1856 októberében tett is ilyen értelmű előterjesztést a Kormányzóságnak, hangsúlyozva, hogy a gáz évente 364 forinttal kevesebbe kerülne, mint az olajvilágítás. A Kormányzóság azonban — úgylehet a bevezetési költségek miatt — egyelőre elzárkózott ettől az újítástól.[195]

A teremőri szolgálat megszervezése

Más tekintetben azonban mégis tettek egy pozitív intézkedést a kormányhatóságok. A Múzeum kiállítási termeinek látogatási időben való őrizete ui. nem volt rendezve. A rendes gyűjteményi szolgaszemélyzetet nem lehetett e célra sok egyéb munkájától tartósan elvonni. Határozni kellett a megoldásról. Úgy látszott, hogy egy külön teremőrszolga alkalmazása elkerülhetetlen lesz. Ekkor merült fel a Helytartósági osztályon az a gondolat, vajon nem volna-e lehetséges e feladatot *rokkant katonákra*, ún. *hadastyánokra* bízni. A Kormányzósághoz intézett idevágó előterjesztésében az osztály kimutatta, hogy ha egy külön szolgát alkalmaznának őr

gyanánt, az évi 300 forintba kerülne, 5—6 rokkant katona beállítása viszont — napi 5 krajcáros zsoldpótlék ellenében — mindössze 70—90 forint költséggel járna. A Kormányzóság egyetértett és valóban kieszközölte, hogy Nagyszombatból, az invalidusok házából 1856 márciusától kezdve a múzeumi tárak nyitvatartásának idejére, április 15-től november 15-ig minden évben 6 rokkant katonát rendeljenek ki őrszolgálatra az intézetbe.[196] Később a hadastyánok száma 8-ra, zsoldpótlékuk pedig 10 kr.-ra emelkedett.

Új könyvtári szolga

Egy évvel később, 1857 márciusában történt, hogy Szabó János könyvtári szolgát, aki 1846 óta teljesített szolgálatot Mátray Gábor mellett, Kubinyi igazgató — valószínűleg megromlott egészségére tekintettel — a Képtárba kívánta áthelyezni. Elhatározását jelentette a Helytartósági osztálynak s egyúttal engedélyt kért, hogy a könyvtári szolgai állás betöltésére javaslatot tehessen. Feliratában azt is jelezte, hogy az új szolga kijelölésének joga tulajdonképpen a Széchényi-család jelenlegi szeniorját, Széchényi Pált illeti meg. A Helytartóság megengedte az igazgatónak, hogy mindkét ügyben intézkedjék, de — hivatkozva egy 1853. évi császári rendeletre, amely polgári állások betöltésénél a *kiszolgált katonák előnyben részesítését* írta elő — a maga részéről két ilyen személyre hívta fel a figyelmet. Mátray és Kubinyi nem mert ellenkezni.[197] A két ajánlott személy közül tehát Molnár Antal pesti polgárt ajánlották Széchényi Pálnak jelölésre. A gróf megütközött a Helytartóság illetéktelen beavatkozásán s Kubinyihoz írt válaszlevelében hevesen tiltakozott; végső soron azonban mégis elfogadta jelöltjének Molnárt.[198] Így aztán néhány hónap múlva, 1857. augusztus 17-én megtörtént a kinevezés s az új famulus elfoglalta helyét a Könyvtárban.[199]

A személyzetkiegészítés és a fizetésrendezés ügye

Az a passzív magatartás, amelyet a kormányzat a Tandler-vizsgálat óta a Múzeum elsőrangú szükségletei iránt tanúsított, mélyen elkeserítette az intézet vezetőjét és személyzetét. Különösen a legsarkalatosabb ügyekben, ti. a személyzetszaporítás és a fizetésrendezés ügyében várhatták türelmetlenül a megígért reformintézkedéseket.

Négy év kellett hozzá, hogy az olyannyira szükséges tárgyak napirendre kerüljenek. Az indítékot erre a Cs. Belügyminisztériumnak 1857. november 5-én kelt, Albrecht főherceg kormányzóhoz intézett leirata adta meg, amely elrendelte, hogy mihelyt az 50 000 forintnyi császári kegyajándék révén a Múzeumi Alap helyzete rendeződik — a Tandler-bizottság 1856 májusi javaslata alapján —, végre kell hajtani mind a múzeumigazgatás reformját, mind a személyzeti létszám és a fizetések végleges rendezését.[200]

A Helytartósági osztály (Augusz báró) ez ügyben 1858. február 16-án a következő írásbeli nyilatkozatot, illetve előterjesztést tette a Kormányzóságnak.

Tisztában kell lenni azzal, hogy a Múzeum mindennemű ténylegesen fennálló szükségletét majd csak akkor lehet kielégíteni, hogyha a tőkepénznek tekintendő 50 000 pengőforint kamataiból annyi jövedelem gyűlik össze, hogy belőle a Múzeumi Alap passzív tőkéi maradéktalanul visszafizethetők lesznek. Jelenleg tehát

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

tényleg csak az intézet végleges személyzeti és fizetési rendjét lehet életbe léptetni, mégpedig lehetőleg csupán a Múzeumi Alapra támaszkodva s olyan ütemben, hogy az már az 1859. évi költségelőirányzatba felvehető legyen.

Vitathatatlanul fontos feladat ez — így szólt tovább a nyilatkozat —, mert hiszen a tudományosan elrendezett gyűjteményeket csak akkor lehet a közönség előtt korlátozások nélkül megnyitni, ha elegendő személyzet fog rendelkezésre állni. Hasonlóképpen fontos és egyben méltányos feladat a fizetésrendezés is, tekintettel az intézet életében végbement nagy változásokra. Korábban ui., amikor a hatóság csupán csak a múzeumi munka irányát szabta meg, de az elvégzést a tisztviselők belátására bízta — ezeknek bőven volt lehetőségük mellékfoglalkozásokat is folytatni. Következésképpen a közszükségleti cikkek akkori alacsonyabb ára mellett, az alkalmazottak és családjuk tisztességes megélhetése biztosítva volt. Ám az utóbbi évtized folyamán bekövetkezett nagymérvű drágulás, valamint a személyzet munkaerejének teljes igénybevétele miatt, mellékmunkák felvállalásáról többé szó sem lehet, minélfogva manapság mind a tisztviselők, mind a szolgák igen szűkös viszonyok között kénytelenek élni. De méltányolni kell azt a különleges szaktudást is, amellyel a múzeumi tisztviselők rendelkeznek, amely tudás jóval fölötte áll az általános hivatalnoki szakértelemnek.

A *Múzeum alkalmazottainak ez idő szerinti számáról és illetményeiről* a helytartósági előterjesztés a következő kimutatást adta.[201]

Hivatali beosztás	Évi fizetés pf.	Évi fajárandóság öl	Szolgálati lakás
Igazgató	2000	10	+
2 osztályőr (fejenként 1000 pf. évi fizetés)	2000	2×6	+
3 osztályőr (fejenként 800 pf. évi fizetés)	2400	3×6	+
1 igazgatói irattárnok (actuarius)	400	3	+
1 igazgatói írnok (kancellista)	400	3	+
Együtt	7200		
1 preparátor	300	—	—
3 kabineti szolga (famulus) (fejenként 300 pf. évi fizetés)	900	3×2	+
1 kabineti szolga (famulus)	250	2	+
1 portás	300	2	+
1 háziszolga	260	2	+
Együtt	2010		
Tisztviselők és szolgák együttes évi fizetése	9210		
Évi remuneráció (irattárnoknak 100, 1 famulusnak 240, 1 napidíjasnak 360 pf.)	700		
Mindössze	9910		

A Múzeum általános szabályozása során kialakítandó személyzeti *létszámra* (*státus*ra) és *fizetésekre* vonatkozólag a Helytartósági osztály az alábbi táblázatban közölte — a Cs. Belügyminisztérium 1857. november 5-i rendelete alapján — bevezetendő *új rendet*.[202]

Hivatali beosztás	Évi fizetés pf.	Évi fajárandóság öl	Szolgálati lakás
1 igazgató-őr (VII. fiz. oszt.)	1 400	6	+
igazgatási pótlék	500		
2 osztályőr (VIII. fiz. oszt.) fejenként 1200 pf. évi fizetés	2 400	2×6	+
5 adjunktus (IX. fiz. oszt.) 2 adjunktus 800 pf. 3 adjunktus 600 pf.	3 400	5×4	+
1 irattárnok (IX. fiz. oszt.)	600	3	
1 kancellista (XI. fiz. oszt.)	400	3	+
1 preparátor	400	—	+
2 kabineti szolga (fejenként 300 pf. évi fizetés)	600	2×2	+
3 kabineti szolga (fejenként 250 pf. évi fizetés)	750	3×2	+
1 portás	300	2	+
1 háziszolga	250	2	+
Együtt	11 000		

Íme, ilyen volt az állami főhatóságok által megígért, minden e téren mutatkozó hiányosságot orvosolni és a jövőbeni fejlődést biztosítani hivatott „*végleges*" státusrendezés.

Vajmi lehangoló megoldás, legkevésbé sem alkalmas a cs. kormányzat jóakaratának kifejezésére. Hiányzott ui. belőle az őszinte segíteni akarás minden jele; kialakítását egyedül a kisszerű takarékosság szempontja irányította.

Mert miben is állt ez a várva várt reform? Távolról sem az intézetben ténylegesen szükséges, kellő számú új állás megszervezésében, hanem majdnem csupán ügyes bürokratikus mesterkedésben. Megszüntetni készültek ti. az igazgatói tisztséget, s helyette az egyik őrt akarták megbízni az igazgatói teendők ellátásával, továbbá az idáig meglevő őri állások számát 5-ről 2-re szándékoztak leszállítani. Az ekképpen felszabadult 4 állomáshelyet minősítették volna át adjunktusi tisztségekké. Újonnan nem többet, csak 1 új adjunktusi állást kívántak létesíteni. Fölöttébb szerény eredmény volt ez a Belügyminisztérium által előírt „végleges" rendezés.

Hiszen magában a Könyvtárban is az olvasóterem megnyitása idejére — MÁTRAY Gábor mértéktartó számítása szerint — 2 adjunktusra, 3 kancellistára, 2 szolgára és 1 ruhaátrkezelő-fűtőre lett volna okvetlen szükség. Normális üzemet ennél kisebb személyzettel aligha lehetett volna fenntartani. A reformtól pedig a Könyvtár csupán 1 adjunktust, nem többet várhatott.

Ugyanez a szűkkeblűség jellemezte a fizetésrendezést is. Emlékezetes, hogy

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

KUBINYI igazgató — egyetértve MÁTRAY és nyilván az egész tisztviselői kar javaslatával — a TANDLER-bizottságtól az őrök évi fizetését 1600, az adjunktusokét 1000, a kancellistákét 600, a szolgákét 400, a fűtőét pedig 300 pengőforintra kérte felemelni. A reform viszont — miként a táblázat mutatja — a rendes osztályőrök évdíját 25, az adjunktusokét 20—40, a szolgákét 25—27%-kal alacsonyabban kívánta megállapítani. E kínos takarékosság mellett az intézet átszervezett személyzete évente mindössze 1090 pengőforinttal került volna többe, mint a régi, helyesebben — az évi fajárandóságok 1130 pf. árát is figyelembe véve — 2220 pengőforinttal. E többlet pedig — ez volt a Helytartósági osztály nagy felismerése — általában fedezhető volt a Múzeum évi költségvetésének fölöslegéből.

Végeredményben tehát sikerült a státus- és fizetésrendezésre olyan megoldást találni, amely megvalósítható volt anélkül, hogy az 50000 pf. császári kegyajándékhoz hozzá kellett volna nyúlni. Nagy „érdem" volt ez, amely mind a Kormányzóságnak, mind a Belügyminisztériumnak tetszésével találkozhatott.

Utóiratban szükségesnek látta megjegyezni a Helytartósági osztály még azt is, hogy e „végleges" rendet nem muszáj — s alkalmasint nem is lehet — rögtön a következő években bevezetni. Nem könnyű dolog ui. — írta — olyan tudományos képzettségű szakembereket találni, akik *mindkét „országos" nyelvet* (ti. a németet és a magyart) tökéletesen bírják. Másrészt ajánlatosnak látszik egy ideig megfigyelni, mennyire válik be gyakorlatban az új rend. Ez alatt is évente mintegy 600—800 pengőforint megtakarításhoz lehet jutni.

S rámutatott e hatóság még arra is, hogy a SZÉCHÉNYI-féle segédkönyvtár kettőspéldányaiból befolyó összeget is tartalékolni lehetne a Múzeumi Alapban, mert hiszen fizetésjavításra többé nincs szükség.[203]

Engedély állásbetöltésekre

A Helytartósági osztálynak erre a felterjesztésére a Kormányzóságtól 1858 folyamán semmiféle válasz nem érkezett. Az év vége felé (december 12-én) AUGUSZ báró elnök jónak látta, hogy érdeklődjék az ügyben. Bátorkodott újólag hangsúlyozni, mennyire fontos és sürgős dologról van szó. Utalt a TANDLER-bizottság megállapítására, mely szerint nemcsak az elhanyagoltan heverő régi könyvek rendezése, hanem az új szerzemények feldolgozása is elsőrangú szükségszerűség. S hozzátette ehhez még azt is, hogy a fővárosi közönség egyre türelmetlenebbül követeli az olvasóterem megnyitását, s hogy a külföldi utazók is csodálkoznak a Könyvtár elzártságán.

Megemlítette, hogy a Természeti tárban — PETÉNYI Salamon őrnek 1855-ben történt elhunyta óta — csak ketten dolgoznak s hogy a Könyvtárban még ennél is rosszabb a helyzet, mivel itt a leltározás-katalogizálás roppant munkáját MÁTRAY csak egy félmunkaidős kisegítővel végzi, holott ehhez legalább 4 munkaerő lenne szükséges.

Végül megjegyezte, ha a javasolt 5 adjunktus alkalmazására az időt még nem látják elérkezettnek, ideiglenesen legalább 3-mat engedélyezzenek, de mindenesetre már 1859. január 1-től kezdődőleg. Erre fedezet van a költségvetésben.[204]

A Kormányzóság most már megmozdult. ALBRECHT főherceg 1859. január 6-án kelt leiratában a *Múzeum végleges rendjének* (*definitum*ának) bevezetéséig engedélyt adott 3 ideiglenes adjunktusi állásnak pályázat útján való betöltésére, egyenként évi 600 pengőforint fizetéssel, lakással és 4-4 öl tüzifajárandósággal.[205]

Pályázat adjunktusi állásokra

A Helytartósági osztály erre csakugyan elrendelte a pályázati hirdetmények közzétételét. A határidő lejártával, 1859 októberéig összesen 15-en nyújtották be kérvényüket.

Könyvtári adjunktusságra a következők pályáztak: BARNA Ferdinánd, BERHEFT Herman, MARTINEK Frigyes, KEMPELEN Viktor és VÁSÁRHELYI László. Miután a jelöltek könyv- és könyvtárismeretből, valamint latin nyelvből a Múzeum tisztviselői kara előtt vizsgát tettek, KUBINYI igazgató a legkiválóbbnak talált BARNA Ferdinándot terjesztette föl kinevezésre. Róla a következő tájékoztatással szolgált. Tudományos, többek között diplomatikai és nyelvészeti tájékozottsággal is bíró 34 éves okleveles ügyvéd, jelenleg fogalmazó a nagyváradi cs. kir. pénzügyi ügyészségnél; négy nyelven (magyarul, németül, franciául és latinul) ír és beszél.

KUBINYI előterjesztéséhez AUGUSZ báró is csatlakozott s 1859. október 20-án ilyen értelemben tett javaslatot a Kormányzóságnak.[206]

Kubinyi igazgató felhívása a társadalomhoz

Mielőtt azonban a dolgok idáig jutottak volna, KUBINYI igazgató 1859 elején, nyilván a státus- és fizetésrendezés által keltett keserű hangulatban elhatározta, hogy a Múzeum kétségbeejtő helyzetéről az egész ország nyilvánosságát is tájékoztatja.

A *Pesti Napló* 1859. január 22-i és 23-i számában közzétett két cikkében keserű szemrehányásokat tett mind a nemzetnek, mind a kormánynak az intézet elhanyagolása miatt.

Mindenekelőtt megállapította azt, hogy amíg SZÉCHÉNYI Ferenc 1802-ben százezreket érő kultúrkincseket tett le a haza oltárára s ezt számosan mások is gyarapították, addig *a nemzet a maga részéről soha semmiféle alapítványt nem tett*. Hogy az intézet idők során felvirágzott, azt jobbára egyes adakozóknak köszönheti. A múzeumépületen kívül, amelyben a gyűjtemények sajnos, még most is többnyire bútor és felszerelés nélkül hevernek, a nemzet mit sem létesített. Sőt az épületre szóló megajánlását is annak idején csak nagynehezen (KUBINYI Ferenc, KLAUZÁL Gábor és BEÖTHY Ödön agitációjára) szavazta meg.

Nem mulasztotta el KUBINYI a *kormánnyal szemben* fennálló sérelmeket sem felsorolni. Kimondta, hogy *a múzeumpalota építkezésének költségei mindmáig ismeretlenek* a nemzet előtt. 1848-at megelőzően a Múzeum számadásait a Helytartótanács számvevőhivatala évről évre elkészítette és megvizsgálás végett az országgyűlés elé terjesztette. Ugyancsak nyilvánosságra kerültek annak idején az intézet számára egyes hazafiak által tett pénzadományok és az azokból származott tőkék is. Most viszont *a Múzeumi Alap aktíváiról és passzíváiról biztos tudomása még az igazgatóságnak sincs*. Csupán annyit lehet tudni, hogy az építkezés kapcsán keletkezett adósságok részben lerovattak abból az összegből, amelyet őfelsége az országos pótadókból engedélyezett az intézet számára. Nem hivatalosan értesültünk arról is — folytatta KUBINYI — hogy a múzeumpalota után évente *5500 pengőforint adót* kell fizetnünk. Üdvös lenne, ha őfelsége e teher alól — az Egyetemi Könyvtár után — a Múzeumot is felmentené. Ugyancsak nem lehet tudni azt, *vajon megvannak-e egyáltalán a régi időkben tett nevezetes alapítványok*. Pedig igen fontos ügy ez, hiszen az intézetnek az alapítványi tőkék kamatain kívül más jövedelme nincsen.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A Múzeum gyűjteményeiről szólva KUBINYI megemlítette, mi a helyzet az egyes tárakban, s hol mire lenne még szükség. A Könyvtárról közölte, hogy annak állománya mintegy 130 000 kötetre rúg, de ezek között mintegy 5000 mű kötetlen. *Régi évszázadok kiadványaiban elég gazdag a téka, viszont rengeteg hiány van az újabban megjelent tudományos munkákban.*

Ami a Múzeum jövőjét illeti, erről az alábbiakat írta az igazgató. A nemzet méltósága, becsülete és a tudományos műveltség előmozdítása megköveteli, hogy *a Múzeum ügyét* ne csak egyesek, hanem *az egész társadalom felkarolja.* Követni kell őfelsége példáját, aki már két ízben is az országos pótadókból tetemes összeget adományozott az intézet számára. A Múzeum jövőjének biztosítása érdekében kívánatos lenne, ha *őfelsége ezentúl is hasonló adományokat juttatna* céljainkra, főleg a Könyvtár és a többi tár szekrényeinek és egyéb bútorzatának elkészíttetésére. De ennél is fontosabb, döntő jelentőségű támogatást az jelentene, ha *a nemzet legalább 1 000 000 pengőforintot gyűjtene a Múzeum számára.* Ez az összeg ui. tőkésítve, 5%-os kamatláb mellett évi 50 000 pf. jövedelmet hozna, amelyből nemcsak a tisztviselők és egyéb alkalmazottak fizetését, hanem a gyűjtemények gyarapítását, a tudományos utazásokat, ásatásokat s minden mást is fedezni lehetne.

Befejezésül pedig a következő javaslatot tette. Minthogy a Múzeum a nemzet tulajdona, szükséges lenne, hogy érdekei fölött ne csak a kormány, hanem egy, őfelsége által kinevezendő *nemzeti választmány* is őrködnék a múzeumi tisztviselők bevonásával.

Bizonyos, hogy KUBINYInak e cikkeit a Helytartóság és a Kormányzóság nem vette jó néven, az sincs kizárva, hogy őt emiatt szóbeli megintésben részesítette. Másfelől azonban bizonyos az is, hogy felhívása a nemzetnél — amely az 1849-i tragédia után ekkoriban kezdett újra önérzetes és öntudatos életet élni — kellő visszhangra talált.

A kormányzat mindenesetre jónak látta, hogy életbe léptesse a Múzeumnak régóta készülő új szervezeti és működési szabályzatát, mint olyan reformot, amely alkalmas lehetett az intézettel való törődés igazolására.

A Múzeum 1859. évi szervezeti és szolgálati szabályzata

A Múzeum végleges belső rendjét megállapító általános szabályzat kidolgozásával ALBRECHT főherceg kormányzó nyomban az 1854. évi bizottsági vizsgálat után, a budai Helytartósági osztályt bízta meg. Egyidejűleg intézkedett a bécsi *Hofbibliothek*ban, a prágai *Národni museum*ban és a gráci *Johanneum*ban használatos igazgatási, adminisztratív és gyűjteménykezelési szabályzatok megszerzése végett. A kért rendtartások 1855 folyamán mindenhonnan meg is érkeztek.[207]

A feladat megoldása a Helytartósági osztályon nyilván TANDLER tanácsosra hárult: az ő irányítása és részvétele mellett s talán E. BIRK közreműködésével készülhetett el a Magyar Nemzeti Múzeum általános szabályzata. Hogy e munkálatok mettől meddig tartottak, nem állapítható meg, de bizonyos, hogy az elaborátum 1858-ban már készen volt. Ebben az évben ui. a tervezet már a bécsi Belügyminisztériumba került s ugyanekkor ugyanitt megtörtént a *jóváhagyása* is. A végleges formába öntött iratot 1859. január 6-án ALBRECHT főherceg is aláírta s elrendelte a Múzeum igazgatójához késedelem nélkül való megküldését.[208]

Ez, a *Múzeum általános újjászervezését célzó alapokmány kizárólag német nyelven* került kibocsátásra, bizonyságául annak, hogy a magas államvezetésben a Magyarországgal szembeni politikai felfogás még változatlan volt. A magyar nyelv nemcsak a kormányzatból volt továbbra is száműzve, de a nem politikai jellegű intézmények használatából is. Ismeretes, hogy *1849 óta a Múzeum nem adminisztrálhatott magyarul*, 1856 óta pedig kénytelen volt kiállítási termeiben a magyar feliratok mellett németeket is elhelyezni.[209] Sőt — tudjuk — az intézet nem használhatta nevében a „Magyar" jelzőt: német nyelven sem írhatta magát *Ungarisches National-Museum*nak csak *Pester National-Museum*nak.

A szóbanforgó rendelet is *„Instruction für das National-Museum in Pest"* cím alatt került kiadásra.

Mindjárt meg kell azonban állapítani azt is, hogy e szabályzat — bár leplezetlenül kinyilatkoztatta, hogy az intézet végső soron *a bécsi Belügyminisztérium hatósága alatt áll* — nem tartalmazott semmiféle, a Múzeum rendeltetését megmásító, érdekeit sértő vagy tevékenységét korlátozó intézkedéseket. Gondosan összeállított, mindenre kiterjedő bürokrata munka volt. A belső rendnek, az igazgató jogainak és kötelességeinek, a tisztviselők és a segédszemélyzet tevékenységi körének ilyennemű részletes szabályozására már régen szüksége lett volna a Múzeumnak. A MILLER-érában — tudjuk — több szabályzatterv is készült, ezek azonban JÓZSEF nádor részéről sohasem lettek jóváhagyva, életbe léptetve. Igaz, hogy a ludoviceumi kihelyezés (1838—1846) alatt teljesen felbomlott szolgálati rendet az erős kezű és tekintélytartó KUBINYI igazgató már 1848 előtt helyreállította s ő is elkészíttetett egy szolgálati szabályzattervet, ámde ez is jóváhagyatlan maradt. Így aztán tíz évvel a szabadságharc után még mindig nélkülözött az intézet egy olyan statutumot, amely törvényerővel bírt volna, s amely az igazgató hatáskörét is szabályozta volna.

Ezt a szükségletet volt hivatva kielégíteni az 1859. évi ALBRECHT-féle szabályrendelet. E dekrétum szerkezetét és terjedelmét tekintve 7 fő részből és összesen 91 paragrafusból állt. Tárgyai a következők voltak:

I. Az igazgatás hatásköre,
II. Utasítás a gyűjteményi őrök részére,
III. Utasítás a könyvtárnoknak,
IV. Különleges utasítás a múzeumi tárgyak cseréjére nézve,
V. Az igazgatói iroda vezetőjének (*actarius*nak) ügykezeléséről,
VI. Előírás az intézeti kézipénztár kezelésére nézve,
VII. Utasítás a szolgáknak.

Ezek közül itt csak kettőt szükséges közelebbről megismerni: az I. és a III. fejezetet.

A múzeumigazgató hatásköre

Az intézet igazgatásának szabályait 21 paragrafus tartalmazza. Ezek röviden a következők:

1. az igazgatói hatáskör a Múzeum keretébe tartozó valamennyi gyűjteményre és az intézet egész személyzetére kiterjed. Íme a szekciók:

a) a Könyvtár,
b) a Természeti tár,
c) az Érem- és Régiségtár,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

d) a Technológiai gyűjtemény,
e) a Képtár,
f) a központi iroda és gondnokság.

2. *Az igazgatás éppen úgy, mint maga a Múzeum közvetlenül a Budai cs. kir. Helytartósági osztálynak van alárendelve.*

3. Az igazgatást a direktor vagy helyettese az őrök kollégiumával együttesen gyakorolja.

4. Az igazgató, főhatóságának engedélye nélkül más hivatalt nem viselhet. — Ugyanő — indokolt esetektől eltekintve — köteles naponta hivatalos órát tartani. — Minden, 24 óránál hosszabb eltávozását a fent jelzett hatóságnak be kell jelentenie.

5. Az igazgató az intézetért gazdasági, tudományos, művészeti és fegyelmi tekintetben egyaránt felelős. Köteles a Múzeumot illető minden törvényt és rendeletet végrehajtani, illetőleg felsőbbségének az intézet érdekében álló javaslatokat tenni. — Ő vezeti be az új tisztviselőket hivatalukba és adja át nekik leltár kíséretében a megfelelő gyűjteményeket, majd ugyanő ellenőrzi kötelességteljesítésüket.

6. A Múzeum számára érkező küldeményeket és ajándékokat az igazgató csak az illetékes gyűjteményi őr jelenlétében veheti át s ugyanezeket késedelem nélkül tartozik az őröknek átadni. Gondoskodni köteles arról is, hogy az ilyen új szerzemények ismertetéséről az illető örök a sajtóban hírt adjanak.

7. Az igazgató képviseli a Múzeumot mind kifelé, mind az illetékes hatóságoknál. — Azokkal az alkalmazottakkal, akikről a hatóság másként nem rendelkezik, ő tételi le a hivatali esküt.

8. Akadályoztatása esetén az igazgatót az intézet rangidős őre helyettesíti. Hosszabb távolléte esetén pedig a Helytartósági osztály rendel ki helyettest.

9. A Múzeum őreinek, más tisztviselőinek és szolgáinak az igazgató iránt tisztelettel kell viseltetniök s rendeleteit okvetlen végre kell hajtaniok.

10. *Az igazgató a Múzeum hivatalos ügyeit részint önállóan, részint az örök kollégiumának meghallgatásával intézi.*

11. A vezetői értekezleteken minden őrnek részt kell vennie. — Ha valamely ügy megvitatásához egy adjunktusnak, vagy más hivatalnoknak a bevonása szükséges, ezt az igazgató esetről esetre elrendelheti. Az ilyen behívott tisztviselő ún. informatív szavazattal bír.

12. Ha egy őr a kollégiumi ülésen nem jelenik meg s magát előzetesen ki nem menti, vagy elmaradását utóbb elfogadható módon nem igazolja, — köteles lesz mulasztását az ülési jegyzőkönyvbe bejegyezni; ismételt esetben azonban jelentést kell tenni róla a Helytartósági osztálynak.

13. Az őri kollégiumot rendszerint minden hónap első munkanapján kell megtartani. De az igazgatónak jogában áll rendkívüli ülést is összehívni, valahányszor ez szükségesnek látszik. Minden év vége felé egy külön záróülésben kell megtárgyalni az évi jelentés témáit s ugyanitt kell esetleges előterjesztéseket tenni.

14. Az üléseken az igazgató elnököl, ő vezeti a szavazást s foglalja össze a tanácskozás eredményeit. Szavazategyenlőség esetén az ő szavazata dönt. Ha az igazgató a Múzeumban egyben őri hivatalt is visel, két szavazattal rendelkezik.

15. Az ülések jegyzőkönyvét az igazgatói titkár *(actuarius)* vezeti, de ha olyan ügyről van szó, amelyről neki nem kell tudomással bírnia, a jegyzőkönyvvezetést az egyik őrnek kell átvennie.

16. Az ülési tárgyakról szóló előadást az igazgató fenntarthatja magának, de rábízhatja valamelyik őrre is. Ha azonban különleges szakkérdésekről van szó, e feladat az illetékes őrre tartozik.

17. *Kollégiumot kell tartani a következő esetekben:*

a) ha nem az igazgató, vagy valamelyik őr tesz javaslatot,

b) valahányszor az intézet szervezéséről, házirendjéről, kiállítási tervekről, lakáskiutalásról vagy a hivatalos és látogatási időről van szó,

c) ha múzeumi tárgyak házon kívüli használatának engedélyezése kerül szóba,

d) vételi, eladási vagy csereügyleteknél, vagy bármely más ügynél, amely pénzügyi vagy jogi nyereséggel vagy veszteséggel járhat, például szerződéskötéseknél, kölcsönzéseknél, árveréseknél stb.,

e) a múzeumi tisztviselők és szolgák panasztételei, vagy olyan más ügyek esetében, amelyek rövid úton nem intézhetők el,

f) ha szabadságolásról, fizetéselőlegezésről, kisegítésről, jutalmazásról, segédmunkaerők felvételéről, vagy egy őrnek az intézeten kívül álló személy által való helyettesítéséről kell határozni — kivéve a fegyelmi ügyeket. — Minden ülésen fel kell olvasni a hatóságoktól újabban érkezett rendeleteket, utasításokat és végzéseket, s ismertetni kell mindenféle vételi és ajándékozási ajánlatot, valamint a tárak gyarapodási jegyzékeit.

18. Az igazgatónak gondoskodnia kell arról, hogy azok *a határozatok*, amelyekhez ő hozzájárult, *késedelem nélkül végrehajtassanak*.

19. A 17. paragrafusban felsorolt valamennyi ügyben a döntés joga a cs. kir. Helytartóságot, illetőleg a cs. kir. Kormányzóságot és végső soron a cs. kir. Minisztériumot illeti.

A múzeumigazgató saját jogkörébe tartozik: a házieszközök és irodaszerek beszerzésére, könyvkötőmunkákra, postai díjakra, hídvámokra, napszámos és takarítómunkákra, fafuvarozásra, az épülettel, a berendezéssel vagy a gyűjteményi tárgyakkal kapcsolatos javításokra, előfizetésekre, kisebb tudományos munkák vagy gyűjteményi tárgyak megvételére szükséges költségeknek a kézipénztárból való kifizetése. Minden efféle kiadás a Múzeumi Alap lehető kímélésével történjék, negyedévenként 25 pf.-nál többre ne menjen.

A gyűjteményi őröknek, más hivatalnokoknak és szolgáknak az igazgató legfeljebb 8 napi szabadságot engedélyezhet.

Kisebb szolgálati mulasztásokért a vétkeseket az igazgató szóbeli vagy írásbeli megrovásban részesítheti.

A könyvtári látogatójegyet az igazgató a könyvtárőr javaslatára bárkitől visszavonhatja.

20. Az igazgató vezeti az intézeti irodát és kezeli a kézipénztárt; e munkájában a tollnok *(actuarius)* támogatja. A direktor feladata még a gyűjtemények leltárainak és a kézipénztárnak havonkénti megvizsgálása, valamint a negyedévi elszámolás.

21. Az igazgató vezeti mind a hatóságokkal, mind az intézményekkel és magánszemélyekkel való levelezést. Az ügyiratokat az igazgató, vagy helyettese írja alá.

Íme, ezek voltak azok az előírások, amelyek az igazgató jogait és kötelességeit megszabták. *Új elem tulajdonképpen nem sok fordult elő bennük;* az említett feladatokat szinte kivétel nélkül eddig is ellátták az igazgatók. Nem volt új az örök

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

kollégiumának intézménye sem, hiszen ilyen szerv már MILLER korában is működött, legfeljebb szerepkörének tisztázása volt új. A szabályzatnak leginkább az adott jelentőséget, hogy az igazgatás minden kis részletét pontosan rögzítette; hogy az esetleges vezetői önkény vagy bármiféle visszaélés elé törvényes gátat emelt.

A könyvtárnok utasításai

Az igazgatói utasításnál nem kevésbé részletesen és szabatosan volt kidolgozva a könyvtárnoké sem. Terjedelemre nézve is kb. megegyezett azzal: 22 paragrafusból állt. Ezek sorjában az alábbi előírásokat tartalmazták.

1. A *könyvtárnoknak* — így nevezi a szabályzat a könyvtárőrt — elsőrendű *kötelessége* a rábízott gyűjteményeket (okleveleket, kéziratokat, könyveket és metszeteket) rendben tartani, gondosan megőrizni, a tönkremeneteltől, elveszéstől és károsodástól megóvni. Evégből gondoskodnia kell arról, hogy a könyvtári termek tűztől, nedvességtől, portól és férgektől védve legyenek s a könyvek és műlapok kíméletére és gondos helyreosztására vonatkozó szabályok megtartassanak. Minden hanyagságból eredő kárért a könyvtáros felelős.

2. A meglevő állomány és a gyarapodás *leltározását* és *katalogizálását* késedelem nélkül kell végrehajtani. A gyűjtemények egyes köteteit vagy lapjait a Könyvtár bélyegzőjével meg kell jelölni. A leltározatlan, katalogizálatlan és bélyegzetlen darabok használatra nem bocsáthatók.

3. A folyamatosan vezetett leltáron kívül készíteni kell egy *alapkatalógust*, egy *névmutatót* és egy *tudományos szakkatalógust*. — Jegyzéket kell vezetni a nem teljes és a folytatólagos művekről is.

4. A könyveket és mappákat (portefeuilles) a megadott terv szerint *szekrényekben*, illetve *állványokon* kell elhelyezni. Az állomány egyes darabjainak hevertetése tilos. — Azokat a műveket, amelyekre *a Múzeum egyes tárai*nak szükségük van, szintén *be kell kebelezni a főkönyvtárba*, s az osztályok ezeket csak az őrök elismervényei ellenében, ideiglenesen tarhatják maguknál, mégpedig zárt szekrényekben.

5. *A Könyvtár felállítási rendjé*nek ismertetőjét az igazgatói irattárban kell elhelyezni. A fennálló renden nagyobb változtatást csak a legindokoltabb esetben, az őri kollégiummal való megtárgyalás után, az igazgató engedélyével szabad végezni.

6. A Könyvtárba az őr, vagy famulusa jelen nem létében senki sem léphet be. — Könyvet, oklevelet vagy mappát csak a könyvtári személyzet vehet ki a szekrényekből.

7. A könyvtárnok éppen úgy, mint más gyűjteményi őr az ár megjelölésével javasolhatja valamely szükséges mű megszerzését. A *vétel* azonban csakis az igazgató írásos megbízása alapján eszközölhető.

A könyvek *beköttetésénél* tartózkodni kell minden fölösleges költségtől. A könyvtárnok a kötés vagy kartonírozás minőségére nézve utasítást tartozik adni a könyvkötőnek.

Az elrongálódott, csonka és használhatatlan művek eladása vagy cseréje megengedett; bizonyos esetekben azonban felsőbb engedély kell hozzá.

A vételekről, valamint a könyvkötőmunkákról bizonylatot kell szerezni, mert a kézipénztár csak ennek ellenében fizethet.

8. Az olyan *folyóiratok beszerzését*, amelyek nem tartoznak a Múzeum tudományos gyűjtőkörébe, csak az őrök meghallgatása után s az igazgató hozzájárulásával lehet kérelmezni a Helytartósági osztálytól.

9. Az igazgató a gyűjteményeket bármely időben ellenőrizheti, de legalább *kétévenként köteles teljes revíziót végeztetni*.

10. A Helytartósághoz intézendő évi jelentésekben a Könyvtár állapotáról, használatáról és gyarapodásáról egyaránt számot kell adni.

11. A könyvek, kéziratok, oklevelek és metszetek csak *az intézet helyiségeiben, a könyvtári személyzet jelenlétében használhatók*.

Az állami hatóságok főtisztviselői, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és a nyilvános tanintézetek tanárai azonban — sajátkezűleg kiállított elismervény ellenében — otthoni használatra is *kölcsönözhet*nek könyveket. Nagyértékű könyvek, úgyszintén kéziratok, oklevelek, metszetek és unikumok, valamint kézikönyvek nem adhatók kölcsön.

12. Kivételesen részesülhetnek a *kölcsönzés* kedvezményében más, Pest-Budán lakó közismert tudósok és művészek is, ha az igazgató nekik — az őr hozzájárulása alapján — erre engedélyt ad. Ilyenkor azonban a kölcsönzők kötelesek legalább a könyv árának megfelelő pénzbiztosítékot letenni, amely a kézipénztárban lesz őrzendő. Ritka művek esetében ezt a kauciót esetről esetre a könyvtárőr állapítja meg. A mű visszaszolgáltatásakor természetesen a biztosíték visszafizetendő.

13. Ha a kölcsönző a könyvet egy hónap elteltével nem hozza vissza, *felszólító levelet* kell küldeni neki, amelynek kézbesítéséért címzett a szolgának 12 krajcárt köteles fizetni.

Ha a viszaadás további 8 napon belül nem következik be, egy második felszólítást kell a kölcsönzőnek küldeni, amelyért már kétszeres kézbesítési díj jár. Újabb 8 napi hiábavaló várakozás után pedig *feljelentést* kell tenni a renitens kölcsönző ellen a rendőrigazgatóságnál. Ha az illető kölcsönző közalkalmazott, a feljelentést hivatalánál kell megtenni.

14. *Károkozás* esetén a kár összegét a kaucióból le kell vonni. Ha pedig a kölcsönzött mű elveszett, a beszerzési költséget kell az illetővel megtéríttetni.

15. A kölcsönző *lakásváltoztatását* tartozik a Könyvtárnak bejelenteni, különben az esetleges kétszeres kézbesítésért bírságot fizet.

16. *Az őszi iskolai vakáció* kezdetével minden külcsönzött mű visszadandó a Könyvtárnak.

17. A 11. paragrafusban felsoroltakon kívül a Könyvtár használata másoknak (idegeneknek) csakis *látogatójeggyel* s a megállapított órákban megengedett. A látogatójegyet a könyvtárőr azoknak, akik kellőképpen igazolják magukat, díjmentesen tartozik kiállítani. Ezek a látogatójegyek másra át nem ruházhatók, s indokolt esetben az igazgató által visszavonhatók.

18. Az olvasóknak *kérőlapot* kell kiállítaniok s ezzel együtt olvasókártyájukat is át kell adni a könyvtárosnak, aki azt a kiadott könyv visszaadásáig magánál tartja.

19. Egy olvasónak *egyszerre csak egy könyv vagy téka (portefeuille)* adható ki; kivételt csak komolyan indokolt esetben szabad tenni. Nincs megengedve a könyvek és tékák gyakori váltogatása sem.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

20. A könyveket, kéziratokat, metszeteket stb. a legnagyobb *kímélettel* kell használni. Bennük vagy rajtuk semmiféle ceruzaírásos jelet vagy bejegyzést tenni nem szabad, s egyáltalán távol kell tartani tőlük minden olyan dolgot, amely foltot okozhat. Kopírozás, átrajzolás csak a könyvtárőr engedélyével történhetik, s e művelethez csak lágy irónt és szalmapapírt szabad használni, olaj- vagy viaszpapírt nem.

21. Bármely *kártételért* az elkövető teljes térítést köteles adni. A könyvben esetleg már meglevő régi eredetű károsodást jelenteni kell a könyvtárosnak.

22. A múzeumigazgató a látogatók számára — az eddigi tapasztalatok alapján — állíttasson össze egy *rendtartást* s ezt az olvasóteremben függesztesse ki. Nyújtson ebben tájékoztatást a látogatóidőn kívül a ruhatár használatáról, az ülőhelyekről és a viselkedés szabályairól is.

Valóban körültekintő, minden feladatot és kérdést érintő szabályzat volt ez, de tulajdonképpen *itt sem esett szó semmi olyan lényegbevágó dologról, ami a könyvtárgondozás és az olvasószolgálat eddigi gyakorlatában elő ne fordult volna*, vagy amelyet a korábbi szabályzattervezetek is ne tartalmaztak volna.

Ellenben voltak a szabályzatnak bizonyos *hiányai*, indokolatlan s az érvényes hatósági rendelkezéseket mellőző részletei. Ezeket Mátray Gábor Kubinyi igazgató előtt szóvá is tette. Hiányosság volt pl. hogy az adjunktusok és kancellisták számára semmiféle utasítást nem tartalmazott, hogy nem szólt arról, vajon az egyhónapos kölcsönzési határidő az akadémikusokra és professzorokra is vonatkozik-e; hogy a késedelmes kölcsönzőn az előírt bírságot miképpen lehet behajtani. *Indokolatlan* intézkedés volt viszont a *gyűjteményi tárak kézikönyvtárainak megszüntetése*, a könyvtárnoknak az őrök testületétől való elkülönítése, az új szerzeményeknek csak az igazgató által való elfogadhatása stb.

Mindennek ellenére el kell ismerni, hogy a szabályzatnak mégis volt némi jelentősége. Ez pedig abban állt, hogy *államhatósági, törvényerejű rendelet volt* s mint ilyen, fokozott felelősséget és szigorú rendtartási kötelezettséget rótt a könyvtárnokra és munkatársaira.

A hatóságok önelégültsége

A Helytartóság és a Kormányzóság vezetői és illetékesei azonban bizonyára meg voltak győződve róla, hogy e szabályzattal valami rendkívül jelentőset alkottak, — hogy ezzel akárcsak a státusrendezéssel, új korszakot nyitottak a Könyvtár életében, valósággal újjászervezték azt. Pedig nyilvánvalóan nem ez volt a helyzet. Ahhoz, hogy újjászervezésről lehessen beszélni, e szabályzaton túl — tudjuk — *még sok minden lett volna szükséges:* a Múzeumi Alapnak az 50 000 forintos császári kegyajándékkal való rendbehozatala, további nagyobb mérvű államsegélyek folyósítása, a személyzeti létszámnak szükséghez mért felemelése, a raktári termeknek teljes berendezése és felszerelése és így tovább. Ámde mindezeken a hiányosságokon a kínosan takarékos kormányzat képtelen volt segíteni. Az 50 000 forintnak a bécsi kormány csak a kamatait fizette s a bizonytalan államsegélyt 7000 forintnál magasabbra nem emelte — a hazai kormányszervek pedig az új személyzeti státust egyelőre csak megtervezték, a bútorozás teljesen elakadt, s hasonlóképpen elmaradt minden más szükséglet kielégítése is, nem szólva az intézet tervezett tudományos kiadási programjáról.

Ámde azért tagadhatatlanul voltak némi *eredményei* a Múzeummal és Könyv-

Eredmények	Kézirat és oklevél	Nyomdatermék
	kötet vagy darab	
I. *Szerzeményezés*		
1. Hatóságok, testületek, kiadók, szerzők és nyomdák által beküldött kiadványok, ill. magánszemélyek ajándékai:		
a) kézirat	15	
b) oklevél	4	
c) nyomtatott mű, rajz, térkép, zenemű		1 096
2. Gr. Széchényi Lajos 420 osztr. ért. forintnyi alapítványi kamatából 1858. okt. 1-től 1859. szept. 30-ig vásárolt művek:		
a) kézirat és oklevél	65	
b) nyomtatott mű		88
Új szerzemények összesen	84	1 184
II. *Köttetés*		
1. Karátsonyi Guidó 105 osztr. ért. forintnyi alapítványából bekötött művek	14	134
2. A kézirati katalóguscédulák tárolására készült dobozok	(30)	
Köttetési eredmény	44	134
III. *Katalogizálás — leltározás*		
1. Feldolgozott kéziratok	101	
2. Feldolgozott könyvek a nemzeti könyvtárban		8 493
3. Feldolgozott könyvek a segédkönyvtárban		1 851
1859-ben összeiratott	101	10 344
A katalogizálás kezdetétől 1859 végéig elkészült		
1. *a)* kézirat	12 570	
b) oklevél	1 234	
2. nyomtatvány a nemzeti könyvtárban		22 296
3. nyomtatvány a segédkönyvtárban		4 624
1859. dec. 31-én katalogizálva volt összesen	13 804	26 920
IV. *Olvasó—kutató kiszolgálás és kölcsönzés*		
1. Napi használatra a könyvtárőri hivatalszobában dolgozó vendégeknek kiadatott	200	1 000
2. Hatóságoknak, tudósoknak és a múzeumi őröknek kikölcsönöztetett	30	62
Összesen	230	1 062

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Eredmények	Kutatók és olvasók	Látogatók
V. *Kutató- és látogatóforgalom 1859-ben*		
1. Naponként dolgozó tudósok, írók stb. száma	kb. 600	
2. A könyvtári gyűjteményeket csupán megtekintő vendégek száma		kb. 100

tárával való hatósági törődésnek. Bizonyság rá KUBINYInak a Múzeum és a Könyvtár helyzetéről 1859 végén összeállított és a Helytartósághoz felterjesztett jelentése.[210]

A Múzeum forgalma és a könyvtári munka eredményei 1859-ben

A Múzeum régészeti és művészeti tárainak fellendüléséről *a látogatottság mértéke* tanúskodott. A gyűjteményi termekben ui. április 15-től november 15-ig átlag 2000—3000 látogató fordult meg, pedig az Érem- és Régiségtár, valamint a Természeti tár hetente csak egy-egy napon (hétfőn illetve csütörtökön), a Képtár két napon (kedden és szombaton) volt nyitva.

Ami a *Könyvtárt* illeti, az — tudjuk — a nagyközönség előtt még zárva volt ugyan, de falai között igen sokoldalú számottevő munka folyt. *Feldolgozó, gyarapító, gondozó és kutatószolgálati munkájának eredményeit* a jelentés a fentebbi táblázatos kimutatásokban mutatta be.[211]

A Könyvtár működésének fenti eredményei valóban figyelemre és *tiszteletre méltók voltak*, hiszen *mindez csupán egy tudós könyvtáros, egy részben foglalkoztatott tisztviselő és egy testi munkát végző famulus munkájából állt elő a legszűkösebb pénzügyi viszonyok között.*

A könyvtári szükségletek rövid jegyzéke

Ugyanezen jelentés záradékában KUBINYI (voltaképpen MÁTRAY) mint már annyiszor, újra felsorolta *a Könyvtár legfőbb jogos kívánalmai*t. Ezek a következők voltak.

1. Kormányintézkedésre lenne szükség a Könyvtár régi kötelespéldány-jogának helyreállítására,
2. kívánatos lenne a katalogizálás meggyorsítása érdekében a tudományos munkatársak szaporítása,
3. több költség kellene a kötetlen könyv- és kéziratanyag beköttetésére,
4. hasonlóképpen több pénz lenne szükséges katalógusdobozok készíttetésére,
5. új asztalokra és székekre lenne szükség a könyvtárőri szobában dolgozó, egyre nagyobb számú tudós kutatók részére,
6. elegendő költségről kellene gondoskodni a raktártermek folytatólagos berendezése érdekében,
7. kívánatos lenne a SZÉCHÉNYI-féle segédkönyvtári könyvek 1820. évi eladásából befolyt összeg (2817 váltóforint) kamatainak a könyvtárőr és a könyvtári szolga részére való kifizetése.[212]

A kormányzat azonban — minthogy újabb pénzáldozatokat nem kívánt

hozni a Múzeum érdekében — egyelőre eltekintett ezektől az ügyektől. Most csak az „újjászervezett" Múzeum meglevő személyzetét kívánta mintegy *újabb igazolás alá vonni* és a kívánalmaknak megfelelőket újra, *„definitive" kinevezni.*

Mátray Gábor új kinevezése

MÁTRAY Gábor 1859. december 1-én töltötte ki a maga *„conduite liste"*-jét.[213] Ebből megtudhatta a hatóság, hogy 1797. november 23-án Nagykátán született, r. kat. vallású, nős-családos ember. A pesti egyetemen jogot tanult. 1830. okt. 25-ig nevelő volt gr. SZÉCHÉNYI Lajosnál Bécsben. Ügyvédi oklevelet szerzett 1832. április 4-én. 1833-tól 1841-ig szerkesztője volt az első magyar szépirodalmi folyóiratnak (a *Regélő-Honművész*nek.) Latin, német, francia és olasz nyelven ír és beszél, és imeretei vannak a görög nyelvből is. 1837-től 1846-ig a Nemzeti Múzeum diurnistája volt (3 pf. napidíjjal). Ő írta össze a JANKOVICH-gyűjtemény értékeit. HORVÁT István halála után — SZÉCHÉNYI Lajos kijelölése alapján — 1846. június 26-án JÓZSEF nádor nevezte ki a Széchényi Országos Könyvtár custosává. Évi fizetése előbb 800, majd 1000 pengőforintban állapíttatott meg. Ezen felül évente 100 pengőforint személyi pótlékot kap a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványból. Összes szolgálati ideje 23 év és 5 hónap.

A Helytartósági osztály 1860. április 24-én közölte MÁTRAYval, hogy ALBRECHT főherceg kormányzó kegyes volt őt az állami VIII. fizetési osztályba múzeumi őrré véglegesen kinevezni 1260 osztrák értékű forint évi fizetéssel, ingyenes szolgálati lakással és 6 öl tűzifa-járandósággal, meghagyván a SZÉCHÉNYI-alapítványból eddig élvezett 105 o. é. forint személyi pótlékát is.[214]

MÁTRAY új dotációja megfelelt az 1858. évi státus- és fizetésrendezés előírásának, számszerűen csak azért tért el attól, mert időközben, 1858 őszén valutarendezés ment végbe az osztrák birodalomban: a régi (magyarul *pengő-* vagy *ezüstforint*nak nevezett) *conventios valutát* az ún. *osztrák értékű forint* váltotta fel. Az átszámítás 100:105 arány szerint történt, vagyis 100 conventios értékű forintnak 105 osztrák értékű forint felelt meg.[215]

Barna Ferdinánd segédőri kinevezése

Nem sokkal ezután egy másik fontos kinevezés is történt. Az előző évben kiírt pályázat alapján betöltésre került a Könyvtár *segédőri (adjunktusi)* állása. A hatóság figyelembe véve a Múzeum jelölését, 1860. április 24-én BARNA Ferdinándot ruházta fel e tisztséggel.[216] Nagy esemény volt ez, hiszen az adjunktusság 1821 óta, tehát csaknem 40 éven át üresedésben volt, ami azt jelentette, hogy ez idő folyamán az őr egymaga kényszerült ellátni a Könyvtár minden feladatát, a szakmunkákat csakúgy, mint az adminisztrációt. MÁTRAY Gábor is több mint másfél évtizedes várakozás után kapott egy olyan fiatal tudós munkatársat, akivel valóban megoszthatta az Országos Könyvtár rendbehozatalának, használhatóvá tételének roppant munkáját.

Új házirend

Az új kinevezések mellett 1859 végén, 1860 elején egy másik adminisztratív üggyel is foglalkozott a Helytartósági osztály: *a Múzeum épületében lakó alkalmazottak számára előírandó házi rendtartással.* Idevágó rendelete *(Hausordnung)* 1860. feb-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

ruár 12-én érkezett le a Múzeumba.[217] Ennek fontosabb pontjai a következők voltak:

a) a Múzeum tisztviselői és szolgái, valamint az intézet őrizetére rendelt éjjeliőrök és a teremőr-hadastyánok kötelesek az épület belső és külső tisztaságára ügyelni;

b) a szolgálati lakásokban okozott károkat a lakóknak kell helyreállítaniok;

c) az intézet méltóságával össze nem egyeztethető lármás mulatozások tilosak;

d) bármiféle kocsi egy fél napnál tovább nem állhat az udvarban;

e) esti és éjszakai órákban az intézeti alkalmazottaknak nem szabad a gyűjteményi termekbe belépni, kivéve betörés és tűz esetét;

f) a gyűjteményi termek kulcsai zárás után az igazgatónál teendők le;

g) a gyűjteményi tárak nyitását és zárását a kapus haranggal jelzi; haranggal ad vészjelt betörés vagy tűz esetén is;

h) kapunyitás télen reggelenként 6, nyáron 4 órakor — kapuzárás télen esténként 9, nyáron 10 órakor.

Kovachich József Miklós pöre a Múzeum ellen

A Múzeum regulációján kívül 1860 elejétől kezdve még egy váratlanul felmerült kellemetlen üggyel is törődni volt kénytelen a Helytartósági osztály. Az történt, hogy KOVACHICH József Miklós (1798—1878) hajdan, 1816—1821-ig a Széchényi Országos Könyvtár adjunktusa, 1825-től fogva pedig az *Országos Levéltár (Archivum regni)* igazgatója a Nemzeti Múzeum részéről vele szemben állítólag fennálló 60 000 pf. tartozás megtérítése érdekében *pört indított* az intézet ellen. Ezt az összeget azoknak a kéziratos munkáknak ellenértéke fejében követelte, amelyeket — szerinte — egykor néhai atyja, KOVACHICH Márton György engedett át később leendő térítés ellenében a Múzeumnak. E kéziratok zömmel az atya műveit tartalmazták (közöttük azokat a vitairatokat, amelyeket annak idején JÓZSEF nádor megbízásából írt PIRINGER Mihály, A. W. GUSTERMANN és LAKITS György alkotmányellenes röpirataira, valamint 1810. évi tudományos expedíciójáról szóló jelentését), — kisebb részben a fiú munkáit ölelték fel. Számuk — a kereslethez csatolt részletes jegyzék szerint — 117-re ment.

A Helytartósági osztály, mihelyt értesült a dologról, 1860. január 24-én leiratot küldött a Múzeumhoz, tájékoztatást kérve arról, valóban átvette-e az intézet a szóbanforgó „dokumentumokat", s ha igen, mit tartalmaznak ezek s milyen címen maradtak a Múzeum birtokában (ajándék gyanánt, vagy pedig megőrzésre), valamint hogy voltak-e az intézetnek ezzel kapcsolatos költségei. Egyszersmind meghagyta a múzeumigazgatónak azt is, hogy KOVACHICHnak ez üggyel kapcsolatban semmiféle információt ne adjon, a hivatalos iratokba betekintést ne engedjen. Abban az esetben ui. — így szólt a leirat — ha KOVACHICH e követelését érvényesíteni tudná, a Múzeum fejlődése hosszú évekre megbénulna, sőt léte is veszélybe kerülne.[218]

KUBINYI igazgató utasítására MÁTRAY Gábor mind a Könyvtárban, mind az igazgatósági irattárban alapos kutatást végzett e számára ismeretlen ügy feltárása érdekében. Két hónap elmúltával, 1860. március 16-án *idevágó észrevételeit* az alábbiakban foglalta össze.[219]

1. KOVACHICH-féle irományok a Könyvtár kéziratgyűjteményében csakugyan nagy számmal előfordulnak. Tárgyuk szerint Magyarországra vonatkozó tudományos (köz- és magánjogi, történelmi, államtani, bányászati, éremtani, régiségtani és hadtudományi) értekezések és adatgyűjtemények, nagyrészt folio-alakú autográfumok.

2. Ezeken kívül vannak még olyan kéziratok és nyomtatványok is, amelyeket részint ők (KOVACHICHék), részint az ő buzdításukra, mások küldtek ajándékba.

3. A KOVACHICH-kéziratok közül egyesek nyomtatásban is megjelentek s ennélfogva becsük nem jelentős.

4. A kéziratok egy részét a régi katalógus, más részüket az új katalógus — amelyet már ő (MÁTRAY) készített — regisztrálja.

5. Szükséges lenne, hogy KOVACHICH J. Miklós hivatalos átvételi elismervénynyel igazolja, mely kéziratokat mikor adott át ő és atyja a Múzeumnak kártalanítás ellenében.

6. Csakis ezen az úton módon lehet a pör tárgyát képező kéziratok becsét, megőrzési, rendezési, katalogizálási, többszöri szállítási és felállítási költségeit meghatározni.

7. Ha KOVACHICH J. Miklós maga nem tud ilyen nyilatkozatot tenni, akkor az egykori nádori levéltárban őrzött múzeumi iratok közül kell a vonatkozó aktákat kikeresni s velük a fennálló kérdéseket tisztázni.

A Helytartósági osztály azonban nem tudta megakadályozni azt, hogy KOVACHICH ügyében a pesti cs. kir. bíróság egy bizottságot ne küldjön ki a múzeumi irattárban ill. Könyvtárban tartandó helyszíni szemlére. A szemle 1860. június 14-én folyt le. Hogy milyen eredménnyel, nem tudható. A pör mindenesetre tovább folyt.

*

Áttekintettük azokat a sokfelé ágazó ügyeket, amelyek az abszolutizmus első évtizede folyamán a Könyvtárban előfordultak, illetve amelyek a Múzeummal együtt a Könyvtárt is érintették. Láttuk, hogy azokat a komoly hiányosságokat, amelyek az intézet egészséges fejlődésének útjában álltak, sajnálatosképpen nem sikerült kiküszöbölni — mégis MÁTRAY Gábor lelkes ügybuzgalma és szívós kemény munkálkodása nyomán *az állomány rendezésében, katalogizálásában-leltározásában milyen számottevő eredmények születtek*. De meggyőződhettünk arról is, hogy MÁTRAY nem hanyagolta el *az állománygyarapítás* olyannyira fontos feladatait sem, sőt ezenfelül mindent elkövetett annak érdekében is, hogy a nagyrészt még rendezetlen állapotban levő, a közönség elől elzárt *Könyvtár a tudományos kutatók számára hozzáférhetővé és használhatóvá váljék*.

Az alábbiakban a gyarapodás és a kutatóforgalom eredményeit kívánjuk közelebbről szemügyre venni.

D) Állománygyarapodás a Bach-korszakban

Könyvtárunk három gyarapodási forrása közül a kötelespéldányszolgáltatás — amely a nemzeti gyűjteményt az országban újonnan megjelenő nyomdatermékekkel volt hivatott folyamatosan ellátni — e korban igen válságos helyzetbe került, sőt elvben meg is szűnt. Nem volt problémamentes a másik alapvető jelentőségű szerzeményezési ág, ti. a vásárlás sem, mivelhogy a Múzeumi Alap rop-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

pant eladósodottsága miatt a hatóságok egyre szigorúbb, merevebb takarékossági intézkedéseket léptettek életbe. *Mégis e vonatkozásban az elért eredmények megközelítették a reformkoriakat.* Viszont a harmadik forrás, *az ajándékozás a reformkorihoz képest erősen összeszűkült.*

a) *A kötelespéldányügy*

Ismeretes, hogy a kötelespéldányok megszerzése a Könyvtár fennállásának kezdetétől fogva állandó nehézségekkel, problémákkal járt: a rendetlen, hanyag beszolgáltatás miatt minduntalan panasszal kellett a hatóságokhoz fordulni, új meg új idevágó rendelet kibocsátását kérve. Ám a bajok orvoslása sehogysem sikerült. Kedvező változást csak az 1848. évi polgári alkotmányosság sajtótörvényétől lehetett volna várni, de a forradalmi átalakulással szembefordult erők korlátozták, majd megakadályozták a jogszabály érvényesülését.

Az abszolutizmus korában — tudjuk — a Széchényi Országos Könyvtár kötelespéldányjoga új, az eddiginél sokkal nagyobb bonyodalmak sodrába került. Ebben az időszakban már nem annyira a nyomdák hanyagsága ellen kellett küzdeni, mint inkább a hatóságok értetlensége és közönye ellen. És történt ez éppen akkor, amikor a kibontakozó polgári tudomány, irodalom és hírszolgáltatás egyre több, egyre igényesebb nyomdaterméket hozott létre, olyan könyveket, folyóiratokat, amelyek sokkal többet jelentettek a Könyvtár számára, mint a korábbi évtizedeknek zömmel igénytelen nyomtatványai.

Hogy mi minden történt e vonatkozásban 1852-től 1858-ig, föntebb már ismételten elmondottuk.[220]

Az ötvenes évek végén a helyzet mit sem változott: bizonytalanul és hiányosan folytatódott innen-onnan mind a kötelespéldányok, mind a próbapéldányok önkéntes beküldése.

Arról, hogy honnan, milyen mennyiségű és minőségű nyomdatermékek kerültek a Könyvtár birtokába, pontos tájékoztatást nyerhetünk a MÁTRAY által felfektetett első rendszeres növedéknaplóból. Igaz, e napló csak az 1848-tól 1856-ig terjedő időszakra terjed ki, információi alapján mégis a BACH-rendszer egész idejére nézve jellemző képet nyerhetünk.[221]

A kötelespéldány-szolgáltatás területei

Ismeretes, hogy a szabadságharc leveretése után a császár Magyarország területi egységét megszüntette. Rendeletére nemcsak *Horvát-Szlavónországot* és a *Fiumei kerületet*, hanem *Erdélyt* és a *Partiumot*, illetve a *Szerb Vajdaság és Temesi Bánság* címen kialakított új „koronaországot" is különválasztották Magyarország törzsterületétől. Arról, hogy ezekről a területekről a friss nyomdatermékek megszerezhetők legyenek, eleve le kellett mondani. Utánpótlásra csakis a megmaradt országrészekből (14 fővárosi és mintegy 40—45 vidéki nyomdából) lehetett számítani. Gyakorlatilag azonban — tudjuk — még a csonka országból sem lehetett az új könyveket s egyebeket hiánytalanul megszerezni, mivel a helyi hatóságok számára a Széchényi Országos Könyvtár ügye egyáltalán nem volt fontos már 1852 előtt sem, azután pedig még kevésbé.

Hogy Könyvtárunk honnan, mely helyekről részesült kötelespéldány-, illetve próbapéldány-juttatásban, az *az egyes nyomdászok hazafiasságán*, illetve a

rendőri-ügyészi hivatalok gondosságán múlt. Szó sincs arról, hogy egyik vagy másik országrész, vagy nemzetiségi terület a maga egészében lett volna közönyös vagy hanyag a Múzeum Könyvtárával szemben, mindig csak egyes városok vagy rendőrigazgatóságok bizonyultak gondosaknak vagy gondatlanoknak. Sőt még e tekintetben sem érvényesült teljes következetesség. Némely években egyes városok vagy körzetek, más években mások voltak hanyagok.

Ami a vidéket illeti, 1851-ben pl. MÁTRAY Gábor Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Kassa, Pozsony, Sopron, Szeged, Szombathely és Veszprém városok nyomdái ellen tett panaszt rendetlen vagy önkényesen megszüntetett kötelespéldányszolgáltatás miatt.[222] A következő évben (1852-ben) viszont Esztergom, Pozsony, Szombathely és Veszprém már nem szerepelt a kötelességmulasztók jegyzékében, de feltűnt Arad és Eperjes. Az viszont, hogy a megmaradt országrész több mint 20 nyomdája ellen nem merült fel panasz, a körülményekhez képest kedvező helyzetre vallott.[223]

Az Országos Könyvtár kötelespéldányjogának megszüntetése után, 1853-tól kezdve pedig a korábban még feketelistán levő Debrecen és Eger nyomdái azon kevesek közé tartoztak, amelyek Nagyszombattal és Sárospatakkal együtt évek során át önként küldték meg a Könyvtárnak termékeiket.

Hasonló volt a helyzet a fővárosi nyomdákkal. Ezeknek jórésze is hanyagnak bizonyult. 1851-ben pl. nemcsak az EISENFELS-, a MÜLLER-, a KOZMA- és a LUKÁCS-féle kisebb cégek ellen kellett feljelentést tenni, hanem a nagy *Egyetemi Nyomda* ellen is.[224] Velük ellentétben viszont a két vezető pesti nyomda, a LANDERER és HECKENAST, valamint a TRATTNER—KÁROLYI *mintaszerű magatartást tanúsított.* A LANDERER-cég általában hetenként jelentkezett egy-egy küldeménycsomaggal, néha még gyakrabban is. És ami különösen tiszteletreméltó volt, kötelespéldányait az egész évtizeden át megszakítás nélkül hiánytalanul beküldte a Múzeumi Könyvtárnak.[225]

Ami a *próbapéldányokat* illeti, a Könyvtárnak ezekre való igényjogosultságát — mint ismeretes — a Kormányzóság csak 1854. május 7-én állapította meg.[226] A kiszolgáltatási gyakorlat pedig jobbára 1855 elején kezdődött meg. Érdektelenné vált anyagát közvetlenül csak a *Pest-budai rendőrigazgatóság (Polizei-Direktion)* adta át a Múzeumnak, a négy vidéki kerület rendőrhatóságai, valamint az államügyészi hivatalok közvetve, a Helytartóságon keresztül juttatták el a maguk küldeményeit. A lebonyolítás úgy történt, hogy a Helytartóság negyedévenként jegyzéket küldött MÁTRAYnak a nála összegyűlt anyagról s a könyvek közül csak azokat adta át, amelyeket a könyvtárőr a jegyzékben kijelölt.[227] A maradványt pedig — úgy látszik — szétosztotta az *Egyetemi* és az *Akadémiai Könyvtár* között. Ezek szerint tehát ha a szóban forgó szervek valóban rendszeresen kiszolgáltatták anyagukat az Országos Könyvtárnak, az új nyomdatermékek zöme ide kielégítő módon begyűlt.

Kedvezőtlenebbre fordult a helyzet négy év múlva, amikor — a többször említett 1858. március 17-i kormányzósági rendelet megfosztotta a Széchényi Könyvtárt a próbapéldányokra való jogosultságától.[228] Ettől kezdve be kellett érni a nyomdák és a könyvkereskedő-kiadók által önkéntesen megküldött kötelespéldányokkal. Szerencse, hogy a legtöbb és legbecsesebb terméket Pesten állították elő, s ezeket a föntebb említett két nagy nyomdavállalat pontosan megküldte. Ám a Könyvtár mégsem nyugodhatott bele ebbe a jogfosztottságba. MÁTRAY tehát 1859. április 21-én a következő javaslatot terjesztette KUBINYI igazgató elé.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Tegyen az igazgató lépéseket a kormánynál, illetve a Minisztériumnál, sőt terjesszen esetleg kérelmet az uralkodó elé is avégből, hogy a Széchényi Országos Könyvtárnak az 1802. évi alapítólevélben foglalt kötelespéldányjoga helyreállíttassék s visszamenőlegesen is küldessenek meg neki az elmaradt nyomdatermékek. S hogy a nyomdákat egy 5-ik kötelespéldánnyal ne kelljen megterhelni, azt ajánlotta, legyen e szolgáltatás a szerzők illetve a kiadók kötelessége, s a nyomdák csak annyit tegyenek meg, hogy a múzeumi példányt lefoglalják, mielőtt a szerzők (kiadók) átveszik a kész terméket. E rendezés sem az 1852. évi nyomdapátenssel, sem a legújabb kormányrendeletekkel nem állna ellentétben. — Az akció annyiban sikerrel járt, hogy a Belügyminisztérium 1860. jún. 6-án utasította a magyarországi Kormányzóságot: *állítsa helyre a próbapéldányok kiszolgáltatásának 1854. évi rendjét.*[229]

A beszolgáltatott nyomdatermékek mennyisége

A fentebb említett MÁTRAY-féle növedéknapló birtokában az abszolutizmus első hét évére nézve módunk van pontos számszerű kimutatást nyújtani a beérkezett köteles-, illetve próbapéldányok mennyiségéről. Íme, a vonatkozó táblázatos áttekintés.

Évben	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856
	beérkezett						
kötelespéldányok	417	617	885	489	532	551	632
próbapéldányok	—	—	—	—	118	963	496

A feltüntetett adatok szerint a *szokásjogon* és a *hazafias méltányosságon* nyugvó kötelespéldány-szolgáltatás évi átlaga országos viszonylatban csaknem elérte a 600 tételt. Ebből a fővárosi 9 könyvnyomdára és 4 kőnyomdára időszakunk elején alig 150 tétel esett, de később e szám — a jelekből következtetve — háromszorosára is felemelkedhetett. Megállapítható tehát, hogy *mind az országos, mind a fővárosi beszolgáltatás jóval elmaradt a ténylegesen előállított nyomdatermékek száma mögött.* Hiszen a hazai könyvkiadás az ötvenes évek közepén már kb. kétszer annyi volt, mint az 1848 előtti években. Tudvalevő pl. hogy az 1855-ben kiadott magyar nyelvű könyvek száma egymagában is 674 darabot tett ki, az ugyanekkor beérkezett kötelespéldányok száma pedig csak 551 volt kisnyomtatványokkal, egylapos nyomtatványokkal és metszetekkel együtt.[230]

Hogy e hiányt a rendőrigazgatóságok által átengedett próbanyomtatványok mennyiben pótolták, az majd csak a szóban forgó növedéknapló címanyagának aprólékos elemzésével lesz kideríthető. Tény, hogy az 1854 végén megindult próbanyomtatvány-szolgáltatás mennyiségileg igen szabálytalan volt. A legfontosabb kiszolgáltató szerv, a *Pest-budai rendőrigazgatóság* — a fennmaradt kísérőjegyzékek tanusága szerint — *1855 és 1857 között évente átlagosan 250—500 tételt küldött a Könyvtárnak.*

A *vidéki* rendőrigazgatóságoktól érkezett küldményekről jegyzékek alig maradtak ránk. Jellemzőnek tekinthető a nyugati Felvidéken illetékes pozsonyi rendőrigazgatóságnak 1852. szept. 1-től 1854. jún. 30-ig, tehát kb. egy és háromnegyed évről szóló kimutatása. Ez összesen 116 tételt regisztrál s csupán az irodalmi értékű anyagra terjeszkedik ki, az összes termésről nem ad számot.[231] *A vidéki nyomdák tehát könyveket még mindig gyéren állítottak elő.*

A beérkezett *próbanyomtatványok*ról különben MÁTRAY elég kedvezőtlenül nyilatkozott; azt mondta, hogy ezek többnyire szennyes, összefirkált, elrongyolt és részben hiányos példányok voltak. Mégis hoztak némi hasznot. Velük ui. gyakran olyan nyomtatványfajták (zeneművek és metszetek) kerültek be nagyobb számban a Könyvtárba, amelyeknek beküldését az előállító nyomdák általában elhanyagolták. 1855/56-ban pl. ez úton 65 zeneműhöz és 180 metszethez jutott az intézet.

A beszolgáltatott nyomdatermékek minősége

Az ötvenes évek nyomdai termésén *a polgárosultság jelei* természetesen már sokkal inkább kifejeződtek, mint — a forradalmi éveket kivéve — az előző évtized produkcióján, de azért a feudális idők jellegzetes kiadványtípusai sem tűntek még el teljesen.

Az új idők jelei természetesen kiváltképpen *a fővárosi nyomdák termésén* figyelhetők meg. A vezető pesti nyomda, a LANDERER ÉS HECKENAST pl. már kifejezetten modern jellegű kiadványokat állított elő, mégpedig zömmel könyveket: regényeket és verseskötéteket (JÓKAI, JÓSIKA, EÖTVÖS, KEMÉNY Zsigmond, VAS Gereben, VÖRÖSMARTY, BAJZA, TÓTH Kálmán s mások munkáit), aztán tudós könyveket (TOLDY Ferenc, GREGUSS Ágost, HUNFALVY Pál, BALLAGI Mór, KAZINCZY Gábor, FÉNYES Elek és mások műveit), folyóiratokat és évkönyveket (mint a *Magyar Museum*, a *Protestantische Jahrbücher für Österreich*, a *Pesti Műegylet Évkönyve*, a *Landwirtschaftliche Mitteilungen* stb.), gyakorlati jogkönyveket, népszerű orvosi munkákat, lexikont (így az *Újabbkori Ismeretek Tárát*), ismeretterjesztő és szórakoztató családi sorozatokat (mint a *Vasárnapi Könyvtár*, *Hétköznapi Könyvtár*, *Téli Könyvtár*, *A Család Könyve* stb.), mesés és egyéb gyermekkönyveket, városismertetőket, iskolakönyveket és szótárakat, de szakácskönyveket és — a régi idők tanújaként — képes naptárakat, kalendáriumokat is. Kiadványai *javarészt magyar nyelvűek voltak*, csak kis részben németek. Latin és szláv nyelvű könyveket már egyáltalában nem nyomtatott.[232]

De megmutatkoztak az új idők jelei a többi pesti nyomda tevékenységén is. Íme néhány példa. KOZMA ÉS BEIMEL nyomdájában magyar költeményes kötetek, daloskönyvek, közmondásgyűjtemények, népszerű történelmi feldolgozások, tankönyvek, törvényismertetők, de még sematizmusok és prédikációs könyvek is készültek. EISENFELS ÉS EMICH nyomdájában került ki sajtó alól az *Új Magyar Museum*, a *Reguly-album*, — ENGEL ÉS MANDELLONál a *Pest-Ofner Mercantil-Correspondenz*, — MÜLLER ADOLFnál a *Katolikus Néplap* és a *Keresztény Naptár*, továbbá különféle törvénymagyarázatok, nyelvkönyvek, orvosi tankönyvek, történelmi életrajzok, chrestomathiák stb. Más nyomdák, élükön a budai *Egyetemi Nyomdával* szorosabb értelemben vett sajtótermékek, közlönyök előállítására szakosították magukat. Egyes üzemeknél egész sora készült a különböző időszaki lapoknak, így a *Landes-Regierungsblatt für das Königreich Ungarn*, vagyis a *Magyarországot illető Országos Kormánylap*, szlovák, horvát, szerb, rutén, román és görög változatban is, továbbá a *Pesti Napló*, a *Hölgyfutár*, a *Szépirodalmi Közlöny*,

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

a *Religio*, a *Politikai Újdonságok*, a *Magyar Néplap*, a *Pest-Ofner Zeitung*, a *Pester Lloyd*, az *Abendblatt des Pester Lloyd*, a *Kundschafts- und Auktionsblatt*, a *Katholischer Christ* stb.[233]

Ezzel szemben *a vidéki könyvnyomdák* általában még mindig *nehezen tudtak régi kézművesipari szintjükről felemelkedni;* termésükben a könyvek továbbra is háttérbe szorultak a gyakorlati rendeltetésű aprónyomtatványokkal szemben. Különösen szembetűnő volt ez a magánkézben levő ún. *polgári nyomdák*nál. Íme néhány példa. A komáromi SZIGLER-nyomda beszolgáltatott anyagát csaknem kivétel nélkül gyászjelentések, gyűjtőívek, adólapok, hirdetmények és körlevelek, útlevelek, katonai szabadságoslevelek, számadások, takarékpénztári mérleglapok, hídvámjegyek, menetjegyek és más effélék alkották. Könyvszerű termék csak egy fordult elő: egy református kiskáté. — Hasonló volt a miskolci TÓTH Lajos-féle nyomda termése is: adókönyvek, adóbevallási ívek, adótáblázatok, színlapok, báli belépőjegyek, uradalmi nyomtatványok, hangverseny-hirdetmények és céhi nyomtatványok mellett halotti beszédek képviselték az irodalmi anyagot. — Valamivel komolyabban alakult a sárospataki JÄGER-nyomda termelése; itt a református egyház és kollégium volt a fő megrendelő s ehhez képest a produkció tankönyvekből, klasszikus irodalmi alkotásokból, egyházkerületi névkönyvekből, áhítatos könyvekből, iskolai értesítőkből s más effélékből állt; itt készült továbbá a *Pataki Kalendárium* és a *Sárospataki Füzetek*. — Még egyháziasabb jelleget öltött a nyomdai termelés a róm. kat. érseki-püspöki városok nyomdáiban. Az esztergomi BEIMEL-nyomda tipikus termékei pásztorlevelek, imádságok, énekeskönyvek voltak és különféle gyakorlati célú nyomtatványok. — Hasonlóképpen alakult a helyzet az *Egri érseki nyomdá*nál is; itt készült a főegyházmegyei névkönyv, több énekes és prédikációs nyomtatvány, szertartáskönyv és tankönyv; világi tárgyú irodalmi kisnyomtatványok csak mellesleg fordultak elő. — Erősen egyházias jellegű volt a besztercebányai MACHOLD-nyomda termése is breviáriumokkal, pásztorlevelekkel, bibliákkal és sematizmusokkal.

A régi szokványos keretekből leginkább azok a vidéki nyomdák kezdtek kibontakozni, amelyek hírlapok vagy folyóiratok előállítására vállalkoztak: így Pozsony a *Pressburger Allgemeine Zeitung*, *Bürger- und Bauerfreund*, — Sopron a *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn*, — Győr a *Győri Közlöny*, Szeged a *Szegedi Híradó*, Baja a *Bajai Közlöny*, Újvidék a *Neusatzer Kreisblatt* és Arad az *Aradi Híradó* és az *Arader Zeitung* révén.[234]

b) *Ajándékok*

Nem apadt el a BACH-érában a könyvtári állománynak ajándékozás útján történt gyarapodása sem. Igaz, olyasféle nagy műemlékkönyvtár, mint amilyen az ILLÉSHÁZY-téka volt, vagy olyan könyvkincsek, mint aminőkkel JÓZSEF nádor ajándékozta meg a Könyvtárt, ebben az évtizedben nem fordultak elő. De azért az ötvenes évek ajándékai mennyiségileg is, minőségileg is figyelemre méltók. Az ajándékok között többszáz kötetes, sőt ezres nagyságrendű gyűjtemények is találhatók voltak és szerény apró-cseprő dolgok mellett szép számban akadtak jelentős irodalomtörténeti emlékek is. Fő forrásunk ebben a vonatkozásban is MÁTRAYnak 1856-ig terjedő növedéknaplója.

A hazai ajándékozók köre

Az ajándékozók száma ebben a hét évben közel járt a 200-hoz.[235] Társadalmi hovatartozásukat tekintve, túlnyomó többségben, 80%-nál nagyobb hányadban szerepeltek *a különböző értelmiségi elemek*. Közülük élen jártak a közhivatalnokok, majd az ügyvédek s velük egyenlő arányban az írók, szerkesztők és kiadók; jelentős volt még a tanárok, papok és lelkészek száma is. A régi mecénás-rétegeknek, az arisztokráciának és a birtokos nemességnek közpályán nem működő tagjai ekkor már meglehetősen csekély szerepet játszottak.[236]

Az ajándékozó *írók*, *szerkesztők*, valamint irodalom- és művészetpártolók közül mint legkiválóbbakat CSÁSZÁR Ferencet, DÖBRENTEI Gábort, KAZINCZY Gábort, KERTBENY Károlyt, KRIZA Jánost, NAGY Ignácot, SOMOGYI Károlyt, TOMORI Anasztázt, TÓTH Kálmánt, TÖRÖK Jánost és VAHOT Imrét említhetjük.[237]

A *tudományosság képviselői*nek névsorában BRASSAI Sámuel, FÉNYES Elek, HANÁK János, HORVÁTH Cyril, REPICZKY János és TÉLFY Iván volt neves ajándékozó.

A *művészek* köréből néhány zeneszerző — köztük EGRESSY Béni.

A *politikai és gazdasági közélet* ismertebb személyiségei közül több-kevesebb ajándékkal gyarapította a Könyvtárt: GERINGER császári főbiztos és helyettese HAVAS József, valamint KORIZMICS LÁSZLÓ és KUBINYI Ferenc.

A *főpapi rendből* SCITOVSZKY János,[238] a szellemi életben szerepet játszó *mágnások* közül gr. FESTETICS Leó a Nemzeti Színház igazgatója, gr. MIKÓ Imre, br. PRÓNAY Gábor és gr. TELEKI József akadémiai elnök említhető.[239]

Nem hiányoztak az ajándékozók népes táborából *a Múzeum tisztviselői* (KUBINYI Ágoston, ÉRDY János, FRIVALDSZKY Imre, KOVÁCS Gyula, CZANYUGA József és maga MÁTRAY Gábor) sem, s EDELMANN Károllyal és MAGYAR Mihállyal képviselve voltak a pesti *könyvkereskedők* is.[240]

Tudni kell azonban, hogy a felsorolt és fel nem sorolt személyeknek csak körülbelül a fele tekinthető igazi donátornak, felerészük csupán a saját műveit, vagy szerkesztett kiadványait küldte meg *tiszteletpéldány*ként a Könyvtárnak.[241]

Egyre fontosabb szerepet töltöttek be az ajándékozásban a gyors egymásutánban megalakuló különféle társulatok, egyesületek, intézetek élükön a *Magyar Tudós Társaság*gal. Mögötte sorakoztak: a *Szent István Társulat*, a *Jó és olcsó Könyvkiadó-társulat*, a *Pesti Műegylet*, a *Magyar Erdészegylet*, a *Nemzeti Képcsarnok-egyesület*, a *Pest-budai Hangászegylet* stb. Olykor *iskolák* és *közigazgatási és kormányzati szervek* is küldtek ajándékot a Könyvtárnak.[242]

Külföldi ajándékozók

Nem volt híjával a Könyvtár a külföldi ajándékoknak sem. Ezek részint idegenbe szakadt magyaroktól, részint idegen tudósoktól származtak.

Az előbbiek között szerepelt gr. KARACSAY Fedor hadmérnökezredes, KORNIS Károly jogász és publicista, a *Magyar Menekültek Lapjá*nak szerkesztője és gr. WASS Sámuel az amerikai magyar emigráció egyik neves személyisége.

Az *idegen ajándékozók* (szám szerint 24-en) rendszerint a Habsburg-birodalom kulturális központjaiban élő tudósok, muzeológusok voltak. Közülük mint európai hírű szellemi kiválóság említendő F. PALACKÝ cseh történész és J. HAMMER-PURGSTALL osztrák orientalista.[243]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mint már korábban, úgy most is előfordult a külföldi ajándékozók között néhány kulturális-tudományos intézmény is. Ilyen volt a bécsi *K. K. Akademie der Wissenschaften*, a *K. K. Geologische Reichsanstalt*, a *Technische Hochschule*, a grazi *Historische Verein für Steiermark*, valamint a német birodalmi *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte*, a nürnbergi *Nationalmuseum* és XANTUS János közbenjárására a washingtoni *Smithsonian Institution*. Mindegyik a saját kiadványait küldte ajándékul.[244]

Ajándékstatisztika

A MÁTRAY-féle növedéknapló alapján az 1850—1856-ig beérkezett összes ajándékok számát az alábbi kimutatás szemlélteti.

1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	évben
93	431	3542	126	225	231	192	tétel

Említettük, hogy ezek között igen sok volt az egy, vagy egynéhány darabot kitevő tiszteletpéldány. Következő ismertetésünkben ezeket még részben sem regisztrálhatjuk; figyelembe csakis a nagyobb mennyiségű vagy nagyobb becsű ajándékokat vehetjük.[245]

A Batsányi-téka

Az értelmiségi ajándékok között kétségtelenül BATSÁNYI Jánosnak 1852-ben átvett könyvtári hagyatéka volt a legjelentősebb. Erről MÁTRAY Gábor a múzeumigazgatónak így referált. A téka kizárólag nyomtatott művekből áll, mégpedig: 1. bel- és külföldi történelmi feldolgozásokból, 2. régi klasszikus irodalmi alkotásokból és ezek fordításaiból, valamint 3. az újabb hazai és külföldi költészet termékeiből. Az összes művek száma 669 (1121 kötetben), a magyar nyelvű munkáké azonban csak 134. Előfordult a gyűjteményben 42 ún. tiltott kiadvány is, de ezeket a linzi cs. kir. könyvvizsgáló hivatal lefoglalta; ezekért esetleg folyamodni kellene. Vannak a könyvek között tipográfiai ritkaságok is, de sajnálatosképpen hiányos munkák is. A téka állományának számos darabja már megvan a Széchényi Könyvtárban; az ilyen többespéldányok, ha jó állapotban vannak, esetleg kicserélhetők a saját rosszabb példányokkal, a fölösleges munkák pedig elárverezhetők lesznek.[246]

Egy középnemesi könyvtár

Második helyen egy középnemesi tékát kell megemlíteni BORY Miklós cs. kir. tanácsos gyűjteményét, amelyet özvegye, br. HELLENBACH Karolina juttatott Könyvtárunknak. A téka nem kevesebb, mint 2029 kötetet ölelt fel, zömmel idegen (olasz, francia, német és szláv) nyelvű kiadványokat. Tipikus felvilágosodás-kori magántéka volt. Szerepeltek benne a magyar felvilágosítók művei is, így pl. BÁRÓCZI Sándoréi.[247]

Egy katonai gyűjtemény

PETRICH András cs. kir. altábornagy 1854-ben végrendeletileg hagyott a Széchényi Könyvtárra egy 135 darabból álló, mégpedig 118 könyvet, 10 térképet, 2 kötet kéziratot és 5 metszetet felölelő tékát. A könyvek a XVIII. század második feléből és a XIX. század első harmadából származó német és francia kiadványok voltak, a hadtudomány, a mérnöki tudományok, a történelem, a földrajz és a statisztika tárgyköréből. Magyar és latin nyelvű művek csak elvétve fordultak elő.[248]

Részlet a Rumy-hagyatékból

Kisebb jelentőségű volt a polihisztor RUMY Károly Györgynek (1780—1847) hátrahagyott irataiból és könyveiből az örökösök által 1851-ben átadott második ajándékcsomag 92 kézirattal és 55 nyomtatvánnyal. A kéziratok részben német nyelvűek voltak és németországi egyetemi előadások jegyzeteit tartalmazták, részben latin nyelvűek, RUMY vegyes jegyzetei, kivonatai és másolatai. A nyomtatott kiadványok javát kalendáriumok, sematizmusok és könyvkatalógusok tették.[249]

Az Engel-levelezés

Értékes nyereség volt ENGEL János Keresztély történetírónknak fentebb már említett gazdag levelezése, amellyel fia ajándékozta meg Könyvtárunkat.[250]

A Weszerle-kéziratok

Említésre méltó ajándék volt WESZERLE József (1781—1838) pesti egyetemi történész-professzor kézirati hagyatéka. Ezt özvegye 1856-ban adta át a Könyvtárnak.[251]

Klasszikus irodalmi emlékek

a) CSEREI Farkas a neves erdélyi *literary gentleman*, KAZINCZY levelező társa híres ősének, CSEREI Mihály emlékírónak egy autográf kéziratát küldte ajándékul.[252]

b) MAJER István pesti iskolaigazgató 1851-ben BARÓTI SZABÓ Dávid *Aeneis-fordítását*, valamint VIRÁG Benedek és ARANKA György néhány kéziratát ajándékozta.[253]

c) NAGY ISTVÁN, a pesti cs. kir. úrbéri törvényszék ülnöke 1858-ban a költő AMADE Lászlónak 34 füzetre terjedő versgyűjteményét és 9 eredeti levelét adományozta.[254]

d) BAJZÁTH József kir. tanácsos DUGONICS Andrásnak egy sajátkezűleg írt munkáját ajánlotta fel.[255]

e) GYÁRFÁS István jogtörténeti kutató Kiskunhalasról 29 kötet könyvet küldött, közöttük több régi magyar kiadványt.[256]

Oklevelek és levelek

BÓNIS Barnabásné POGÁNY Karolina Szabolcs megyei nemesasszonytól 1855-ben XVI—XVIII. századi történelmi dokumentumok érkeztek, többek között BÁTHORI Gábor, BETHLEN Gábor, I. RÁKÓCZY György és RÁKÓCZI Ferenc néhány irata, levele.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A vidéki nemesség köréből hasonló jellegű küldeményekkel még számosan gyarapították a Könyvtár oklevél- és iratgyűjteményét.[257]

Egy becses külföldi hungaricum

SCITOVSZKY János (1785—1866) esztergomi érsek 1859-ben — MÁTRAY Gábor kérésére — megvásárolta a Könyvtár számára Augustinus THEINERnek *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* c. Rómában megjelent nagybecsű forráskiadványa I. kötetét.[258]

Gróf Kemény József hagyatékának ügye

1856 áprilisában az erdélyi cs. kir. Helytartóság hivatalosan közölte a magyarországi politikai főhatósággal, hogy a nemrég elhunyt neves erdélyi történettudós, gr. KEMÉNY József (1795—1855) gazdag könyv- és kéziratgyűjteményét az örökösök a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában szeretnék elhelyezni. KUBINYI és MÁTRAY érthető örömmel fogadták a hírt. Csakhamar kiderült azonban, hogy nem ajándékozásról lenne szó, hanem csupán ideiglenes letétről; véglegesen a gyűjteményt az örökösök a felállítandó *Erdélyi Múzeum*nak szánják. Könyvtárunk ezért lemondott a hagyaték átvételéről.[259]

Közületi ajándékok

Ismeretes, hogy nemcsak egyes személyektől, közületektől is kapott ajándékokat a Könyvtár. Ezek közül hármat kell kiemelni.

a) Az egyik szerzemény az 1844-ben megalakult *Magyar Kereskedelmi Társaság* irattára volt. Ezt az osztrák érdekekkel ellentétben álló egyesülést a császári hatóság 1852-ben feloszlatta. Mivel a Társaság nem akarta iratait megsemmisíteni, engedélyt kért és kapott, hogy ezeket a Nemzeti Múzeumnak, vagyis a Széchényi Könyvtárnak ajándékozhassa. A hivatalos levelekből, okmányokból, adminisztrációs és számviteli könyvekből, részvényekből s más effélékből összetevődő ajándékot — amelynek sokkal inkább Pest város levéltárában lett volna a helye — MÁTRAY Gábor két részletben, 1853-ban és 1855-ben vette át.[260]

b) A másik ajándékot Pest városa juttatta a Könyvtárnak. Ez abból a tékából került ki, amelyet az 1850-ben elhunyt FRANK Ignác pesti egyetemi jogtanár hagyományozott a városnak. A hagyatékból a városi tanács csak a nyomtatott könyveket kívánta megtartani, a professzor személyi okmányait, kéziratait és kisnyomtatvány-gyűjteményét felajánlotta a Széchényi Könyvtárnak. Ez a 87 darabból álló ajándék 1858 nyarán került az intézetbe.[261]

c) A *Cs. kir. Kulturális Minisztérium* Bécsből folytatólagosan küldte Könyvtárunknak a *Monumenta Germaniae* c. történeti forráskiadvány köteteit. Ekkor a X—XIV. kötetek érkeztek meg.[262]

c) *Vásárlások*

Vásárlási lehetőségek

A könyvvásárlások ebben az időszakban is rendesen csupán két hagyományos pénzalapra támszkodhattak, nevezetesen a Múzeumi és a SZÉCHÉNYI-alapra. Nagyobb arányú szerzeményezésre azonban elvben is, gyakorlatban is mindenkor csak a Múzeumi Alap nyújtott lehetőséget. A SZÉCHÉNYI-alap viszonylag szűkösre volt szabva: felhasználható évi jövedelme tudvalevőleg nem többre, mint 400 pengőforintra — 1858-tól kezdve 420 osztrák értékű forintra — ment. Ebből csak kisebb mértékű állománykiegészítő gyarapítást lehetett végezni.

Korábban rendkívüli esetekben még — tudjuk — számolni lehetett egy harmadik gyarapítási eszközzel is, ti. az országgyűlés részéről történő különleges megajánlással. Ez azonban időszakunkban — a fennálló politikai viszonyok között — kvolt zárva a lehetőségek sorából. Ekkoriban legfeljebb rendkívüli kormánytámogatásról lehetett volna szó, ámde az államhatalom erre a célra nem volt hajlandó áldozatot hozni.

De 1848 után erősen kérdésessé vált a Múzeumi Alap jövedelmének igénybevétele is. *A múzeumpalota építési költsége ui. több mint 100 000 pengőforinttal felülmúlta az 1832/36. évi országgyűlés által e célra megszavazott 500 000 pengőforintnyi összeget.* E hiányt csak a Múzeumi Alapnak magánkölcsönökkel való megterhelése útján lehetett előteremteni. Ez az adósságcsinálás szükségképpen oda vezetett, hogy az ötvenes években az Alapnak majd minden jövedelmét, amely az intézet fenntartásának költségein felül fennmaradt, a kölcsönök kamatainak törlesztésére kellett fordítani. Ilyen körülmények között a Múzeumi Alapra felügyelő császári kormányszervek (a Helytartóság illetőleg a Kormányzóság) a legszigorúbb *takarékossági politikát* folytatták és csak a legkivételesebb esetekben voltak hajlandók nagyobb tudományos gyűjtemények (magánkönyvtárak vagy kéziratos hagyatékok) megvásárlását engedélyezni.

Az 1852. évi két nagy vétel

Ilyen kivételes eset időszakunkban — tudvalevőleg — kétszer fordult elő, mindkettő 1852-ben. HORVÁT István híres *tékájának* és kéziratgyűjteményének megvétele volt az egyik és JANKOVICH Miklós *második gyűjteményéből* való részleges vásárlás a másik. A HORVÁT István-féle hagyaték vételára — tudjuk — 60 000 pengőforint volt. Ezt az összeget még részben sem lehetett a Múzeumi Alapból készpénzzel kifizetni; a vétel hitelre történt, háromszor 20 000 forintos, 6%-os kamatozású kötvény ellenében. De még a JANKOVICH-féle második hagyatékból való vásárlásra is csak 6000 forintnyi készpénz volt a Múzeumi Alapból elvehető; a szükséges további 2000 pengőforintot a *Nemesi Felkelési Alap*ból fedezték.[263]

A Horvát István-féle gyűjtemény

A HORVÁT-féle tudományos hagyaték, amelyért oly nagy anyagi áldozatot kellett hozni, a Széchényi Könyvtár számára ugyancsak *nagy nyereséget jelentett, bár távolról sem akkorát, mint a* JANKOVICH*-féle első gyűjtemény.*

Miként amaz, ez is több könyvtári-muzeális gyűjteménycsoportból tevődött össze, úgymint: I. könyvekből, II. oklevelekből, levelekből és kéziratokból, III. térképekből, IV. rajzokból és rézmetszetekből, V. kópiákból, VI. pénzérmékből, VII. régi műtárgyakból és VIII. réztáblákból.[264]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A szorosan vett könyvállomány

I. A tulajdonképpeni értelemben vett, mintegy 30 000 darabból álló könyvtár — hasonlóan a Széchényi Országos Könyvtárhoz — két részre tagolódott: magyar nemzeti gyűjteményre (A) és segédkönyvek gyűjteményére (B).

A) *A nemzeti gyűjtemény*[265] 8 osztályt ölelt fel:

1. A magyar történelem hazai és külföldi kiadású forrásmunkáit,
2. a magyar szótárak és grammatikák kiadásait a XVI. századtól kezdve,
3. a magyar korona országaiban élő minden nemzetiség szótárait és grammatikáit,
4. a magyar korona országainak köz- és magánjogát tárgyaló bármely nyelven megjelent munkákat,
5. a magyar korona országainak földrajzát és statisztikáját ismertető kiadványokat,
6. a magyar tudományosság múltját és jelenét képviselői mindennemű munkákat,
7. a XVI—XVII. századi ún. régi magyar nyomtatványoknak mintegy 2000 darabot felölelő osztályát, és
8. Horvát István saját munkáit többszáz kötetlen példányban.

B) *A segédkönyvtár*[266] szintén széleskörű, többnyire XVII—XVIII. századi kiadványokat tartalmazó rendkívül becses gyűjtemény volt. Tagozatai a következők voltak:

1. Európa leghíresebb könyvtárainak katalógusai,
2. német történetírók,
3. lengyel és cseh történetírók,
4. római és olasz történetírók és archeológiai művek,
5. illír történetírók,
6. görög történetírók,
7. különböző nyelvű bibliakiadások,
8. egyházatyák és más egyházi írók,
9. török, arab, zsidó, örmény és kínai írók,
10. francia és belga történetírók,
11. angol történetírók,
12. dán, svéd, norvég és izlandi történetírók,
13. spanyol és portugál történetírók,
14. orosz történetírók,
15. oklevéltani és éremtani munkák,
16. szótárak és grammatikák.

A „kéziratok"

II. A könyvtárnak legközelebbi kiegészítő részét az *oklevelek, levelek és kéziratok* alkották.[267] Ezeknek 5 fő csoportjuk volt:

1. *hazai oklevelek*, mégpedig

a) magyar királyoktól, nádoroktól, püspököktől és egyházi testületektől kiadott eredeti XIII—XVII. századi pergamen- és papírosoklevelek, szám szerint 116,

b) XII—XVII. századi oklevelek hiteles másolatban mintegy 400 darab,

c) különböző időkben, különbözők által készített oklevélmásolatok, összesen 644 darab,

2. *különféle XVII. századi ritka irományok*, éspedig:

a) az 1222-i Aranybullának XVII. századi magyar fordítása,

b) I. Rákóczy Györgyhöz és Lórántffy Zsuzsannához intézett eredeti rejtjeles levelek,

c) török basáknak eredeti magyar nyelvű levelei.

3. *XVIII—XIX. századi eredeti levelek*, összesen 50 kötetben:

a) Giuseppe Garampi bécsi pápai nuncius levelei Koller József pécsi nagyprépost, egyháztörténészhez,

b) Révai Miklóshoz intézett levelek,

c) Potyondi Rafael és Zsolnai Péter pálos szerzeteseknek szóló levelek.

4. *Különböző személyek kéziratos művei*, összesen 37 kötetben:

a) Pápai Pál magyar zsoltároskönyve 1539-ből,

b) Balogh György Cicero-fordítása 1694-ből,

c) Benczúr József, gr. Kemény József, Koller József, Lakits György Zsigmond, Szerdahelyi György Alajos, Trenka Mihály, Vass László és Virág Benedek tudományos munkái,

d) Vhael, Bartholdus: *Grammatica Fennica.* 1733. (Másolat.),

e) Ganander, Henricus: *Grammatica Lapponica.* 1742. (Másolat.)

5. Horvát *István saját kéziratos munkái*, tárgyuk szerint magyar bibliográfiai és kéziratbibliográfiai, nyelvtudományi, földrajzi, történelmi, statisztikai, köz- és magánjogi adatgyűjtemények többszáz tékában.

A többi különgyűjtemény

III. Fontos könyvtári különgyűjteményt jelentettek a *térképek* is. Ezek a következőképpen rétegződtek:

a) magyar vármegyék és egyházmegyék nyomtatásban megjelent térképei,
b) európai országok jelesebb térképei és atlaszai,
c) más világrészek térképei és atlaszai,
d) a régi világ atlaszai,
e) 3 ég- és földgömb.

IV. További becses függeléke volt a könyvtárnak a *rajzok* és *rézmetszetek* gyűjteménye, a következő tagozatokkal:

a) oklevelek, képek és pecsétek, római és magyar régiségek rézmetszetű lenyomatai, összesen 217 darab,

b) egy gazdag arcképgyűjtemény,

c) magyar és más pénzérmék nyomtatott táblái.

V. Romlékonyságuk miatt kisebb értéket jelentettek a *szalmapapíroson készült kópiák:* 67 oklevél, 20 régi magyar nyelvemlék, 6 régi pecsét, a jászói misekönyvből 22 kép mása.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

VI. Viszont becses összetevő volt a *réztáblák* gyűjteménye: 90 darab hazai tárgyú oklevél, pecsét, kép és egyéb iromány rézbe karcolt mása.

VII. Inkább muzeális gyűjteménynek voltak tekinthetők a régi, részint hazai, részint külföldi *pénz- és emlékérmek*.

VIII. Kifejezetten múzeumi anyagot alkottak a különféle régi *műtárgyak* is: pecsétnyomók és egy elefántcsont dombormű (dyptichon).[268]

Végigtekintve a HORVÁT-téka sokoldalú gazdag anyagán, megállapítható, hogy a Széchényi Országos Könyvtár ezzel ismét olyan gyarapodáshoz jutott, amely tömegével és minőségével egyaránt szinte máról-holnapra *rendkívüli mértékben megemelte mind a nemzeti gyűjteménynek, mind a segédkönyvtárnak színvonalát*. Nem férhet kétség hozzá, hogy ez a vétel az abszolutizmus korának legnagyobb nyeresége volt.

Vételek a második Jankovich-gyűjteményből

Ismeretes, hogy JANKOVICH Miklós *második gyűjteményé*ből intézetünk két különböző jellegű részletet vásárolt meg: egy diplomatariumot 1448 darab eredeti, zömmel úgylehet középkori oklevéllel, valamint egy, kódexekből, kéziratokból és ritka nyomtatványokból álló szorosan vett könyvtári fondot.[269]

Az *oklevélgyűjtemény*ről közelebbi tájékoztatással nem rendelkezünk, de részletekbe menően ismerjük a *könyvtári gyarapodást*. Íme, az idevágó kimutatások.

I. Középkori kódexek:[270]

1. *Biblia sacra Joannis* SAMBUCI. Membr. saec. XIII.
2. *Epistolae* SANCTI PAULI *omnes*. Membr. saec. IX.
3. *Codices Veneti tres*.
4. *[Pseudo-]* ARISTOTELIS *liber de mundo*. Membr. saec. XIV.
5. DAVIDIS *psalterium*. Membr. saec. XII.
6. CICERONIS *orationes*. Membr. saec. XV.
7. MATHIAE CORVINI *liber precatorius*. Membr. saec. XV.
8. *Tabulae geographicae antiquae et delineationes Budae, Visegradi, Jaurini, etc.*
9. S. ELISABETHAE *vita*. Membr. saec. XIII.
10. *Calendarium et necrologium Jadrense*. Membr. saec. XIV.
11. *Missale Latinum cum calendario Hungarico antiquissimo*. Chart. saec. XV.
12. RUDBERTI *abbatis opus super Cantica cantocorum*. Membr. saec. XII.

II. Újkori kéziratok és iratok:[271]

Ezek száma összesen 90 volt. Közülük kiváltak a következők:

1. SZENT ELEK és SZENT PÁL *élete* (nyelvemlék),
2. II. JÁNOS *király árultatása*,
3. VERANCSICS *Faustus diplomatariuma*. 1583.,
4. LÉPES Bálint: *Az halandó... emberi nemzetnek... tüköre*. (GABRIELE D'INCHINO prédikációiból 1616-ban, Prágában megjelentetett forrásgyűjtemény.)
5. WATHAY Ferenc *munkájához tartozó rajzok*,
6. ILLÉSHÁZY István *nádor naplókönyve*,
7. NÁDASDY Ferenc gróf *leveleskönyve*,
8. RÁDAY Pál *naplóirása*,

s más egyéb naplók, levelek, továbbá egy vagy több munka BÁRDOSSY Jánostól, FEJÉRVÁRY Károlytól, KOVACHICH Márton Györgytől, DUGONICS Andrástól, és WAGNER Károlytól, valamint GAMAUF Theofil *Merkwürdigkeiten von Ödenburg* című nagy feldolgozása. Jelentős értéket képviselnek még a magyar nyelvű XVII—XVIII. századi világi énekeskönyvek. Utalni kell a különböző korú (általában XVII—XVIII. századi) és tárgyú iratféleségek hosszú sorára: állami s városi aktákra, különféle magyarországi, erdélyi, horvát-szlavón és dalmát jogkönyvekre, összeírásokra, számadásokra stb. stb.

III. Régi és ritka nyomtatványok:[272]

Kötetszámuk 10 volt. Közülük 3 magyar tárgyú, illetve vonatkozású, mégpedig 1 ősnyomtatvány és 2 magyar nyelvű mű; a többi külföldi antikva, közöttük 1 ősnyomtatvánnyal. Íme a kimutatásuk:

1. *Breviarium Strigoniense*. (Nürnberg) 1484. Cura Theobaldi FEGER.
2. *Ordinarius complectens... rubricam ecclesiae Agriensis de observatione divinorum officiorum et horarum canonicarum*. Budae, 1513.
3. KOMJÁTI Benedek: *Szent Pál levelei*. Krakkó, 1533.
4. GUIDO DA COLUMNA: *Historia destructionis Troiae*. Argentinae, 1489. — Item: *Pelbarti* de TEMESVAR: *Expositio in psalmos*. Hagenau, 1504. — Item: *Gesta Romanorum per monachum* PELBARTUM. s. 1. et a.
5. GUIDONIS *Statuta Ordinis Charthusiensis*. Basileae, 1510. (Rectius: Gregorii REISCH.)
6. MÄHN, Wolfgangus: *Das Leiden Jesu Christi*. Augsburg, 1515. (Auf Pergamen gedruckt.)
7. THEUERDANK's *Historie*. Nürnberg, 1517. (Auf Pergamen.)
8. *Privilegia pontificum*. An. 1526. (In membrana.)
9. *Güldene Bibel*. Augsburg, s. a.
10. *24 bayrische Landtafeln durch* APPIANI. München, s. a. (Auf Pergamen.)

Amint látható, ez a második JANKOVICH-gyűjteményből megvásárolt anyag, ha voltak is benne nagyértékű darabok, *sem méretekben, sem sokoldalúságban, sem kincsekben nem közelítette meg az első nagy gyűjteményt*, csupán gazdagította azt.

*

A következő években a Múzeumi Alapból ilyen nagy vásárlásokra többé nem került sor. A MÁTRAY-féle növedéknapló 1850-től 1856-ig csupán 125 tételnyi kisebb vételt mutat ki. Ezek között volt a Természeti tár kézikönyvtárában szükséges KRÜNITZ-féle *Enciklopédia* 197—238. kötete is. E kisebb vételektől az egy-egy évre eső darabszámot az alábbi kimutatás szemlélteti.[273]

1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	évben
8	10	24	60	6	10	7	darab

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Vásárlások a Széchényi-alapból

A SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítvány felhasználására nézve az 1827. évi alapítólevél előírásai a BACH-korszakban is érvényben maradtak. Az alap évi kamatából (400 ezüstforintból) *elvben továbbra is csak hazai vagy külföldi hungaricumokat* (könyveket, kéziratokat, térképeket, metszeteket) *volt szabad vásárolni*. A pénzt a grófi család ekkoriban is negyedévi részletekben bocsátotta a Könyvtár rendelkezésére. A felhasználásról szóló évi hivatalos elszámolást (minden év július 1-től a következő év június 30-ig terjedőleg) most a Cs. kir. Helytartóság, illetve Helytartósági osztály közalapítványi számvevőségéhez kellett benyújtani, de — tájékoztatás végett — másolatban meg kellett küldeni az alapító SZÉCHÉNYI Lajosnak, illetve halála (1855. február 7.) után öccsének, SZÉCHÉNYI Pálnak (1789—1871).

Ami a szerzeményezés forrásait illeti, MÁTRAY nem korlátozódott olyan szűk körre, mint elődje HORVÁT István. Neki (MÁTRAYnak) nemcsak egy-két állandó könyvkereskedő-szállítója volt, ő mindenkor több céggel állt kapcsolatban, és gyakran vásárolt magánszemélyektől is. Rendes szállítói voltak: KILIÁN & WEBER, EMICH Gusztáv, GEIBEL Hermann, MAGYAR Mihály, LAUFFER & STOLP könyvkereskedők, valamint a FISCHER & HOROVITZ antikvárius cég. A magáneladók sorából kiemelkedik: NAGY Gábor a jeles gyűjtő, NAGY János és DESJARDINS Károly.

A vásárlás könyveken és egyéb nyomtatványokon kívül kiterjedt kéziratokra, levelekre, oklevelekre, metszetekre, rajzokra és térképekre is, egyszóval minden fontos különgyűjteményre. Magától értetődően a hazai kiadványokon kívül számbajöttek a *külföldi hungaricum*ok, sőt bizonyos határig az *austriacum*ok és segédkönyvek is.

Íme *az évtized vásárlásainak összesített kimutatása:*

Év	1850/51	1851/52	1852/53	1853/54	1854/55	1855/56
darabszám	98	21	63	60	62	66

Év	1856/57	1857/58	1858/59	1859/60
darabszám	66	82	125	247

A jelentősebb vásárolt anyagról a rendelkezésre álló (korántsem hiánytalan) jegyzékekből a következőket lehet megállapítani.

1. 1850/51-ben 8 pesti könyvkereskedő cég részéről és 1 magánszemélytől hazai kiadványokat és külföldi hungaricumokat, valamint külföldi segédkönyveket vásárolt a Könyvtár.[274] Közöttük volt:

a—b) a MAGYAR cég által elárverezett RUMY-könyvtárnak 2 darabja, úm. TÜRK (TURCUS) Dániel lőcsei bíró 1549. évi kéziratos diáriuma, valamint KISS Józsefnek a Fertő tó leírását tartalmazó kézirata,

c) egy CSILLAG Károly nevű ügyvédtől megvett állítólagos XIV. századi képes kódex,

d) a *Leipziger Messekatalog*,

e) a NAGLER-féle *Künstler-Lexikon* XX—XXI. kötete füzetekben, végül

f) 136 darab hazai és külföldi hungaricum.

2. 1851/52-ben egy LUKÁCS Ferenc nevű örmény kereskedőtől vegyes különgyűjteményi anyagot (okleveleket, leveleket, metszeteket, rajzokat és kéziratokat) vásárolt a Könyvtár, közöttük *a Clarissa apácák XVII. századi reguláit* tartalmazó hártyakódexet, pesti könyvkereskedő cégektől pedig számos nyomtatott művet.[275]

3. 1852/53-ban NAGY Gábortól vétettek:

a) középkori és XVI. századi oklevelek,

b) KAZINCZY Ferencnek 5 kéziratos műve,

c) számos, KAZINCZYhoz intézett levél,

d) SZIRMAY Antalnak egy KAZINCZYról szóló kézirata.

Ehhez járult még a MAGYAR-cég által szállított 4 db. XIX. századi kézirat.[276]

4. 1854/55-ben elsősorban ismét a NAGY Gábor-féle gyűjteményből gyarapodott a Könyvtár: a gyűjtő saját értekezésein és adattárain kívül számos, XVII. századi erdélyi és RÁKÓCZI-kori hivatalos irattal és levéllel. — LUKÁCS Ferenc örmény kereskedő újra egy középkori és több XVI. századi oklevelet adott el, a GEIBEL-cég pedig XIX. századi külföldi hungaricumokat szállított.[277]

5. 1855/56-ban MÁTRAY megint főképpen NAGY Gábortól vásárolt, mégpedig XVII—XVIII. századi missilis leveleket és kéziratokat, közöttük SINAI Miklós által gyűjtött irodalmi emlékeket és LEHOCZKY András genealógiai munkáit. — Egy NAGY János nevű személytől pedig nyomtatványokat és XVIII. századi pörös iratokat vett.[278]

6. Az 1856/57. évi számadásban a könyvkereskedők szállítmányai kerültek előtérbe, főképpen külföldi hungaricumok. Ismét szerepelt NAGY János is újkori genealógiai, országgyűlési, illetve pörös iratokkal.[279]

7. 1857/58-ban megint NAGY Gábor gyűjteménye volt a fő beszerzési forrás; belőle kéziratokkal és néhány nyomtatott munkával gyarapodott a Könyvtár. Mellette 2 kereskedő cégtől és 5 magánszemélytől kéziratokat és nyomtatványokat vásárolt MÁTRAY. A kiválóbb kéziratos darabok a következők voltak:

a) egy XVI. századi selmeci diplomatarium,

b) egy, MARTINUZZI halálával kapcsolatos irat 1553-ból,

c) SAMBUCUS biográfiája,

d) BOCSKAI István, KOHÁRY István és BERCSÉNYI Miklós levelei,

e) ARANKA György, BOD Péter, BUDAI Ferenc, CSOKONAI VITÉZ Mihály, FÖLDI János, RÁDAY Pál, SÁRVÁRY Pál, SINAI Miklós és WESZPRÉMI István kéziratai illetve levelei,

f) a SINAI-pör iratai, végül

g) BARTHA Boldizsár debreceni krónikája 1666-ból.

A *b—g)* tételek NAGY Gábor gyűjteményéből származtak. A GEIBEL-cégtől vásárolt segédkönyvek között volt a *Gothaisches Hofkalender*, a *Gothaisches Historisches Jahrbuch* legújabb kötete, valamint a *Topographisches Universal Lexikon des Österreichischen Kaiserstaates* c. kiadvány.[280]

8. Hasonló összetételű volt az 1859/60. évi vásárolt gyarapodás is:

a) NAGY Gábor gyűjteményéből ismét számos, 200-nál több kézirat, levél és

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

oklevél vétetett meg, közöttük saját dolgozatai, SINAI Miklós hagyatéki darabjai, DOBAI SZÉKELY Sámuel levelei stb.

b) a GEIBEL-cég 3 magyar történelmi dokumentumot szállított: II. ULÁSZLÓ, II. RÁKÓCZY György és SZÉCHÉNYI Pál kalocsai érsek egy-egy iratát.

c) ugyancsak GEIBELTŐL származott 34 kötet külföldi segédkönyv, közöttük C. WURZBACH *Biographisches Lexikon*jának eddig megjelent I—V. kötete, a *Gothaischer Kalender* és W. WATTENBACH *Geschichtsquellen*-je, továbbá: F. W. BARTHOLD, A. DU CASSE, W. MENZEL és G. G. GERVINUS[281] egy-egy történelmi műve, valamint a *Kaiseralbum* c. díszkiadvány.

Ezek szerint a SZÉCHÉNYI-alap felhasználásában MÁTRAYt *három szempont* vezette:

1. a maga egészében meg nem vásárolható NAGY Gábor-féle gazdag kézirat-, levél- és oklevélgyűjtemény legbecsesebb (összesen kb. 100 oklevelet és 900 kéziratot, illetve levelet felölelő) részletének megmentése a Széchényi Országos Könyvtár számára,

2. a fővárosi könyvkereskedőknek lehető széles körben való mozgósítása az itthon és külföldön lappangó hungaricumok felkutatására,

3. a „*hungaricum*" fogalom határainak — talán a fennálló politikai viszonyokhoz való alkalmazkodásként — az *austriacum*ok területére való szélesebb kiterjesztése.

*

Ami az 1850—1856. évi vásárlásokból eredő gyarapodást illeti, erről az idézett MÁTRAY-féle növedéknaplóban foglalt adatok alapján számszerűen az alábbi táblázat nyújt áttekintést.

Év	Gyarapodás darabszám szerint			Darabszám szerint meg nem jelölt gyarapodás
	Nyomtatott anyag	Kézirat oklevél stb.	Együtt	
1850	715	3	718	4 csomó kézirat és nyomtatvány
1851	856	202	1 058	
1852	5 921	60	5 981	
1853	666	11	677	5 láda kézirat
1854	866	15	881	14 köteg színlap
1855	1 612	143	1 755	2 csomó hirdetmény
1856	1 293	34	1 327	4 csomó próbanyomtatvány és 24 csomó kézirat
Összesen	11 929	468	12 397	

Megjegyzendő, hogy az 1852. évi 5921 darabnyi tételben kisebb vételek mellett csak a második JANKOVICH-téka állománya szerepel. Az ugyanekkor megvett HORVÁT-könyvtár könyvei és kéziratai még megszámlálatlanok voltak.

Hogy az ötvenes évek további gyarapodása szám szerint mennyit tett ki és mi mindent ölelt fel, az majd csak a vonatkozó növedéknapló előkerülése és feldolgozása után lesz megállapítható. Minthogy azonban ebben az időszakban nagyarányú vásárlások nem történtek, az újonnan szerzett állomány meg sem közelíthette az itt kimutatott darabszámot.

E) Kutatókiszolgálás

A *Magyar Tudományos Akadémia* megnyitását követőleg a hungarológiai tudományágak képviselői már közös programjuk kidolgozásakor is szükségképpen mérlegelték azokat a kutatási lehetőségeket, amelyek a Széchényi Országos Könyvtár gyűjteményeiben kínálkoztak. A harmincas években pedig — tudvalevőleg — gyakorlatilag is megindult a *régi magyar nyelvemlékek* összegyűjtése, valamint az *irodalmi és történelmi kútfők* feltárása.

Az Országos Könyvtár hozzáférhetetlensége

Mielőtt azonban eredményeket lehetett volna felmutatni, tudjuk, a Nemzeti Múzeum régi épületének az 1838-i árvízkor történt megrokkanása miatt valamennyi múzeális gyüjteményt — köztük a Könyvtár állományát is — be kellett csomagolni és "ideiglenesen" el kellett raktározni a *Ludoviceum*ban. Annyit jelentett ez, hogy a *kéziratos forrásanyagban való rendszeres kutatás ettől kezdve 9 éven át csaknem teljesen lehetetlenné vált*. Elképzelhető tehát, hogy amikor az új múzeumpalota felépült és benne 1846 nyarán a Széchényi Könyvtár is elhelyezést nyert, — a tudósok, írók és más értelmiségiek mekkora várakozással tekintettek az intézet megnyitása elé. Különös kíváncsiság nyilvánult meg a harmincas években megszerzett legendás hírű JANKOVICH-gyűjtemény iránt. Azt, hogy a Könyvtár állománya — a kétszeri költöztetés miatt — teljesen rendezetlen állapotban volt s hogy raktári berendezés híján még csak felállítani sem lehetett, valamint azt, hogy MÁTRAY Gábor *egymagában, csupán egy famulusra támaszkodva fogott hozzá a százezernyi állomány rendezéséhez*, — az érdekeltek nem akarták tudomásul venni, a zárva tartás mentségéül elfogadni.

Akció a kutatás és kölcsönzés engedélyezéséért

KUBINYI igazgatót és MÁTRAYt egyesek már 1848 elején zaklatni kezdték a könyvtári kutatás megengedéséért. A szabadságharc miatt az ügy lekerült ugyan a napirendről, de csak átmenetileg. A társadalmi életnek aránylag gyorsan végbement részleges konszolidációja s kivált az *Akadémia* működésének 1850 márciusában történt engedélyezése nyomán a tudósok testületileg is felléptek a Könyvtár használatba vételéért. Fentebb már elmondottuk, hogy TELEKI József gróf akadémiai elnök nemcsak KUBINYInál tett ez iránt lépéseket, hanem GERINGER cs. biztosnál is.[282]

Ennek az *Akadémia* által kezdeményezett akciónak hamarosan sikere is lett. Nem állapítható meg biztosan, de feltehetőleg GERINGER báró intézkedésére KUBINYI igazgató már 1850 első felében kénytelen volt hozzájárulni ahhoz, hogy kutatni vágyó közismert tudósok, egyetemi tanárok s egyéb szellemi kiválóságok a közönség elől elzárt Könyvtárba bebocsátást nyerjenek. Elrendelte, hogy MÁTRAY könyvtárőr a kutatóknak saját szobájában helyet biztosítson és munkájukban őket lehetőséghez képest támogassa.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

S ismeretes az is, hogy a tudósok ezzel nem érték be. Többet is kívántak, azt, hogy munkájuk megkönnyítése érdekében engedtessék meg nekik könyvek, kéziratok és egyebek kikölcsönzése is. Ennek a kívánságnak MÁTRAY és KUBINYI nyilván még inkább ellenszegült, mint az idő előtti bebocsátásnak. Arra hivatkoztak, hogy az 1832/36. évi országgyűlés törvényerejű határozattal eltiltott mindennemű kölcsönzést.

Védekezésük azonban nem bizonyult eredményesnek. GERINGER báró cs. biztos — mint ismeretes — figyelmen kívül hagyva a szóban forgó országgyűlési határozatot, *1850. december 28-án az akadémiai tagok, az egyetemi tanárok és bármely hasonló rendű-rangú értelmiségiek számára hivtalosan megengedte a kölcsönzést.* Ezzel az akadémikus igények teljes kielégítést nyertek: a Könyvtár falain belül és kívül egyaránt használatba vehették a nemzeti gyűjteményeket.[283]

A kutatóforgalom

Ami a ténylegesen megindult belső könyvtári kutatóforgalom nagyságát illeti, erre nézve évről-évre összeállított folyamatos statisztikai kimutatásokkal sajnos nem rendelkezünk. A BACH-korszaknak csupán két utolsó évéből maradtak fenn idevágó adatok. MÁTRAY Gábor — mint ismeretes — 1859. évi jelentésében megemlítette, hogy a könyvtárőri hivatalszobában dolgozott vendégek összesen mintegy 200 kéziratot és oklevelet, valamint kb. 1000 nyomtatott művet használtak. Arról azonban, hogy hány vendég között oszlott meg ez az anyag, nem szólt.[284] Erre nézve csak a következő évben 1860-ban tájékoztatott. Ekkori jelentésében pontos számszerűséggel kimutatta, hogy 549 kutató 1808 kéziratot és 3553 nyomtatott munkát tanulmányozott.[285] Ez az eredmény kilencszerese, illetőleg három és félszerese volt az előző éveinek. Hogy mi volt az oka ennek az *ugrásszerű növekedés*nek, az nem állapítható meg. Az viszont bizonyos, hogy a feltüntetett 549 kutató nem ugyanennyi személyt jelent, hanem sokkal kevesebb egyén ismétlődő látogatásainak összegét.

A kutatóvendégek számáról s a kutatás más lényeges vonatkozásairól mégsem maradunk egészen tájékozatlanok. Közvetett úton, ti. a kölcsönzés adataiból a belső forgalomra is elég reális következtetést lehet vonni. A kölcsönzőszolgálatról ui. rendelkezésünkre áll egy megbízható, pontos nyilvántartás: a MÁTRAY által sajátkezűleg folyamatosan vezetett napló.[286] Ebben nemcsak a szorosan vett kölcsönzés adatai tárulnak fel részletesen, hanem bizonyos mértékig a kutatás egésze is tükröződik. Aligha férhet ui. kétség ahhoz, hogy a helyben kutatás nagyjából egészéből ugyanarra a gárdára korlátozódott, amely a kölcsönzés jogával is élt, s ugyanazon állományrészekre és tárgyakra irányult, amelyekre a kölcsönzés is.

A szóbanforgó napló alapján az ötvenes évekre nézve a következő kérdéseket[287] lehet megválaszolni:

a) Hányan voltak és név szerint kik voltak a kölcsönzők?
b) Évente hány alkalommal történt kölcsönzés?
c) Hány könyvet, kéziratot, hírlapot vagy folyóiratot kölcsönöztek?
d) Hogyan oszlott meg a kölcsönzött anyag szaktudományi tekintetben?

Ad *a) A kölcsönző személyek névsorát 1851-től 1860-ig az alábbi táblázat szemlélteti.*

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
1. ASZTALOS Károly	ügyvéd
2. Br. AUGUSZ Antal	Budai Helytart. Oszt. elnöke
3. BALLAGI Mór	nyelvész, szótáríró, akadémikus
4. BARABÁS Miklós	grafikus, festőművész
5. BÁRÁNY János	nevelő
6. BARNA Ferdinánd	pénzügyi fogalmazó, nyelvész
7. BENCS Károly	városi tollnok
8. BENKERT (KERTBENY) Károly	műfordító és bibliográfus
9. BERNÁT Gáspár	író és zeneszerző
10. Dr. BIDERMANN Hermann	kassai akadémiai tanár
11. Ernst BIRK	a bécsi Hofbibiliothek scriptora
12. BRASSAI Sámuel	polihisztor, akadémikus
13. Dr. CHYZER Kornél	orvos, múzeumi segédőr
14. CSATSKÓ Imre	jogtudós, akadémikus
15. Dr. CSORBA József	orvos, akadémikus
16. CZANYUGA József	tanár, múzeumi irattárnok
17. CZEH János	történész, akadémikus
18. DÖBRENTEI Gábor	író, szerkesztő, akadémikus
19. EGGERT Sámuel	numizmatikus, régész
20. EGRESSY Béni	zeneszerző, író
21. ENGESZER Mátyás	pesti zenedei tanár
22. ÉRDY János	régész, akadémikus, múzeumi őr
23. FEJÉR Bertalan	tanár
24. Gr. FORGÁCH	helytartósági tanácsos
25. FRIVALDSZKY János	zoológus, múzeumi segédőr
26. GEIBEL Hermann	könyvkereskedő
27. Dr. GLATTER	vármegyei orvos
28. GRYNAEUS Alajos	teológus, egyetemi tanár
29. HAAS Mihály	pest-budai kerületi iskolatanácsos, majd szatmári püspök
30. HAUSZEGGER	—
31. HEGYESSY Péter	cs. kir. főügyész
32. HINDY Iván	ügyvéd
33. HLAVATNY	rendőrtisztviselő
34. HUNFALVY Pál	nyelvész, etnográfus, akadémikus
35. IRÁNYI János	ügyvéd, városi tanácsos
36. IRINYI József	újságíró, műfordító
37. JAKAB István	író, műfordító, költő
38. JERNEY János	őstörténész, nyelvész, utazó, akadémikus
39. Gr. KARÁTSONYI Guidó	földbirtokos
40. Gr. KÁROLYI István	főispán, akadémiai igazgatósági tag
41. KAZINCZY Gábor	író, politikus, akadémikus
42. Br. KEMÉNY Zsigmond	író, publicista

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
43. Kempelen Győző	pénzügyi tisztviselő
44. Kerékgyártó Árpád	történész, egyetemi tanár
45. Kiss Bálint	festőművész, múzeumi őr
46. Kiss Károly	hadtudományi író, akadémikus
47. Knauz Nándor	történész, akadémikus
48. Kovachich József Miklós	történész, levéltárigazgató
49. Kovács Gyula	botanikus, egyetemi tanár, múzeumi őr, akadémikus
50. Kovács Sebestyén Endre	orvos, egyetemi tanár, akadémikus
51. Kubinyi Ágoston	természettudós, régész, múzeumigazgató
52. Kubinyi Géza	—
53. Langer Károly	zoológus, pesti egyetemi tanár
54. Márkfy Sámuel	egyháztudós, orientalista, egyetemi tanár, akadémikus
55. Miltenberg	—
56. Theodor Mommsen	ókortudós, boroszlói egyetemi tanár
57. Müller Lőrinc	cs. kir. Építészeti Hivatal elnöke
58. Gr. Nádasdy Leopoldné br. Forray Júlia	nagybirtokos, mecénás
59. Nagy István	cs. kir. törvényszéki ülnök
60. Nagy Iván	történész, genealógus
61. Palugyay Imre	statisztikus, jogtörténész, akadémikus
62. Pauler Tivadar	jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus
63. Paur Iván	régész, történész, akadémikus
64. *Pesti cs. kir. Törvényszék*	
65. Petényi Salamon János	ornitológus, akadémikus
66. Platthy Ferenc	—
67. Podhradszky József	történetíró, akadémikus
68. Br. Prónay Gábor	néprajzi író, mecénás, akadémikus
69. Pusztay Sándor	cs. kir. főbiztos
70. Radványi Imre	földbirtokos
71. Ramisch Antal	múzeumi írnok
72. Reguly Antal	nyelvtudós, etnográfus, utazó, akadémikus
73. Reinthaler József	cs. kir. adófelügyelő
74. Remellay Gusztáv	író, szerkesztő
75. Repiczky János	orientalista, akadémikus
76. Réső-Ensel Sándor	jogi író, nyelvész, etnográfus
77. Br. Révay Simon	földbirtokos
78. Ring Adorján	akadémiai könyvtári írnok
79. Rotter Richárd	budai reáliskolai tanár, irodalmár
80. Salamon Ferenc	történész, publicista
81. Seitz János Keresztély	orvos
82. Dr. Schmidt	orvos

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
83. Schopper György	teológus, egyetemi tanár
84. Seidl Ferenc	helytartósági titkár
85. Franz Seligman	bécsi orvos
86. Somogyi Károly	kanonok, egyházi író, akadémikus
87. Supala Ferenc	jogász és tudós diplomatikus
88. Szabó Béla	—
89. Szabó József	budai tanár
90. Szalay László	történetíró, politikus, akadémikus
91. P. Szathmáry Károly	író
92. Szelestey László	szerkesztő, költő
93. Szilágyi Ferenc	történész, publicista, akadémikus
94. Szilágyi Jenő	tábori lelkész
95. Szilágyi Sándor	történész, akadémikus
96. Szontagh Gusztáv	filozófus, esztéta, kritikus, akadémikus
97. Télfy Iván	klasszika-filológus, egyetemi tanár, akadémikus
98. Toldy Ferenc	irodalomtörténész, könyvtárigazgató, akadémikus
99. Török János	publicista, nemzetgazdász, akadémikus
100. Vahot Imre	író, szerkesztő
101. Vajda János	szerkesztő, költő
102. Vas Gereben	író, szerkesztő
103. Walther László Imre	történész, nyelvész, akadémikus
104. Wilhelm Wattenbach	történész, berlini egyetemi tanár
105. Wenzel Gusztáv	jogtudós, egyetemi tanár, akadémikus
106. Wolf Ádám	történész, egyetemi tanár
107. Adolf Wolf	a bécsi Hofbibliothek őre

E táblázat[288] alapján a következőket lehet megállapítani.

Az évtized során kimutatott 107 kölcsönző között *külföldi csak 5 fordult elő* (Ernst Birk, Theodor Mommsen, Franz Seligman, Wilhelm Wattenbach és Adolf Wolf). A többiek a hazai értelmiség köréből kerültek ki. Zömük (62 személy) többé-kevésbé közismert író, tudós vagy művész volt. Elég szép számban (19-en) fordultak elő különböző állami és városi hivatalnokok, ügyvédek, ügyészek is, ide számítva egy jogi személyt, a pesti cs. kir. Törvényszéket is. A tudománnyal, irodalommal nem foglalkozó tanárok, lelkészek stb. száma viszont meglehetősen csekély volt (10). Hasonlóképpen a földbirtokos arisztokratáké és nemeseké is (5). Nem sokkal voltak többen (5-en) a bizonytalan hivatású, foglalkozású személyek is.

Ad *b)* Számot lehet adni Mátray naplója alapján az *évi kölcsönzések számáról* is.

A kölcsönzött könyvek általában *magyar, latin és német nyelvűek voltak.* A magyar és latin nyelv nagyjából egyenlő arányban első helyen állt, a német másodikon. Egyéb (szláv és román) nyelvű művek csak nagy ritkán és igen csekély számban fordultak elő a kölcsönzött anyagban.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860
	évben									
A kölcsönzők száma	11	14	20	26	22	19	24	28	19	19
A kölcsönzések száma	22	32	40	71	53	41	67	52	37	28

A kölcsönző személyek száma tehát évente 11 és 28 között, a kölcsönzéseké pedig 22 és 71 között mozgott.[289]

Ad *c)* Arról, hogy *hány könyv, kézirat, hírlap (folyóirat) stb. került évente kölcsönzésre*, az alábbi táblázat[290] tájékoztat.

Év	Kölcsönöztetett					
	könyv mű	kézirat mű	periodika évf.	térkép db	egyéb db	összesen tétel
1851	18	13	—	—	1	32
1852	46	31	6	—	2	85
1853	49	30	5	—	6	90
1854	80	87	13	—	2	182
1855	61	37	5	—	—	103
1856	31	31	—	—	—	62
1857	48	53	7	—	—	108
1858	54	27	3	2	1	87
1859	50	26	3	—	—	79
1860	21	24	1	—	2	48
1851—1860	458	359	43	2	14	876

Ad *d)* A *kikölcsönzött anyag tudományszakok szerint* a következőképpen oszlott meg.[291]

Évben	Kölcsönzött könyvek stb. száma az ETO szakcsoportjai szerint										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Összesen
1851	2	—	1	4	—	—	—	1	7	17	32
1852	4	—	2	7	1	3	—	4	20	44	85
1853	10	—	—	6	1	8	—	6	31	28	90
1854	5	3	1	10	1	—	3	4	72	83	182
1855	10	6	5	3	—	2	2	4	28	43	103
1856	4	—	7	10	1	1	1	—	14	24	62
1857	6	—	3	12	2	4	4	2	20	55	108
1858	5	4	—	2	—	15	1	5	14	41	87
1859	6	5	2	6	3	6	—	2	21	28	79
1860	2	2	1	6	1	2	—	2	8	24	48
1851—1860	54	20	22	66	10	41	11	30	235	387	876

Íme, ezek azok az információk,[292] amelyek a BACH-korszakban még zárva levő Könyvtár rendkívüli, csupán a magas értelmiségre korlátozódó kölcsönző szolgálatát s közvetve nyilván egész kutatókiszolgálását jellemzik. Magukban szemlélve a teljesítményeket, ezek nem tűnnek jelentőseknek, de — ha figyelembe vesszük, hogy MÁTRAY *és famulusa teljesen magukra hagyatva, egy csaknem végeláthatatlan rendező és összeíró munkálat mellett*, állandó gyarapító és adminisztratív feladatokkal megterhelve érték el őket, nagyon is *tiszteletre méltók*nak minősíthetők.

*

Változás a hatóságok magatartásában

A kutatókiszolgálással való időigényes foglalkozás MÁTRAYt bizonyos mértékig szükségképpen hátráltatta a katalogizáló-leltározó munkában, amely munkálat egyébként még ekkoriban is a szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-állományra korlátozódott. Emiatt s nyilván egyéb okok miatt is 1860 első negyedévi jelentésében szerényebb eredményeket tudott kimutatni, mint a megelőző időszakokban. A csökkenést észrevevő Helytartósági osztály — amelyet ebben az időben CSEH Ede alelnök vezetett — KUBINYI igazgatóhoz intézett leiratában ezért *meg nem elégedésének* adott kifejezést.[293]

Az észrevételezés azonban tulajdonképpen nem volt méltányos, mert hiszen az eddigi összeredmény az 1859. év végihez képest arányos növekedést mutatott. Íme a vonatkozó kimutatás.[294]

Az 1860 március végéig összeírt könyvek száma					
a nemzeti könyvtárban		a segédkönyvtárban		együttvéve	
mű	kötet	mű	kötet	mű	kötet
24 074	32 009	3815	6592	27 889	38 601

Ez a bírálat volt a császári hatóságok részéről az intézet fölötti őrködés utolsó megnyilvánulása. 1860 májusától fogva a Múzeummal és Könyvtárával való törődésnek többé nem sok jele mutatkozott náluk. A könyvtári összeíró munkáról ezután is szabályszerűen felterjesztett jelentések alig részesültek már figyelemben, s egyáltalán az egész múzeumi reform elakadni látszott: sem a pénzügyekről, sem a berendezés és felszerelés kérdéseiről nem esett már szó.

Sőt április után *megszűnt* a bécsi *Polizei-Ministerium* által majd egy évtizeden át folyamatosan kiadott *hivatalos tilalmi jegyzékek küldése* is. Olybá lehetett ezt magyarázni, mintha a külföldi könyvek, folyóiratok és hírlapok behozatala és forgalomba hozatala elé többé nem kívánna az államhatalom korlátokat állítani. De kedvező jel volt az is, hogy a *Pest-budai cs. kir. rendőrigazgatóság* is megszüntette az ilyen jegyzékek kiadását, ellenben *újra küldeni kezdte* a Múzeumnak a nála felgyülemlett ún. *próbapéldányokat*.[295]

Ezek a változások persze nem ok nélkül álltak elő, hanem a bécsi udvarban ekkoriban egyre inkább érvényre jutó nagy politikai fordulat hatására.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

4. AZ ABSZOLUTIZMUS VÁLSÁGA ÉS MEGSZŰNÉSE (1860—1867)

A Bach-éra vége

Nem feladatunk a FERENC JÓZSEF-i abszolutizmus válságba jutásának és következményeinek menetét ismertetni. Mégis szükségesnek látszik néhány mondattal utalni a lezajlott eseményekre.

Ismeretes, hogy az egységes Itália létrehívásáért vívott olasz szabadságmozgalom 1848 óta minden erejét latbavetve igyekezett a Habsburg-uralmat Toscanából és Lombardiából kiszorítani. Céljához vezető úton 1859 nyarán nagy lépést tett előre, amikor a szövetséges szárd—francia seregek (Solferinonál) teljes győzelmet arattak az osztrák császári haderőn.

Ez a súlyos katonai vereség volt az az esemény amely a bécsi udvar uralmi rendszerét válságba sodorta. A császár kénytelen volt belátni, hogy a Birodalom politikailag elnyomott országaitól továbbra csak akkor remélhet hathatós támogatást, ha bizonyos szabadságjogokban, kisebb-nagyobb mértékű nemzeti önkormányzatban részesíti őket. E belátásból hosszas fontolgatások után megszületett az abszolutizmus és a birodalmi centralizmus felszámolásának elhatározása.

A készülő változás azonban a népek számára nem sok jót ígért. A császár ui. a nemzeti önkormányzatot sehol sem a polgárság képviselőire kívánta bízni, hanem a feudális arisztokráciára, ami társadalmi reakcióval volt egyértelmű. Szándéka 1859. augusztus 21-én vált nyilvánvalóvá, amikor BACH bárót, az abszolutizmus hírhedt centralistá, de mégis csak polgári tájékozódású képviselőjét és miniszter társait elbocsátotta, s helyükre túlnyomórészt konzervatív arisztokratákat, kisebb részben katonai és hivatali bürokratákat állított.[296]

Változások Magyarországon

E császári „kegyet" természetesen legelsősorban Magyarországgal szemben kellett gyakorolni, amely a Monarchia nagyobbik felét alkotta. Az „alkotmányosság" restaurálását azonban az udvar nem merte egyszerre végrehajtani, csak fokozatosan. Az első lépés ebben az irányban 1860. áprilisában történt, amikor is a császár ALBRECHT főherceget felmentette kormányzói tiszte alól és helyébe BENEDEK Lajos (1804—1881) személyében egy magyar származású tábornokot nevezett ki az ország polgári és katonai kormányzójává. Ugyanekkor *megszüntette a császár az ország öt közigazgatási kerületét, amivel a területi egység helyreállítása felé tett lépést.* Ennél tovább azonban nem ment: a végrehajtó hatalmat továbbra is a cs. kir. Helytartóság (*K. K. Statthalterei*) gyakorolta.[297]

Az 1848 előtti feudális kormányzat „visszaállítása"

A második, nagyobb jelentőségű lépés megtételére tudvalevőleg ősszel, 1860. október 20-án került sor az ún. *Októberi Diploma* kibocsátásával. Ebben, a Birodalom népeihez intézett kiáltványban hírdette ki FERENC JÓZSEF *„az abszolutizmus és centralizmus megszűnését"*, valamint a jogara alá tartozó országok és tartományok *„történeti individualitásának"* jogaiba való visszahelyezését. Magyarországra nézve annyit jelentett ez, hogy *véget ért az ellenséges érzületű, német nyelvű cs. kir. kormányzat és közigazgatás, s helyét részben ismét magyar nyelvű, de feudális jellegű (1848 előtti) kormányszervek* (Budán a *M. kir. Helytartótanács*, Bécsben a *M. kir. Udvari Kancellária*) *foglalták el*, — és *helyreállt a vármegyei rendszer is.* Egyidejűleg megszűnt BENEDEK tábornok kormányzói megbízatása.

Hasonló rendezés ment végbe Erdélyben is.

Ámde a valóságban a *Diploma* sem az abszolutizmus, sem a centralizáció teljes megszűnését nem jelentette, aminthogy nem jelentette az 1848 előtti feudális kormányzat helyreállítását sem. Az uralkodó nemcsak a megnyirbált hatáskörű magyar országgyűléssel, hanem a *Reichsrat*tal szemben is széleskörű felségjogok birtokában maradt. A *Magyar Kamarát* pl. nem állították helyre; egyáltalán a pénzügy, adóügy, vámügy a birodalmi kormányzat kezén maradt. A fegyveres erővel pedig minden szinten az uralkodó rendelkezett, s birodalmilag centralizált maradt a rendőrség is.[298]

A Schmerling-provizórium

Az így helyreállított ún. *autonóm rendszer* azonban — tudvalevőleg — igen rövid életű volt. A császár által az új rend törvénybe iktatása végett összehívott és 1861 áprilisában megnyílt magyar országgyűlés nem volt hajlandó ezt a politikai rendezést elfogadni, hanem egyhangúlag az 1848-as polgári alkotmány visszaállítása mellett foglalt állást. Erre a császár augusztusban feloszlatta az országgyűlést, novemberben *ismét megszüntette a m. kir. Helytartótanácsot* és korlátok közé szorította a megyék működési körét is. *Az ország újra a bécsi birodalmi kormány* (a RAINER—SCHMERLING kabinet) *irányítása alá került:* felújult az abszolutizmus. A magyar ügyek közvetlen intézése két magyar származású, de a nemzet politikai érdekeit nem képviselő mágnás, gróf FORGÁCH Antal kancellár, illetőleg gróf PÁLFFY Móric kir. helytartó kezébe került.[299]

Az 1867. évi kiegyezés

Ámde a császári udvarnak ez a politikai kísérlete, az ún. *provizórium* éppenúgy nem vált be, miként az előző sem. A négy évig, 1861 novemberétől 1865 júniusáig fennálló SCHMERLING-rendszert végül is fel kellett számolni. Másfelől azonban válságba jutott a „magyar nemzeti ellenállás" is. A középnemesség és a polgárság egy része éppúgy, mint a nagybirtokos arisztokrácia túlnyomó része sürgette az uralkodóval való kiegyezést. A császár hajlandó volt újabb alkuba bocsátkozni. A DEÁK Ferenccel lefolytatott tárgyalások eredményeként az uralkodó 1865 nyarán elbocsátotta PÁLFFY Móric helytartót, decemberben pedig ismét összehívta az országgyűlést. Ahhoz azonban, hogy a magyarok politikai álláspontját magáévá tegye, a Birodalomnak egy újabb katonai vereséget kellett elszenvednie, ezúttal — mint ismeretes — 1866. júliusában (Königgrätznél). Csakis így jöhetett létre *1867 elején a nagy történelmi esemény, a magyar nemzettel való kiegyezés: az 1848. évi törvények módosított helyreállítása, Magyarország önrendelkezésének bizonyos korlátok között való restaurálása.*

1867. február 17-én FERENC JÓZSEF *kinevezte a második felelős magyar minisztériumot*, mire az önkényuralom felszámolásával az újjászervezett Habsburg-birodalom, az *Osztrák—Magyar Monarchia* keretében *sokban változott feltételek között folytatódhatott Magyarország 1848-ban megkezdett felépítése.*[300]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

5. ÚJABB HATÓSÁGI KISÉRLETEK A MÚZEUM ÉS KÖNYVTÁR HIÁNYOSSÁGAINAK MEGSZÜNTETÉSÉRE (1860—1866)

A) A Múzeum 1860-ban

Az ország kormányzatában és közigazgatásában végbement lényeges változások természetszerűleg nem csekély hatással voltak a Nemzeti Múzeum és Könyvtára további sorsának alakulására is.

A császári hatóságok reformjainak mérlege

Intézetünk több mint egy évtizedig állt császári-királyi, vagyis osztrák-német felügyelet és irányítás alatt. Ez alatt az idő alatt az illetékes hatóságok, kivált a GERINGER Károly, majd AUGUSZ Antal vezetése alatt álló Helytartóság — nyilván elsősorban az államvagyon védelme és a rendszer konszolidációja érdekében — meglehetősen élénk figyelmet tanúsított a Múzeum és Könyvtára iránt, és némely dolgokban nem egyszer hatékony segítséget is nyújtott, mégis *képtelen volt nyomorúságos állapotukból kiemelni és kellő ütemű fejlődésbe lendíteni őket.*

Ez a sikertelenség főleg azon múlt, hogy a két illetékes felsőbb kormányszerv (kivált az ALBRECHT főherceg vezetése alatt álló Kormányzóság, de nyilván a BACH báró által vezetett bécsi Belügyminisztérium is) híjával volt a Múzeum iránti kellő bizalomnak és áldozatkészségnek. Egyik főhatóság sem volt meggyőződve arról, hogy a Múzeum igazgatója és az egyes tárak őrei megbízható szakemberek, akiknek tájékoztatásaira és javaslataira bátran lehet építeni, következésképpen, de egyébként is, az önkényuralmi rendszer döntéshozatali mechanizmusának megfelelően, majd *mindenben róluk, nélkülük határoztak.* Valamennyi lényeges reformintézkedésük (a könyvtári állomány összeiratása, valamint a státus- és fizetésrendezés éppen úgy, mint a szervezeti és szolgálati szabályzat elkészítése) a múzeumi igazgató és az osztályőrök véleményének kikérése vagy figyelembevétele nélkül, felülről, bürokratikus úton-módon történt. S ami még nagyobb baj volt, *az illetékesek sem* Budán, sem Bécsben *nem voltak hajlandók olyan mérvű anyagi támogatást nyújtani a Múzeumnak, amilyenre szüksége lett volna;* általában, még a császári kegyajándékok esetében is, csekély hatású pénzügyi manőverekre korlátozódtak.

Mindezt az intézet vezetői természetesen megérezték, s nem csoda, ha emiatt idők folyamán sok keserűség gyűlt fel bennük. A tényleges viszonyokat figyelmen kívül hagyó magas rendelkezéseket kötelességszerűen, de jobbára egyetértés nélkül hajtották végre Mind KUBINYI, mind társai *a császári hivatalok kiszolgáltatottjainak tekintették magukat,* akiknek az intézet érdekében előterjesztett kérelmei, panaszai, felszólamlásai meghallgatásra nem találhatnak. Érthető tehát, ha ezekből az okokból is várva várták egy olyan politikai fordulat eljövetelét, amely az országot, a nemzetet régi — esetleg 1848 előtti — önkormányzatába visszahelyezi.

Kulturális mozgalmak az országban

A pest-budai értelmiség már 1860 előtt megérezte az új idők közeledését. A *Magyar Tudományos Akadémia* pl. 1858 decemberében elérkezettnek látta az időt arra, hogy a nagy nemzeti katasztrófát követő bezárkózás után ismét a nagy nyilvánosság elé

lépjen, közgyűlést tartson s ország-világ előtt meghirdesse az egyetemes igényű magyar tudományosság nagyarányú kifejlesztésének szükségességét. Ennek hatása alatt mind erősebben polgárosodó társadalmunkban mozgalom indult az *Akadémia* pénzügyi megsegítése, sőt az intézet palotájának felépítése érdekében is. Az *Akadémia* ui. megfelelő saját otthon híján, e nevezetes közgyűlését is a Nemzeti Múzeum vendégeként, ennek dísztermében tartotta meg.

1859-ben ismét más ok adott alkalmat az értelmiség megmozdulására. KAZINCZY születésének százéves fordulóján országszerte sorozatos ünnepségeket tartottak és gyűjtést rendeztek a nagy nemzetébresztő szobrának felállítására. A nemzet másik nagy fiának, a költő BERZSENYI Dánielnek mellszobra is készülőben volt már. Mindkettőnek a múzeumkertben jelöltek ki helyet.[301]

Széchenyi István-emléklapok terve

1860 tavaszán a reménykedést megzavarta SZÉCHENYI István tragikus halálának híre; nemzeti gyászt öltött az egész ország. A legnagyobb magyar emlékének megörökítésére — KUBINYI igazgató engedelmével — MÁTRAY Gábor is kezdeményezett egy lelkes, de nem éppen szerencsés elgondolású akciót. 1860 májusában levelet intézett az egyik fővárosi lap szerkesztőjéhez s ebben őt a következő terv ismertetésére kérte.

Nagy számban készíttetni kellene egyforma ívrét nagyságú lapokat avégből, hogy rájuk a SZÉCHENYI Istvánt tisztelő hazafiak és honleányok néhány emléksort írjanak. E lapokat aztán be lehetne köttetni olyan gyönyörű kötésbe, amilyen Magyarországon még nem létezett. E kötetet pedig díszes asztalon a Széchényi Országos Könyvtárnak abban a termében kellene elhelyezni, amelyben jelenleg magyar kéziratok őriztetnek s amely hihetőleg még ez évben pompás bútorzatot fog kapni. Ugyanezt a termet fogja díszíteni a Könyvtár alapítójának, SZÉCHÉNYI Ferencnek nagy olajfestésű képe is. Az íveket a Múzeumban a Könyvtár őrénél lehetne 1-1 új forinton vásárolni. A bevételről elszámolás készülne; a befolyt pénzből fedeztetnék mind a papír, mind a díszkötés költsége.

E tervet engedélyezés végett MÁTRAY az új kormányzónak, BENEDEK tábornoknak is előterjesztette, de június elején a pesti rendőrigazgatóságtól elutasító választ kapott.[302]

Ez a hatósági elutasítás MÁTRAYban is, KUBINYIban is nyilván fokozta a rendszer elleni elkeseredést s növelte egy kedvező politikai fordulat iránti várakozást. S amikor ez a fordulat 1860 októberében elkövetkezni látszott, minden bizonnyal a felszabadulás érzése vehetett erőt rajtuk. Miként a társadalom zömét, őket is bizakodás tölthette el aziránt, hogy az önkormányzatát visszanyert ország minden sérelmet orvosolni s minden jogos kérelmet teljesíteni fog.

Új főhatóság: a M. kir. Helytartótanács

A Múzeum 1860. november 8-án vette a *Cs. kir. Helytartóság* utolsó leiratát; ez a vidéken beszolgáltatott s Budán összegyűjtött nyomdai próbapéldányok megküldéséről szólt — immár magyar nyelven. A visszaállított *M. kir. Helytartótanács* első leirata pedig december 23-án érkezett azzal a jó hírrel, hogy *a Múzeum szükségleteiről a közelgő országgyűlés fog gondoskodni;* közölte a leirat egyszersmind

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

azt is, hogy helyt ad a KUBINYI igazgató által előterjesztett kérelemnek: megengedi a SZÉCHENYI-emléklapok cím alatt tervezett aláírásgyűjtést.[303]

Az új politikai helyzetnek megfelelően, december végén a könyvtári összeírás eredményeiről szóló folytatólagos jelentését a múzeumigazgató már a Helytartótanácshoz terjesztette fel.

B) Kubinyi emlékirata az 1861-i országgyűléshez Országgyűlési bizottság a Múzeumban

A Nemzeti Múzeumnak a császári kormányzat által az előző években végrehajtott *„újjászervezése"* az intézet felelős vezetőit magától értetődően távolról sem elégítette ki, hiszen a Múzeum pénzügyi helyzete tulajdonképpen rendezetlen maradt s vele együtt kielégítetlenek maradtak a személyi és dologi szükségletek is. Nem csoda hát, ha KUBINYI igazgató és az osztályőrök nagy várakozással tekintettek az 1861 tavaszára összehívott országgyűlés elé.

KUBINYI az újév első hónapjaiban megint hozzálátott egy, *az országgyűlés elé terjesztendő olyan memorandum összeállításához, mint amilyent 1848-ban készített és kinyomatott.* Március végén kéziratát bemutatta a Helytartótanácsnak, engedélyt kérve annak 1500 példányban való kinyomatására. A 46 lapra terjedő füzet június vége felé készült el s nem sokkal később sor került a képviselők és a főrendek között való szétosztására is.[304]

a) *Az emlékirat*

Az emlékirat most is ugyanúgy volt megszerkesztve, mint 1848-ban: a bevezetőt az intézet történetéről szóló fejezet követte, erre az egyes tárak ismertetése következett, végül pedig a pénzügyi kívánalmak előadása. Eltérés csak annyiban mutatkozott, hogy a füzet legelején egy rövid előszó is állt.

Tartalmilag tekintve a kis füzetet, előljáróban KUBINYI annak a reményének adott kifejezést, hogy amire 1848-ban nem kerülhetett sor, az most elintéződik: *„a honatyák e fontos és nagy hasznú tudományos intézetünket figyelmökre méltatván, a tespedésből kiemelik s virágzó állapotba hozandják"*. Mert — így folytatta — a Múzeum „bár némely osztályai kitűnő és gazdag gyűjteményekkel bírnak, egészben véve még sem felel meg a várakozásnak, minek főoka *tetemes adósságai*ban rejlik."

A szorosan vett bevezetőben a Múzeum társadalmi-kulturális és nemzeti jelentőségét ugyanazokkal az érvekkel s majdnem ugyanazon szavakkal bizonyítgatta, amelyekkel 12 év előtt. Hasonlóképpen nem sok újat mondott a történeti fejezetben sem; újdonságot itt csupán a 48 óta előfordult dolgok felemlítése jelentett, így: a HORVÁT-téka és a második JANKOVICH-gyűjtemény megvásárlása, a BATSÁNYI-hagyaték megszerzése, FERENC JÓZSEF 50 000 forintnyi ajándéka, a KARÁTSONYI-féle alapítvány, BOHUS-SZŐGYÉNY Antónia akciója stb.[305]

Kubinyi a Könyvtárról

A Széchényi Országos Könyvtárról szólva, az emlékirat előbb a 150 000 kötetre növekedett állomány létrejöttét és összetevőit ismertette, majd három pontban megjelölte a fejlesztés teendőit. Gondoskodni kell — így szólt — 1. a téka gyarapításáról, 2. védelméről és 3. hasznosításáról.

Ad 1. A *gyarapítással* foglalkozva mindenek előtt megemlítette, hogy amíg az 500 000 kötetet számláló bécsi *Hofbibliothek* évi 19 000 forintnyi vásárlási kerettel rendelkezik, a 460 000 kötetes *müncheni Hofbibliothek* pedig 16 000 bajor forinttal, sőt a nem éppen gazdag *lipcsei Universitätsbibliothek* is évente 3000 ezüst tallért kap beszerzésre, — addig a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványból eredő 400 ezüstforinton kívül semmiféle ellátmány nem áll rendelkezésére.

E tekintetben többrendbeli *intézkedés*re lenne szükség. Nevezetesen:

a) gondoskodni kellene az 1848: 18. tc. 40. paragrafusában foglalt kötelespéldány-törvény következetes és maradéktalan végrehajtásáról;

b) biztosítani kellene a Könyvtár számára legalább évi 4000 forint szerzeményezési dotációt és — mivel a nyomdák a legtöbb új kiadványt fűzött állapotban küldik be — évi 1000 forintnyi köttetési ellátmányt;

c) lépéseket kellene tenni annak az érdekében, hogy MÁTYÁS király egykori könyvtárának külföldre került kódexei, mindenek előtt a Wolfenbüttelben levők és egyéb bennünket illető régiségek Magyarországnak visszaszereztessenek.

Ad 2. A *könyvtári állomány védelme és biztonsága* érdekében az alábbiak iránt kellene rendelkezni:

a) a már folyamatban levő *összeírás illetve katalogizálás* roppant feladatának mielőbbi végrehajtása érdekében szükség lenne a könyvtárőr és adjunktusa mellé további munkatársakat (még 1 segédőrt, 2 rendes írnokot és 1 szolgát) kinevezni;

b) gondoskodni kellene a könyvtári állománynak és a Könyvtárban folyó munkának ellenőrzéséről is. Célszerű lenne egy állandó *felügyelő bizottság*ot kinevezni, amely a Múzeum igazgatójával együtt időről-időre megvizsgálná a gyűjteményeket s azok állapotáról jelentést tenne az országgyűlésnek;

c) törvény által kellene megtiltani — ismételte az emlékirat 1848. évi javaslatát, — az állományból bármiféle dolognak engedély nélküli eladását vagy elcserélését, valamint a könyveknek, kéziratoknak s egyebeknek *könyvtáron kívüli használatát* — ha csak az 1832/36-i országgyűlésnek kölcsönzést eltiltó határozata el nem töröltetik. A kölcsönzés megengedése esetén azonban az igényelt személyzetet még egy további írnokkal kellene növelni, mivel a kölcsönzőszolgálat minden könyvtárban külön felelősségteljes munkakör.

Ad 3. A *Könyvtár anyagának hasznosítása* végett pedig a következőket kellene tenni:

a) el lehetne rendelni az *olvatóterem*nek tudományos kutatók számára naponta bizonyos ideig való nyitvatartását; a tudósok látogatását egyébként az igazgató már eddig is engedélyezte, így az elmúlt 1860. évben a könyvtárőr dolgozószobájában 1808 kötet kéziratot és 3553 kötet könyvet használtak;

b) szükséges lenne a Könyvtár *készülő katalógusának kinyomtatása;*

c) elő kellene készíteni *kiadásra* HORVÁT István gazdag *történeti és nyelvtani hagyatékát;*

d) tárgy- és évrend szerint össze kellene állítani a nemzetünk és *hazánk történetére vonatkozó egykorú és közel egykorú külföldi munkák jegyzékét;*

e) magyar nyelven újra meg kellene indítani *a Múzeum Actá*-it.

A kiadótevékenységre évenként 2000 forintot kellene biztosítani.[306]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Mindezeken, a jórészt már 1848-ban is vázolt teendőkön kívül megismételte az emlékirat azt a korábbi javaslatot is, hogy hozzon az országgyűlés határozatot a Könyvtár kettős és többes példányainak hasznosításáról. Gondolni lehet ezeknek elcserélésére vagy eladására s az utóbbi réven a Múzeum Pénzalapjának növelésére, — de ha a nemzet nem akarja, hogy e *fölöspéldányok* esetleg külföldre kerüljenek, akkor oda lehetne ajándékozni őket az *Erdélyi Múzeum*nak vagy más hazai főiskolai könyvtárnak. Az utóbbi megoldás azért is ajánlatos lenne, mert ha valamely mű múzeumi példánya netalán elvesznék, vagy megcsonkulna, még mindig maradna a hazában belőle egy vagy több példány.[307]

A Múzeum pénzügyi szükséglete

Miután a memorandum hasonló módon ismertette a Múzeum többi három tárának helyzetét és szükségleteit, két táblázatban összefoglalta azokat *a pénzügyi igényeket*, amelyek egyrészt a múzeumépület befejezését, illetőleg berendezését, másrészt az intézet rendes üzemeltetését lennének hivatva biztosítani.[308]

I. *Az egyszer s mindenkorra szóló építkezési és berendezési költségek* a következők lennének:

Sorszám	Munkálatok, illetve létesítmények	Költség ezüst-forintban
1.	A gyűjteményi termek még hátralevő bútorozására	50 000
2.	A múzeumkert még el nem készült vasrácsozatára, valamint a palota mögött építendő árkádokra	42 000
3.	Az épület belső főlépcsőjének korlátjára	2 000
4.	Az épület hátsó lépcsőjének korlátjára	1 000
5.	A kerti nagylépcsőzet két oldalfalán (podesztján) felállítandó kandeláberre 1000 forint, vagy ami kívánatosabb lenne, 2 kőszoborra	5 000
	Összesen	100 000

Ez és a II. táblázatban foglalt igény, amelyet a Múzeum az országgyűlés elé terjesztett, korántsem volt teljesíthetetlen kívánság, hiszen az 1832/36. évi diéta a palotaépítésre 500 000, a JANKOVICH-gyűjtemény megszerzésére pedig 125 000 ezüstforintot ajánlott meg. Az összeg megszavazását a Múzeum joggal elvárhatta. Az emlékirat is elég világosan és határozottan kifejezésre juttatta azt a véleményt, hogy az országgyűlésnek erkölcsi kötelessége a nemzet irodalmi és művészeti hagyatékának, valamint természeti gyűjteményének tárházáról, a Múzeumról gondoskodni. Különös figyelmet kell neki szentelnie azért is, mivel a maga nemében ez a Monarchia legelső ilyen intézménye; a többi hasonló intézet (a grazi *Johanneum*, a brünni *Francisceum*, az innsbrucki *Ferdinandeum* és a prágai *Národní muzeum*) mind a mi múzeumunk után s úgy lehet, példájára keletkezett.

II. *Az intézet fenntartásának rendes évi költségei* így alakulnának:

Sorszám	Költség	Ezüst-forintban
1.	A szaporítandó személyzet rendes fizetésére	23 050
2.	17 tisztviselő és 10 szolga failletéke (101 öl 15 forintjával)	1 515
3.	Lakáspénz 8 tisztviselő és 2 szolga számára (akinek az épületben nem jut lakás)	2 240
4.	Tűzifa a dolgozószobák, az olvasó- és másolóterem, az őrház stb. fűtésére	690
5.	Az épület fenntartására	3 000
6.	A könyvtári állomány gyarapítására	4 000
7.	Könyvkötésre	1 000
8.	Katalógusok kinyomtatására és egyéb kiadványokra	2 000
9.	A Régiségtár gyarapítására és kutatásokra	2 000
10.	A Természeti tár gyarapítására és gyűjtésekre	3 000
11.	A Képtár gyarapítására	1 000
12.	Az igazgató kézipénztárába (írószerekre, levelezésre, bútorjavításra, takarításra, fuvarbérre stb.)	2 000
13.	Világításra	800
14.	Kéményseprésre	200
15.	Az éjjeli őrség díjazására	300
16.	A teremőrök (8 hadastyán) zsoldpótlékára	150
17.	A kert fenntartására	300
18.	Utazásokra	1 000
	Összesen	48 245

b) *Országgyűlési bizottság a Múzeumban*

Az 1861. április 6-án Budán megnyitott országgyűlésnek — mint ismeretes — egy sorsdöntő jelentőségű, az állam és a nemzet jövőjét meghatározó politikai kérdéssel kellett foglakoznia. Ki kellett nyilvánítania: ragaszkodik-e a nemzet az 1848-i áprilisi törvények által deklarált teljes függetlenségéhez, avagy hajlandó az osztatlan Habsburg-monarchia keretén belül korlátolt önkormányzattal beérni. Ebben a kritikus helyzetben nem nagy valószínűsége volt annak, hogy az országházban egyáltalán napirendre kerülhet-e egy olyan viszonylag kis jelentőségű tárgy, mint amilyen a Nemzeti Múzeum ügye volt. És mégis napirendre került! *A Múzeum dísztermében tanácskozó képviselőház június 23-i 52. ülésén elővették a* KUBINYI-*féle emlékiratot és ismertetése után elhatározták, hogy az ügy közvetlen megvizsgálására egy választmányt küldenek ki a Múzeumba.*[309]

A *választmány* késedelem nélkül teljesítette feladatát. Nemcsak helyszíni szemle révén ismerkedett meg az intézet helyzetével, hanem az Országos cs. kir. Főpénztártól is kimutatást kért a Múzeumi Pénzalap egyidejű állapotáról. A lefolyt vizsgálat eredményéről a bizottsági előadó, TISZA Lajos (1832—1898) a későbbi szegedi árvízi királyi biztos augusztus 21-én állított össze *részletes jelentést.*[310]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Jelentés a pénzügyi helyzetről

I. E jelentés mindenekelőtt a pénzügyi helyzetről számolt be. Áttekintette az 1848 előtti vonatkozó törvényeket és határozatokat s utalt ezek eredményeire. Majd rátért az abszolutista korszak intézkedéseinek ismertetésére. Elmondta, hogy a volt cs. kir. Kormányzóság, legfelsőbb elhatározás alapján, 1854-ben az ország öt igazgatási kerületében befolyt pótadókból 80 000 pengőforintot biztosított a Múzeum felsegítésére, 1855-től kezdődőleg azonban már csak a pest-budai kerület pótadóiból nyújtott ilyen segélyt évi 7000 pengőforint összegben. A továbbiakban megemlítette a jelentés azt is, hogy FERENC JÓZSEF császár 1857 májusában a Múzeumnak egy, 1858. január 1-től kezdve évente 5%-ot kamatozó 53 000 osztr. ért. forintról szóló államkötvényt ajándékozott.

Ennek ellenére — így folytatódik az előadás — *a Múzeum pénzügyi helyzete rendkívül kedvezőtlen.* A Pénzalap

követelései (aktívái) kitesznek	193 508 o. é. ft 33 kr
tartozásai (passzívái) kitesznek	165 237 o. é. ft 17 kr
tiszta vagyona tehát	28 271 o. é. ft 16 kr
A tőkekamatokból befolyó teljes évi jövedelem	10 335 o. é. ft 64 kr
Ebből azonban levonandók a kölcsönvett tőkék kamatai	5 961 o. é. ft 20 kr
Marad tehát tiszta jövedelemként	4 374 o. é. ft 44 kr
Ezzel szemben a Múzeum évenkénti fenntartási költsége jelen állapotában	20 859 o. é. ft 44 kr

Ebben az utóbbi összegben azonban nincsen benne az 1850 óta különböző címeken fizetendő állami adó, amely folyó évben például 1000 o. é. forintra rúg, 1850 óta pedig összesen 8161 o. é. ft 68 kr-t tesz ki. Felettébb méltatlan eljárás ez egy tudományos intézettel szemben, amelyet voltaképpen nem volna szabad megadóztatni.

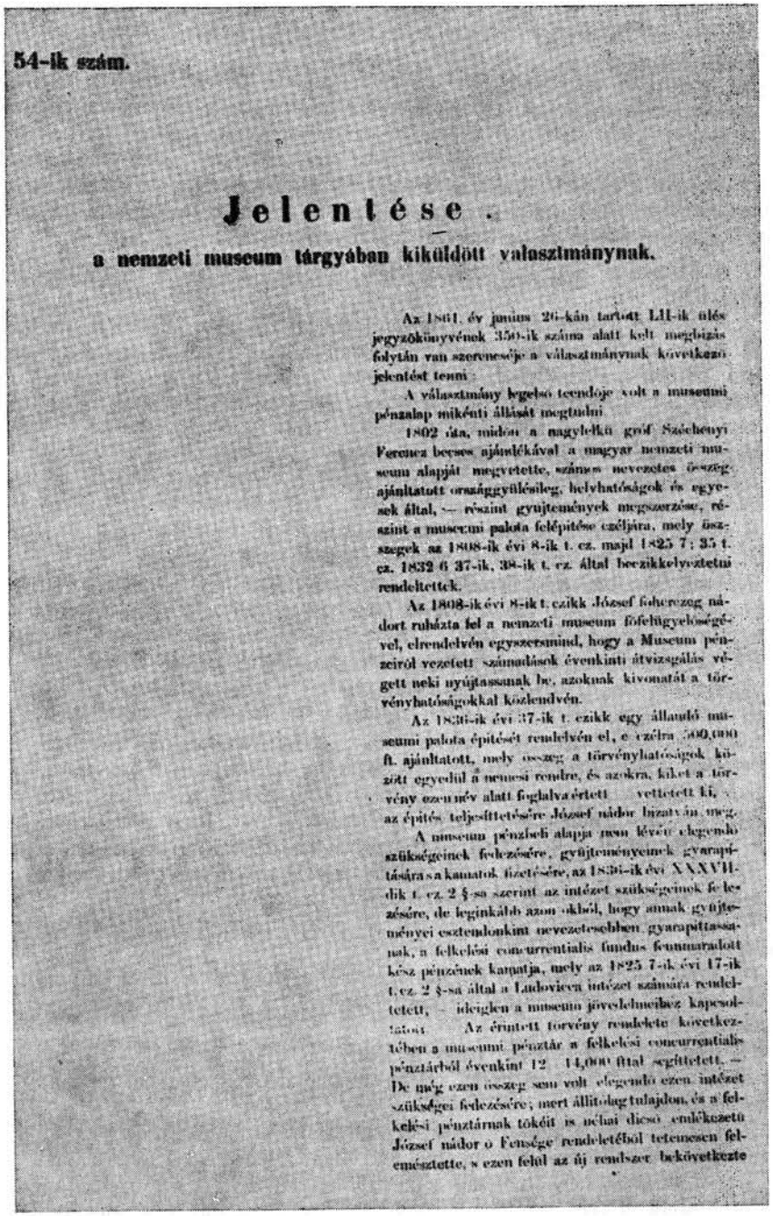
Jelentés a Múzeum állapotáról

II. A jelentés következő részlete a Múzeum külső és belső állapotáról szól.

Megállapítja, hogy KUBINYI emlékiratának mindenben igaza van: *az épület valóban nincs még befejezve*, a palota fő- és melléklépcsője megfelelő korlát nélkül van s a kerti nagylépcső oldalfalai is csupaszon állnak. Tény az is, hogy a nagysúlyú múzeumi tárgyak (kőkoporsók stb.) tárolására nincs alkalmas helyiség. De ami a legsajnálatosabb, *a Könyvtár állományának java s egyéb gyűjteményei részben kötés nélkül a használat elől elzárva, egyes termekben vagy az alagsorban összehalmozva hevernek, sőt leltározva sincsenek.*

A Múzeum személyzete az igazgatóval együtt 11 tisztviselőből és 8 szolgából áll. Ezek közül a Könyvtárban dolgozik 2 tisztviselő (MÁTRAY és BARNA Ferdinánd) és 1 szolga (MOLNÁR Antal). A jelenlegi évi fizetések összege 11 718 osztr. ért. forintot tesz ki.

A gyűjtemények kötelespéldányokból, ajándékokból és kis részben vételekből lassan gyarapszanak.

54-ik szám.

Jelentése

a nemzeti museum tárgyában kiküldött választmánynak.

Az 1861. év junius 26-kán tartott LII-ik ülés jegyzőkönyvének 350-ik száma alatt kelt megbizás folytán van szerencsém a választmánynak következő jelentést tenni.

A választmány legelső teendője volt a museumi pénzalap mikénti állását megtudni.

1802 óta, midőn a nagylelkü gróf Széchenyi Ferencz becses ajándékával a magyar nemzeti museum alapját megvetette, számos nevezetes összeg ajánlatott országgyülésileg, helyhatóságok és egyesek által, — részint gyüjtemények megszerzése, részint a museum palota felépitése czéljára, mely összegek az 1808-ik évi 8-ik t. cz. majd 1825 7: 35 t. cz. 1832 6 37-ik, 38-ik t. cz. által beczikkelyeztetni rendeltettek.

Az 1808-ik évi 8-ik t. czikk József főherczeg nádort ruházta fel a nemzeti museum főfelügyelőségével, elrendelvén egyszersmind, hogy a Museum pénzéről vezetett számadások évenkinti átvizsgálás végett neki nyújtassanak be, azoknak kivonatát a törvényhatóságokkal közlendvén.

Az 1836-ik évi 37-ik t. czikk egy állandó museumi palota épitését rendelvén el, e czélra 500,000 ft. ajánltatott, mely összeg a törvényhatóságok kiküldött egyedül a nemesi rendre, és azokra, kiket a törvény ezen név alatt foglalva értett vettetett ki, az épités teljesittetésére József nádor bizatván meg.

A museum pénzbeli alapja nem lévén elegendő szükségeinek fedezésére, gyüjteményeinek gyarapitására s a kamatok fizetésére, az 1836-ik évi XXXVII-dik t. cz. 2 §-sa szerint az intézet szükségeinek fedezésére, de leginkább azon okból, hogy annak gyüjteményei esztendonkint nevezetesebben gyarapittassanak, a felkelési concurrentialis fundus fennmaradott kész pénzének kamatja, mely az 1825 7-ik évi 17-ik t. cz. 2 §-sa által a Ludovicea intézet számára rendeltetett, — ideiglen a museum jövedelmeihez kapcsoltatott. Az érintett törvény rendelete következtében a museumi pénztár a felkelési concurrentialis pénztárból évenkint 12—14,000 ftal segittetett. — De még ezen összeg sem volt elegendő ezen intézet szükségei fedezésére; mert állitólag tulajdon, és a felkelési pénztárnak tőkéit is néhai dicső emlékezetü József nádor o Fensége rendeletéből tetemesen felemésztette, s ezen felül az új rendszer bekövetkezte

A Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár megvizsgálására kiküldött 1861-i országgyűlési bizottság jelentésének első lapja

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Az új szerzeményekről 1843 óta — amióta az intézet KUBINYI igazgatása alatt áll — folyamatosan leltár készül. A korábbi leltározatlan dolgok összeírása is megkezdődött, ezt folytatni kell.

Javaslatok

III. A következő szakasz azokat a javaslatokat tartalmazza, amelyeket a bizottság az országgyűlésnek elfogadásra ajánlott. Ezek — KUBINYI emlékiratával nagyrészt összhangban — az alábbi pontokban foglalhatók össze.

1. A Múzeumi Alap *számadásai* 1843-tól a legújabb időig terjedőleg vizsgáltassanak felül.

2. Az intézet *fenntartására és gyarapítására* évi 50 000 o. é. forint biztosíttassék.

3. Azok *az évi segélyek*, amelyeket az intézet az 1836: 37. tc. értelmében a Nemesi Felkelési Pénztárból, az Országos Alapból, az Egyetemi Alapból és a MARCZIBÁNYI-alapítványból húz s amelyek összesen 20 232 o. é. forintot tesznek, továbbra is fizettessenek.

4. Az intézet *törvénytelen adóztatását* meg kell szüntetni.

5. Az *épület befejezésére és berendezésére* szükséges költségül — figyelembe véve a legújabb módosított költségvetéseket — 160 000 forint szavaztassék meg.

6. Hogy a *kettős és többes példányok* esetleg külföldi közgyűjteményekkel elcserélhetők legyenek, készíttessék róluk francia nyelvű katalógus.

7. Amíg azonban a leltározás be nem fejeződik, minden *cserét* el kell tiltani.

8. Gondoskodni kell arról, hogy a *kötelespéldány-szolgáltatásról* szóló 1848-i törvény szigorúan végrehajttassék.

9. Tekintettel arra, hogy a Múzeum kincseinek java ajándékokból gyűlt össze, el kell rendelni, hogy a készítendő katalógusokban *az ajándékozók neve* is fel legyen tüntetve.

10. Végre kell hajtani a *személyzet*nek a KUBINYI-féle emlékirat által kívánt *szaporítását;* minden tárnak legyen őre, segédőre és írnoka, a Könyvtárnak a katalogizálás idejére a rendes létszámon felül további 2 írnok engedélyeztessék.

11. Rendezni kellene a *tisztviselők fizetését* is úgy, hogy állásukhoz képest illően megélhessenek s munkásságukat egészen a Múzeum ügyeinek szentelhessék.

12. Mondassék ki, hogy a múzeumi *tisztviselők más hivatalt* nem viselhetnek és szakmájuk szerinti magángyűjteményt nem tarthatnak.

13. Elő kellene írni, hogy a leltározással párhuzamosan tovább kell folytatni a *katalogizálást* is.

14. Minthogy a főváros a téli hónapokban a vidékiek részéről látogatottabb, el kellene rendelni a kiállítási termek s legkivált a könyvtári olvasóterem *téli fűtését*.

15. Engedélyezni kellene, hogy a Könyvtár állományából — a nagybecsű ritkaságokat kivéve — a tisztviselőknek és megbízható személyeknek meghatározott időre *kölcsönözhessen*.

16. Hogy az országgyűlés rendelései pontosan végrehajtassanak s egyáltalában az intézet *állandó ellenőrzése* érdekében fel kellene állítani egy 5 tagból álló *állandó országos választmányt*. E bizottság szakértők bevonásával és a múzeumi igazgatóság közreműködésével irányíthatná a gyűjtemények összeírását, gondoskodhatna a leltárak hitelesítéséről, egyszersmind évente jelentést tehetne az intézet állapotáról, gyarapodásáról s esetleges problémáiról.[311]

Sajnos, ezekből az igen hasznos reformjavaslatokból semmi sem lett. Az országgyűlésnek az említett sarkalatos politikai kérdésben való állásfoglalása ui. a császár teljes meg nem elégedésével találkozott, aminek 1861. augusztus 22-én (egy nappal a bizottsági jelentés benyújtása után) a gyűlés feloszlatása és *az abszolutizmushoz való visszatérés* lett a következménye.

A Múzeum és a Könyvtár ügye tehát függőben maradt, azaz elintézésének gondja a m. kir. Helytartótanácsot felváltó, újonnan kinevezett kir. helytartóra, gróf PÁLFFY Móriczra, illetve ennek hivatali apparátusára szállt.

C) Demetzky királyi biztos a Múzeumban (1862)

Az új politikai helyzet

Hogy a PÁLFFY-féle új kormányzattól mi jót várhatott az ország, az fölöttébb kérdéses volt. Maga PÁLFFY magasrangú katonatiszt (altábornagy) volt, aki 1849-ben a császári hadseregben harcolt a honvédség ellen, s gondolkodásban, érzésben egyaránt távol állt a magyarságtól. Nem sok jóval biztatott az sem, hogy a gróf a polgári fejlődést feltartóztatni akaró feudális udvari körök egyik exponense volt. Végül nem lehetett kedvező előjelnek tekinteni azt az egyébként örvendetes tényt sem, hogy a közigazgatás PÁLFFY alatt is (bár nem az ő elhatározásából) megmaradt magyar nyelvűnek, mert hiszen a lényeg nem változott: az ország továbbra is az bécsi birodalmi minisztérium, a BACH-rendszert felváltó SCHMERLING-kormány abszolutista irányítása alatt állt, csakúgy, mint az Októberi diploma kiadása előtt.[312]

A helyzet mind ennek ellenére sem volt reménytelen. Többé-kevésbé bizakodni lehetett abban, hogy az uralkodóház számára a Magyarországgal való kiegyezés immár olyan politikai követelmény, amelyet figyelmen kívül hagyni többé nem lehet s ennélfogva várható volt, hogy a császár további engedményekkel és kedvezményekkel igyekszik a nemzet bizalmát megnyerni, s ehhez nyilván PÁLFFY is, SCHMERLING is alkalmazkodni fog.

Királyi biztos kiküldése

Azok között az ügyek között, amelyekben a császári kegy problémamentesen nyilvánítható volt s amelyek alkalmasak voltak a hazai társadalom rokonszenvének felkeltésére, a legelső helyek egyikén állt a Nemzeti Múzeumnak és Könyvtárának ügye. PÁLFFY minden bizonnyal tisztában volt ezzel, hiszen FERENC JÓZSEF 1857-i 50 000 forintos kegyajándéka közismert tény volt. De munkatársai tájékoztathatták azokról az intézkedésekről is, amelyeket az ötvenes években a császári hatóságok tettek az intézet érdekében. Bizonyosnak látszott tehát, hogy a múzeumigazgató panaszaival, egyáltalán a Múzeum szabályozásával való foglalkozás a bécsi udvari és miniszteriális körök részéről ellenzéssel nem találkozhatik. Sőt az sincs kizárva, hogy a helytartó egyenesen Bécsből jött utasítás alapján tűzte napirendre a Múzeum ügyét.

1862. július 19-én történt, hogy PÁLFFY hivatalának egyik tanácsosát DEMETZKY Lajost a *Múzeum állapotának megvizsgálására királyi biztosként kiküldte.*[313] DEMETZKY július végén szemlét tartván a Múzeumban, a múzeumigazgatót írásbeli jelentéstételre szólította fel. A felhívásnak KUBINYI augusztus 25-én tett eleget.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Kubinyi jelentése a kir. biztosnak

A jelentés meglehetősen tömören, sommásan van összeállítva; benne az intézetnek és egyes tárainak adottságairól és szükségleteiről csak a legfontosabb információk szerepelnek. Közelebbi tájékoztatásul azonban mellékelve vannak az egyes osztályőrök különleges referátumai is.[314]

Az igazgatásról

I. Saját ügyvezetéséről KUBINYI a következőket jelentette a királyi biztosnak.

1843. június 5. óta, amióta ő tölti be az igazgatói állást, az *intézet gyűjteményeinek gyarapodása szigorú ellenőrzés alatt áll.* Nevezetesen:

a) Az igazgatói irodában minden ajándékozott gyűjteményi tárgyat időrendben bevezetnek egy szerzeményi jegyzőkönyvbe; erről két másolat készül, amelyek egyikét negyedévenként a helytartósághoz terjesztik fel tudomásulvétel végett, másikát a hivatalos laphoz közzététel céljából.

b) Az egyes tárakban a felelős őr az igazgatóénál részletesebb szerzeményi jegyzőkönyvet vezet, s minden egyes átvett tárgyról az igazgatónak elismervényt ad.

c) Végül — a munkatársak tájékoztatására — a havonta összeülő tiszti értekezleteken az őrök felolvassák táruk gyarapodásának jegyzékét.

Az igazgatói ügyvitelhez tartozik még egy beadványi és egy levelező jegyzőkönyv is.

Az igazgató a tárak nyitva tartásának napjain — ha hivatalos dolgai megengedik — ellenőrző látogatást szokott tenni a kiállítási termekben, ahol egyébként az őrök és őrsegédek tartanak felügyeletet.

A Könyvtárról

II. A Könyvtárról szólva[315] bevezetőben megjegyezte KUBINYI, hogy ennek állománya az eredeti SZÉCHÉNYI-tékán kívül számos kisebb-nagyobb volt magángyűjteményből tevődik össze s rendszeresen nyomdai kötelespéldányokból, valamint SZÉCHÉNYI Lajos 10 000 pengőforintnyi alapítványából gyarapszik. Gondviselete egy őrre és egy őrsegédre van bízva.

A Könyvtár újjászervezése kapcsán — így folytatta — a volt cs. kir. Helytartóság elrendelte, hogy *a különböző eredetű állományrészek egyesíttessenek s az összállományról leltár és katalógus készíttessék.* E munkálat évek óta folyamatban van; eddig összesen 13 000 kézirat, 2000 oklevél és közel 60 000 nyomtatott könyv (mégpedig a SZÉCHÉNYI-féle *magyar, vagyis nemzeti könyvtárban* mintegy 42 000, a *segédkönyvtárban* mintegy 18 000 kötet) van összeírva.

A tárral kapcsolatos *kívánalmakat* KUBINYI a következőkben terjesztette elő:

1. A tudományos kutatók érdekében (bár ezek közül néhányan igazgatói engedéllyel jelenleg is látogatják a Könyvtárt, sőt kölcsönöznek is) szükséges lenne az *olvasótermet* (*lectoriumot*) *mielőbb megnyitni* s evégből bútorokról és kályhákról gondoskodni.

2. Hogy az állomány összeírását fennakadás nélkül lehessen folytatni, fedezetet kellene teremteni a nagy számban előforduló *kötetlen könyvek* beköttetésére.

3. Az 1848: 18. tc. által előírt *kötelespéldány-szolgáltatás* jelenleg is rendetlenül történik, ezért utasítani kellene a nyomdákat kötelességük pontos teljesítésére.

4. Hogy a már katalogizált könyvek szabályszerűen felállíthatók legyenek, az 1863. évben biztosítani kellene legalább *két raktárterem bútorozását.*

5. Végül hogy az összeírás-katalogizálás az eddiginél erősebb ütemben folytatódjék, s hogy a megnyitandó olvasóteremben a szolgálat kellőképpen ellátható legyen, a jelenleg meglevő 2 tisztviselő mellé *még 1 segédőrt, 2 írnokot és 1 szolgát* kellene alkalmazni.

Egyéb tudnivalókról

III. Hasonló módon ismertette KUBINYI a többi három tár állapotát és szükségleteit is, majd befejezésül megint *az intézet egészét érintő információkkal* szolgált. Szólt arról

a) hogy mind a tiszti, mind a szolgaszemélyzet el van látva hivatalos (a volt császári kormányzóság által kiadott) *utasításokkal*, úgyszintén házirenddel és a kiállítási termek, illetve a képmásoló helyiség felügyeletére vonatkozó szabályzattal;

b) hogy az igazgató a múzeumi tisztviselőknek hivatalos vagy magánügyekben két hétre adhat *szabadságot;* ennél hosszabb időre a főhatóságtól kell szabadságot kérni;

c) hogy a SZÉCHÉNYI-könyvtári *személyzet* 3 tagját (az őrt, az írnokot és a szolgát) a királyilag megerősített 1802. évi alapító-oklevél alapján SZÉCHÉNYI Ferenc utódainak legidősebbike (jelenleg SZÉCHÉNYI Pál) jogosult kijelölni; az intézet többi személyzetét az ország nádora vagy ennek nem létében a Helytartótanács nevezi ki;

d) hogy a *múzeumkert*et társadalmi adakozásból 7 évvel ezelőtt sikerült parkosítani, de a kert 16 év óta három oldalról csak deszkapalánkkal van körülvéve; ideje lenne ezt vasrácsozattal felváltani, s ezenkívül a keleti fronton a kőemlékek felállítására egy árkádos csarnokot építeni.

Kiegészítő tájékoztatás a Könyvtárról

E jelentéshez KUBINYI igazgató a Könyvtárra nézve még két kiegészítő tájékoztatót, egyben kívánságjegyzéket csatolt. Mindkettőt MÁTRAY Gábor állította össze. Az egyik május 27-én (tehát még DEMETZKY királyi biztos kiküldetése előtt) kelt, a másik augusztus 25-én vagyis az igazgatói jelentés benyújtásának napján.

A májusi feljegyzésben ezek olvashatók.

Az Országos Könyvtár nyomtatott állományának eredeti, SZÉCHÉNYI-*féle tagozata* az északi, ún. nagy raktárteremben immár rendezetten *fel van állítva* s még az év folyamán teljesen katalogizálva lesz, úgyhogy a nagyközönség számára használhatóvá válik.

1. Jóelőre gondoskodni kell tehát — a nemzet kívánsága szerint és az intézet jó híre érdekében — a nyilvános olvasóterem, valamint az előszoba és a könyvtárőri dolgozó *megfelelő berendezéséről*, elébe vágva a sajtó esetleges további gáncsoskodásainak.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

2. Hasonlóképpen gondoskodni kellene a már 50 év óta összegyűlt s jelenleg is óriási halomban kötetlenül heverő könyvek mielőbbi *beköttetéséről*, hogy az olvasóterem megnyitásakor már ezek is a közönség rendelkezésére álljanak.

E két célra mintegy 4000 o. é. forint lenne szükséges, mégpedig:

a) az 1861-i országgyűlés által bekért asztalos-költségvetések szerint, bútorokra	2544 o. é. ft
b) köttetésre pedig egyelőre	1456 o. é. ft
Összesen	4000 o. é. ft

Kívánatos lenne, ha — a közönség régi óhajának megfelelően — a Könyvtár említett termei már a Múzeum teljes felszerelése előtt berendeztetnének és a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát* megelőzően megnyílnának. A berendezésre legalább félévet kell számítani. Szükséges lenne tehát mielőbb kieszközölni, hogy a kir. helytartó a közcélokra fordítható különpénztárból a kért 4000 forintot engedélyezze.

Augusztusi feljegyzésében[316] MÁTRAY mindehhez még a következőket fűzte hozzá.

1. Hogy a nyilvános *olvasóterem télen is* használható legyen, abban két, kívülről fűthető vaskályhát kellene felállítani. Az ezzel kapcsolatos költség (mivel a két kályha 200, a szükséges 10 öl tűzifa 184 forintba kerülne) összesen 384 forintot tenne ki.

2. Hogy a Könyvtár további *állományának összeírását* és katalogizálását a lectorium megnyitása után is *folytatni* lehessen, az olvasótermi szolgálat ellátására *a Könyvtár személyzetét* 1 segédőrrel vagy legalább kancellistával és 1 szolgával *szaporítani* kellene. Az előbbi ügyelne az olvasókra s mellesleg katalogizálna, az utóbbi végezné a kiszolgálást. Rajtuk kívül természetesen szükség lenne még egy fűtőszolgára is, aki az előszobában ruhatári szolgálatot is teljesíthetne.

3. Hogy a naponta nyitva levő Könyvtár és a lectorium szolgálatában zavar ne állhasson elő, kívánatos lenne, ha a könyvtári szolgák ezentúl sem igazgatósági, sem más szolgálatra nem vétetnének igénybe.

E feljegyzéshez tartozott, de nem volt hozzáfűzve MÁTRAYnak ugyancsak augusztus 25-én kelt *kimutatása az addig végzett összeírási-katalogizáiási munkálatokról*. Eszerint e napig össze volt írva 2000 db oklevél, 13 000 kötet kézirat, 41 613 nemzeti könyvtári mű és 18 000 segédkönyvtári kötet, vagyis összesen 59 613 nyomtatott könyv.

Tényleges melléklet gyanánt szerepelt viszont a szóbanforgó három terem berendezésének 2544 o. é. forintos asztalos-költségvetése.

A királyi biztos jelentése

DEMETZKY áttanulmányozván a múzeumi tájékoztató iratokat, a maga tárgyilagos szellemű *jelentését* 1862. szeptember 22-én terjesztette elő a királyi helytartónak.[317]

Először a BACH-korszakbeli hatóságoknak a Múzeummal kapcsolatban tett intézkedéseit ismertette, különös tekintettel az 1854. évi TANDLER—BIRK-féle vizsgáló és programadó bizottság tevékenységére s ennek kapcsán arra a határozatra, amely szerint a kéziratgyűjtemény katalogizálását, valamint az oklevelek regesztázását 1 év alatt, a teljes könyvállomány katalogizálását pedig 3 év alatt végre kell hajtani.

Rátérve saját vizsgálatának ismertetésére, KUBINYI múzeumigazgatására vonatkozólag különösebb észrevételt nem tett, csupán annyit jegyzett meg, hogy az iroda az évnegyedenként beérkező *tömeges küldemények (próbapéldányok)* felől pontos adatokkal nem tud szolgálni.

A Könyvtár összeíró-katalogizáló tevékenységéről szólva, kénytelen volt tudomásul venni, hogy *a nyomtatott könyvállomány feldolgozása 1855 óta nemcsak nem fejeződött be, de még a fele úton sem tart.* Mellesleg azonban észre kellett vennie azt is, hogy a TANDLER—BIRK bizottság a könyvállomány kötetszámát tévesen, csupán 100 000-re becsülte, holott 160 000-nél is több volt, s ebből következőleg azt is, hogy a kijelölt feladatok az akkori személyzeti létszám mellett a megszabott idő alatt teljesíthetők nem voltak. E felismerésnek azonban expressis verbis nem adott kifejezést. Csupán megemlítette, hogy *az összeírók tulajdonképpen még a* SZÉCHÉNYI-*állománnyal sem végeztek;* ebből is 4000 kötet van még hátra. A többi nagy könyvtári gyűjteményhez, az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT-téka mintegy 100 000 kötetnyi anyagához még hozzá sem fogtak. Viszont megelégedését fejezte ki az oklevélgyűjtemény gondos tárolásáért, palliumokban való elhelyezéséért. A *termek berendezésével* foglalkozva, megállapította, hogy a kézirattár két termének bútorozása a BOHUSNÉ-féle hölgybizottság gyűjtéséből éppen folyamatban van, az eredeti SZÉCHÉNYI-gyűjteményt magában foglaló nagyterem pedig már kellőképpen felszerelt.

Ami a *nyilvános olvasóterem* megnyitását s ugyanennek, valamint *az őri dolgozószobának* és az *előtérnek berendezését* illeti — így folytatta tovább DEMETZKY — valóban időszerű feladat; a lectorium megnyitásának bizonytalan időre való elhalasztása ui. az eddigi katalogizálás hasznát kétségessé tenné. Ezért a maga részéről javasolja, hogy a jelzett három helyiség bútorozására 2544, a kötetlen és rongált könyvek bekötésére 1400, az olvasótermi kályhákra 200, ugyenezek fűtésére 184, egy olvasótermi felügyelő írnok évi fizetésére 400, egy olvasótermi szolga fizetésére 300, azaz a rendkívüli és rendes költségekre összesen 5028 forint engedélyeztessék.

Addig, amíg a *személyzetszaporításra* sor kerülhet, a katalogizálás támogatására osztassék be PÓSFAY régiségtári segédőr a Könyvtárba.

Azokat a termeket, amelyekben az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT István-féle könyvtár van elhelyezve, egyelőre nem szükséges berendezni és felszerelni; erre csak az elkövetkező évek során, a katalogizálás előrehaladásához mérten kell majd sort keríteni.

Utalt a királyi biztos arra, hogy a javaslat a hozott *berendezési és köttetési költségek* iránt a múzeumigazgató már f. évi május 28-án felterjesztést tett a kir. helytartónak s hogy e folyamodvány június 4-én véleményezés végett átkerült az állami számvevőséghez, de onnan még nem érkezett vissza.

A kir. biztos a Múzeumi Alapról

Foglalkozott DEMETZKY kir. biztos a Múzeumi Alap helyzetével is. *Tájékoztatásul a következő áttekintést* adta.[318]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Az 1862/63. évi költségvetés szerint

I. a cselekvő tőkék összege	195 643 pft 33 kr	
	+ 2 651 o. é. ft 5 kr	
az ebből eredő kamatjövedelem 10 602 o. é. ft 86 kr		
II. a szenvedő tőkék összege	107 502 pft	
az ez után fizetendő évi kamat 5926 o. é. ft		
III. a valóságos tőkealap tehát	88 438 pft	
	+ 2 651 o. é. ft	
ennek évi kamatjövedelme 4676 o. é. ft. 86 kr		
IV. a Múzeum költségeihez évente járuló segélyösszegek: a Nemesi Fölkelési Alap jövedelme, valamint az Országos Alap segélye	31 202 o. é. ft	
V. az előirányzott évi bevételek összege	35 879 o. é. ft	
az előirányzott évi kiadások összege	31 373 o. é. ft	
Fölösleg	4 506 o. é. ft	

E fölösleg azonban — tekintettel a kielégítendő szükségletekre — nem sokat jelent. A Múzeum jelenlegi költségelőirányzatában ui. még a bútorozásra és egyéb felszerelésre, valamint a személyzet szaporítását szolgáló tétel nem fordul elő. Erről pedig — hangsúlyozta DEMETZKY — már most okvetlen gondoskodni kell.

Javasolta tehát a kir. helytartónak, hasson oda, hogy a Múzeum számára már a *1862/63. költségvetési évtől kezdve az Általános Országos Alapból évenként 40 000 o. é. forintnyi összeg vétessék igénybe* mindaddig, amíg az intézet teljesen felszerelve, a folyamatban levő leltározás-katalogizálás befejezve és az Alap tőketartozása visszafizetve nem lesz. Csakis így látszik lehetségesnek a Múzeumot pangásából kiemelni és méltóságához illő biztos helyzetbe juttatni.

Mátray megjegyzései a kir. biztos jelentésére

DEMETZKY kir. biztos jelentését PÁLFFY helytartó 1862. november 13-án tudomásulvétel és esetleges hozzászólás végett megküldte a múzeumigazgatónak, amelyet ez pár nap múlva (17-én) rendkívüli tiszti értekezleten ismertetett. A Könyvtárra vonatkozó fejezetet ugyanekkor azzal az utasítással adta át MÁTRAYnak, hogy észrevételeit írásba foglalva sürgősen nyújtsa be.

MÁTRAY késedelem nélkül (18-án) elkészített iratában a következőket jegyezte meg.[319]

1. Nem tételezhető fel, hogy a Könyvtárban *a gyarapodás nyilvántartása* körül bármiféle lazaság uralkodnék. A kötelespéldányok és ajándékok ui. vagy kísérőlevéllel (olykor jegyzékkel is) vagy ezek nélkül szoktak beérkezni éspedig vagy a múzeumigazgatósághoz vagy egyenesen a Könyvtárba. A küldemények mindkét esetben azonnal beíratnak az új szerzemények (*accessiok*) jegyzőkönyvébe, a netalán velük együtt beküldött lajstrom pedig iktatószámmal ellátva a könyvtári ügyiratok közé kerül. Az igazgatósághoz érkezett kísérőlevelek pedig, miután

rájuk az átvétel feljegyeztetett, visszakerülnek ugyanoda. Ha a beküldők kívánják, küldeményükről külön nyugtát is kaphatnak. — Ez a szerzeményi napló különben minden hónapban felolvastatik a múzeumi tisztviselők ülésén, negyedévenként pedig bekerül a sajtóba. E kezelési mód annyira pontos, hogy még soha senki panaszt nem tett a kötelespéldányok, illetve ajándékok elkallódása miatt.

2. Sajnálatos, hogy a kir. biztosi jelentésben nincs kiemelve a Könyvtárnak a hivatalos őrszoba és az olvasóterem *sürgős berendezésére* vonatkozó kívánsága. És sajnálatos az is, hogy az alkalmazandó könyvtári írnok (kancellista) számára oly *csekély fizetés* van előirányozva, amiért egy kellő műveltséggel bíró személyt megnyerni nem lehet.

3. Ha a Könyvtár *nagyobb számú jól képzett, nyelveket tudó személyzetet* nem kap, a felületes és csak toldozgató intézkedések nem lesznek elegendők arra, hogy az intézet olyan karba kerüljön, amilyent rendeltetése megkíván, s amilyenbe a hasonló külföldi intézetek példája szerint kerülnie kellene. Pedig hátra van még egyebek között a legtöbb különgyűjtemény teljes feldolgozása, valamint a betűrendes katalógusokat kiegészítő szakkatalógusok elkészítése. Oly rengeteg munka ez, amelynek elvégzéséhez számos művelt szakember, számos év és tetemes költség lesz szükséges.

4. *A jó katalógus elkészítése* nagy megfontolással, nagy gonddal végbevihető, *lassú munka*. Részben ezzel is magyarázható, hogy miért nincsen még az ILLÉSHÁZY- a JANKOVICH- és a HORVÁT-téka katalogizálva, s hogy miért nem lehetett még a SZÉCHÉNYI-féle nemzeti könyvtárt teljesen feldolgozni, noha az eddig elvégzett munka is roppant terjedelmű.

5. Amíg a Könyvtár termei a szükséges *új szekrényekkel* berendezve nem lesznek, rendszeres katalogizálást a soron következő termekben végezni nem lehet. Az erre való erőltetés csak fölösleges költséget és idővel haszontalanná váló munkát eredményezne. Márpedig a cél az, hogy az eddig készített és ezután készítendő katalógusok ne csak ideiglenesek, hanem minden időkre szólók legyenek.

6. Végül az a tervezett intézkedés, hogy a Régiségtárból PÓSFAY segédőr ideiglenes munkatársként a Könyvtárba legyen beosztva, *célszerűtlen*, mert a bibliográfia külön tudomány, amelynek ismerete nélkül katalogizálni nem lehet. Ez pedig máról-holnapra nem sajátítható el. Különben is nevezett segédőrnek saját osztályán is mindig van és lesz elegendő tennivalója.

Hogy MÁTRAYnak e bátran megfogalmazott nyilatkozata — amelyet KUBINYI bizonyára kellően átstilizálva terjesztett fel a helytartói hivatalba — az illetékesekre milyen hatást gyakorolt, nem állapítható meg.

Demetzky jelentésének sorsa

DEMETZKYnek jószándékú, bár nem minden tekintetben megértő jelentése egyébként *hamarosan tárgytalanná vált*. PÁLFFY helytartó az előadottakból mindenek előtt azt a következtetést vonta le, hogy a múzeumigazgató sem a Könyvtárban, sem a többi tárban nem gondoskodott kellőképpen a TANDLER—BIRK-féle utasítások végrehajtásáról s így elsősorban ő felelős az intézet rendezetlenségéért. PÁLFFY ezért arra az elhatározásra jutott, hogy KUBINYIt — tekintettel a kiderült hanyagságokra és bizonyos tapasztalt hiányosságokra — *nyugalmaztatja vagy elmozdíttatja*. Mielőtt azonban bármit is tehetett volna, az egész vizsgálatról referálnia kellett a bécsi kormánynak.[320]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Bécsben a vizsgálatot és a belőle levont következtetéseket egyáltalán nem tartották kielégítőknek, s úgy látszik, KUBINYI elmozdítását sem helyeselték. Ezért egy 1862. október 14-én kelt királyi kézirat PÁLFFY helytartót *újabb vizsgálóbizottság kiküldésére* utasította.[321]

D) Az Andrássy-féle országos bizottság missziója (1862—1866)

A bizottság feladata

Az uralkodói rendeletnek PÁLFFY késedelem nélkül eleget tett. 1862. november 22-én *egy 12 tagú*, részben műértő mágnásokból, részben polgári szakférfiakból álló *országos bizottmányt nevezett ki* azzal a feladattal, hogy az állami segélyezésben részesülő, de rendeltetésének és a kor igényeinek meg nem felelő Nemzeti Múzeumot megvizsgálja s addig is, míg róla törvényhozási úton gondoskodni lehet, mondjon véleményt, miképpen lehetne hiányain és szükségletein segíteni. A bizottság tagjai a következők voltak: gr. ANDRÁSSY György a későbbi országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia egyik alapítója mint elnök, br. EÖTVÖS József, br. SENNYEY Pál, SOMSSICH Pál, gr. WALDSTEIN János és gr. ZICHY Edmund, illetőleg HERIÁN Károly államszámvevőségi tanácsos, KORIZMICS László, KUBINYI Ágoston, KUBINYI Ferenc, RÓMER Flóris és SZALAY László mint tagok.[322]

Mátray információi a bizottság számára

Mielőtt a bizottság megérkezett volna a Múzeumba, az őrök feljegyzéseket készítettek táruk hiányosságairól, szükségleteiről. *Pro memoriá*jukat KUBINYI igazgatónak adták át, hogy az viszont a bizottság elé terjeszthesse.

MÁTRAY Gábor 1863. január 11-én, 17-én és 18-án *három informatív feljegyzést* nyújtott be Kubinyinak.

1. Az elsőben[323] kiváltképpen a *személyzetszaporításra*, illetve *fizetésrendezésre* vonatkozó igényeit jelentette be. Közölte, hogy a Könyvtárnak 3 segédőri állással kellene rendelkeznie. Ezek közül

a) egy állandóan az őr hivatalos szobájában dolgoznék, ő kezelné a magyar vagyis a nemzeti könyvtár nyomtatványait, az ősnyomtatványokat, a ritkaságokat, s egy írnok segítségével vezetné a gyarapodási jegyzéket;

b) egy másik segédőr gondozná és kezelné a kézirat- és oklevélgyűjteményt;

c) a harmadik pedig az olvasóteremben felügyelne s kezelné egyszersmind a segédkönyvtárt (a nem Magyarországra vonatkozó állományt), a duplumokat, valamint a térképek, képek és metszetek gyűjteményét.

Rajtuk kívül szükség lenne még egy írnokra is, aki a hivatalos őrszobában az őrnek és az első segédőrnek segédkeznék írásbeli feladatokban.

Végül kívánatos lenne összesen 4 szolgai állás is:

a) egyikük a hivatalos őrszobában dolgozna az őr és a segédőr mellett,

b—c) kettő az olvasóteremben végezné a kiszolgálást,

d) egy pedig az előtérben a ruhatárra ügyelne s egyszersmind a kályhafűtést végezné.

Nem mulasztotta el Mátray a fizetések ügyét sem szóvátenni. Hivatkozva

arra, hogy a Könyvtárnak — a többi tárral ellentétben — egész évben, télen is naponként reggel 8 órától délután 2 óráig nyitva kell lennie, azt kívánta, hogy az itteni személyzet számára magasabb fizetés állapíttassék meg, mint a Múzeum többi alkalmazottja számára, mégpedig az őrnek évi 2000, a segédőröknek 1200-1200, az írnoknak 800, a szolgáknak pedig 500-500 forint. (A Régészeti és a Természeti tárban ugyanezen kategóriákban 1600, 1000, 600, illetve 400 forintnyi évdíj is elegendő lenne.)

A továbbiakban még a következő kívánalmakat fejezte ki:

a) bútoroztassék be az egész Könyvtár, mert enélkül az állomány felállítása és feldolgozása nem lehetséges;

b—c) adassanak ki a könyvtárőrnek azon *alapítványok* kamatai, amelyeket az alapítók (SZÉCHÉNYI Ferenc, illetve KUBINYI Péter) annak idején kifejezetten e végre szántak;

d) állíttassék helyre *a Könyvtár kötelespéldányjoga*, amelyet 1802-ben királyi kiváltságként kapott;

e) engedélyeztessék a Könyvtár *irodai szükségleteire* bizonyos *évi átalány;*

f) létesüljön a könyvtári és a többi múzeumi alkalmazottak számára saját *nyugdíjalap*.

2. Január 17-i feljegyzésében[324] MÁTRAY a *katalogizálás-leltározás ügyével* foglalkozott s idevágólag a következő véleményt nyilvánította.

a) A Könyvtárban (számításba nem véve az okleveleket, az ősnyomtatványokat, a térképeket, a rézmetszeteket, valamint a duplumokat) még mintegy 90 000 nyomtatott műről kell betűrendi cédulakatalógust, illetve inventáriumot készíteni.

b) Hogy ez a munka fennakadás és újrarendezés nélkül elvégezhető legyen, mindenekelőtt be kell bútoroztatni azokat a termeket, ahol a könyvek végleges elhelyezést fognak nyerni.

c) A szóban forgó 90 000 mű inventáriumát és betűrendes katalógusát 4 év alatt lehetne elkészíteni, ha a Könyvtárt e munkában 3 segédőr, 1 írnok és 3 szolga támogatná, vállalva egyszersmind a szerzeményezés, a kutatókiszolgálás és a kölcsönzés, valamint a látogatók kalauzolásának feladatait is.

d) Hogyha azonban a Könyvtár nyilvános olvasótermének megnyitása is elrendeltetnék, a feldolgozó munka 4 év alatt semmi esetre sem lenne elvégezhető, minthogy az olvasóforgalom lebonyolítása a személyzetet nagymértékben igénybe venné.

e) Szükség lenne még másféle katalógusok készítésére is, de ezt a munkát későbbi időre kell halasztani.

3. Végül január 18-i harmadik feljegyzésével[325] MÁTRAY *a könyvköttetés ügyét* kívánta megvilágítani.

Közölte, hogy a Könyvtárban (ide számítva a Régiség- és a Természeti tár kézikönyvtárát is) vannak könyvek és kéziratok,

a) amelyek még soha bekötve nem voltak,

b) amelyek csupán javítást kívánnak,

c) s amelyek egészen újrakötendők.

Mindezek száma kb. 35 000 darabra (könyvre illetve füzetre) tehető. Köttetésükre mintegy 15 000 forint lenne szükséges.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A bizottsági vizsgálat

Az ANDRÁSSY-bizottság első, elhatározó jelentőségű ülésszakát 1863. január 15. és 24. között tartotta. Az ülésezést figyelemmel kísérő sajtó szerint a tárgyalások gyakran a késő éjszakai órákig eltartottak.[326] Miután a szükséges teendők tekintetében a tagok megegyezésre jutottak, javaslataikat egy albizottsággal dolgoztatták ki, majd 1863. március 23-án felterjesztették PÁLFFY királyi helytartóhoz.[327]

A jelentés bevezetőjében hangsúlyozta a bizottság, hogy az uralkodó szándékának megfelelően, csupán olyan teendők iránt nyilvánított véleményt, amelyek *elkerülhetetlenül szükségesek* ahhoz, hogy a Múzeum — addig is, amíg a törvényhozás róla általánosan gondoskodni fog — tudományos rendeltetésének megfelelhessen.

A tulajdonképpeni előadás három nagy részre tagolódott.

Az I. rész a Múzeum egyidejű állapotát,

a II. az intézet érdekében teendő egyszerű adminisztratív intézkedéseket,

a III. a pénzügyi alátámasztást igénylő intézkedéseket ismertette.

A Múzeumról

I. A Múzeum állapotáról szóló rész három tárggyal foglalkozott: az épülettel, a személyzettel és az egyes tárakkal.

1. Ami az *épületet* illeti — egy kiküldött albizottság, valamint az *Orsz. Építészeti Igazgatóság* kirendelt főmérnöke, REITTER Ferenc egybehangzó megállapítása szerint — elkerülhetetlenül szükség van a vakolat, az esőcsatornák, egyes lépcsőfeljárók s több más hiba kijavítására, illetve hiányosság pótlására, legfőként pedig a kertnek három oldalról vasráccsal leendő bekerítésére.

2. A *személyzetről* szólva a jelentés áttekintést nyújtott az intézet alkalmazottainak számáról és fizetéséről. E szerint 1862-ben a következő volt a helyzet.

Tiszti és segédszemélyzet	fő	fizetés o. é. ft.
Igazgató	1	2 100
Őr (I. osztályú)	2	2 520
Őr (II. osztályú)	2	1 680
Őr (fizetéstelen)	1	
Segédőr	2	1 260
Írnok	1	420
Igazgatói irattárnok	1	630
Kitömő	1	420
Osztályszolga (I. osztályú)	3	945
Osztályszolga (II. osztályú)	2	525
Kapus	1	315
Háziszolga	1	273
Összesen	18	11 088

3. Az osztályok ismertetése során *a Könyvtárról* az alábbiakat jegyezte fel a jelentés. A tárnak négy tagozata van, mégpedig: *a)* az oklevelek és levelek, *b)* a kéziratok, *c)* a „könyvnyomdai zsengék" tára, valamint *d)* az új és legújabbkori könyvgyűjtemény, amely utóbbi mintegy 170 000 kötetet foglal magában.

A Könyvtár a múzeumépület I. emeletén *14 termet* foglal el. Ezek közül egy az őr és segédőr dolgozószobájául szolgál, egy pedig olvasóteremnek van kijelölve. *Bútorozva mindössze 6 helyiség van;* 8 terem teljesen berendezetlen, csak itt-ott található egy-egy rozzant deszkaállvány.

Ami magát az állományt illeti, az említett különgyűjtemények közül a *kéziratár* teljesen, az *oklevéltár* részben fel van dolgozva. A tulajdonképpeni *könyvállományból* eddig csupán a SZÉCHÉNYI-*gyűjtemény* (mintegy 60 000 kötet) került feldolgozásra és felállításra. Az állomány nagyobb része tehát sem katalogizálva, sem felállítva nincsen. Mintegy *35 000 darab pedig kötetlen* állapotban van.[328]

Új rendtartásról

II. A Múzeum rendbehozatala érdekében a bizottság mindenekelőtt bizonyos *adminisztratív intézkedéseket* ajánlott a főhatóság figyelmébe. Ezek közül a fontosabbak a következők voltak.

1. Ha valamely tárban az állomány még nincs szakszerűen feldolgozva, róla a leltárak alapján legalább *egy általános „alapkönyv"* készíttessék s ez az igazgatónál helyeztessék el.

2. A Múzeumnak *ajándék* gyanánt felajánlott tárgyak közül az igazgató csak azokat fogadja el, amelyekről szakértői vélemény megállapította, hogy tudományos, művészeti, vagy történeti beccsel bírnak.

3. Mindaddig, amíg az osztályok teljesen rendezve nincsenek, állományukból *semmi el nem adható, el nem cserélhető.*

4. A Múzeumi Alapba beolvasztott *különleges rendeltetésű alapítványok* ezentúl külön kezeltessenek és jövedelmük kizárólag az alapítók által kitűzött célra fordíttassék.

5. A Múzeum *kiállítási termei* a közönség elől *csak december, január és február hónapban legyenek elzárva; a könyvtári olvasóterem és az őri szobák azonban ez idő alatt is fűtve legyenek.*

6. Az *ajándékozók nevét* az ajándéktárgyakon visszamenőleg is minden esetben fel kell tüntetni.

7. A jelenleg szolgálatban levő személyzet *nyugdíjazás*kor az előírt díjak fizetése alól legyen felmentve.

8. *Lakást a múzeumépületben* ezentúl csak az igazgató, az őrök, a segédőrök és a hosszabb szolgálati idővel rendelkező szolgák kapjanak; a többiek részesüljenek lakbérellátásban.

9. A *gyűjtemények őrizetére* a három téli hónapban 4, a többi kilenc hónapban 12 hadastyán bocsáttassék az igazgató rendelkezésére.

Mindezek a javaslatok tulajdonképpen csak szolgálatszabályozó intézkedéseket kívántak. A bizottságnak azonban ezeknél lényegesebb ügyekben is előterjesztést kellett tennie. Rá kellett mutatni bizonyos alapvető fontosságú hiányosságokra és a velük kapcsolatos mulaszthatatlan teendőkre is, olyanokra, amelyek pénzügyi alátámasztást is igényeltek.[329]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Az alapvető hiányosságokról

III. Idevágólag a jelentés kertelés nélkül kimondta, hogy *a gyűjtemények ki nem elégítő állapota valamennyi osztályban ugyanazon okokra vezethető vissza*, nevezetesen: *a szükséges bútorzat hiányára, a személyzet elégtelenségére és a méltánytalanul alacsony fizetésekre.* Könnyű belátni — hangoztatta —, hogy ha a Könyvtárban, vagy bármely más tárban nélkülözni kell a célszerűen elkészített szükséges bútorzatot, ott nemcsak a tárgyak kiállítása és használata ütközik akadályokba, hanem összeírása és nyilvántartása is. S nem szorul bizonyításra az sem, hogy pl. *a Könyvtárban 170 000 kötet könyv, 15 000 kézirat és 4000 oklevél rendezését és katalogizálását egy őr és egy, csak két éve dolgozó segédőr képtelen néhány év alatt elvégezni.* Hogy MÁTRAY könyvtárőr *1855 óta egymaga mégis nem kevesebb mint 60 000 kötetet katalogizált*, az olyan kiváló teljesítmény, amely különös elismerést érdemel.

E hiányosságok, illetve rendellenességek megszüntetése végett — így szólt tovább a jelentés — *a Múzeumot kétféle pénzügyi támogatásban* kell részesíteni: A) csupán egyszer szükséges rendkívüli segélyben, illetőleg B) állandó évi javadalmazásban.[330]

A tatarozási és bútorozási segélyről

A) *Az egyszer s mindenkorra szóló költségekre* nézve a bizottság a következőket javasolta.

1. A *múzeumpalota tatarozására*, illetőleg *kertjének vasráccsal való bekerítésére* a bizottság szakértőjének, YBL Miklós építésznek számítása szerint, 58 180 o. é. ft-ot kell előirányozni. A kőemlékek felállítására igényelt kerti árkádsor építésétől el lehetne tekinteni.

2. A Könyvtárban egyelőre az olvasóterem, egy kézirattári helyiség és további 5 terem *berendezéséről* kell okvetlen gondoskodni. MÁTRAY könyvtárőr véleménye szerint ui. a 170 000 kötetnyi összállományból a SZÉCHÉNYI-*féle két téka* (ti. a nemzeti könyvtár és a segédkönyvtár) 60 000 kötete a készülő díszteremben és annak melléktermében, valamint az ún. nagy raktárteremben elhelyezhető lesz. Szekrények kellenek azonban a még feldolgozatlan 110 000 kötet, valamint a rendes évi gyarapodás számára. Ez egyelőre 4 terem berendezését tenné szükségessé úgy, hogy — a katalogizálás menetéhez igazodva — félévenként készüljön el 1-1 terem bútorzata, két és fél év alatt tehát mind az 5 teremé. Szükséges, hogy *a könyvszekrények* minden teremben a mennyezetig érjenek, felül karzatos kiképzéssel és a karzatra vezető csigalépcsővel. E bútorzatra — YBL építész költségvetése szerint — 24 262 o. é. ft-ot kellene biztosítani.

Ezen kívül több mint 35 000 kötetlen vagy romlott kötésű könyv *beköttetésére* irányoztassék elő 10 000 o. é. ft.

A Könyvtár számára tehát a bizottság összesen 34 262 o. é. ft. rendkívüli költség megadását javasolta.

3. A többi három tár (Régiség-, Természeti és Képtár) nélkülözhetetlen berendezésének költségeit pedig együttvéve 28 772 o. é. ft-ban állapította meg.

4. Végső soron tehát épülettatarozási és berendezési költségekre összesen 121 214 o. é. ft rendkívüli költséget kért.[331]

Az évi rendes költségekről

B) *A rendes évi költségek* tekintetében a jelentés az alábbi javaslatokat tartalmazta.

1. *A múzeumigazgatói állásnak* az utóbbi években tervbe vett *megszüntetése*, vagy az őri állások egyikével való egyesítése *semmiképpen sem kívánatos.* Ez ui. szükségképpen az ellenőrzés lazulásához vagy éppen bomlásához vezetne. Az igazgatást inkább erősíteni kell. Evégből célszerű lenne *egy olyan állandó bizottság megszervezése*, amelyben a kormány illetékes képviselőin kívül a *Magyar Tudományos Akadémia* és az *Egyetem* kiküldöttei és más szakférfiak is helyet foglalnának, s amely az intézetet érintő minden fontosabb ügyben (a múzeumi tárgyak elcserélésében vagy eladásában is) véleményt nyilvánítana.

2. Gondoskodni kell a Múzeum *tisztviselői és szolgai létszámának emeléséről* is.

a) A *Könyvtárban az őrön kívül* ez idő szerint 4 segédőrt, 4 írnokot és 4 szolgát kellene alkalmazni; ezek közül 1 segédőr, 1 írnok és 1 szolga állandóan az olvasóteremben teljesítene szolgálatot. Ez a létszám azonban csak az állomány felállításának és katalogizálásának ideje alatt — MÁTRAY Gábor véleménye szerint 4 évig — lenne fenntartandó; e munkálatok befejeztével a személyzet 1 segédőrrel, 1 írnokkal és 1 szolgával csökkenthető lenne.

b) A többi három tárban az alábbi személyzet lenne alkalmazandó.

Osztály	Őr	Segéd-őr	Preparátor	Rajzoló	Szolga
Régiségtár	1	2	—	—	1
Természeti tár	2	3	1	1	3
Képtár	—	1	—	—	1

3. Okvetlen intézkedni kellene végül — így szólt a jelentés — a múzeumi *alkalmazottak fizetésének felemelése* iránt is. A jelenlegi szűkös díjazás mellett ui. a tisztviselők kénytelenek mellékfoglalkozásokat folytatni, ennek pedig az intézet kárát vallja. Tekintettel a fővárosi életfenntartási költségek drágaságára, ajánlatos lenne *az évi illetményeket* az alábbiak szerint megállapítani.

Állás	Évi illetmények		Kedvezmények
	jelenlegi	javasolt	
Igazgató	2100	3000 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Osztályőr	1260	1500 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Segédőr	860	1000 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Irattárnok	630	800 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Írnok	420	600 o. é. ft.	+ lakbér
Szolga	315	400 o. é. ft.	+ lakbér
Kapus	315	400 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa
Kertész	—	400 o. é. ft.	+ lakás + tűzifa

A Múzeumban lakást nem nyerő őrök és segédőrök lakbére 400, az írnokoké 200, a szolgáké 120 o. é. ft-ban lenne megállapítandó.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

4. E létszám- és fizetésemelés figyelembevételével *a Múzeum fenntartásának rendes évi költségét* a bizottság pontos számítások alapján 60 775 o. é. ft-ban jelölte meg. Ezen összeg pénzügyi fedezésére nézve pedig az alábbiakat jegyezte meg.

HERIÁN Károly államszámvevőségi tanácsos közlése szerint *a Múzeumi Alap*

saját tőkéinek összege	210 841 o. é. ft. 21 kr.
kölcsöntőkéinek összege	171 689 o. é. ft. 14 kr.
tiszta vagyona e szerint	39 152 o. é. ft. 7 kr.

E vagyon kamataiból és egyéb idegen pénzalapokból a Múzeum *évi jövedelme* 35 726 o. é. ft-ot tesz ki.

E jövedelemmel az intézetnek évi 60 775 ft-ban megállapított rendes fenntartási költsége nagyobbrészt fedezve lenne. Államilag gondoskodni csupán 25 049 o. é. ft-tól kellene.

Mindezek alapján *véleményét a bizottság ekképpen összegezte.* A Magyar Nemzeti Múzeumnak az 1862. október 14-én kelt királyi kézirat által *megkívánt rendbehozatala csak abban az esetben volna lehetséges, ha* az intézet

a) épületének tatarozására és parkjának bekerítésére 121 214,

b) rendes költségeinek fedezésére pedig évenként 25 049

o. é. ft. államsegélyben részesülne.[332]

Andrássy György jelentéskiegészítő irata

Ezt a királyi helytartó elé terjesztett, 1863. március 23-án kelt jelentést a vizsgálóbizottság egyes tagjainak kívánságára ANDRÁSSY György elnök április 4-én egy *rövid utóirattal* egészítette ki. Ebben szó szerint a következőket írta.

„A bizottság a Múzeum személyeinek egyenkénti viseletét nem tartotta hivatásának megvizsgálni, de figyelmeztetni Excellenciádat kötelességének tartja arra, hogy *bármely pénzáldozatok nem fognak kellő eredményre vezetni, ha szakavatott, erélyes és törekvő személyekről nem gondoskodunk.* Ezért javaslom, hogy a tervezett *állandó bizottmányt fel kellene ruházni* nemcsak a személyzet ellenőrzésének jogával, hanem az egyes állások betöltésére, illetve személyek elmozdítására irányuló javaslattételi joggal is. E végre meg kell jegyeznem, mikép *az igazgatásban nem találtuk azon szellemet, mely ezen nemzeti intézet felvirágoztatására megkívántatnék.*"[333]

Ez a megjegyzés, amely nyilván KUBINYI Ágostonra vonatkozott, megerősítette PÁLFFY helytartót az igazgatóról korábban alkotott kedvezőtlen véleményében.

Az állami számvevőség véleménye

A bizottsági jelentés egyébként az ügyintézés rendje szerint az *Államszámvevőség* elé került. E hivatalnak kellett nyilatkoznia arról, hogy a jelentésben foglalt javaslatokat, kiváltképpen pedig a pénzügyi kívánalmakat mennyiben lehet indokoltaknak tekinteni s mennyiben nem.

A nyilatkozat 1863. május 5-re készült el s *az alábbi megjegyzéseket tartalmazta.*[334]

1. A *múzeumépület tatarozására,* a park bekerítésére és a tárak berendezésére vonatkozó javaslat és pénzügyi terv elfogadható; e végre kereken 121 000 o. é. ft.

segélynek legfelsőbb helyen való kieszközlése iránt meg lehet tenni a szükséges lépéseket.

2. A múzeumi *személyzet létszámának emelésére* irányuló kívánság azonban helytállónak nem tekinthető, főképpen nem a Könyvtár esetében. Ha ugyanis — így szólt az Államszámvevőség — a hasonlóan nagy állományú Egyetemi Könyvtárban a szükséges teendőket egy 5 tagú tisztviselői kar (1 felügyelő, 1 őr, 2 írnok és 1 díjnok) el tudja látni, a Múzeumi Könyvtárban sem látszik megokoltnak a tiszti állások szaporítása. A néhány évre előirányzott rendezési-feldolgozási munkákat a Múzeumi Alapot kevésbé terhelő díjnokok segítségével is el lehetne végeztetni. A rendszeresített állások számát elég lenne 7-ben megállapítani; 1 őr mellett csupán 2 segédőrt, 2 írnokot és 2 szolgát kellene alkalmazni.

3. Hasonlóképpen *nem helyeselhető a személyzeti fizetéseknek a bizottság által ajánlott módon és mértékben való felemelése.* Ajánlatosabb lenne a szolgálati időhöz igazodó fokozatos fizetési rend bevezetése. E szerint egy őr szolgálatának első 10 évében 1400, 10 év elteltével 1600, 20 év elteltével pedig 1800 o. é. ft. évdíjban részesülhetne. A segédőrök fizetése ugyancsak szolgálati idő szerint 800—1000, az írnokoké 600—700, a szolgáké pedig 350—400 o. é. ft-ban lenne rendszeresítendő.

A segédőröknek, írnokoknak és szolgáknak lakbérül (300, 200 és 120 ft. helyett) elég lenne 200, 150 és 100 o. é. ft-ot adni.

Ami pedig a tiszti és szolgai személyzet fajárandóságát illeti, azt meg kellene szüntetni. Effélében más közintézeteknél sem részesülnek az alkalmazottak.

Ugyancsak *megszüntetendő lenne* a Széchényi Országos Könyvtár őrének a SZÉCHÉNYI Lajos-féle alapítványból eddig kijárt 105 o. é. ft. jutalomdíja is.

4. *Csökkenteni lehetne a Múzeum évi fenntartási költségeit is,* mégpedig a személyzet ez idő szerinti fizetésének figyelembevételével 54 414 o. é. ft. 23 kr-ra.

Minthogy pedig a Múzeumi Alap összes jövedelme — újabb számítás szerint — csak 34 525 o. é. ft. 14 kr-t tesz ki, legfelsőbb helyen csupán a fennálló hiányt, 19 889 o. é. ft. 8 kr-t (kereken 19 900 forintot) kellene igényelni. Ettől függetlenül azonban azt a 7350 o. é. ft. segélyösszeget, amelyet a Múzeum 1853 óta évente mindezideig kap, továbbra is fenn kellene tartani.

5. Végül a korábban fennállt Kormányzóság *(General Gouvernement)* által 1859. január 6-án kibocsátott *német nyelvű Utasításokat,* amelyek több részben immár célszerűtleneknek mutatkoznak, *szükséges lenne módosítani* s a múzeumigazgatónak kiadni. Ezt annál inkább hangsúlyozni kell, mivel a bizottság idevágólag semmiféle javaslatot nem tett.

A helytartói hivatal kérdése a múzeumigazgatóhoz

E hivatalos véleménynyilvánítást az *Államszámvevőség* haladéktalanul megküldte PÁLFFY kir. helytartónak. A helytartói hivatalban (amely tulajdonképpen azonos volt a helyreállított, majd újra megszüntetett Helytartótanáccsal) az ügynek VILLECZ Kamill titkár lett az előadója. Ez áttanulmányozván a vonatkozó ügyiratokat, mindenekelőtt a múzeumi személyzet szaporításának kérdésével foglalkozott. Fennakadt az ANDRÁSSY bizottságnak azon a javaslatán, amely szerint a Könyvtárba kinevezendő 11 új alkalmazott közül a felállítási-katalogizálási munkálatok befejezése után 3 fő (1 segédőr, 1 írnok és 1 szolga) elbocsátandó lesz. Mivel ilyen eljárás a közhivataloknál nem volt szokás, arra gondolt, nem lenne-e jobb megoldás, ha a szóban forgó, csupán *átmenetileg szükséges állásokat nem*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

újonnan kinevezett személyekkel töltenék be, hanem rendelkezési állományban levő cs. kir. hivatalnokok beosztásával.[335] 1863. április 11-én tehát hivatalosan felszólította KUBINYI igazgatót, nyilatkozzék e kérdésben.[336] Az igazgató — MÁTRAY megkérdezése után — *nemmel felelt*, mondván, hogy a könyvtári munka olyan különleges szakértelmet kíván, amilyennel az államhivatalnokok általában nem rendelkeznek.[337]

A kir. helytartó állásfoglalása

VILLECZ ezután hozzálátott *az uralkodó elé terjesztendő kir. helytartói állásfoglalás* megfogalmazásához s azt június 26-ra el is készítette.[338] Ennek lényege a következőkben foglalható össze.

Bizonyos az, hogy *a Múzeum jelen állapotában sem sajátos feladatának, sem a tudomány jelen igényeinek nem képes megfelelni.* Ennélfogva azok *a javaslatok*, amelyeket az országos bizottság illetőleg az Államszámvevőség idevágólag tett, általában véve *jogosultak.* De nem hallgatható el, hogy ezek az előterjesztések nem minden esetben vannak kellőleg megokolva, a *személyzetszaporítás iránti igények pedig kimondottan túlzottak.* Kívánatos tehát ezeket a feltétlen szükségesség korlátai közé szorítani.

1. A *Múzeum tatarozására és berendezésére* igényelt 121 000 forintnyi segély, habár igen tetemes — YBL és SKALNITZKY építészek nyilatozata alapján — indokoltnak látszik.

2. *A személyzeti létszám emelése iránti javaslat* azonban *a Könyvtár esetében mindenképpen megalapozatlan.* E tárban a működő őrön, segédőrön és szolgán kívül csupán a rendezési-katalogizálási munkák időtartamára kellene megengedni egy további segédőr, egy írnok és egy szolga ideiglenes alkalmazását. A rendes létszámnak egy állandó írnokkal és szolgával való növelésére pedig csak az olvasóterem megnyitása után kerülhetne sor. Az ilyen módon való rendezés, addig amíg a törvényhozás a Múzeumról gondoskodni fog, elégségesnek látszik.

3. Ami *az alkalmazotti fizetések általános felemelésére vonatkozó javaslatot* illeti, *azt egyáltalán nem lehet helyeselni;* az országos bizottság által e mellett felhozott érvek nem helytállók.

Egyrészt ui. a múzeumi tisztviselők és szolgák fizetése — ha lakbérük és tűzifailletményük is figyelembe vétetik — egyáltalában nem mondható alacsonynak; a hasonló rangú más állami hivatalnokok helyzete ennél kedvezőtlenebb.

Másrészt nincs a főhatóságnak tudomása arról, hogy a múzeumi tisztviselők és szolgák feladatuk elhanyagolásával más foglalkozást is folytatnának; de ha valaki bármikor megkísérelne az intézet érdekeivel össze nem egyeztethető tevékenységet folytatni, azt az igazgató vagy a felállítandó állandó bizottság megakadályozhatja.

Éppen ezért *ez ügyben a következők javasolhatók:*

a) a jelenlegi *személyzet fizetése változatlanul maradhat;*

b) az újonnan felveendő segédőr 630, az írnok 420, a szolga 262 forint fizetést kaphatna; ehhez járulna még 120, 100, illetve 63 forint lakbér, valamint 4, 3, illetve 2 öl tűzifaváltságdíj.

4. E fizetési rendszer alapján a Múzeum megnövelt személyzetének évi dotációja 17 688, többi fenntartási költsége pedig 27 172 o. é. forintot tenne ki, azaz *évi teljes költségkerete 44 860 forintra terjedne.* Ezt a szükségletet a Múzeum jövedelme 34 525 forint erejéig fedezné, így az évi hiány, vagyis az őfelségétől igénylendő összeg csak 10 335 forintot tenne ki. Végeredményben tehát — figyelembe véve még azt a 7350 forintnyi összeget is, amelyet az intézet az Országos Alapból már évek óta húz — ezután a rendes évi költségekre összesen 17 685, azaz kereken 18 000 o. é. forint *segélyre* lenne szükség.

5. Nem egyezett a helytartói állásfoglalás az országos bizottság véleményével abban a kérdésben sem, hogy nem kellene-e takarékossági okokból *az igazgatói állást az őri állások valamelyikével egyesíteni* úgy, amint azt 1859-ben az akkori cs. kir. Kormányzóság elhatározta. A bizottság ennek határozottan ellene mondott, a kir. helytartó viszont — azzal a megokolással, hogy az igazgatói tisztség egy egyént kellőképpen nem foglalkoztat — célszerűnek ítélte ezt. De — úgymond — ha mégis tartani kellene attól, hogy ez a megoldás az ellenőrzést gyengítené, akkor gondolni lehetne arra, hogy *a Múzeum élére a főnemesi rendből egy tiszteletbeli főigazgató kerüljön*, aki a felügyeletet hazafiúi kötelességtudatból gyakorolná s az intézetet nevének és állásának fényében részesítené. Ugyanő tölthetné be a tervezett állandó bizottmány elnöki tisztjét is.

Íme, ilyen volt a kir. helytartói állsáfoglalás az országos bizottság reformjavaslataira nézve. Láttuk, hogy *mindazokat az üdvös újításokat, amelyek a Múzeum kibontakozását hatékonyan elősegíthették volna, megnyirbálni igyekezett.*

Három helytartói leirat

Az uralkodóhoz intézett fenti felterjesztéssel egyidejűleg (1863. június 26-án) a helytartói hivatal — az ügyintézés szabályai szerint — még néhány iratot expediált.

Ezek egyike KUBINYI múzeumigazgatónak szólt, s az intézet belső rendtartására vonatkozó országos bizottsági kívánalmak végrehajtásáról rendelkezett. Egyben közölte azt is, hogy a teremőrző hadastyánoknak kellő számban való kiküldetése iránt kérelemmel fordult az illetékes cs. kir. katonai parancsnoksághoz.

Egy másik irat ANDRÁSSY György orsz. bizottsági elnököt tájékoztatta a kir. helytartónak a Múzeumi Alapba beolvasztott alapítványok, a tisztviselők és szolgák nyugellátása, valamint a tervezett állandó bizottság felállítása ügyében elfoglalt álláspontjáról.

A harmadik irat pedig MÁTRAY Gábor könyvtárőrnek fejezte ki a kir. helytartó köszönetét és elismerését a kéziratgyűjtemény és a SZÉCHÉNYI-*féle téka* katalogizálásában-leltározásában elért kiváló teljesítményéért.[339]

Ezek után a Múzeum vezetői s nyilván az orsz. bizottság tagjai is kíváncsian várták a legfelsőbb határozat megérkezését.

Az országos bizottság siettető akciója

A várakozás elég hosszúra nyúlt. Több mint egy év múlt el azóta, hogy az orsz. bizottság a maga jelentését előterjesztette s csaknem háromnegyed év azután, hogy a kir. helytartó a vonatkozó iratokat Bécsbe felküldte, ám a királyi rezolúció nem érkezett meg. A késedelem okát megtudandó, ANDRÁSSY bizottsági elnök és KUBINYI múzeumigazgató valószínűleg 1864 március végén *együttes kihallgatást kért a bécsi Magyar Kancellárián.* Maga a kancellár, gr. FORGÁCH Antal fogadta őket. A kérelmezők „élénk színekkel rajzolták... annak szükségét, miszerint a Nemzeti Múzeum számára, *hogy ezen intézet tudományos és művészeti kincseivel*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

együtt a pusztulástól megmeneküljön, valamely segedelem haladék nélkül nyújtassék." Hogy a kancellár milyen nyilatkozatot tett, nem tudható, de tény, hogy hamarosan intézkedett. 1864. április 5-én hivatalos iratot küldött PÁLFFY kir. helytartóhoz s ebben őt a következőkről értesítette.[340]

Mindaddig, amíg az Országos Adóalapot az országban uralkodó inség enyhítése végett kellett igénybe venni, a Múzeumnak ebből való segélyezése nem volt lehetséges. Amióta azonban az inség által okozott rendkívüli kiadások más forrásokból fedezhetők, a Múzeum segélyezése szóba jöhet. Persze, *olyan jelentős összegeknek kiutalása, mint amilyent a helytartói felterjesztés javasolt, még ez idő szerint sem teljesíthető, csupán a legégetőbb szükségletek kielégítésére lehet gondolni.* Ennélfogva — így szólt a leirat — jelölje meg a helytartó a nemzeti intézetre nézve *életkérdést jelentő legszükségesebb költségeket*, hogy ennek alapján a kívánt összeg engedélyezése legfelsőbb helyen kieszközölhető legyen.

E kancellári irat vétele után PÁLFFY kir. helytartó április 10-én felszólította ANDRÁSSY György orsz. bizottsági elnököt, hogy ennek értelmében tegyen mielőbb új javaslatot.

Az országos bizottság leszállított igényei

Az orsz. bizottság április 23-án megtárgyalván a kérdést — jobb meggyőződése ellenére s talán abban a reményben, hogy később eredeti javaslatainak megvalósítására is sor kerül — úgy határozott, hogy *50 000 o. é. forint összegben jelöli meg azt a segélyt, amelyet a Múzeum legsürgősebb költségeire az uralkodótól kérelmezni kell.*

Ezt az állásfoglalást s vele együtt a bizottsági jegyzőkönyvet, amely a kért összeg felhasználásáról tájékoztatott, ANDRÁSSY május 4-én terjesztette fel a kir. helytartóhoz.[341]

E szerint

1. *halaszthatatlan teendő*nek minősült

a) az épület tatarozása	41 531 o. é. ft
b) a könyvtári olvasóterem berendezése	5 000 o. é. ft
c) a könyvköttetés megindítása	1 000 o. é. ft
d) egy tűzoltókészülék beszerzése	480 o. é. ft
összesen	48 011 o. é. ft

költséggel.

De — az olvasóterem megnyitása miatt — elsőrangú szükségletként jelentkezett

e) egykönyvtári segédőr kinevezése (600 ft. évdíjjal és 150 ft. lakbérrel)	750 o. é. ft
f) egy könyvtári írnok alkalmazása (420 ft. évi fizetéssel és 120 ft. lakbérrel)	540 o. é. ft
g) egy olvasótermi szolga felvétele (262 ft. 50 kr. évdíjjal és 84 ft. lakbérrel)	346 o. é. ft 50 kr
összesen	1636 o. é. ft 50 kr

ráfordítással, hozzászámítva ehhez nevezettek számára 4, 3, illetve 2 öl tűzifa árát is.

2. *Másodrendű teendőül* a bizottság a *múzeumkertnek vasráccsal való körülkerítését* jelölte meg.

3. *Harmadsorban* pedig a következő feladatokat tűzte ki:

a) évente egy-egy könyvtári terem berendezését 5000 ft költséggel,

b) könyvkötésre évenként 1000 o. é. ft. kiutalását mindaddig, amíg a javasolt 10 000 forintos keret kimerül,

c) a Könyvtár rendezett és katalogizált *gyűjteményeinek* egymás után való *megnyitását*, s a személyzetnek ehhez alkalmazott fokozatos szaporítását,

d) úgyszintén mindazokat az *egyéb reformjavaslatokat*, amelyeket az 1863. évi jelentés tartalmazott.

Erről az újabb bizottsági állásfoglalásról PÁLFFY kir. helytartó ismét kikérte az Államszámvevőség véleményét. A számvevőségnek május 24-én kelt nyilatkozata most *kedvező* volt; semmiféle kritikus észrevétel nem történt. A helytartói hivatal tehát a vonatkozó iratokat június 14-én felterjesztette a Kancelláriához.

A legfelsőbb határozat

Az uralkodói döntésre megint majd egy évig kellett várakozni. A *M. kir. Udvari Kancellária* csak 1865. március 2-án közölte PÁLFFY helytartóval, hogy *a Múzeum ügye befejezést nyert.*[342] Leiratában tudtul adta, hogy a király meghallgatván a Múzeum felsegítése érdekében újabban előterjesztett kérelmeket,

1. hozzájárult ahhoz, hogy az Országos Adóalap fölöslegéből a felsorolt célok elérése érdekében a nemzeti intézetnek *egyszer s mindenkorra 50 000 o. é. forint kegyelmi adomány utaltassék ki;*

2. megengedte azt is, hogy ez az összeg — különös tekintettel *a múzeumkert létesítendő vaskerítésére* — még azzal a *14 000 forinttal is növelhető legyen*, amely a múzeumépület fenntartására korábban engedélyezett 4000, a vasrácsozat elkészítésére társadalmi adakozásból befolyt 2000, valamint az Országos Alapban a legutóbbi két évről fennmaradt 8000 forint összegből adódik:

3. különös kegyének bizonyságaként olyan értelmű határozatot is hozott, hogy az *a 7350 forintot kitevő évi rendszeres segélyösszeg*, amelyet a Múzeum az említett Országos Adóalapból húz, a folyó évtől kezdődőleg *12 000 forintra emeltessék fel;*

4. engedélyt adott továbbá arra is, hogy *az intézet személyzete* bizonyos korlátok között *szaporítható legyen;* ennek kapcsán javaslatot kért a múzeumigazgató nyugállományba helyezésére, az igazgatóságnak egy őri állással való egyesítésére, valamint a könyvtári olvasóteremben alkalmazandó személyekre nézve;

5. reményét fejezte ki az iránt, hogy *a felemelt évi rendszeres segélyösszegből* nemcsak a személyzet ügyének rendezését fogják végrehajtani, hanem — habár lassan is — az orsz. bizottság által 1863-ban kimutatott *többi hiány kiküszöbölését is;*

6. végül meghagyta, hogy az ANDRÁSSY György vezetése alatt álló orsz. bizottság az általa indítványozott helyreigazítások és beszerzések foganatosítása érdekében közreműködjék.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A végrehajtási utasítás

Egy hónappal azután, hogy a bécsi magyar Kancellária ezt a Múzeumra s kivált a Könyvtárra nézve olyannyira jelentős uralkodói határozatot PÁLFFY kir. helytartónak megküldte, került sor a helytartói hivatal részéről *a végrehajtási utasítások* kibocsátására.

1865. április 3-án *három rendelet* adatott ki.

a) Az egyik KUBINYI Ágoston múzeumigazgatónak szólt.[343] Ebben a helytartóság mindenekelőtt az uralkodó pénzügyi döntéseit (az 50 000, a 14 000, illetve a 12 000 forintra vonatkozó határozatokat) ismertette, egyben közölte, hogy *az építkezési munkálatok* elvégzésére YBL Miklós építész kapott megbízást, s hogy valamennyi teendő végrehajtását az ANDRÁSSY-féle orsz. bizottság *fogja ellenőrizni.*

Felszólítást is intézett a helytartóság KUBINYIhoz, hogy *a könyvtári olvasótermi állások* (1 segédőri, 1 írnoki és 1 szolgai állás) *betöltésére azonnal pályázatot hirdessen.*

Végül reményének adott kifejezést az iránt, hogy az 1863. június 26-i utasítás szerint a *katalógusok* és *„alapkönyvek"* készítésében az intézet dolgozói kellő mértékben előrehaladnak.

b) A másik leirat ANDRÁSSY Györgynek szólt.[344] Ebben a helytartó a királyi rezolúció pontjainak ismertetése után felszólította a grófot, hogy a vezetése alatt álló bizottsággal együtt *továbbra is működjék közre a Múzeum rendbehozatalában.* Hatáskörébe utalta az építési szerződés megkötését, az építési és helyreállítási munkák irányítását, valamint a szükséges költségeknek a helytartói hivataltól való igénylését. A műszaki felügyelethez pedig biztosította a kir. építési igazgatóság segítségét.

A személyzeti ügyekről szólva tudtul adta, hogy a könyvtári olvasótermi állásokra KUBINYIval pályázatot iratott ki s kifejezte kívánságát, hogy az igazgató nyugdíjaztatására és az igazgatóőri állás betöltésére tétessenek meg a szükséges előkészületek.

c) Harmadik iratát a helytartói hivatal a budai *Cs. kir. Országos Főpénztárhoz* intézte,[345] közölvén, hogy királyi határozat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum számára ezután 7350 o. é. forint helyett 12 000 o. é. forint államsegélyt kell évente kifizetnie.

Kubinyi igazgató jelentése

A helytartói hivatal április 3-i leiratát KUBINYI igazgató ugyanezen hónap 21-én tartott rendkívüli múzeumi tanácskozáson ismertette.

A szükséges létszámemelés és a fizetésjavítás elmaradása miatt az értekezlet bizonyára kedvetlenül fogadta a közléseket. KUBINYI azonban bejelentette, hogy a szóban forgó legfelsőbb kegy nyilvánításáért *őfelségének máris személyesen köszönetet mondott.*

E tanácsülés jegyzőkönyvének felterjesztésekor (április 25-én) az igazgató azt is jelentette a kir. helytartónak, hogy

a) a Könyvtárnál alkalmazandó új segédőri és írnoki állásra f. é. június 8-i határidővel *pályázatot hirdetett* s ezt a magyar és német nyelvű hivatalos lapban közzététette;

b) tudtul adta a főhatóságnak azt is, hogy az írnoki állás betöltésénél a SZÉCHÉNYI-család szeniorjának, ez idő szerint gr. SZÉCHÉNYI Pálnak *kijelölési joga* van, amit tiszteletben kell tartani;

c) végül jelentette, hogy a *katalogizálási munkálatok* mind a Könyvtárban, mind a Régiségtárban kellő ütemben folynak.[346]

Andrássy György nyilatkozata

Ugyancsak április 25-én nyilatkozott ANDRÁSSY György is a helytartóságnak.[347] Kijelentette, hogy az újabb hivatalos megbízást elfogadja és igyekezni fog azt legjobban ellátni. De megjegyezte, hogy *az építkezési és beszerzési teendőket egymaga kívánja irányítani*, ehhez bizottsági közreműködésre nincs szüksége. Kérte, hogy az adminisztratív munkálatok elvégzésére rendeltessék melléje egy fogalmazó és a kir. építészeti igazgatóságtól egy mérnök.

Andrássy György előterjesztései

Két hónap múlva, 1865. június 14-én ANDRÁSSY, miután az orsz. bizottsággal megtárgyalta a könyvtári állások betöltésének kérdéseit, az alábbi javaslatot terjesztette az ekkoriban visszaállított M. kir. Helytartótanács elé.[348]

a) A *segédőri állásra* a Múzeum tisztviselői kara előtt lefolyt szakvizsgálatok alapján 6 pályázó közül SZOMBATHY Ignác budai kir. reáliskolai tanárt ajánlja kinevezni.

b) A *szolgai állásra* a múzeumigazgatóval egyetértésben DÉCSY István könyvkötősegédet tartja legalkalmasabbnak.

c—d) Megjegyezte még, hogy méltányosnak tartaná, ha az évenként még fennmaradó 2000 forintból KISS Bálint fizetéstelen képtári őr sokévi önzetlen szolgálata elismeréseként 600 forint évdíjban részesülne, CZANYUGA József irattárnok (tollnok) pedig, aki 16 éve dolgozik a Múzeumban, I. osztályú őrsegédi fizetést (840 ft-ot) kapna, vagyis jelenlegi 600 forintnyi évdíja 240 forinttal emeltetnék meg.

Végül kijelentette ANDRÁSSY, hogy *az igazgató-őri állás szervezésével a bizottság továbbra sem ért egyet* s éppen ezért jónak látná, ha KUBINYI igazgató tisztében egyelőre meghagyatnék.

Könyvtári írnok jelölése

Az írnoki tisztségről — minthogy az erre való jelölés joga az 1802. évi alapító oklevélben foglalt királyi kiváltság alapján a SZÉCHÉNYI-család szeniorját, ez idő szerint gr. SZÉCHÉNYI Pált illette meg — nem szólt az előterjesztés. Az állásra egyébként 10 személy pályázott; közülük a múzeumi tisztek előtt megtartott szakvizsgálat során PÉTERFFY Kálmán 31 éves keszthelyi vincelléri skolai segédtanár bizonyult a legkiválóbbnak.[349] Ezt az eredményt SZÉCHÉNYI Pál is figyelembe vette és június 24-én kelt hivatalos nyilatkozatában ugyanőt nevezte meg jelöltjeként. KUBINYI vonatkozó jelentését július 12-én küldte fel a Helytartótanácshoz, kérvén PÉTERFFY kinevezését.[350]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Helytartótanácsi felterjesztés az uralkodóhoz

Mindezeket a jelöléseket a Helytartótanács 1865. július 13-án felterjesztette az uralkodóhoz.

A maga részéről az országos bizottság két jelöltje közül csak SZOMBATHY Ignác segédőri kinevezését helyeselte, a szolgai állásra viszont DÉCSY István helyett GRAYNICH Józsefet, a Földtani Társulat volt szolgáját, ekkoriban a Múzeum Természeti tárának díjtalan famulusát készült kinevezni. Ámde a kinevezésekre addig nem kerülhetett sor, amíg a király az említett *állások rendszeresítését* el nem határozta.

Az orsz. bizottság többi javaslata közül CZANYUGA József fizetésemelésével egyetértett a Helytartótanács, KISS Bálintnak rendes évdíjban való részesítését azonban ellenezte. Ahhoz, hogy KUBINYI Ágoston igazgatói tisztségében még egy ideig megmaradjon, hozzájárult.[351]

A kinevezések

A három új könyvtári állás rendszeresítése sima ügy volt; bizonyos, hogy hamarosan meg is történt. A helytartótanácsi *kinevezésekre azonban mégis csak lassan, részletekben került sor*. Az első új kinevezett PÉTERFFY Kálmán volt; ő 1865. november 19-én nyerte el az irnoki állást.[352] Ugyanekkor töltötték be a Könyvtár második szolgai állását, de nem DÉCSY István könyvkötővel, hanem GRAYNICH József természettári állatkitömővel. DÉCSYt valamivel később, 1866. június 9-én a Természeti tárhoz nevezték ki. E megoldás célszerűtlenségét azonban a Helytartótanács utóbb kénytelen volt belátni s megengedte, hogy *a két szolga helyet cseréljen*.[353]

A segédőri állás betöltése maradt utoljára. Az illetékesek által egyhangúlag jelölt SZOMBATHY Ignác ui., mivel időközben az Egyetemi Könyvtárnál díjnoki állásra nyílt kilátása, visszalépett. Helyette — a Helytartótanács felhívására — a Könyvtár 1865 decemberében egy SUPALA Ferenc nevű személyt terjesztett fel kinevezésre, miután vele a pályázati vizsga pótlásául KUBINYI igazgató, MÁTRAY könyvtárőr és CZANYUGA irattárnok tudományos kollokviumot folytatott. Vele szemben úgy látszik semmiféle kifogás sem merült fel, s így 1866. március 15-én elnyerte a könyvtári második (ideiglenes jellegű) segédőri tisztséget.[354]

A Könyvtár e szerint 1866 tavaszán a következő ténylegesen betöltött állásokkal rendelkezett.

Őr:	MÁTRAY Gábor
I. segédőr:	BARNA Ferdinánd
II. segédőr	SUPALA Ferenc
Írnok:	PÉTERFFY Kálmán
I. osztályszolga:	MOLNÁR Viktor
II. osztályszolga:	DÉCSY István

(Az I. sz. régi osztályszolgai állást MOLNÁR Viktor 1865. április 8-án nyerte el SZÉCHÉNYI Pál kijelölése alapján.[355] Előde — mint ismeretes — 1865. február 20-án történt halála előtt apja, MOLNÁR Antal volt.)

Másfél évtizedre terjedő hivatalos huzavona után tehát a Széchényi Országos Könyvtár végre olyan létszámú személyzethez jutott, amely — ha nem is állt arányban állományának nagyságával — *lehetővé tette az évtizedek óta feldolgozatlanul heverő nagybecsű gyűjtemények gyorsabb ütemű rendezését és feltárását, valamint a rendes könyvtári üzem* (a tervszerű állománygyarapítás, a folyamatos katalogizálás és leltározás, a raktározás és az olvasószolgálat) *megszervezését.*

Az építési, berendezési és egyéb munkálatok

Az 50 000 o. é. forintos királyi kegyadományról, valamint a többi pénzügyi rendelkezésről a kir. Helytartói hivatal 1865. április 17-én értesítette a múzeumigazgatót. Az időszerűvé vált *építkezési, berendezési és egyéb munkálatok ügyintézése* azonban nem KUBINYIra, hanem tudvalevőleg ANDRÁSSY Györgyre *hárult*. E kiváló főúr — akinek művelődésügyi érdemei ugyan a SCHMERLING-rendszerrel való együttműködéssel társultak — volt az, aki e nagyjelentőségű feladatokat magára vállalta. Szerencsés dolog volt ez, mert hamarosan kiderült, hogy *az építkezési, helyreállítási és berendezési költségek jóval meghaladják a rendelkezésre bocsátott összegeket*, s jelentős póthitelekre van szükség. Ezzel a váratlan nehézséggel KUBINYI aligha tudott volna megbirkózni. YBL Miklós építésznek újonnan benyújtott költségvetése szerint ui. a kitűzött terv megvalósításához 75 000 o. é. forintra volt szükség, vagyis az uralkodó által engedélyezett 50 000+14 000 o. é. forinton túl további 11 000 o. é. forintra[356] ANDRÁSSY azonban nem torpant meg: 1865 júniusában elrendelte a munkálatok megindítását s ezzel mintegy befejezett helyzetet teremtve, menet közben *kiküzdötte a szükséges póthitelt*.[357]

Vállalkozása végül is teljes sikerrel járt. *1866 nyarára a kormányzat által engedélyezett valamennyi munkálat elkészült:* az épülettatarozás és a vasrácsozatú kerítés csakúgy, mint a könyvtári olvasóterem berendezése.[358]

Nagy jelentőségű eredmények voltak ezek. Általuk s két más, korábban elért eredménnyel nemcsak az épület, de *a Könyvtár is jóval kedvezőbb állapotba került*. E korábbi nyereségek egyike a *gázvilágítás bevezetése*, másika a könyvtári *díszterem berendezése* volt.

Fűtési és világítási problémák

Tudvalevő, hogy a múzeumpalota fűtése és világítása kezdettől fogva sok üggyelbajjal járt. POLLACK Mihály az épületet központi légfűtésre akarta berendezni. Ezt az elgondolást azonban — bár a légfűtés csatornái megépültek — a Múzeum szűkös pénzügyi helyzete miatt nem lehetett megvalósítani. Arról, hogy az intézetet teljes egészében fűtsék, szó sem lehetett. Az ötvenes években is be kellett érni az osztályőrök dolgozószobájának fűtésével. A gyűjteményi termek fűtetlenek maradtak s éppen ezért a téli évadban zárva kellett tartani őket.[359]

Még kedvezőtlenebbül alakult a helyzet a világítással. Ezt még az őrök hivatali szobájában sem lehetett biztosítani. A gyertyavilágítás tűzvédelmi okokból nem volt megengedve, „modern" ún. arkandiai olajlámpákkal pedig — takarékossági okokból — csak az épület folyosóit és kerti sarkait világították ki.

A fafűtéssel járó költségeket — tekintettel a tisztviselők és szolgák failletményére is — a Helytartótanács alapítványi osztálya sokallotta. Az 1861/62. évi múzeumi költségelőirányzat megvizsgálására kiküldött hivatalos bizottság ezért azt javasolta, hogy *az intézet helyiségeit a jövőben ne fával fűtsék, hanem kőszénnel*, minthogy ez jóval olcsóbb.[360]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

KUBINYI igazgató azonban határozottan *szembe helyezkedett* ezzel a kezdeményezéssel. 1861 júliusi felszólamlásában a következő ellenérveket sorakoztatta fel: 1. kőszénfűtés esetén új kályhákat kellene beszerezni, ami tetemes költségbe kerülne, 2. a szag nélküli finomabb kőszén alig olcsóbb, mint a fa, 3. a széntüzelés füstje „öldöklőbb és rontóbb", mint a fáé, károsabb a környezetre, 4. a folyosók a kőszénportól állandóan mocskosak lennének. Ezzel szemben megismételte 1856-ban előterjesztett kérelmét, hogy történjék gondoskodás az intézet világításának korszerűsítéséről: engedélyeztessék olajlámpák helyett a gázvilágítás bevezetése.[361]

Gázvilágítás a Múzeumban

KUBINYI javaslata ez alkalommal nem volt hiábavaló. A főhatóság megfontolás tárgyává tette a dolgot és miután kiderült, hogy a szerelési költségek kb. 1500—1600 forintnál többe nem kerülnének, *1862. április 3-án megengedte a „légszeszvilágítás" bevezetését.* A vezetékeket az *Oesterreichische Gas-Gesellschaft* pesti fiókintézete meglepő gyorsasággal elkészítette, úgyhogy ugyanez év május 16-án már kigyultak az épületben a gázlámpák.[362]

Nagy vívmány volt ez, amely kihatott mind a könyvtári munkára, mind az olvasóterem használatára.

A Széchényi-terem felavatása

Nem volt jelentőség nélkül való a BOHUSNÉ SZŐGYÉNY ANTÓNIA kezdeményezésére 1859-ben megalakult hölgybizottság vállalkozása, a Könyvtár nagy befogadó képességű reprezentatív termének, az ún. SZÉCHÉNYI-*teremnek* berendezése sem. Az országos gyűjtésből összejött 25 000 forinton *két könyvtári termet* sikerült berendeztetni: a palota északnyugati sarkán *egy dísztermet* s ennek közvetlen szomszédságában az északi fronton *egy egyszerű raktártermet.* A díszterem 1863 májusában készült el, de átadására a további munkálatok miatt csak két év múlva, 1865. május 7-én került sor, amikor a hölgybizottság működését befejezettnek tekintette és záróülését megtartotta. Az átadás-átvétel a sajtó képviselőinek jelenlétében, ünnepélyes keretek között ment végbe.[363] A *Vasárnapi Újság* részletes tudósítást közölt a felavatásról s illusztráció kíséretében ismertette a terem pompás berendezését. Megírta, hogy a falak mentén mennyezetig érő, művészien faragott üveges könyvszekrények állanak, hogy a szintén díszes fafaragású mennyezetet középen az ország és a társországok címerei ékesítik, peremén pedig a vármegyék és városok címerei díszlenek s hogy az egyik falon az alapító SZÉCHÉNYI Ferencnek J. ENDER bécsi festőművész által készített életnagyságú képe látható.[364]

Az átvételt követően a SZÉCHÉNYI-*teremben* a magyar nyelvű kéziratok, a hozzá csatlakozó másik újonnan berendezett teremben pedig az ősnyomtatványok és külföldi könyvritkaságok nyertek elhelyezést.[365]

Az új helyzet

AZ ANDRÁSSY György által végrehajtatott *építkezések a múzeumpalota belső és külső hiányosságait végre megszüntették*, miáltal jelentékenyen hozzájárultak ahhoz, hogy az intézet kiállításaival és tárlataival az eddiginél jobban megfeleljen sajátos

rendeltetésének, s mellesleg tágas reprezentatív termeivel kifogástalan színhelyéül szolgáljon a különböző tudományos, művészeti és társadalmi összejöveteleknek. A hatvanas évek első felében ti. a Múzeum továbbra is rendes színtere volt a *Filharmóniai Társulat* hangversenyeinek, a *Tudományos Akadémia* és a *Kisfaludy Társaság* közgyűléseinek s más alkalmi összejöveteleknek, sőt tudvalevőleg helyet biztosított 1861-ben az országgyűlés képviselőháza számára is.

Ami pedig a Könyvtárt illeti, az itt elkészült berendezések immár — *csaknem húsz évvel a palotába való beköltözés után — megteremtették a legszerényebb tárgyi feltételeket ahhoz, hogy legalább* a SZÉCHÉNYI-*gyűjtemény legfontosabb részei (könyvei és kéziratai) hozzáférhetővé váljanak* az olvasni, művelődni kívánó közönség számára is, — *hogy az olvasóterem megnyitható legyen.*

6. A KÖNYVTÁRI MUNKA EREDMÉNYEI (1860—1867)

A) Munkamegosztás

BARNA Ferdinándnak 1860. április 24-én segédőrré történt kinevezése — mondottuk — nagy jelentőségű esemény volt az Országos Könyvtár életében.[366] *A segédőri vagy adjunktusi állás ui. majd negyven éven át betöltetlen volt.* Emiatt HORVÁT István őr 1821-től 1846-ban történt haláláig egymaga látta el a Könyvtár teendőit, s utóda, MÁTRAY Gábor is csaknem másfél évtizeden át (1846 óta) magára volt hagyatva. Állandó jellegű segítséget mindegyikük legföljebb famulusától várhatott. Igaz, HORVÁT az 1838-i árvíz után *eo ipso* mentesült a Ludoviceumba került állomány gondozásától és feldolgozásától s jóformán csupán gyarapítási ügyekkel foglalkozott. Nem így MÁTRAY! Hivatalba lépése után őrá várt a Könyvtár teljes újjászervezése, s ehhez a roppant munkához csak 9 év múltán kapott CZANYUGA József igazgatói irattárnok személyében egy alkalmi segítőtársat. CZANYUGÁT azonban csakis az akkoriban megindult katalogizálásba lehetett naponta egy-két órára bevonni, a Könyvtár sok egyéb intellektuális munkájába nem.

MÁTRAY tehát nemcsak őrködött a Könyvtár óriási állománya fölött, hanem rendezett, katalogizált, gyarapított (intézte a kötelespéldányi ügyeket, gondoskodott az ajándékok átvételéről, új könyveket és kéziratokat vásárolt), szervezte a különgyűjteményeket (a kézirattárt, az ősnyomtatvány- és ritkasággyűjteményt), 1850 óta rendszeres kutatókiszolgálást végzett, 1858 után ellátta a könyvkötetés feladatait, intézte a Könyvtár teljes ügyvitelét és részt vett a Múzeum tiszti értekezletein. *Megterhelése olyan mértékű volt, amely messze meghaladta a többi tár őreinek elfoglaltságát.*

Barna segédőr foglalkoztatása

BARNA segédőri kinevezése felettébb méltányos és szükségszerű volt. A kitűnő műveltségű tettrekész fiatalembertől sokat lehetett várni; tulajdonképpen *bármely szakfeladatra beállítható volt.* MÁTRAY nem is késett feladatait megosztani vele; úgy

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

látszik, a hivatalos korrespondencián kívül mindenbe bevonta. Átadta neki CZANYUGA munkakörét, a SZÉCHÉNYI- vagyis a szorosan vett *nemzeti könyvtár* folytatólagos katalogizálását és leltározását. Igénybe vette a kötelespéldányok és a köttetési ügyek adminisztrációjában, hasonlóképpen a látogató vendégek kalauzolásában s valószínűleg a kutatókiszolgálásban is. Mindezen felül nagyarányú fontos rendezési feladatokkal is megbízta, így pl. 1863/64-ben a MILLER-éra óta 40 éven át felgyülemlett, kötetlen állapotban levő és teljes összevisszaságba került *sokezernyi kötelespéldány rendbeszedésével.*[367]

Ez volt a helyzet öt éven keresztül.

Munkamegosztás 1865/66-tól

Amikor az ANDRÁSSY-féle országos bizottság előterjesztése alapján — különös tekintettel az olvasóterem küszöbön álló megnyitására — 1865/66-ban a Könyvtár tisztviselői státusa további két fővel, ti. SUPALA Ferenc segédőrrel és PÉTERFFY Kálmán írnokkal szaporodott, s az eddigi egy szolga mellé még egyet lehetett alkalmazni, amikor tehát *az intézet létszáma* MÁTRAYval *együtt 6 főre emelkedett, elérkezett az ideje a tagoltabb munkamegosztásnak* is.

MÁTRAY ezt a régóta várt és a Könyvtár történetében esemény számba menő fordulatot — annak ellenére, hogy a tényleges szükségleteket nem elégítette ki — bizonyára nagy örömmel fogadta s igyekezett olyan *munkaszervezetet* létesíteni, amellyel a szolgálat minden teendője fedezve lesz.

Az olvasóteremnek 1866. június 4-én történt megnyitása[368] *után a könyvtári munka elosztása a következőképpen alakult.*

a) MÁTRAY tartotta kézben minden teendő irányítását és ellenőrzését, szükség esetén ellátta bármelyik könyvtártiszt helyettesítését; ő készítette továbbra is a múzeumigazgatóság számára a jelentéseket, végezte a könyvtári levelezést és ő képviselte a tárt a Múzeum havi ülésein. Munkakörébe tartozott még: a kiigazításra szolgáló katalóguslapok javítása, a SZÉCHÉNYI- és a KARÁTSONYI-*alapítvány* elszámolása, a hírlapok könyvhirdetéseinek átnézése, a be nem érkezett kötelespéldányok reklamálása, a hazai és külföldi tudós, vagy rangos vendégek fogadása, az igényesebb tájékoztatószolgálat ellátása stb.

b) BARNA Ferdinánd első segédőr teljes munkaidejében rendezett, katalogizált és repertorizált; ha kellett, segédkezett a könyvtárőr különböző teendőiben és szükség esetén ellátta helyettesítését is.

c) SUPALA Ferenc másod-segédőr volt a nyilvános olvasóterem ellenőre, emellett az ősnyomtatványok feldolgozója és az oklevelek regesztázója, de — ha a szükség úgy kívánta — segédkeznie kellett az írnoknak iktató és másoló munkában is.

d) PÉTERFFY Kálmán írnok látta el az olvasóterem közvetlen felügyeletét, emellett a könyvtári iroda és a kutatók számára szükséges másolási munkákat is végzett; vezette a kölcsönzési és gyarapodási naplót s a köttetésre kiadott könyvek jegyzékét, sőt részt vett a könyvek leltárainak (az inventáriumoknak, repertóriumoknak) készítésében is.

e) MOLNÁR Viktor első szolga rendszerint a könyvtárőri hivatalteremben teljesített szolgálatot: ő hozta és vitte az őr és a katalogizáló segédőr számára szükséges könyveket, ugyancsak ő szolgálta ki az ott dolgozó kutató tudósokat, de

szükség esetén segítséget nyújtott az olvasótermi kiszolgáláshoz is, kezelte a hírlapgyűjteményt s olykor felvigyázott a ruhatári előszobában az oda beosztott rokkant katona (hadastyán) helyett. Mindezen felül a másik szolgával együtt végezte a takarítási teendőket.

f) DÉCSY István második szolga a nyilvános olvasóterembe volt beosztva; ő látta el az olvasókat a kívánt könyvekkel, kéziratokkal és hírlapokkal. Segédkezett a múzeumi igazgatóság leveleinek kihordásában s egyéb alkalmi megbízásokban. Társával együtt takarított; szünnapokon ablakokat tisztított és könyveket portalanított.[369]

Az abszolutista kormányzat utolsó éveiben íme, így jött létre a Könyvtárban egy olyan munkaszervezet, amely — ha nem is felelt meg teljesen a fennálló szükségleteknek — lehetőséget adott a belső munka bizonyos szakosodására és a feltárt állománynak közhasználatra bocsátására.

B) A feldolgozás

Társadalmi igény az olvasóterem megnyitására

Az *olvasóterem (lectorium) megnyitását tulajdonképpen a közvélemény kényszerítette ki.* A polgárság művelt rétegei, amelyek előtt a Múzeum többi tára már 1851 tavaszán megnyílt, semmiképpen sem tudták megérteni, tudomásul venni a Széchényi Országos Könyvtár zárva tartását. Emiatt a sajtóban meglehetősen gyakran érték támadások a múzeumigazgatóságot. KUBINYI igazgató hiába magyarázkodott, az elégületlenkedés hangjai nem csitultak el, ellenkezőleg idővel a hatóságok felelősségét is emlegetni kezdték. Egyéb okok mellett ez is nyilván hozzájárult a hivatalos vizsgálóbizottságok kiküldetéséhez. AZ ANDRÁSSY-féle bizottság célkitűzéseinek is legfőbbike az olvasóterem megnyitása volt. Világosan kiderült ez 1864-ben, amikor az eredeti széles körű személyzetszaporítási és a berendezési terveket redukálni kellett; a bizottság ekkor minden más korábbi javaslatát mellőzve, csupán az olvasóterem berendezését és az olvasótermi személyzet kinevezését tartotta fenn.[370]

MÁTRAY könyvtárőr ezzel az elhatározással egyáltalában nem értett egyet. Ő *az olvasóterem megnyitását idő előttinek tartotta.* A hatóságok elé tárt tervezetében másfél évtizeden át egyre azt hangoztatta, hogy a Könyvtár üzemképessé tételének programja úgy lenne ésszerű és célszerű, ha elsősorban a teljes berendezésről történnék gondoskodás és ezzel egyidejűleg oly mérvű személyzetszaporításról, amely mellett aránylag rövid idő (4 év) alatt feldolgozható lenne a Könyvtár valamennyi gyűjteménye, s csak ha minden rendezve, felállítva és katalogizálva lesz, akkor nyittassék meg a közönség előtt az olvasóterem.

A helyzet tudvalevőleg az volt, hogy *csupán a* SZÉCHÉNYI-*féle könyvállomány, valamint a kéziratgyűjtemény volt feldolgozva, de a harmincas évek óta megszerzett többi nagy magántéka még rendezetlenül, feltáratlanul hevert.* MÁTRAY attól tartott, hogy ha csupán az olvasóterem berendezésére és az olvasótermi személyzet kinevezésére kerül sor (aminthogy így is történt), *a feldolgozás még hosszú időre, esetleg egy évtizedre is elhúzódik.*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A Könyvtár gyűjteményi keretei

Az Országos Könyvtár állománya ui. ez időben a következő 10 gyűjteményi kategóriába volt beosztva:

I. *Oklevelek tára,*
II. *Kézirattár,*
III. *Ősnyomtatványok és különleges ritka könyvek tára,*
IV. *Hungaricumok tára, vagyis a nemzeti könyvgyűjtemény,*
V. *Segédkönyvtár, azaz a nem hungarica könyvek gyűjteménye,*
VI. *Térképgyűjtemény,*
VII. *Fa-, réz- és acélmetszetek, kőnyomatok és fényképek,*
VIII. *Családi címerek és pecsétnyomatok gyűjteménye,*
IX. *Réztáblák gyűjteménye,*
X. *Duplicatum-tár.*

Ezek közül idáig csak az I—V. osztály anyagával lehetett többé-kevésbé foglalkozni, a VI—X. osztályban még semmiféle rendezés-feldolgozás nem történt. Sőt volt még egy XI. (MÁTRAY által számba nem vett) gyűjteményi osztály is, ti. a *kisnyomtatványok tára.*[371]

A feldolgozás eredményei

A feldolgozásban 1867-ig elért eredmények a következők voltak:

I. A mintegy 5500 *oklevél* közül csupán mintegy 1400 volt időrendbe rakva, regesztázva és dobozokban tárolva; a többi becsomagolva várta a feldolgozást. Ugyanitt a jövő feladata volt még egy inventárium elkészítése is.

II. A 13 000 darabot meghaladó *kézirattár* (amely már az ILLÉSHÁZY-, JANKOVICH- és HORVÁT-*téka* anyagát is magába foglalta) — mintegy 1000 újonnan szerzett darab kivételével — feldolgozott állapotban volt; betűrendes katalógussal és helyrajzi jegyzékkel is rendelkezett.

III. A nyomtatott könyvek közül az *incunabulumok és ritkaságok* (pergamenre, színes papírosra és selyemre nyomtatott könyvek) már osztályozva és felállítva voltak, de katalogizálva még nem. Számuk kb. 900 volt.

IV. A SZÉCHÉNYI-*féle nemzeti könyvgyűjtemény*ben kb. 58 000 kötet volt rendezett állapotban felállítva és betűrendi cédulakatalógussal, valamint helyrajzi nyilvántartással ellátva.

V. A *Segédkönyvtár*ban mintegy 10 000 kötetre menő anyag (az egykori SZÉCHÉNYI-féle *soproni téka*) volt katalogizálva és felállítva, de repertorizálva még nem.[372]

Az *elkészült katalóguscédulák* többszáz, kemény kartonból készített, könyvalakú tokban voltak elhelyezve.

Feldolgozatlan állományrészek

Ezzel szemben az említett VI—X. kategória teljes anyagán kívül feldolgozatlan volt még kb. 3600 köteg hírlap, 20 000 aprónyomtatvány, valamint a könyvek kategóriájában az ismert nagy magángyűjtemények, *összesen mintegy 64 600 kötet*, köztük az ILLÉSHÁZY-téka kb. 4200, a JANKOVICH- 19 700, a HORVÁT- 25 100,

a KŐLCSEY- 1100, a SÁNDOR Móric-féle pedig 1800 kötettel. E volt magántékák részben a nemzeti, részben a segédkönyvtárt voltak hivatva gyarapítani.[373]

Feldolgozatlan volt még az a BARNA Ferdinánd által rendezett nagy tömegű *kötetlenállomány*, amely az 1825 óta fűzött állapotban beérkezett s évtizedeken át felhalmozva heverő kötelespéldányokból gyűlt össze. E rendezés során több mint 2500 olyan mű került elő, amely a könyvtári jegyzékekbe felvéve még nem volt, továbbá 4000 duplicatum és 500 hiányos kiadvány.[374]

A felállítás rendje

A nyomtatott könyvállomány feldolgozása — mint ismeretes — a SZÉCHÉNYI-*eredetű* anyaggal kezdődött s MÁTRAY terve szerint az említett többi magántékával folytatódott volna. *A felállítás a bécsi folyószámos rendszerben történt, amely mellett az egyes különálló tékák a valamennyin megszakítatlanul átfutó közös számsor segítségével lettek volna egy könyvtárrá alakítva anélkül, hogy állományuk egymással összekeveredett volna.* A szaktudományi tájékozódást MÁTRAY majdan szakkatalógussal kívánta biztosítani. Ez a rend az alkalmazott jelzetekben is világosan tükröződött, illetve tükröződhetett volna. A SZÉCHÉNYI-állományba tartozó könyvek pl. így voltak megjelölve:

19 185
VI.
Oct. Széch.

E szignatúrában az arab szám a numerus currens, a római a szekrény száma, a két rövidített szó pedig a formátum és a proveniencia kifejezője volt. Hasonlóképpen történt volna a többi volt magántékák jelzetelése is.

Ami az *állományok elhelyezését* illeti, az épület nyugati frontján három teremben foglaltak helyet a már rendezett, vagy félig-meddig rendezett különgyűjtemények, mégpedig a nyugati fronton a palota homlokzati oszlopsorának szomszédságában az oklevéltár, a következő helyiségben és a SZÉCHÉNYI-teremben a *kéziratttár*. Az északi fronton a SZÉCHÉNYI-terem melletti szobában az *ősnyomtatvány- és ritkasággyűjtemény*, a nagy raktárteremben a tulajdonképpeni SZÉCHÉNYI-*féle nemzeti könyvtár*. Az északkeleti sarokban levő olvasótermen túl, a keleti front első, második és harmadik termében felállítatlanul a JANKOVICH-, a negyedikben az ILLÉSHÁZY-, az ötödik-hatodikban a HORVÁT-*téka*, a hetedikben a segédkönyvtár és duplumtár volt tárolva.[375]

A felállításnak fentebb ismertetett rendszere, amely a Széchényi Országos Könyvtár sajátszerűen összetett állományának igen szerencsésen megfelelt volna, *sajnálatos módon nem valósulhatott meg.* Az ország életében 1867-ben bekövetkezett nagy politikai fordulat után a Múzeum és a Könyvtár új főhatósága, a *M. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium* korszerűtlennek találta a nyomtatott könyvállománynak ilyen módon való felállítását, s az eddigi munkálatok eredményeit eltörölve, egy más „modern" rend bevezetését tette kötelezővé.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

C) A gyarapítás

A könyvtári állomány *gyarapításának módjai és eszközei* a SCHMERLING-provizórium és a kiegyezés előkészítési időszakában *lényegileg nem változtak*. A kötelespéldány-szolgáltatás továbbra is rendezetlen, a vásárlás kismérvű, az ajándékozás egyre inkább összeszűkülő volt.

a) *A kötelespéldányügy*

Hogy a BACH-korszak folyamán Könyvtárunk kötelespéldányjoga milyen válságos helyzetbe került, arról ismételten szó esett.[376] Elmondottuk, miként kárpótolták 1854-ben a hatóságok Könyvtárunkat az 1852-ben megszüntetett kötelespéldányjogért az ún. *próbanyomtatványok*kal[377] s azt is, hogyan vonták vissza 1858-ban ezt az engedményt is.[378]

Ebből a fölöttébb nagy károkat okozó válságból MÁTRAY könyvtárőr úgy próbált kiutat találni, hogy az írókat illetve kiadókat akarta kötelezetni a kinyomtatott művek egy-egy példányának beszolgáltatására. 1859. május 14-én tehát KUBINYI igazgató közvetítésével ilyen értelmű kérelmet intézett a főhatósághoz. Ez az elrendezés azonban ellenkezett volna az 1852-i sajtórendtartással s ezért kivihetetlen volt. Az ügy végül is oly módon rendeződött, hogy a Cs. kir. Belügyminisztérium — értesülve a Múzeumot ért sérelemről — 1860. június 6-án utasította a magyarországi Kormányzóságot, állítsa vissza a próbapéldányok kiszolgáltatásának 1854-ben megállapított rendjét.[379]

Ettől kezdve tehát ismét a Nemzeti Múzeum vagyis a Széchényi Országos Könyvtár kapta meg az ország öt kerületében (a pest-budai, soproni, kassai, pozsonyi és nagyváradi kerületben) fennálló *öt rendőrigazgatóság fölöslegessé váló próbanyomtatványait*. A Magyarországtól elszakított területekre (a *Partiumra*, a *Szerb vajdaságra és Temesi bánságra*, *Erdélyre*, *Horvátországra* és a *Katonai határőrvidékre*) e rendelkezés egyelőre még mindig *nem vonatkozott*.

Panasztétel és orvoslás

A próbanyomtatványok beszolgáltatásának rendszere azonban éppen úgy nem felelt meg a várakozásnak, mint a kötelespéldány-szolgáltatás, sőt talán még annyira sem. A kerületi rendőrigazgatóságok ui. nem sok gondot fordítottak erre az ügyre; kevés volt az olyan hely, ahonnan pontosan, rendszeresen beszolgáltatták felgyülemlett anyagukat a Cs. kir. Helytartóságnak — többnyire csak tessék-lássék tettek eleget kötelezettségüknek. S — ami a helyzetet még súlyosbította — e *hanyag eljárás* miatt a Múzeum jóideig nem mert panaszt tenni. Végül 1862. február 13-án KUBINYI igazgató mégis beadványt intézett e tárgyban PÁLFFY kir. helytartóhoz, hathatós intézkedését kérve. A helytartó csakugyan kivizsgáltatta az ügyet s a beszolgáltatás rendezése érdekében még ugyanezen év nyarán *két rendelkezést* tett. Az *egyikben* utasította a rendőrigazgatóságokat (most már a volt Temesi bánságit is), hogy esetleges korábbi mulasztásaikat haladéktalanul hozzák helyre, a jövőben pedig próbanyomtatvány-küldeményeiket negyedévenként jegyzék kíséretében közvetlenül a Nemzeti Múzeumhoz juttassák el. *Másik szabályrendeletében* pedig — az 1852. évi sajtórendtartás 3. paragrafusára hivatkozva — megállapította, hogy a próbanyomtatványok megvizsgálása, tehát kiszolgáltatása is csak azokban a

városokban tartozik a rendőrigazgatóságok hatáskörébe, ahol székhelyük van, más helyeken viszont, ahol rendőrigazgatóságok nincsenek, ugyanez a „közrend és a közbiztonság fenntartására kirendelt országfejedelmi hatóságok", vagyis ez idő szerint — mivel a kerületi főállamügyészségek megszűntek — a megyei kormányzók, illetve tisztviselők feladata. Minderről a Múzeum, a Könyvtár a helytartónak 1862. július 6-i, illetve augusztus 6-i leiratából értesült.[380]

S csakugyan 1862 őszétől kezdődőleg a *rendőrigazgatóságok* általában csak saját állomáshelyük nyomdatermékeit gyűjtötték be, illetve szolgáltatták ki negyedévenként a Múzeumnak, a többi nyomdahelyek kiadványait a *vármegyei hatóságok* vették át és a főispáni helytartók, az alispánok vagy a járási főszolgabírók expediálták. *Kivétel* volt a nagyváradi kerület, ahol a rendőrigazgatóság továbbra is maga adminisztrálta minden nyomdaváros (Nagyvárad, Debrecen és Arad) próbanyomtatványait. Az így kialakult gyakorlat 1867-ig többé nem változott.

A próbanyomtatványok minősége és mennyisége

Hogy e többször változó, zűrzavaros beszolgáltatási gyakorlat idején milyen jellegű s mennyi új kiadvánnyal gyarapodott az Országos Könyvtár, arról — az egykorú gyarapodási napló híján — *csak megközelítő fogalmat* lehet alkotni.

A pest-budai eredmények

A beérkezett nyomdatermékek zömét és színe-javát természetesen továbbra is, sőt egyre inkább Pest-Buda szolgáltatta. Itt a hatvanas évek első felében állandóan vagy időlegesen 24 nyomda, illetve kiadóvállalat működött, mégpedig: BAGÓ Márton, BUCSÁNSZKY Alajos, az *Egyetemi Nyomda*, EMICH Gusztáv, ENGEL és MANDELLO, GYURIÁN József, HARTLEBEN Konrád, HECKENAST Gusztáv, HERZ János, HORNYÁNSZKY és HUMMEL, KERTÉSZ József, KOZMA Vazul, LAMPEL Róbert, LANDERER és HECKENAST, LAUFER és STOLP, MÜLLER Gyula, NOSEDA Gyula, OSZTERLAMM Károly, PFEIFER Ferdinánd, RÁTH Mór, TRATTNER és KÁROLYI, WINTER, valamint WODIANER Fülöp vállalata.

Ezek produkciójából 1860 második felében pl. 69 kiadványt (könyvet, füzetet, folyóiratot) szolgáltatott ki a Múzeumnak a pesti államügyészség. Nem sok. Viszonylag nagyobb volt az átengedett időszaki sajtótermékek száma, nevezetesen: 32 magyar és 16 német nyelvű napi illetve heti sajtótermék.[381]

Ám 1862 őszén a pest-budai cs. kir. rendőrigazgatóságtól — nyilván PÁLFFY kir. helytartó fentebb említett rendeletére — két alkalommal is igen nagy tömegű próbanyomtatvány érkezett be a Könyvtárba, úgylehet a hosszabb időn át ki nem szolgáltatott anyag. Az augusztusi küldeményben 479 darab nyomtatvány (mégpedig 223 könyv és periodika, 155 röpirat, 87 kép, 2 tervrajz és térkép, valamint 11 zeneműi) foglaltatott.[382] Még gazdagabb volt a szeptemberi csomag, amelyben 528 darab különféle nyomdatermék (213 könyv, füzet, 187 röpirat, 107 metszet és 21 zeneműi) volt található.[383]

1863-ban a pest-budai rendőrigazgatóság már az új rend szerint, *negyedévenként* adta át a múzeumi könyvtárnak az évi — úgy látszik — teljes próbapéldányanyagát. Íme a róla készült kimutatás.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Nyomdatermékek	I.	II.	III.	IV.
	évnegyedben			
Könyvek, brosúrák, folyóiratok	101	114	150	179
Röplapok	118	103	112	104
Képek	37	49	56	40
Zeneművek	14	19	32	13
Térképek és tervrajzok	2	3	1	1
Összesen	272	288	351	337

Az egész beszolgáltatott anyag tehát együttvéve 1248 darabot tett ki.[384]

A folyóiratok sorában a *Budapesti Szemle*, a *Magyar Academiai Értesítő*, az *Archaeologiai Értesítő*, a *Statisztikai Közlemények*, a *Borászati és Kertészeti Füzetek*, valamint a *Srbski Letopis* volt különösen jelentős.

Különös, hogy a *hírlapanyag* sem ebben, sem a következő évek kimutatásaiban nem szerepelt.

A könyvek nyelvi megoszlásában lényeges eltérés nem állapítható meg. Jellemzőnek lehet tekinteni pl. a szóban forgó IV. negyedév adatait. A táblázatban kimutatott 179 darab könyvnek 175 mű felelt meg. Ezek közül magyar nyelvű volt 148, német 21, latin 2, szlovák 2, szerb 1 és héber 1. E számok Pesten egyrészt a feudális kultúra elhalásáról, másrészt a magyar intellektualizmus erőteljes felülkerekedéséről tanúskodnak.

A fővárosban ez a helyzet a következő években is hasonlóképpen alakult. *A beküldött nyemdatermékek száma 1864-ben* pl. csaknem azonos volt az előző évivel.

Nyomdatermékek	I.	II.	III.	IV.
	évnegyedben			
Könyvek, brosúrák, folyóiratok	92	141	175	159
Röplapok	85	62	88	93
Képek	53	43	50	64
Zeneművek	25	35	24	15
Térképek és tervrajzok	6	9	1	—
Összesen	261	290	338	331

együttvéve tehát 1220 darab.[385]

1865-ben és 1866-ban az évi össztermés 1064, illetve 894 darab volt.

Vidéki eredmények

A vidéki nyomdák termése — a beérkezett próbapéldányok tanúsága szerint — *a fővárosihoz képest elenyészően csekély volt.* Íme, a vidéki rendőrigazgatóságok évenkénti és darabszám szerinti kimutatása.

Rendőrigazgatóság	1863	1864	1865	1866	1863—1866
	évben				
Pozsonyi	66	48	64	21	199
Soproni	10	11	5	4	30
Kassai	13	29	9	13	64
Nagyváradi	80	41	25	9	155
Összesen	169	129	103	47	448

Annyit jelent ez, hogy az Országos Könyvtár Pest-Buda után Pozsonyból és Nagyváradról, vagyis Nyugat- és Kelet-Magyarország két legpolgárosultabb városából nyerte a hazai nyomdatermés javát. Az első rang azonban kétségtelenül Pozsonyt illette meg, mert a fent jelzett mennyiséget a város egymaga állította ki, a „nagyváradi produkció" pedig — rendhagyó módon — három város (Nagyvárad, Arad és Debrecen) termése volt. A soproni és a kassai rendőrigazgatóság küldeményei is csupán székhelyük (Sopron és Kassa) produkcióját ölelték fel.[386]

A temesvári rendőrigazgatóság részéről csak szórványosan érkeztek a próbapéldányok; évi összesítésükre nincs lehetőség.

A rendőrségi központokon (valamint Debrecenben, Aradon és Temesváron) kívül eső vidéki városokban készült nyomtatványok hatósági ellenőrzését és a Múzeumba való beküldését — említettük — 1862 ősze óta a vármegyék adminisztrálták.

Az országnak 34 olyan vármegyéje volt, ahol eddig nem említett nyomdák működtek, e *nyomdák száma pedig 48 volt*. Csakhogy a megyék közül alig 7—8 jelentkezett többé-kevésbé rendszeres küldeményekkel, nevezetesen Baranya (Pécsről), Esztergom (székhelyéről), Heves (Egerből), Komárom (székhelyéről), Krassó (Lugosról), Moson (Magyaróvárról), Pest (csak Vácról és Kalocsáról) és Szepes (Lőcséről). Négy év alatt csupán egy-egy alkalommal küldött valamit Bács megye (Újvidékről), Borsod (Miskolcról), Máramaros (Szigetről), Szatmár (Németiből és Nagykárolyról), Zala (Nagykanizsáról) és Zemplén (Sárospatakról). *Több mint 20 megyéből pedig időszakunkban semmi sem érkezett. A beküldött anyag is igen szerény volt*, darabszáma negyedévenként 1—6-nál ritkán ment többre, s a 10-et nemigen haladta meg; de nem ritkán előfordultak teljesen terméketlen évnegyedek is. A küldemények többnyire könyvekből, brosúrákból és kisnyomtatványokból álltak, folyóirat és hírlap ritkaság számba ment, minthogy a vidék ezekben amúgy is szűkölködött. MÁTRAY Gábor azt is nehezményezte, hogy kevés volt a beküldött réz- és acélmetszet, valamint kőnyomatos kép. Nyelv szerint mindenütt legtöbb volt a magyar nyomtatvány, kevesebb a német, még kevesebb a latin; Komáromból szlovák, Nagyváradról román nyomdatermékek is érkeztek.[387]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Hogy a vármegyék feltűnően gyér próbapéldány-szolgáltatásának mi oka volt, nem deríthető ki. Passzív magatartásuk nem magyarázható azzal sem, hogy számos nyomda gyakran saját elhatározásából önként beküldte a Könyvtárnak a maga jelentősebb termékeit ajándékul vagy esetleg önkéntes kötelespéldány gyanánt. *A próbapéldányok politikai ellenőrzése* ui. 1862/63 óta *kötelességük volt a megyéknek*, ugyanúgy, mint a Múzeumba való felküldésük.[388]

Önkéntes kötelespéldány-szolgáltatás

Az önkéntes kötelespéldány-szolgáltatásban egyébként a pesti LANDERER & HECKENAST nyomda adott ösztönzést a fővárosnak és a vidéknek egyaránt. *E cég hazafias buzgalomból az 1852. évi sajtórendtartás életbelépése után is változatlanul minden negyedévben megküldte a Könyvtárnak a maga termékeit*, jelentőseket és jelentékteleneket egyaránt.[389] Példája nem maradt hatástalan. Egyes pest-budai és vidéki nyomdák szintén szolgáltattak „kötelespéldányokat", de nem rendszeresen és nem minden termékükből. Küldeményeiket inkább ajándéknak tekintették, s így kellett tekintenie a Könyvtárnak is. Ilyen *alkalmi önkéntes beküldők* voltak a fővárosban: a BAGÓ-, BUCSÁNSZKY-, EMICH-, HORNYÁNYSZKY és HUMMEL-, KOZMA-, NOSEDA-, TRATTNER—KÁROLYI és a WODIANER cég, valamint az *Egyetemi Nyomda*. A *vidéken* pedig: Arad, Baja, Besztercebánya, Győr, Kassa, Kecskemét, Komárom, Lugos, Máramarossziget, Miskolc, Nagybecskerek, Nagykanizsa, Nagyvárad, Nyitra, Szakolca, Szeged és Szombathely egy-egy magánnyomdája, valamint a Debrecen és Székesfehérvár városi, végül a Kolozsvár, Pápa és Sárospatak református főtanodai, Pécs róm. kat. liceumi és Újvidék szerb püspökségi nyomdája.[390]

Az elmondottak alapján úgy látszik, hogy a SCHMERLING-érában, PÁLFFY Móric *kir. helytartósága alatt (1862—1865), a korábbi helyzethez képest kedvezőbben alakult a próbapéldányok átvételének ügye*. A Széchényi Országos Könyvtár vagy — ahogyan ekkoriban már gyakran nevezték — a *Nemzeti Múzeum Könyvtára*, ha nem is maradéktalanul, de *nagyrészt* birtokába juthatott a szűkebb Magyarországon nyomdai úton előállított irodalmi-tudományos és művészeti produktumoknak. *Erdély* és *Horvátország* (ideértve a *Határőrvidéket is*) nyomdatermékeit azonban — csakúgy, mint a BACH-korszakban — ekkoriban is *kénytelen volt nélkülözni*.

b) *Ajándékok*

Nemzeti áldozatkészség

A magyar nemzeti társadalomnak 1860/61-ben visszanyert életkedvét és cselekvőkészségét a SCHMERLING-éra felújított rendőruralma nem tudta többé letörni. A kényszerű politikai passzivitás miatt *a művelt rétegek a kulturális élet szintjének emelésére, a nemzet szellemi erejének növelésére összpontosították erejüket*. Újraéledt az adakozás szelleme is, ismét megnövekedett azoknak a száma, akik az irodalom és a tudomány ügyének propagálására vagy közvetlen támogatására anyagi áldozatoktól sem riadtak vissza. BERZSENYI és KAZINCZY szobrának elkészíttetése és felállítása a múzeumkertben, valamint BOHUSNÉ SZŐGYÉNY Antónia ismert gyűjtése is szép teljesítmény volt, de a *Magyar Tudományos Akadémia* nagyszerű palotájának társadalmi adakozásból való felépítése több volt, mint tiszteletreméltó.[391]

Nem feledkezett meg a társadalom a Széchényi Könyvtár gyarapításáról sem. Igaz, nagy kincsekkel (középkori kódexekkel és különleges könyvritkaságokkal) nem gazdagította senki sem az állományt, s nem került sor az ILLÉSHÁZY-tékához hasonló sokezer kötetes, történelmi jelentőségű magángyűjtemények ajándékozására sem — a társadalmi hozzájárulást ebben az időszakban *inkább sokaknak kisebb ajándékai* jellemezték. Minden esztendőben számos egyén és testület igyekezett ajándékaival gazdagítani a nemzeti tékát.

Az ajándékozásokról az egykorú hírlapokban évente pontos kimutatások jelentek meg, de ezeknek részletes figyelembe vétele e helyen aligha szükséges. Elegendőnek látszik azokat az ajándékozókat és ajándékokat felemlíteni, akik, illetve amelyek a művelt társadalomrétegek részéről jelentősebben gyarapították az országos gyűjteményt.

A humán értelmiség ajándékai

A legszélesebb körű hozzájárulás természetesen most is az *író-tudós értelmiség* részéről történt. Ez azonban ekkor már nem annyira régi könyvekből, kéziratokból és oklevelekből állt, mint inkább újonnan megjelent sajtótermékekből. Szerzők és szerkesztők, legkivált a fővárosiak szinte erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy sajtó alól kikerült munkáikból egy-egy dedikált példányt küldjenek be a Múzeum Könyvtárába. Az ilyen *szerzői tiszteletpéldányok száma* évente 20—50 körül mozgott. Nevesebb beküldők voltak: HAMPEL József, IPOLYI Arnold, JAKAB Elek, NAGY Iván, PAUR Iván, RÁTH Károly, RÓMER Flóris, THALY Kálmán, TOLDY Ferenc, SZILÁGYI Sándor és XÁNTUS János.[392]

A Kölcsey-könyvtár

Egész írói magánkönyvtár ebben az időszakban csak egyetlenegy került be az országos gyűjteménybe, ámde *ez fölöttébb becses nyereséget jelentett*, mert nem kisebb személyiségtől eredt, mint a nemzet reformkori koszorús költőjétől, KÖLCSEY Ferenctől. A tékát a jeles férfiúnak 1838-ban történt halála óta rokonsága őrizte. Utolsó birtokosa, KÖLCSEY Ádámné szül. SZUHÁNYI Jozefa volt. Ez a hölgy volt az, aki belátta, hogy a nagybecsű gyűjtemény az egész nemzet kegyeleti kincsének tekintendő s mint ilyen méltóképpen a Nemzeti Múzeum Könyvtárában őrzendő. Végrendeletben rögzített elhatározásáról a közalapítványi kir. ügyigazgató 1867. január 7-én értesítette KUBINYI múzeumigazgatót, tudtára adván azt is, hogy a hagyaték már útban van Pest felé. Az átvételt január 14-én — MÁTRAY Gábor betegsége miatt — BARNA Ferdinánd segédőr bonyolította le PÉTERFFY Kálmán írnok közreműködésével. A küldeményhez csatolt jegyzékből kiderült, hogy *a részben hungaricumokból, részben idegen könyvekből* álló téka nem kevesebb, mint 1158 kötetet ölelt fel. Mint a Nemzeti Könyvtárban őrzött többi jeles magántékát, MÁTRAY *ezt is együtt tartotta*, elkülönítve a szoros értelemben vett SZÉCHÉNYI-*nagykönyvtártól*.[393]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Polgári és egyéb értelmiségi ajándékok

Az ajándékozók második összetett kategóriáját városi polgárok, *ügyvédek, orvosok, valamint hivatalnokok* alkották. E csoportból évente átlag 20—30 személy küldött kisebb-nagyobb ajándékokat. Kiemelkedőbbek voltak:

a) Bene Rudolf pesti orvos (úgylehet, Bene Ferenc pesti orvosprofesszor fia), aki 1866 szeptemberében 667 nyomtatott művet, 98 kéziratot és az 1832—1865-ig terjedő időszakból 17 különböző hazai periodikát (jobbára teljes évfolyamokat), továbbá 551 orvosi disszertációt és a XIX. század első feléből számos kalendáriumot adott át a Könyvtárnak.[394]

b) Lakner István, az előző időszakból már ismert pesti ügyvéd, aki 1863-ban reformkori országgyűlési iratokkal, röplapokkal, valamint kéziratos jogtudományi értekezésekkel s végül Kultsár István hírlapjának, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*nak s folytatásának 1806—1848-ig terjedő sorozatával gazdagította a nemzeti könyvtári állományt.[395]

c) Rémboth Béla pesti városi tisztviselő 1861-ben a gödöllői Grassalkovich-kastély egykori vendégkönyvét engedte át a Könyvtárnak, amely 1849-ben a háborús események során került magánkézbe.[396]

d) Egy vidéki (nagylucskai) birtokos Nagysándor József 1848/49-es honvédtábornoknak Görgey Artúrhoz írt levelét engedte át a nemzeti gyűjteménynek.[397]

Nagyúri ajándékok

Az ajándékok mennyiségét és értékét tekintve az értelmiséggel ebben az időszakban is egyvonalban álltak a világi és egyházi előkelőségek. Bár az ajándékozók legtöbbje, így Széchényi Pál, gróf Batthyány Géza, gróf Teleki Sándor, gróf Zichy Edmund, Scitovszky János esztergomi érsek, Kruesz Krizosztom pannonhalmi főapát általában szintén *csak egy-egy vagy egynéhány könyvvel* járult hozzá az Országos Könyvtár állományának növeléséhez, — néhány gazdagabb, sőt egy kifejezetten gazdag ajándékozás is történt.[398]

Az egyik ilyen ajándék néhai Petrich András cs. altábornagy *metszet- és rajzgyűjteménye* volt, ugyanazé a személyé, aki 1854-ben már megajándékozta a Könyvtárt effélékkel. Ez alkalommal (1866-ban) örököse, Sax Anna révén 87 rézmetszet, 65 rajz, 167 akvarell, 98 térkép, 2 atlasz és 6 vázlatkönyv gyarapította Könyvtárunk megfelelő gyűjteményeit.[399]

Egy másik, történeti szempontból különösen becses ajándék 1863-ban a lengyel Czartoryski hercegi családtól érkezett: II. Rákóczi Ferencnek a sienavai levéltárban őrzött levelei másolatban.[400]

Sándor Móric gróf könyvtára

A legbőségesebb ajándékkal azonban gróf Sándor Móric (1805—1878) a hírneves úrlovas növelte Könyvtárunkat. Bécsből, 1866. április 16-án kelt levelében közölte Kubinyi igazgatóval, hogy „*hazafiúi indulattól vezéreltetve*" budai palotájában levő magánkönyvtárát „*a haza oltárára letenni kívánván*", azt a hozzá tartozó szekrényekkel együtt a Magyar Nemzeti Múzeumnak tisztelettel felajánlja. Az átvételre ugyanezen év szeptember első napjaiban került sor. Mivel a tékához tartozó régi (bajnai) lajstrom igen hiányos volt, Mátray sebtében rövid cédulajegyzéket

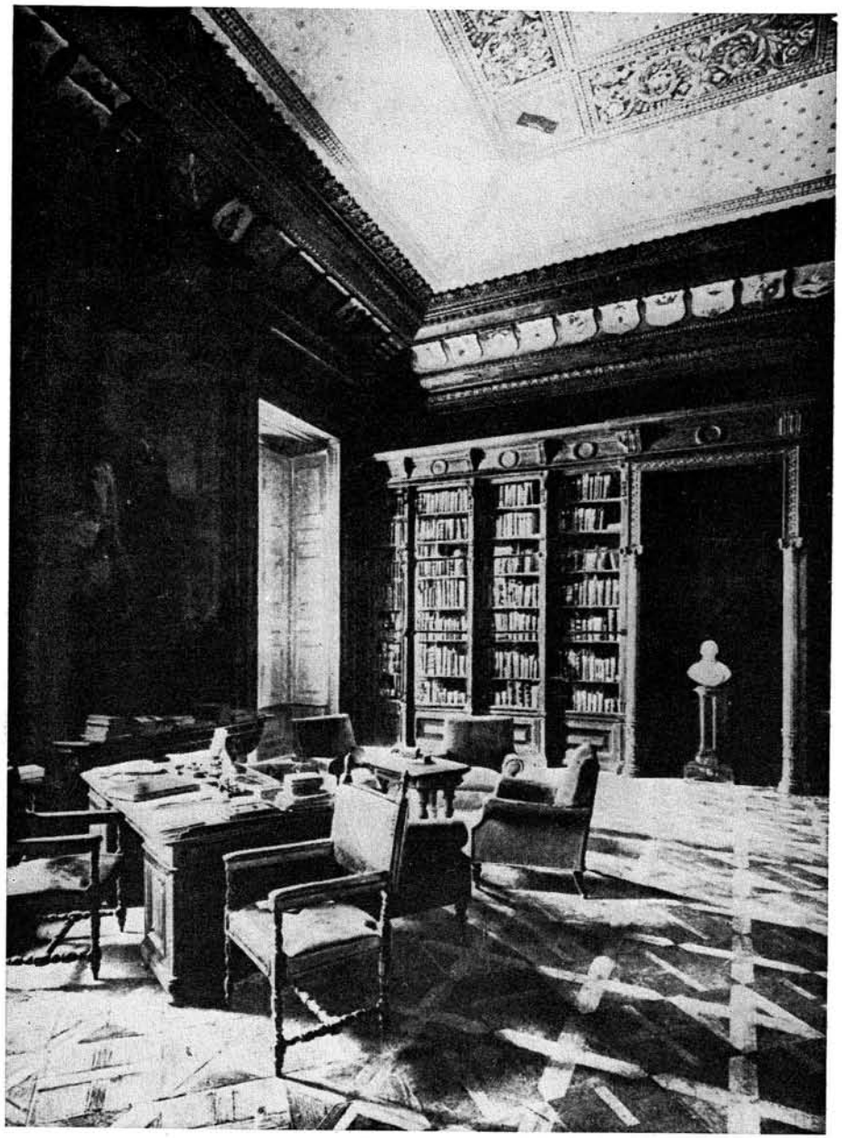

Mátray Gábor zenetudós, akadémikus
a Könyvtár harmadik őre 1846—1875-ig

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Bohusné Szőgyény Antónia,
aki egy 1859-ben alakult hölgybizottság közreműködésével
országos gyűjtést rendezett a Könyvtár dísztermének,
az ún. Széchenyi-teremnek és egy másik mintateremnek berendezésére

A Könyvtárnak 1865-ben berendezett díszterme,
az ún. Széchényi-terem

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Széchényi Ferencnek Johann Ender által festett portréja
a Könyvtár dísztermében

készített. E szerint a gyűjtemény 1791 kötetben 1766 nyomtatott művet és 25 kötet kéziratot tartalmazott. A könyvek túlnyomó részben XVII—XIX. századi *német és francia tudományos, illetve szépirodalmi művek voltak s csak kisebb részben hungaricumok*. A kéziratos anyagot a gróf személyéhez kapcsolódó dokumentumok alkották, irodalomtörténeti emlék csak egyetlen egy fordult elő közöttük, ZRÍNYI Siralmas panasza, alighanem késői másolatban.[401]

Közületi ajándékok

Az egyes magánszemélyek ajándékaihoz ebben az időszakban is több közületi (hatósági és testületi) ajándék járult.

a) Ezek közül első helyen említhető a *bécsi M. kir. Kancellária*, amely 1866-ban az 1863 óta megjelenő *Oesterreichische Revue* c. havi folyóirattal gyarapította periodika gyűjteményünket, tekintettel ennek gazdag magyar vonatkozású tartalmára. Jelezte e főkormányszék egyszersmind azt is, hogy a lapot ezentúl folytatólagosan fogja a Könyvtárnak megküldeni.[402]

b) Figyelemre méltó volt az 1861. évi országgyűlés *képviselőháza* elnökének, GHYCZY Kámánnak küldeménye is, amely a ház valamennyi nyomtatott jegyzőkönyvét és irományát tartalmazta.[403]

c) Hasonló ajándék volt az 1865-ben összeült országgyűlés *főrendiháza* részéről megküldött nyomtatványanyag (rendszabályok, névjegyzékek, ülési jegyzőkönyvek és naplók, valamint egyéb irományok).[404]

d) Érkezett olykor egy-egy hivatalos kiadvány a *pesti és a budai polgármesteri hivataltól* is.

A Nemzeti Kaszinó ajándéka

e) Az egyesületi ajándékok közül legjelentősebb volt a pesti *Nemzeti Kaszinó* hírlap- és folyóirat-gyűjteményéből 1862-ben átadott 353 kötetnyi „elavult", a tagok érdeklődésére többé számot nem tartó anyag. Igaz, hogy ennek *nagyobb része*, 30 orgánum 1830 és 1861 között megjelent *külföldi idegen* (osztrák, német és francia) *sajtótermék* volt; a *hazai hírlapok* közül csak 16 vidéki közlöny fordult elő az 1858—1861. évekből, ámde ezek között olyan, nehezen megszerezhető dolgok is voltak, mint pl. a *Bukaresti Magyar Közlöny*, vagy a zágrábi *Narodne Novine*, az újvidéki *Srbobran* és *Srbski Dnevnik*.[405]

f) Tulajdonképpen nem volt könyvtári gyűjtőkörbe tartozó anyag az az ajándék, amely az 1852-ben feloszlatott *Magyar Kereskedelmi Társaság* vagyonkezelőjétől 1865-ben érkezett a már korábban átadott hivatalos irományok kiegészítéseként.[406]

g) Az említetteken kívül több tudományos, művészeti és közművelődési társulattól is kapott időnként ajándékkönyveket a Könyvtár. Ezek általában alkalomszerűen saját kiadványaikból (évkönyveikből, közleményeikből stb.) küldtek be egy-egy tiszteletpéldányt. Rendszeres küldők voltak: a *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók*, a *Magyar Földtani Társulat*, a *Magyar Képzőművészeti Társulat*, a *Magyar Erdészeti Egylet*, a *Szent István Társulat*, az *Erdélyi Múzeumegylet* és a *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*.[407]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

h) Végül a testületi ajándékozók sorában egyre több tanintézet is jelentkezett a maga nyomtatott évkönyveivel, közöttük a *József Műegyetem*, a *Pesti főreáliskola*, a *Pest-budai Zenede*, a *Sárospataki főiskola*, a *Soproni ev. lyceum*, a *Nagykőrösi ref. lyceum* és a *Kassai főgimnázium*.[408]

Külföldi ajándékozók

Könyvtárunkat *külföldről* ebben az időszakban is kivált tudományos intézetek tisztelték meg ajándékokkal, mégpedig rendszerint saját kiadványaikkal. Ezen intézetek köre a hatvanas években nem sokat bővült s továbbra is majdnem kizárólag Ausztriára terjedt ki. A *K. K. Akademie der Wissenschaften*, a *K. K. Geologische Reichsanstalt*, a *Technische Hochschule*, a *Historische Verein für Steiermark* mellett új ajándékozóként csak az *Institut für Österreichische Geschichtsforschung* és az *Österreichisches Museum für Kunst und Industrie* jelentkezett. A német birodalomból egy régi császári udvari rendelet alapján továbbra is megkapta Könyvtárunk a *Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* által kiadott *Monumenta Germaniae Historica* újonnan megjelenő köteteit is. Végül az ötvenes évek óta — XÁNTUS János közbenjárására — egy tengerentúli intézmény, a washingtoni *Smithsonian Institution* is elküldte kiadványait.

Egyéb külföldi ajándékokban csak egyes kivételes esetekben részesült Könyvtárunk. Nagyritkán egy-egy könyvkiadó vagy könyvkereskedő cég, amelytől esetleg vásárolni szoktunk, küldött „tisztelete jeléül" valamiféle hungaricumot. Így Lipcséből a LISZT & FRANCKE, Halléból a SCHMIDT-antikvárium és Konstantinápolyból egy magyar könyvárus, SZILÁGYI Dániel.[409]

c) *A vásárolt anyag*

Ami a Könyvtár vásárlásait illeti, ezek a hatvanas években meg sem közelítették az előző évtizedéit. Olyasféle nagy szerzemények, mint amilyen 1852-ben a HORVÁT-*téka* vagy a *második* JANKOVICH-*gyűjtemény* kódexkincsei voltak, *most nem fordultak elő*. Ennek több oka is volt. Elsősorban az, hogy a Múzeumi Alapot — roppant adósságai miatt — a felügyelő hatóságok nem engedték tovább terhelni. Másfelől közrejátszott az is, hogy MÁTRAY könyvtárőr nem is akart újabb tömeges vételekbe bocsátkozni, mert az összeíró munkálatok befejezete előtt nem tudhatta mi van már meg s mi hiányzik még a nemzeti illetőleg a segédkönyvtári állományból. Harmadik okul pedig az szolgált, hogy rendkívüli vonzóerejű vételi alkalmak nem is adódtak ezekben az években.

A Széchényi-alap felhasználása

Mindezen okoknál fogva a Könyvtárnak akarva-akaratlanul be kellett érnie olyan *kisebb méretű vásárlásokkal*, amelyekre a SZÉCHÉNYI-*alap* évi 420 o. é. forintnyi kamata nyújtott lehetőséget. De az anyag kiválasztását illetően itt is nagy körültekintéssel, óvatosan kellett eljárni, tekintettel a duplicatum-, triplicatum-szerzés veszélyére. Ezért a vételek *nem annyira könyvekre, mint inkább kéziratokra, oklevelekre, térképekre, metszetekre, brosúrákra és kisnyomtatványokra irányultak.* Könyvekből MÁTRAY jobbára csak *külföldi hungaricumokat, austriacumokat* és *nemzetközi jelentőségű segédműveket* igyekezett vásárolni.[410]

A vásárlások köre

A beszerzések *nem szorítkoztak könyvkereskedő cégekre.* Mint korábban, most is megengedett volt a magánszemélyektől való vásárlás. Közvetlen külföldi kereskedelmi kapcsolatot MÁTRAY nem tartott fenn. Az egész szóbanforgó időszak folyamán csupán *egyetlen* ilyen *külföldi vétel* fordult elő, mégpedig az 1864/65. szerzeményezési évben, amikor Richard ZEUNE drezdai antikváriustól vettünk kéziratokat, valamint fa- és rézmetszeteket. Különben mindennemű külföldi könyv beszerzése két pesti könyvkereskedő cég révén történt: elsősorban és túlnyomórészt a GEIBEL Hermann s utóda GRILL Károly cégen keresztül, másodsorban, csak kivételesen a LAUFFER & STOLP, utóbb LAUFFER TESTVÉREK által. Az antikváriumok közül csak egynek volt összeköttetése a Könyvtárral, a HOROVITZ-félének; ez azonban csak hazai dolgokat szállított.

A Könyvtárunknak szállító hivatásos kereskedők köre tehát erősen összeszűkült. De *megcsappant a magáneladók száma is.* Ilyen személyt csupán négyet lehet kimutatni, de ezek közül csak kettő volt állandó üzletfél. Az egyik a negyvenes-ötvenes évekből már ismert hírneves gyűjtő, NAGY Gábor, illetve ennek 1861-ben történt halála után leánya, BALÁZSYNÉ NAGY Eulália, — a másik egy bizonyos TÖRÖK János, alighanem azonos azzal a gazdasági szakíróval, konervatív publicistával, majd főlevéltárnokkal, aki mint könyvgyűjtő is emlékezetessé tette a nevét. MÁTRAY mindkettőtől folytatólagosan több száz darab kéziratot vásárolt.[411]

Szerzeményi statisztika

A szerzeményekről időszakunk folyamán — ellentétben az előző évtizeddel — részletes számszerű kimutatást lehet adni. Íme, a táblázatba foglalt adatok.

Vásárlási év	Kézirat db	Oklevél db	Térkép db	Metszet db	Külföldi segédkönyv és hungaricum köt.
1860/61	76	—	10	2	138
1861/62	153	—	—	—	117
1862/63	94	—	—	—	125
1863/64	94	—	—	—	190
1864/65	484	—	—	97	90
1865/66	—	—	—	—	165
1866/67	2	1	—	—	221
1860—1867	903	1	10	99	1046

Minőségi szempontból erről az anyagról a következőket lehet megállapítani:

a) a kéziratok javarészben NAGY Gábor gyűjteményéből valók voltak, közelebbről a tudós gyűjtő saját tanulmányai, kivonatai és genealógiai-diplomatikai jegyzetei, továbbá SCHWARTNER Mártonnak hozzá intézett levelei, egy udvari ágens levelei stb.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

b) a *10 kéziratos térkép* (mind a HOROVITZ-antikvárium szállítmánya) egy-egy hazai vármegyét ábrázolt az 1828—1848 közötti időben;

c) a *metszetek* a XVI—XIX. századi régi és újabb magyar uralkodókat, politikai, katonai és kulturális kiválóságokat ábrázoló rézmetszetek voltak;

d) a *külföldi segédkönyvek* tömegéből kiemelkedett a francia *Nouvelle biographie générale* 44 kötete, a HAIN-*féle ősnyomtatvány-repertórium*, a GATTERI—ZANOTTO-féle *Storia Veneta* című díszmű, több osztrák speciál-lexikon, egy atlasz és egy történelmi kalendárium.[412]

Ezeken, a SZÉCHÉNYI-*alapból* végzett vásárlásokon kívül csupán *egy esetben* gyarapodott a Könyvtár *más forrásból*. Ez úgy történt, hogy a Múzeum Természeti tára 1864-ben megvásárolta FRIVALDSZKY Imre (1799—1870) neves természettudósnak gazdag botanikai és zoológiai gyűjteményét, amelyhez egy 144 kötetből álló *szakkönyvtár* is tartozott. E téka tulajdonképpen a Természeti tár kézikönyvtárát gazdagította. Minthogy azonban a Múzeum különböző tárainak szakkönyvei elvben mind az Országos Könyvtár állományához tartozóknak tekinttettek, — a FRIVALDSZKY gyűjteményt is itt kellett leltárba venni és nyilvántartani.[413]

Két vételi ajánlat

Ha a Múzeumi Alap vásárlóképes állapotban, a Könyvtár pedig teljesen katalogizálva lett volna, bármily szerények voltak is a könyvpiac kínálatai — *alkalom adódott volna egynéhány nagyobb vételre is*. Különösen ígéretesnek tűnt két ajánlat.

a) Az egyik a gróf BELEZNAY-*család levéltára* volt, amelynek bőséges levél- és oklevélanyaga számottevően gazdagíthatta volna a Könyvtár megfelelő gyűjteményeit. Az egész, közel 10 000 darabból álló levéltárt azonban nem volt érdemes megszerezni bár értékét mindössze 4848 o. é. ft-ra becsülték, mert állagának zöme kívül esett a Könyvtár gyűjtőkörén.[414]

b) A másik ajánlat BURIÁN Pál könyvkereskedő özvegyétől érkezett. Ez a felszámolásra kerülő bolt teljes, mintegy 5000 művet felölelő *raktárát* kínálta vételre. Az anyag külföldi kézikönyveken (lexikonokon, enciklopédiákon), bibliofil kiadványokon (Elzevireken), idegen grammatikai, irodalmi és történelmi műveken kívül nagyobbrészt, *mintegy 70%-ban a magyar korona országaira vonatkozó földrajzi, történelmi és jogtani kiadványokat, valamint magyar nyelvű vegyes tárgyú nyomtatványokat tartalmazott;* de megvételétől nemcsak pénzügyi okokból kellett eltekinteni, hanem azért is, mert nem lehetett tudni, mi van meg belőle az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékában s mi nincs.[415]

Végső soron mégis megállapítható, hogy Könyvtárunknak a SZÉCHÉNYI-*alapból* való gyarapítása 1860-tól 1867-ig *tetemesen felülmúlta az előző tíz éves időszakban történt beszerzéseket*. Amíg ui. akkor valamennyi gyűjteményi kategóriában együttvéve csak 890 tételt regisztráltak a kimutatások, addig most az állománynövekedés 2059 tételre rúgott. *Sajnos, nem mondható el ugyanez a szerzemények tudományos-irodalmi becséről.* Nyilvánvaló például, hogy a beszerzett kéziratok távolról sem közelítették meg az ötvenes évekbeli szerzemények értékét. De nem voltak jelentősek a többi különgyűjteményi szerzemények sem. *Legnagyobb nyereségnek tulajdonképpen a külföldről vásárolt könyvanyagot* lehet tekinteni.

D) A könyvköttetés megindulása

Meggyőződhettünk róla, hogy a könyvtári állomány gyarapítása az intézet fennállásának egész ideje alatt folyamatos volt. A Könyvtár vezetői mindenkor, a legnehezebb időkben is igyekeztek biztosítani a kötelespéldány-szolgáltatást, másrészt a SZÉCHÉNYI-*alap* birtokában, 1827 óta megszakítatlanul évről-évre végeztek vásárlásokat is.

Ami azonban az évtizedek során *felgyülemlett anyag konzerválását* illeti, e tekintetben — mint ismeretes — a MILLER-*éra óta úgyszólván semmi sem történt*. Ez volt az a könyvtári feladat, amely mindig halasztást szenvedhetett, amelynél minden más teendő előbbre való volt. E célra ui. az ötvenes évek végéig semmiféle számottevő alapítvány nem állt rendelkezésre, a Múzeumi Alapból pedig a palotaépítkezés ideje alatt JÓZSEF nádor ilyesmire egyetlen forintot sem engedett felhasználni. Így hát négy évtizeden át nőttön-nőtt a kötetlen könyvek, periodikák és kéziratok száma, kitéve a tönkremenetel veszélyének.

A Karátsonyi-alap felhasználása

Nem fordítottak figyelmet erre az ügyre a BACH-korszak hatóságai sem. Pedig MÁTRAY Gábor ismételten kérte, bocsáttassék rendelkezésére rendes évi köttetési ellátmány. Ám a dolog mindig elodázódott. Végül is — tudvalevőleg — egy magánember, egy mecénás révén sikerült valamelyes megoldást találni. MÁTRAY által az arisztokrácia körében folytatott propaganda hatására gróf KARÁTSONYI Guidó bánáti földbirtokos 1858. március 30-án 2000 pengő-, azaz 2100 o. é. forintos *alapítványt létesített* e célra. Az alapító oklevél szerint kötelezte magát, hogy az említett tőkepénz után — amelyet magánál tartott — minden évben 5%-os kamatot, 100 pengő-, vagyis 105 o. é. forintot fog a Széchényi Könyvtár kötetlen vagy rongált állapotban levő anyagának beköttetésére kifizetni.[416]

Oly hosszú ideig tartó kényszerű tétlenség után *így 1859 márciusában, az első kamatkifizetéskor került a Könyvtár abba a helyzetbe, hogy hozzáláthatott e fontos feladatához.*

MÁTRAY egyszerre, egymással párhuzamosan kívánta a kéziratok és a nyomtatott könyvek köttetését megindítani. A *kötetlen könyv- és kéziratállományt* úgy látszik bizonyos szempontok szerint csoportosította és ennek megfelelő sorrendben bocsátotta kötésre. Arra törekedett, hogy olcsó, de tartós félvászonkötések vagy legalább kartonborítások alkalmazásával mennél több darabot helyezzen védett állapotba. A szóban forgó években (1858—1866) többnyire egy LÁZÁR György pesti céhbeli könyvkötő mesterrel dolgoztatott, de a hatvanas évek közepe táján bevonta a munkába DÉCSY Istvánt, a Múzeum Természeti tárában kisegítő szolgai minőségben dolgozó szakképzett könyvkötősegédet is.[417]

Az alapítványi kamatok felhasználásáról természetesen évről évre számot kellett adni az alapítványtevőnek. Ezek az elszámolások nyújtanak lehetőséget időszakunkban az e téren elért eredmények számbavételére.

Ezek szerint *nyolc év alatt nagyjából azonos mennyiségű könyvet és kéziratot sikerült beköttetni*. A kötésre váró rengeteg anyaghoz mérten bizony szerény eredmény volt ez, mégis reményt nyújtott arra, hogy a Könyvtárnak ez az önmagával szemben fennálló súlyos tartozása lassan, de biztosan leróható lesz.[418]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Íme, a kimutatásuk:

Évben	beköttetett	
	könyv	kézirat
1858/59	134	14
1859/60	39	31
1860/61	—	98
1861/62	—	145
1862/63	4	166
1863/64	381	33
1864/65	177	10
1865/66	3	226
Összesen	738	723

Állami köttetési segély

A köttetés ügye egyébként a hatvanas évek elején más oldalról is hatékony támogatást nyert. Az ekkoriban megtartott hatósági vizsgálatok nyomán ui. *a kormányzat végre belátta*, hogy a Széchényi Könyvtárnak a nagyközönség előtt való megnyitásához a kötetlenül heverő könyvállományt rövid időn belül okvetlen használhatóvá kell tenni. A vizsgálati jelentések egyaránt rámutattak arra, hogy a Könyvtár köttetési szükségleteinek kielégítésére a KARÁTSONYI-alapítvány távolról sem elégséges s éppen ezért az államhatalomnak a maga részéről is rendszeres évi segéllyel kell elősegíteni e feladat elvégzését.

Az állami támogatásra vonatkozó határozatot PÁLFFY kir. helytartó 1862. október 24-én írta alá. E szerint a Múzeum felhatalmazást kapott arra, hogy a Széchényi Könyvtárban szükséges köttetési munkálatok elvégzéséről 1000 o. é. forint költségkeretben szakképzett könyvkötő iparosokkal tárgyalást folytasson.[419] Három mester (NADLER János, CHRIST György és LÁZÁR György) tett árajánlatot. Közülük LÁZÁR Györgyé volt a legkedvezőbb, mégis, tekintettel a munkálatok terjedelmére, KUBINYI igazgató mindhármukat igénybe kívánta venni.[420] *A köttetés ezzel hirtelen lendületet nyert.* Az évenként megismétlődő 1000 forintos segélyek lehetővé tették, hogy ezerszámra gyarapodják az újonnan bekötött állomány. *Az elért eredményeket* — minthogy az Államszámvevőséghez ellenőrzésre benyújtott évi elszámolások többnyire nem állnak rendelkezésünkre — táblázatosan nem lehet kimutatni, *legfeljebb arányaiban lehet érzékeltetni.* Megállapítható pl., hogy az 1863/64. költségvetési évben 3110, zömmel úgylehet kisebb terjedelmű tétel került bekötésre. Szép eredmény. De hiszen az állami köttetési segély tizszerese volt a Karátsonyi-alap kamatának.[421]

Ismeretes, hogy 1865 tavaszán gróf ANDRÁSSY György, mint a Múzeum vizsgálatára kiküldött országos bizottság elnöke, nyert megbízatást arra, hogy a Múzeum rendbehozatalának ügyeiben intézkedjék. Így *az ő irányítása alá került a köttetések ügye is.* A gróf ez év júliusában ÉRCZHEGYI Ferenc budai könyvkötőt is bevonta a munkálatokba, rábízván mindenekelőtt a *hírlapok* bekötését. ÉRCZHEGYI megfelelt a vele szemben támasztott kívánalomnak: 1865 végéig nem kevesebb, mint

2018 újonnan készült kötetet szállított a Könyvtárnak.[422] Vele párhuzamosan tovább dolgozott LÁZÁR György és egy ugyancsak újonnan szerződött harmadik mester, SPRÁDER József Bernát is.[423]

Természetesen tovább folyt a KARÁTSONYI-alapból való köttetés is. Ezt úgy látszik teljes egészében DÉCSY István múzeumi szolga végezte.

Kísérlet a ciméliák köttetésére

Mindezen munkálatok során zömmel egyszerű, jobbára félvászon kötések készültek. MÁTRAY azonban egyes régi és ritka műveket, kivált némely kódexeket szeretett volna drága bőrkötésbe foglaltatni. Mivel pedig ilyesmire sem az államsegélyt, sem a KARÁTSONYI-*alapot* nem lehetett felhasználni, kísérletet tett még egy főúri mecénás megnyerésére. Bizonyos BARKÓCZY báró lett volna ez, az ILLÉSHÁZY-család leányági leszármazottja. Tőle az ILLÉSHÁZY-tékában levő ciméliák (elsősorban a *Dubnici krónika*) beköttetésére akart egy 1000 forintos adományt (nem alapítványt) kieszközölni. Kísérlete azonban nem járt sikerrel.[424]

Végső soron mégis megállapítható, hogy a köttetés ügye 1866 végéig nagy lépéssel jutott előre. Ha mértéktartó számítással *az évente készült kötetek számát csupán 2000-re tesszük*, akkor is bizonyos, hogy az évtizedeken át felgyülemlett mintegy 35 000 tételnyi kötetlen állapotban levő könyv-, hírlap- és kéziratállományt *legalább 10 000 tétellel sikerült csökkenteni.*

E) A kutató- és olvasóforgalom

Ismeretes, hogy a Könyvtár fokozatosan elrendeződő állománya (ideértve a kéziratgyűjteményt is) a *Magyar Tudományos Akadémia tagjai, az egyetem tanárai és egyáltalában a magasabb képzettségű értelmiség számára már 1850-től kezdve hozzáférhető, használható volt.* A kutatókat MÁTRAY könyvtárőr saját hivatali szobájában fogadta és szolgálta ki. Hogy erről a forgalomról készültek-e folyamatos kimutatások, nem tudható; külön látogatási könyvre az irattárban éppen úgy nem sikerült ráakadni, mint a rendszeres havi, negyedévi vagy évi jelentésekre sem. A hatvanas évekre vonatkozólag *egyetlen számszerű információnk* van csupán: az, amelyet a maga helyén már említettünk, s amely szerint 1860-ban 549 alkalommal 1808 kézirat és 3553 nyomtatott munka fordult meg a kutatók kezén.[425] Lényeges változás e tekintetben 1866-ig nemigen következhetett be, hiszen *a kutatók köre* sem szűkebb, sem bővebb nem lett, mint az évtized elején volt, mindössze *100—150 személyre szorítkozott.*

A kölcsönzők névsora

Hogy név szerint kik alkották e kört, arra itt is, mint korábban, csak a kölcsönzés adataiból következtethetünk, azokból, amelyeket a rendelkezésünkre álló hivatalos *kölcsönzőkönyv* tartott fenn az utókor számára. Mert tudvalevőleg a kölcsönzés joga csak a tudósokat, írókat, közhivatalnokokat és hasonlókat illette meg. Nagyon valószínű, hogy *a helyben kutatók általában ugyanazok a személyek voltak, mint a kölcsönzők.*

a) A kölcsönzőkről az 1861—1866-ig terjedő időszakban a következő névsor állítható össze.[426]

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
1. Balázs Sándor	író, lapszerkesztő, akadémikus
2. Ballagi Mór	nyelvész, szótáríró, akadémikus
3. Barna Ferdinánd	nyelvész, műfordító, Széchényi könyvtári segédőr, akadémiai tag
4. Bellaagh József	ügyvéd
5. Bognár Károly	ügyvéd
6. Csery József	az Egyetemi Könyvtár őre
7. Czanyuga József	tanár, múzeumi igazgatói titkár
8. gróf Dessewffy Emil	közgazdász, politikus, akadémiai elnök
9. Engeszer Mátyás	pesti zenedei tanár
10. Érdy János	történész, régész, akadémikus
11. Fabó András	ev. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
12. Eduard Fenzl	a bécsi füvészkert igazgatója, botanikus
13. Fribeisz István, Rajkai	lapszerkesztő
14. Frivaldszky János	botanikus, zoológus, akadémikus
15. Giczey Samu	a M. Ker. Társ. meghatalmazottja
16. Gönczy Pál	pedagógus, akadémikus
17. Greguss Ágoston	esztéta, egyetemi tanár, akadémikus
18. Haan Lajos	ev. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
19. dr. Halász János	városi főorvos
20. Henszlmann Imre	művészettörténész, régész, akadémikus
21. Horvát Árpád	történész, diplomatikus, egyetemi tanár
22. Hunfalvy Pál	nyelvész, etnográfus, akadémikus
23. Ipolyi Arnold	folklorista, műtörténész, akadémikus
24. Kazinczy Gábor	író, történész, politikus, akadémikus
25. Kerékgyártó Árpád	történész, egyetemi tanár, akadémikus
26. Kiss Bálint	festőművész, akadémikus
27. Knauz Nándor	kanonok, egyháztörténész, akadémikus
28. Kovács Gyula	paleobotanikus, akadémikus
29. Kubinyi Ágoston	természettudós, régész, múzeumigazgató
30. Kubinyi Ferenc	paleontológus, politikus, akadémikus
31. László Elek	nevelő
32. dr. Málnay Ignác	orvos
33. May Árpád	jogtudós, bíró
34. Molnár Aladár	pedagógus, művelődéspolitikus, akadémikus
35. Moser Emil	reáliskolai rajztanár
36. Nagy István	újságíró
37. Nagy Iván	történész, genealógus
38. Pákh Albert	író, szerkesztő, akadémikus
39. Perczel Béla	helytartótanácsos
40. Pesty Frigyes	történész, akadémikus
41. Péterffy Kálmán	Széchényi könyvtári írnok
42. Pollak I.	orvos

A kölcsönző	
neve	foglalkozása, rangja
43. Pósfay Bertalan	múzeumi régész őrsegéd
44. br. Prónay Gábor	néprajzi és kertészeti szakíró, akadémikus
45. Pusztay Sándor	cs. kir. rendőrségi főbiztos
46. Rehorovszky Miklós	cs. kir. kormánytanácsos
47. Rendőrigazgatósági kiküldött	—
48. Rész-Ensel Sándor	jogi író, helytörténész, néprajzos
49. Révész Imre	ref. lelkész, egyháztörténész, akadémikus
50. Ring Adorján	akadémiai írnok
51. Román Sándor	egyetemi tanár
52. Römer Flóris	régész, műtörténész, akadémikus
53. dr. Rózsay József	orvos, akadémikus
54. Salamon Ferenc	történész, publicista, akadémikus
55. Schmidt Adolf	?
56. Sebestyén Gábor	író
57. Simonyi Antal	festő, fényképész
58. Strázsay	cs. kir. p. ü. ügyészségi tisztviselő
59. Supala Ferenc	Széchényi könyvtári segédőr
60. Szabó József	geológus, mineralógus, egyet. tanár, akadémikus
61. Szalay László	történetíró, politikus, akadémikus
62. Szilágyi Ferenc	történész, akadémikus
63. Szilágyi Sándor	történész, akadémikus
64. Télfy Iván	klasszika-filológus, egyet. tanár, akadémikus
65. Thaly Kálmán	történész, költő, akadémikus
66. Toldy Ferenc	irodalomtörténész, akadémikus
67. Török János	orsz. főlevéltárnok
68. Véghely Dezső	történész
69. dr. Verebélyi József	orvos
70. Virányi (Virnan) János	?
71. Wenzel Gusztáv	jogtörténész, akadémikus
72. gr. Zichy Pálné	magánzó
73. Zworn Ferdinánd	kormányzósági segédhivatali igazgató

Összehasonlítva e névjegyzéket az ötvenes évekbelivel, a következők állapíthatók meg.

A kölcsönzők száma a korábbi 107-tel szemben csupán 73 volt. Ez azonban *nem jelent visszaesést*, hiszen e szám csak hatéves időtartamra vonatkozik, amaz pedig a Bach-rendszer tíz évére. *Külföldi tudós* a hatvanas években csak egy fordult elő: Eduard Fenzl bécsi botanikus. A hazaiak közül 38 volt tudományos kutató, nagyrészt akadémikus és két művész; az írók, lapszerkesztők, tanárok rétegét 8, az ügyvédekét és hivatalnokokét 16, a gyakorló orvosokét pedig mindössze 2 személy képviselte. Egyebek és bizonytalanok nyolcan voltak.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Kölcsönzési kimutatások

b) A kölcsönzők és kölcsönzések száma évenként az alábbiak szerint alakult.

	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867
	évben						
A kölcsönzők száma	25	21	25	26	28	18	—
A kölcsönzések száma	52	61	77	62	62	41	—

E tekintetben tehát az előző évtizeddel szemben eltérés alig mutatkozik.

c) A kölcsönzött gyűjteményféleségekről az alábbi kimutatás szerkeszthető.

Évben	Kölcsönzött					
	könyv mű	kézirat mű	periodika évf.	térkép db	egyéb db	összesen tétel
1861	77	24	6	—	1	108
1862	78	36	7	—	1	122
1863	81	47	11	—	—	139
1864	66	26	6	—	1	99
1865	63	47	13	—	—	123
1866	55	16	5	—	—	76
1861—66	420	196	48	—	3	667

Az előző évtizedbeli adatokhoz képest tehát itt sem mutatkozik számottevő különbség.

d) Ami *a kölcsönzött anyag tudományszakok szerinti megoszlását* illeti, ez a következőképpen alakult.

Évben	Kölcsönzött könyvek stb. száma az ETO szakcsoportjai szerint										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	összesen
1861	1	—	2	27	7	6	—	1	25	40	109
1862	4	1	9	29	12	4	—	2	27	34	122
1863	6	2	6	16	11	23	1	2	39	33	139
1864	4	1	16	11	5	7	2	5	20	27	98
1865	4	—	7	14	6	4	1	3	31	53	123
1866	15	—	—	16	3	2	1	—	16	23	76
1861—1866	34	4	40	113	44	46	5	13	158	210	667

Ha ismét figyelembe vesszük, hogy itt csak hatéves időszakról van szó, ezek *az eredmények az ötvenes évek egészéhez viszonyítva szintén arányosaknak mondhatók.*

e) Utoljára — mellőzve a részletes számszerű kimutatást — meg kell még jegyezni azt is, hogy *a kölcsönzött könyvek, kéziratok stb. nyelvi megoszlásában sem mutatkozott semmi újszerűség:* vezető szerepet továbbra is a *magyar* és *latin* nyelvű művek játszottak csaknem egyenlő arányban. Mögöttük nem nagy távolságban a *német* nyelvűek következtek, majd meglehetősen messze az egyebek.[427]

Mindebből világosan kitűnik, hogy a Könyvtár használatában a hatvanas évek során (1866-ig) lényeges változás nem történt: *a helyben olvasás és kölcsönzés mint a tudósok és egyéb honoráciorok kiváltsága, méreteiben úgyszólván változatlan maradt.*

Az olvasóterem megnyitása

Jelentős fordulat e tekintetben csak *1866 nyarán* következett be a nagy olvasóterem megnyitásával. Mint említettük, ebben az évben, *június 4-én érkezett el az a „történelmi" jelentőségű nap, amelyen 28 évi elzártság után a Széchényi Országos Könyvtár ismét szabadon hozzáférhetővé vált az egész művelődni vágyó közönség számára.*[428] Érthető, ha a sajtó nagy örömmel üdvözölte ezt az eseményt, amelyért az abszolutizmus egész ideje alatt oly sok heves harcot vívott. Most rövid időn belül kétségbevonhatatlanul igazolódott, hogy *a Könyvtár megnyitása valóban komoly társadalmi szükséglet volt.* Az olvasók a jelzett naptól kezdődőleg sűrű rajokban keresték fel s nagy érdeklődéssel vették használatba az akkoriban *lectorium*nak vagy *olvasdá*nak nevezett nyilvános olvasótermet. De igazolódott az is, hogy a jelentkező társadalmi igény kielégítését MÁTRAY egymaga csakugyan képtelen lett volna ellátni, múlhatatlanul szükség volt a személyzet szaporítására.

Olvasótermi rendszabályok

A megnyitás előtt magától értetődően gondoskodni kellett az olvasóterem használatának, az olvasás rendjének szabályozásáról. Ilyesmire 1838 óta nem volt szükség, előmunkálatok ennélfogva nem álltak rendelkezésre. Egyedül az ALBRECHT főherceg által 1859-ben kibocsátott *szolgálati szabályzat* tartalmazott néhány idevágó előírást, ezek azonban — eltekintve attól, hogy a politikai változások miatt érvényüket vesztették — korántsem voltak kielégítők. MÁTRAY tehát úgy segített magán, hogy áttanulmányozta a főváros másik két tudományos könyvtárának, ti. az *Egyetemi Könyvtár*nak és az *Akadémiai Könyvtár*nak olvasótermi rendtartását s ezek figyelembevételével, de mégis sajátszerűen szerkesztette meg a Széchényi Könyvtárét.[429]

A szabályzat 12 pontból állt s a következő előírásokat tartalmazta.

1. *Az olvasóterem hétköznapokon reggeli 9 órától déli 2 óráig áll nyitva. Zárva* van: minden vasár- és ünnepnapon, a farsang három utolsó napján és hamvazószerdán, továbbá a nagyhét folyamán húsvét utáni keddig, az uralkodó születés- és névnapján s más országos ünnepeken, végül ősszel 6 hétig a nagytakarítás („portalanítás") ideje alatt.

2. Az olvasók csak a felügyelő tisztviselő által kijelölt ülőhelyet foglalhatják el s ugyanőtőle kell elismervény ellenében a kért könyvet átvenniök. *Egyszerre csak egy könyv használható.*

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

3. *Szórakoztató könyvek és általában kéziratok csak tudományos kutatók által használhatók.*

4. Papírt, irónt, tollat a Könyvtár nem bocsát az olvasók rendelkezésére.

5. A könyveket, kéziratokat s egyebeket a legnagyobb gonddal, vigyázattal kell használni; a könyvekbe bejegyezni, azok lapjait behajtani, összepiszkítani vagy bármiképpen megrongálni szigorúan tilos.

6. Nem szabad a könyveken, kéziratokon írni sem. Ugyancsak tilos a belőlük való kopírozás.

7. Bármiféle okozott kárt az olvasó megtéríteni köteles, ellenkező esetben a Könyvtárból kitiltatik.

8. A könyveket s egyebeket használat után az olvasó személyesen köteles visszaadni az olvasótermi felügyelőnek.

9. Az olvasóteremben beszélgetni vagy a csendet bármi módon zavarni nem szabad.

10. Az olvasók és tisztviselők részéről az udvarias viselkedés egyaránt megkívántatik.

11. Mindenki csak a saját részére kiadott könyvet s egyebet használhatja, máséhoz nem nyúlhat.

12. Felsőruhával, bottal, ernyővel az olvasóterembe belépni tilos; az efféle dolgokat az előszobában fogasokon kell elhelyezni.

Összehasonlítva e szabályzatot az *Egyetemi*, illetőleg az *Akadémiai Könyvtár*éval, kitűnik, hogy lényeges dolgokban *közöttük több az egyezés, mint az eltérés.*

Az *Egyetemi Könyvtár*ban mégis a következő tekintetekben volt *kedvezőbb* a helyzet:

a) Az olvasóterem délelőtt is, délután is nyitva volt (9—12, illetve 2—4 óráig).

b) Ősszel a könyvtár nem volt 6 hétig zárva, csak az egyetemi tanév végi vizsgaidőszakban.

c) Az olvasás tárgyilag nem volt korlátozva, vagyis oly munkák is használhatók voltak, amelyeknek kölcsönzése nem volt megengedett. Bizonyos megszorítás csak az ifjabb és a kevésbé művelt olvasókkal szemben állt fenn.

d) Megengedett volt, hogy az olvasók ugyanazon alkalommal ne csak egy könyvet használjanak, hanem esetleg többet is; a szótárak, atlaszok és az egyéb ún. felütő munkák használata pedig különben sem volt korlátozva.

e) Egyetemi tanárok és más tudósok, valamint a felsőbb osztályú egyetemi hallgatók részéről a katalógusok is használhatók voltak.

Ami az *Akadémiai Könyvtár*t illeti, némely tekintetben *itt is kedvezőbb* volt a helyzet. Például

a) az olvasóterem itt sem csupán délelőtt, hanem délután is nyitva volt, mégpedig délelőtt 11 órától déli 1 óráig akadémikusok, egyetemi tanárok és külföldi vendégek számára, délután 3-tól 7 óráig pedig egyéb művelt olvasók, egyetemisták és magasabb osztályú középiskolások számára;

b) rendszerint egyszerre itt is csak egy könyvet adtak ki olvasásra, de indokolt esetben többet is.[430]

A Széchényi Országos Könyvtár nyitvatartásának időtartama tehát eszerint nem volt kevesebb, mint a másik kettőé, egyfolytában öt órát tett ki. Másrészt használata sem volt semmiképpen megszorítva, még annyira sem, mint a szóbanforgó társintézeteké. *A nagyközönségnek tehát tulajdonképpen nem volt oka panaszra.* Nincs is

nyoma annak, hogy bármiféle kifogás merült volna fel a használat ellen. MÁTRAY és munkatársai nyilván a maguk részéről is megtettek mindent a jogos kívánalmak kielégítésére. Hogy a Széchényi Könyvtár olvasóterme sikeresen teljesítette a társadalmi elvárásokat, azt beszédesen igazolja a forgalmi statisztika.

Az olvasótermi forgalom

A megnyitást követő első félévben, vagyis 1866. június 4-től december 31-ig terjedő időszakban — annak ellenére, hogy a Könyvtárt *a pesti kolerajárvány* és az őszi nagytakarítás miatt 2 hónapig zárva tartották — a forgalom számottevő volt. Az olvasótermet az év folyamán nem kevesebb, mint 2105 személy látogatta és 5027 nyomtatott művet, valamint 279 kéziratot használt.[431] A következő 1867. évben is ennek megfelelően alakult a forgalom. Az esztendő folyamán — kivéve a szeptember 1-től október 15-ig tartó nagytakarítás időszakát — az olvasóteremben 5841 személy 15 456 nyomtatott művet és 884 kéziratot tanulmányozott. Ugyanezen évben tudósok, írók és egyéb honorációrok összesen 121-en, 232 könyvet és 29 kéziratot kölcsönöztek otthoni használatra.[432]

A Széchényi Könyvtár üzeme tehát — oly hosszúra nyúlt kényszerű várakozás után — *végre teljes egészében megindult.*

A belső viszonyokat közelebbről nem ismerő közönség azt gondolhatta, hogy *az intézet konszolidációja* befejeződött, a Könyvtár ezután már könnyűszerrel teljesítheti az alapító által kijelölt hivatását: a hazai tudományosság és közművelődés ügyének szolgálatát.

Pedig tudvalevőleg *nem ez volt a helyzet.*

F) Megoldatlan problémák

Elvégzendő munkálatok

Az olvasóterem megnyitásakor a Könyvtárban fél évszázadon át *felhalmozódott gazdag hungarológiai anyag* tudvalevőleg korántsem volt még teljes egészében használatba vehető. Ellenkezőleg: *nagyobb felében hozzáférhetetlen volt.* MÁTRAY Gáborra és munkatársaira még igen sok terhes feladat várt. Hiszen 1866 nyarán a nyomtatott könyvek gyűjteményéből tulajdonképpen csak a szoros értelemben vett, mintegy 60 000 ezer kötetnyi SZÉCHÉNYI-*féle gyűjteményt* (a *nemzeti tékát* és a *segédkönyvtárt*) *lehetett a közönség használatára bocsátani.* A SZÉCHÉNYI-állomány mellett felgyülemlett, mintegy *110 000 kötetre menő többi nagy fondot* (kiváltképpen az ILLÉSHÁZY-, a JANKOVICH- és a HORVÁT-tékát) mint rendezetlen és feltáratlan anyagot még *egyáltalán nem lehetett használatba venni.* Hasonlóképpen az ún. *kistárak* javarészét sem. Ezek közül — mint ismeretes — *csak a kéziratgyűjtemény* volt rendezve és katalogizálva; az oklevéltár, az ősnyomtatványok és könyvritkaságok, a térképek, a metszetek és kisnyomtatványok gyűjteménye csak kis részben, vagy sehogysem volt az olvasóközönség számára hozzáférhető. Ahhoz, hogy mindezek rövid egynehány év alatt feldolgozott állapotba kerüljenek, az 1860 óta rendszeresített *6 főnyi személyzet korántsem volt elegendő.* Akadályozta a gyűjtemények feldolgozását a raktártermek nagyobb részének berendezetlensége is.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Kielégítetlen személyi és dologi igények

Az ANDRÁSSY-féle országos bizottság — tudjuk — *hiába terjesztett elő mindkét tekintetben üdvös reformjavaslatokat*, ezeket nem sikerült keresztülvinni.

A szükséges személyzet létszámát ANDRÁSSYék 12 fővel javasolták növelni, mégpedig 4 segédőrrel, 4 írnokkal és 4 szolgával. E helyett azonban a kormányzat mindössze 1 segédőrt, 1 írnokot és 1 szolgát engedélyezett. Hasonlóképpen a Könyvtárban még *berendezetlenül álló 8 raktárteremből* a bizottság legalább 5-öt akart bútoroztatni. Pénzügyi fedezetet azonban csupán 1 terem, az olvasóterem berendezésére sikerült biztosítani.

A még hátralevő nagy könyvtárrendezési-katalogizálási program tehát, amely a bizottsági javaslatok elfogadása esetén négy év alatt lett volna megvalósítható, adott feltételek mellett mintegy másfél évtizedre kitolódni látszott.

Nem lehetett érvényre juttatni tudvalevőleg az országos bizottság harmadik javaslatát, a fizetésrendezést sem.

Előkészület az országgyűléshez való fellebbezésre

Érthető tehát, ha MÁTRAY Gábor és vele együtt KUBINYI múzeumigazgató is *elégületlen volt* a dolgoknak ezzel a felettébb hiányos elrendezésével és megint csak — 1848 óta immár harmadízben — a nemzet képviseletéhez készült fordulni a Múzeum és a Könyvtár jogos személyi s dologi szükségleteinek kielégítéséért.

1865 decembere óta ui. — az alkotmányosságot helyreállítandó — *ismét együtt ült a magyar országgyűlés.*[433] Okkal gondolhatták tehát Kubinyiék, hogy amit 1848-ban és 1861-ben nem sikerült elérni, az most — megállapodott politikai viszonyok között — sikerülni fog. S csakugyan 1866 nyarán az *országgyűlés képviselőháza elérkezettnek látta az időt arra is, hogy más közintézmények mellett a Magyar és az Erdélyi Nemzeti Múzeum ügyeinek elrendezését is tervbe vegye.* Évégből SZENT-IVÁNYI KÁROLY képviselőházi elnök június 15-én felszólította a Helytartótanácsot, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban legutóbb működött (ANDRÁSSY-féle) országos bizottság iratait, valamint a Múzeumnak 1850-től 1865-ig terjedő számadásait megvizsgálás céljából szolgáltassa ki. Ez hamarosan meg is történt s egy kiküldött képviselői szakbizottság hozzálátott az iratok tanulmányozásához.[434]

Egy fontos elvi kérdés

A Könyvtár *nemcsak az oly régóta esedékes széleskörű pénzügyi alátámasztás miatt* tekintett várakozással az országgyűlés tevékenysége és a várhatólag kinevezendő magyar minisztérium működése elé, hanem *egy fontos elvi jelentőségű kérdésben* való határozathozatal végett is.

Nem kisebb jelentőségű ügyről volt szó, mint *a Könyvtár végleges felállítási rendjének megállapításáról.* MÁTRAY Gábor újonnan kinevezett munkatársainak egyike, BARNA Ferdinánd segédőr ui. *kétségét fejezte ki aziránt, vajon az 1855 óta alkalmazott felállítási eljárás*, ti. a bécsi *Hofbibliothek egyszerű folyószámos rendszere megfelel-e a kor tudományos igényeinek.* 1863-ban nyíltan ki is mondta, hogy szerinte nem felel meg. Ugyanekkor egy hosszú *emlékiratot* szerkesztett s ebben azt javasolta, hagyják abba a bécsi módra folytatott felállítást és helyette *vezessék be az*

ekkoriban Európa-szerte klasszikusnak tartott müncheni szakrendszert. Kezdeményezésének támogatására szerette volna MÁTRAY Gábort is megnyerni, tudván, hogy 1848 körül ő is rokonszenvezett ezzel a rendszerrel. Ezért emlékiratát MÁTRAY nevében akarta KUBINYI igazgató, illetve a kormányhatóság elé terjeszteni.[435]

MÁTRAY azonban *semmiképpen sem értett egyet* BARNÁval s nem volt hajlandó törekvését támogatni. Ez teljes mértékben érthető, hiszen *a müncheni rendszerre való áttérés mindannak a munkának kárbavesztével fenyegetett, amelyet másfél évtized során oly nehezen sikerült elvégezni.* Másfelől MÁTRAY már régen tisztába jött azzal, hogy *a müncheni rendszer nem nemzeti könytárak, hanem egyetemes gyűjtőkörű könyvtárak céljára készült.* E rend bevezetése legföljebb a segédkönyvtár esetében lett volna indokolt, az egész könyvtárra nézve azonban semmiképpen sem. Általános alkalmazásba vétele a nemzeti könyvkincsnek a nemzetközi állományba való beolvasztását jelentette volna. Ez pedig *szöges ellentétben állt* SZÉCHÉNYI Ferenc alapítói szándékával. BARNA tehát magára maradt s elhallgatott, de számolni kellett azzal, hogy javaslatát alkalomadtán mégis hivatalos fórum elé terjeszti.

Új főhatóság:
a Magyar kir. minisztérium

Az idő erre s egyáltalában a Könyvtár teljes konszolidálására a magyar nemzeti államhatalom helyreállításával érkezett el.

Mint ismeretes, 1867. február 17-én befejeződtek az uralkodóval 1865 óta folyt kiegyezési tárgyalások s *megalakult a második magyar felelős minisztérium.*[436] Alig egy hónappal később, március 16-án báró EÖTVÖS József hivatalos leiratban adta tudtul KUBINYI múzeumigazgatónak, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum ügyeiben ezentúl ő és a vezetése alatt álló közoktatási minisztérium fogja a főhatósági jogokat gyakorolni.[437]

S valóban, EÖTVÖSRE *a nagy kultúrpolitikusra várt az a „történelmi" feladat, hogy az abszolutizmus időszakában válságos állapotából kilábalni nem tudó Széchényi Országos Könyvtárt talpra állítsa és a polgári társadalom szükségleteinek megfelelő korszerű intézménnyé fejlessze.*

*

A kor, amely Nemzeti Könyvtárunk történetében 1867-tel lezárult, a szó legigazibb értelmében *hőskor* volt: roppant nehéz és viszontagságos körülmények között kifejtett, de fölöttébb tiszteletre méltó erőfeszítések kora. Talán nincs még egy e nemű közgyűjtemény Európában, amely rendszeres állami gondoskodás és ebből eredő személyzethiány miatt — csupán alkalmi mecénási és társadalmi támogatásra szorítkozva — igyekezett megbirkózni azokkal a feladatokkal, amelyeknek teljesítését a XIX. század rohamosan fejlődő tudományossága és közművelődése tőle okkal elvárta.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

JEGYZETEK

1. Szabad György: *Az önkényuralom kora.* In: *Magyarország története tíz kötetben.* VI/1. k. 1848—1890. Szerk.: Kovács Endre, Katus László, Bp. 1979. 437—444. l. Magyarország önkormányzatának felszámolását és a birodalomba való beolvasztását egyébként már a szabadságharc leverése előtt elrendelte az 1849. március 4-én kelt ún. olmützi oktrojált alkotmány.
1/a. Uo. 438., 492., 564. l.
2. Uo. 463—475., 530—539. l.
3. Uo. 453—456. l.
4. Uo. 456. l.
5. Spira György—Vörös Károly: *Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig.* Bp. 1978. 124—127. l.
6. Uo. 185—189. l.
7. Uo. 141—145. l.
8. Uo. 155—161. l.
9. Uo. 161—172. l.
10. Uo. 136—141. l.
11. Uo. 191—217. l. Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon.* II. k. (Bp. 1925.) 384—389. l.
12. Spira—Vörös, i. m. 219—246. l.
13. Uo., 284—290. l. Berzeviczy, i. m. II. k. 390—391. l.
14. Palugyay Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Pest, 1852. 533—535. l.
15. Uo. 528. l.
16. Uo. 188., 416—442. l. Spira—Vörös, i. m. 279. l.
17. Berzeviczy, i. m. II. k. 390. l. Szabad György, i. m. In: *Magyarorsz. tört. tíz köt.* VI/1. k. 610—615. l.
18. Kereszty, i. m. 46—47., 59—60. l.
19. Spira—Vörös, i. m. 279—282. l.
20. Uo. 282—284. l.
21. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 90—105. l.
22. Uo. 105—112., 115—117. l. *A M. Tud. Akad. első évsz.* I. k. 17—22., 127—135. skk. l.
23. Uo. *A M. Tud. Akad. másfél évsz.* 117—119., 122—123. l.
24. *M. Tud. Akad. első évsz.* I. k. 162—163. l.
25. Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban.* Bp. 1978. 178—195., 250—253. l.
26. Uo. 150—159. l.
27. Palugyay, i. m. 189. l.
28. Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp. 1966. 10—19. l., Szabad György, i. m. 467. l.
29. Tóth András, *Az Egyet. Könyvt. Fejér Gy. alatt.* 6. l.
30. Palugyay, i. m. 410—414. l. Tóth András: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet. = Tanulmányok Budapest múltjából. XII. k. 466. l.
31. Uo. 386—394. l.
32. Uo. 411—412. l.
33. OSZKI 1850/82. mell.
34. Jellemzését l. Berzeviczy, i. m. I. k. 212—213. l. Mátray, *Töredék-jegyz.* 122. l.
35. Életrajzi adatai Szinnyei, i. m. IV. k. 532—534. h.
36. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 61. l.
37. GA 1849/1093.
38. Uo.
39. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 61. l.
40. Mátray, *Töredék-jegyz.* 129. l.
41. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.
42. Mátray, *Töredék-jegyz.* 136. l.
43. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.
44. Uo.
45. GA 1849/2174., 2319.
46. Uo. 1849/6092. OSZKI 1850/4. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 62. l.

47. Sashegyi Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár.* Bp. 1965.
48. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 63. l. GA 1850/419.
49. OSZKI 1850/11.
50. Uo. 1850/82.
51. Uo. 1850/12.
52. Uo.
53. Uo.
54. Uo.
55. Uo.
56. OSZKI 1850/1.
57. Uo. 1850/12.
58. Az 1849. június 5-én kelt hódoló irat és az 1850. június 18-án kelt igazoló irat másolata: OSZKI V. Waldapfel Eszter adatgyűjtése.
59. GA 1850/16.025.
60. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 63. l.
61. GA 1850/8745.
62. Uo.
63. OSZKI 1851/9.
64. OSZKI 1850/82. mell.
65. Uo. 1850/109.
66. Az 1866-ig vezetett kölcsönkönyv OSZKI.
67. Ferenczyné, i. h. 217. l. OSZKI 1950/73.
68. *Magyar Hírlap* 1851. ápr. 26. 443. sz.
69. OSZKI 1851/17.
70. L. a 43. jegyzetet! Az 1848/49. évi sajtótermékek visszamenőleges beszolgáltatásáról OSZKI 1850/38. és 67.
71. OSZKI 1850/40. és mell.
72. Uo. 1850/70., 95., 1851/38., 52.
73. A felhívások többek között a *Magyar Hírlap*ban és a *Hölgyfutár*ban jelentek meg. — Kubinyi panasza OSZKI 1850/26.
74. A kerületi főispánok irányitatlanul, tétován és következetlenül jártak el a kötelespéldányok behajtásában. GA 1851/18.842., 18.843., 19 026., 19.027., 19.035., továbbá OSZKI 1851/46., 49.
75. OSZKI 1851/35.
76. OSZKI 1851/31—34., 37., 40—44., 1852/2.
77. GA 1852/1101.
78. Uo.
79. GA 1852/14.877.
80. OSZKI 1852/3.
81. *Allgemeine Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich.* Jg. 1852. 603—615. l.
82. Uo. 604—605. l.
83. Tóth András, *A kötelespéldány-szolgáltatás tört.* 16. l.
84. Uo. 11—12. l.
85. Uo. 17. l.
86. GA 1852/19.763., 26.034.
87. GG D. 46. 1852/9775. (A továbbiakban a D. 46. jelzetrészt elhagyjuk és csak az év- és aktaszámot tüntetjük fel.)
88. A 81. jegyzetben idézett *közlöny* 610. l.
89. OSZKI 1850/12.
90. Berlász, *Horvát I. könyvt.* 259. l.
91. Uo. 260. l.
92. Mátray, *M. N. Múz. korsz.* 63. l.
93. OSZKI 1850/92.
94. GA 1851/7502. Mátray, uo. 65. l. Berlász, *Horvát I. könyvt.* 260—261. l.
95. OSZKI 1852/6. mell.
96. Uo. Mátray jelentése: Berlász, *Horvát I. könyvt.* 261. l.
97. Berlász, *Jankovich M. könyvt.* 156—158. l.
98. Uo. 158. l.
99. Uo. 159—160. l.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

100. Uo. 160—161. l.
101. Uo. 161. l.
102. GA 1852/2556.
103. Uo.
104. Uo.
105. Uo. és BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 161—162. l.
106. GA 1851/7502.
107. OSZKI 1851/21.
108. OSZKI 1852/4.
109. GA 1850/10.044.
110. OSZKI 1850/58., 99.
111. GA 1850/10.044. OSZKI 1851/27.
112. OSZKI 1852/35. Közölte e hírt a *Hölgyfutár* is 1852. július 15-i 159. számában. Egy későbbi közlemény: *Századok*. 1869. 278. l. A tékáról újabban KOZOCSA Sándor: *Batsányi János könyvtára. = Könyvtári Szemle*. 1934. 49—50. l., továbbá [KOZOCSA] Sándor: *A forradalmár költő könyvtára. = Magyar Írás*. 1936. 93—95. l., végül KATONA Jenő: *Batsányi János könyvtára. = A könyv*. 1955. 166—168., 224—225. l.
113. OSZKI 1851/25.
114. GA 1852/13.035.
115. Uo. 1851/23.086.
116. *Hölgyfutár* 1852. 32. sz.
117. GA 1851/7502.
118. Uo.
119. GG 1853/8396.
120. BERZEVICZY, i. m. II. k. 112—115. l. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 66. l.
121. GG 1853/8396.
122. BERZEVICZY, i. m. I. k. 326—329. l. SASHEGYI, i. m.
123. GG 1853/8396.
124. OSZKI 1852/38.
125. GG 1853/8396.
126. VHTT XII. kútfő, 1862/64.741., 1863/37.629.
127. Uo.
128. Mátray keltezetlen autográf feljegyzését l. OSZKI 1848/28.
129. OSZKI 1852/19.
130. GA 1852/23.064.
131. GG 1853/23.971.
132. Uo. 1854/26.
133. OSZKI 1852/11.
134. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 69—70. l. FEJŐS Imre: *A múzeumkert*. (Bp. 1962.) 9. l.
135. VHTT XII. 1866/16.837.
136. Österreichische Nationalbibliothek Wien, *Amtliche Akten* 1854/99. és 116.
137. VHTT XII. 1862/67.741.
138. OSZKI 1854/46. *Vorschläge in Angelegenheiten der Landesbibliothek im Ungarischen National-Museum.*
139. VHTT XII. 1862/64.741.
140. Uo.
141. OSZKI 1855/36a.
142. Uo.
143. OSZKI 1855/36c.
144. GG 1856/8229. VHTT XII. 1862/64.741.
145. GA 1853/2139., 10.879.
146. VHTT XII. 1862/64.741.
147. GG 1857/1841., 1858/1289., 7610.
148. VHTT XII. 1862/64.741.
149. GG. 1857/6087., 6899., 1858/5339. MÁTRAY, *M. N. muz. korsz.* 72. l. — Vö. 384. l.
150. OSZKI 1855/36a.
151. OSZKI 1855/54.
152. Uo. 1855/(38.)
153. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 69 l.
154. OSZKI 1855/72.

155. Uo. 1855/62a. GG. 1855/12.594.
156. OSZKI 1855/62c.
157. Uo. 1856/3a.
158. Uo. 1856/3b.
159. Uo. 1856/3c.
160. Uo. 1856/3d., e.
161. Uo. 1856/3i.
162. Uo. 1856/3k.
163. Uo. 1856/3l.
164. Uo. 1856/3m.
165. Uo. 1857. sz. n.
166. Uo. 1856/24.
167. Uo. 1856/35.
168. Uo. 1856/48.
169. Uo. 1856/103.
170. Uo.
171. Uo. 1857/10.
172. Uo. 1857/27.
173. Uo.
174. OSZKI 1856/63., 1857/10. mell.
175. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 72. l. A császárlátogatásról általában BERZEVICZY, i. m. II. k. 114—116. l.
176. OSZKI 1857/23. E tárgyról szó volt már a 373. lapon.
177. GG 1857/6087., 6899. *Missale Boldvense* alatt a *Pray-kódex* értendő.
178. OSZKI 1857/53.
179. Uo. — A történetkutatás nagy fellendülésének ebben az időszakában Mátraynak az az állítása, hogy az oklevelek iránt aránylag csekély volt az érdeklődés, különösnek tűnik. Talán inkább ő maga, mint könyvtáros tartotta a könyvállomány rendbetételét előbbre valónak.
180. OSZKI 1858/74.
181. Uo.
182. OSZKI 1858/71.
183. Uo. 1859/7a.
184. L. a 81. jegyzetet!
185. L. a 87. jegyzetet!
186. GG 1858/1789., OSZKI 1858/32.
187. GG. 1857/2555.
188. Uo. 1857/4564.
189. A cikksorozat a *Pesti Napló* 17—18., 31. és 83—85. számaiban jelent meg. L. még KÁROLYI Árpád: *A Magyar Nemzeti Múzeum és a Ráday-könyvtár. = M. Könyvszemle* 1920/21. 152—154. l. Kubinyi Ferencről megemlítendőnek tartjuk, hogy öccsével ellentétben, 1849-ben a végnapig kitartott a szabadságharc ügye mellett, s noha a várfogságból amnesztiával szabadult, 1858-ban pedig kiterjedt tudományos munkásságáért az Akadémia tagjává választotta, az önkényuralmi hatóságok igen bizalmatlanok maradtak vele szemben.
190. OSZKI 1850/64., 69.
191. Uo. 1857/37.
192. Uo. 1858/35. és Kigyűjt. ir. (34.) MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 73. l.
193. GG. 1855/18.068.
194. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 74. l.
195. GG 1856/19.862.
196. GG 1856/3533., 5470.
197. OSZKI 1857/35.
198. Uo.
199. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 72. l.
200. GG 1858/1040.
201. Uo.
202. Uo.
203. Uo.
204. GG 1858/8542.
205. Uo.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

206. Uo. 1859/7406.
207. Uo. 1855/2666., 3991.
208. A szabályzat kéziratos példányát a budai Helytartósági osztály 2757. sz. a. 1859. március 21-én küldte meg Kubinyi igazgatónak. Egy nyomtatott példányát őrzi az OSZKK Fol. Hung. 1716. jelzet alatt. OSZKI 1859/75.
209. GG 1856/883.
210. GG. 1860/3192.
211. Uo.
212. Uo.
213. OSZKI 1859/70.
214. Uo. 1860/24.
215. Uo. 1858/81. Az osztrák értékű forint bevezetése 1858. november 1-én történt.
216. VHTT 1862/64.741. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 75. l.
217. OSZKI 1860/7.
218. Uo. 1860/9.
219. Uo.
220. L. a 81., 87. és 186. jegyzetet s a megfelelő szövegrészeket!
221. SOMKUTI Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848—1856. = OSZK Évk.* 1967. Bp. 1969. 103—123. l.
222. OSZKI 1851/16.
223. Uo. 1852/2.
224. 1851/16.
225. Dokumentumai az OSZKI-ban minden évben számos tételt tesznek.
226. L. a 87. jegyzetet!
227. Erről a gyakorlatról tanúskodnak az OSZKI-ban évenként felgyülemlett vonatkozó kezelési iratok.
228. L. a 186. jegyzetet!
229. OSZKI 1859/24., GG 1860/4664.
230. SOMKUTI, i. h. 106—107. l.
231. OSZKI 1854/40., 1855/12., 61., 1856/12., 1857/14., 67., 74.
232. Uo. 1853/18., 1854/19., 41., 1855/2., 55., 1856/2., 11., 15., 42., 1857/1c., 29., 61b., 1858/2., 69., 75., 1859/2., 1860/18. stb.
233. L. a nevezett nyomdák beküldési jegyzékeit az OSZKI-ban!
234. OSZKI nyomdai jegyzékek.
235. SOMKUTI, i. h. 108. l.
236. Uo. 109. l.
237. Uo.
238. Uo. 110. l.
239. Uo. 111. l.
240. Uo.
241. Uo.
242. Uo. 112. l.
243. Uo. 111. l.
244. Uo. 113. l.
245. Uo. 118. l.
246. OSZKI 1850/58.
247. SOMKUTI, i. h. 111. l.
248. Uo. 109. l., OSZKI 1854/30., 1859/50.
249. SOMKUTI, i. h. 108. l., OSZKI 1861/19. A könyvtár zömét 1851-ben elárverezték. Uo. 1852/26. mell.
250. SOMKUTI, i. h. 112. l., OSZKI 1851/25. Vö. KUBINYI Ágoston: *Engel János Keresztély levelezéséből. = Magyar Academiai Értesítő.* 1855. 479. skk. l.
251. OSZKI 1856/78.
252. SOMKUTI, i. h. 112. l.
253. OSZKI 1851/48.
254. Uo. 1858/7.
255. *Vasárnapi Újság* 1854. júl. 2.
256. SOMKUTI, i. h. 112. l., OSZKI 1850/84.
257. SOMKUTI, i. h. 111. l., OSZKI 1855/35.
258. OSZKI 1859/44., 47., 48.

259. Uo. 1856/8., 28., 29.
260. Uo. Kigyűjt. ir. (33.) *Hölgyfutár* 1853. júl. 14. Kiegészítő küldeményről OSZKI 1855/65—66.
261. OSZKI 1858/56.
262. Uo. 1850/66., 1851/50., GG 1856/22.591.
263. L. a 95. jegyzetet!
264. A tékáról Horvát István végrendeleti végrehajtói (Károlyi István, Reseta János és Waltherr László) valamint fia, Horvát Árpád készített bő ismertetést. Ennek rövidített változata nyomtatásban is megjelent *„Kimutatás néhai Horvát István ... könyvtára s ehhez tartozó gyűjtemények felől ..."* címen. BERLÁSZ, *Horvát István könyvt.* INDALI, i. m. 98—102. l.
265. „Kimutatás . . ." 2—4. l.
266. Uo. 4—9. l. L. még WINDISCH, Az OSZK könyvtárosai. 26. l.
267. Uo. 9—10. l.
268. Uo. 10—11. l.
269. BERLÁSZ, *Jankovich M. könyvt.* 162. l.
270. Uo. 163—164. l.
271. Uo. 164—167. l.
272. Uo. 167. l.
273. SOMKUTI, i. h. 118. l.
274. Uo. 1852/26. mell.
275. Uo. 1854/56.
276. Uo. 1857/90.
277. Uo. 1858/16.
278. Uo. 1858/23.
279. Uo. 1858/25.
280. Uo. 1859/9., 1860/43.
281. SOMKUTI, i. h. 118. l.
282. L. a 64. jegyzetet!
283. L. a 65. jegyzetet!
284. OSZKI 1859/75.
285. KUBINYI Ágoston: *A Magyar Nemzeti Museum.* Pest, 1861. 26. l.
286 Megtalálható az OSZKI-ban levő adminisztratív könyvek között. Címe: *„A Széchényi-országos könyvtár kölcsönkönyve 1847—66."*
287. A szóbanforgó kölcsönkönyv adatait BALOGH György kollégám dolgozta fel statisztikailag. Alábbi kimutatásaim az ő kéziratos adatgyűjteményén alapulnak.
288. BALOGH GYÖRGY adataiból összeállítva.
289. BALOGH GYÖRGY kézirata.
290. Uo.
291. Uo.
292. Uo.
293. OSZKI 1860/17.
294. Uo. 1860/39., 56,
295. Uo. 1860/31., 41., 44., 49., 50., 51.
296. BERZEVICZY i. m. II. k. 216—217. l.
297. Uo. III. k. (Bp. 1932.) 58—59. 1. SZABAD György, *Az önkényuralom kora.* In: *Magyarorsz. tört. tíz köt.* VI/1. k. 653. l.
298. BERZEVICZY, i. m. III. k. 127—132. 1. SZABAD György. i. m. VI/1. k. 657—659. l.
299. BERZEVICZY, i. m. III. k. 287., 320., 326—327., 351., 357. 1. SZABAD György, i. m. VI/1. k. 668—669., 595—697. l.
300. Uo VI/1. k. 731—762. l.
301. BERZEVICZY, i. m. II. k. 395—420., 484—486. l.
302. OSZKI 1860/25., 45.
303. OSZKI 1860/45. mell. VHTT XII. 1861/1181. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 76. l.
304. KUBINYI, M. N. Mus. (1861.)
305. Uo. 6—19. l.
306. Uo. 6—19. l. L. a 264. jegyzetet és a 279. lapon levő fakszimilét!
307. Uo.
308. Uo. 44—46. l.
309. OSZKI 1861/35.
310. Uo., *Jelentése a nemzeti múseum tárgyában kiküldött választmánynak. Országgyűlési iratok 54. sz.* (Nyomtatvány.) Fakszimiléje a 443. lapon.

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

311. Uo.
312. L. a 299. jegyzetet!
313. VHTT XII. 1862/64. 741.
314. Uo.
315. Uo.
316. Uo.
317. Uo.
318. Uo.
319. OSZKI 1862/32.
320. VHTT XII. 1862/64.741.
321. Uo. 1863/29.020.
322. Uo. és *Vasárnapi Újság* 1862. nov. 30.
323. OSZKI 1863/4., 5.
324. VHTT XII. 1863/29.020.
325. Uo.
326. *Vasárnapi Újság* 1863. febr. 1.
327. VHTT XII. 1863/29.020.
328. Uo.
329. Uo.
330. Uo.
331. Uo.
332. Uo.
333. Uo.
334. Uo.
335. Uo.
336. VHTT XII. 1863/29.235.
337. Uo. 1863/33.240.
338. Uo. 1863/37.629.
339. Uo.
340. Uo. 1864/30.259.
341. Uo. 1864/40.462.
342. Uo. 1865/21.726.
343. Uo.
344. Uo.
345. Uo.
346. Uo. 1865/35.611.
347. Uo. 1865/35.340.
348. Uo. 1865/48.478.
349. Uo. és 1865/50.430.
350. Uo. 1865/511.
351. Uo. 1865/48.478.
352. OSZKI 1865/50., MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 81. l.
353. MÁTRAY, i. m. 81—82. l.
354. Uo. 82. l. VHTT XII. 1866/5104., 30.182.
355. MÁTRAY, i. m. 80. l. OSZKI 1865/10., 17.
356. VHTT XII. 1865/50.915., 88.540., 91.462.
357. Uo. 1865/50.915.
358. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 80. l.
359. OSZKI 1861/35.
360. VHTT XII. 1861/42.237.
361. Uo.
362. Uo., 1862/50.406.
363. MÁTRAY, i. m. 80. l.
364. *Vasárnapi Újság* 1864. dec. 18. és 1865. május 14.
365. MÁTRAY, i. m. 80. l.
366. L. a 216. jegyzetet!
367. VHTT XII. 1864/60.095.
368. MÁTRAY, i. m. 82. l.
369. OSZKI 1868/18. mell.
370. L. a 341. jegyzetet!

371. OSZKI 1868/18. mell.
372. Uo.
373. Uo.
374. VHTT XII. 1864/60.095.
375. OSZKI 1865/24. L. a Könyvtár alaprajzát a 271. lapon!
376. L. a jelen IV. fejezet 2/A, 3/C és 4/D szakaszában!
377. L. a 87. jegyzetet!
378. L. a 186. jegyzetet!
379. L. a 229. jegyzetet!
380. OSZKI 1862/14., 21.
381. Uo. 1861/26. mell.
382. Uo. 1862/19.
383. Uo. 1862/22.
384. Uo. 1863/21., 22., 36., 42.
385. Uo. 1864/17., 22., 24., 30.
386. Uo. 1863/11—13., 19., 25., 28., 29., 34., 35., 37., 38—40., 43., 44., 47., 1864/1—4., 6—8., 12—16., 17—22., 24—25., 30., 1865/1—6., 8., 1866/4—5., 10., 19., 21., 23., 34., 36., 43.
387. VHTT IV/B. 1863/12.224.
388. OSZKI 1862/14., 21.
389. Uo. 1861/21., 34., 1862/33. mell., 1863/22., 44., 1864/11.
390. VHTT XII. 1863/4630, 32.563, 55.263., 80.590., 1864/3781., 35.396., 59.195., 86.491., 1865/4963., 9487., 36.348., 63.513., 86.396., 1866/30.077., 60.615., 81.652., 1867/5190.
391. BERZEVICZY, i. m. II. k. 395—420. l.
392. L. a 390. jegyzetet!
393. OSZKI 1867. sz. n. és Kigyűjt. ir. (37.) MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 83. l.
394. OSZKI 1866/41.
395. Uo. 1863/9.
396. Uo. 1861/23.
397. Uo. 1867/11.
398. L. a 390. jegyzetet!
399. OSZKI 1866/8.
400. Uo. 1863/24., 33.
401. Uo. 1866/22a—c. Kigyűjt. ir. (35.) VHTT XII. 1866/38.617., 66.330., 74.248.
402. VHTT XII. 1866/28.
403. OSZKI 1861/38.
404. Uo. 1866/24.
405. Uo. 1862/9.
406. Uo. 1865/28.
407. L. a 390. jegyzetet!
408. Uo.
409. Uo.
410. OSZKI 1861/48., 1862/35., 1863/46., 1864/29., 1865/52., 1866/45., 1867/44.
411. Uo. — E Török János (1807—1874) megvásárolt könyvtári hagyatékára alapozta Szatmárnémetiben Schlauch Lőrinc püspök a *Bibliotheca Laurentianát*.
412. Uo.
413. OSZKI 1864/10.
414. Uo. 1866/46.
415. Uo. 1861/33.
416. L. a 192. jegyzetet!
417. OSZKI Különálló kötet: Gr. Karátsonyi Guido alapítványának bekötéseket illető jegyzőkönyve.
418. Uo.
419. OSZKI 1862/29.
420. Uo. 1862/29/B. mell.
421. Uo. 1864/26. mell.
422. Uo. 1865/18., 32.
423. Uo. 1866/20. és sz. n., 1867/27.
424. Uo. 1865/(32.), 1866. sz. n.
425. GG.1860/3192.
426. L. a 286. jegyzetet!

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

427. A fenti kimutatások BALOGH György számításaira támaszkodnak. L. a 287. jegyzetet!
428. VHTT XII. 1866/46.609. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 82. l.
429. OSZKI 1866/27.
430. Uo.
431. Uo. 1867/4.
432. Uo. 1867/43.
433. *Magyarorsz. tört. tíz köt.* VI/1. k. 795. skk. l.
434. VHTT XII. 1866/49.159.
435. OSZKI 1863/14. mell.
436. *Magyarorsz. tört. tíz köt.* VI/1. k. 758. skk. l.
437. MÁTRAY, *M. N. Múz. korsz.* 84. l.

*

Itt jegyezzük meg, hogy munkánk kidolgozásánál figyelemmel kísértük még a jegyzetekből kimaradt alábbi két művet is:

1. *Könyv és könyvtár a magyar társadalom életében.* I—II. Összeáll. KOVÁCS Máté. Bp. 1963—1970.
2. VRCHOTKA, Jaroslav: *Dějiny Knihovny Národního muzea v Praze* 1818—1892. Praha, [1967].

Geschichte der Ungarischen Széchényi-Nationalbibliothek 1802—1867

J. BERLÁSZ

Die Ungarische Nationalbibliothek ist ihrer Entstehung und teils ihrer Beschaffenheit nach eine eigenwüchsige Institution.

Sie ist nicht so zustande gekommen, wie in anderen europäischen Ländern, wo mit dem Ende der monarchistischen Staatsform die im Laufe von Jahrhunderten gewachsene Hofbibliothek des Herrscherhauses einfach in den Besitz der Nation überging.

In der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts, während der Regierung von Matthias Corvinus (1458—1490) begann bekanntlich auch bei uns die Entstehung einer königlichen Hofbibliothek. Die Bibliotheca Corviniana war zu jener Zeit auch in europäischer Relation eine prominente Kodexbibliothek. Doch fand diese grossartige Sammlung in der Zeit nach Matthias nicht nur keine Fortsetzung, sondern verfiel gänzlich. Die Ursachen sind allgemein bekannt. Als 1526, endgültig 1541, Ungarn unter das Zepter der Habsburger geriet, war es aus mit dem Zeitalter des nationalen Königtums, und als die Hauptstadt des Landes, Buda (Ofen) in die Hand der Türken fiel, gab es auch keinen ungarischen königlichen Hof mehr. Bekanntlich haben die Habsburger während ihrer 400jährigen Herrschaft nie einen Hof in Ungarn eingerichtet.

So fiel bei uns die Aufgabe der Gründung einer Nationalbibliothek der Nation selbst zu. Dazu aber, dass dies zustande komme, brauchte es dreihundert Jahre gesellschaftlicher-kultureller Entwicklung. In der meist ungebildeten, feudalen, profanen Gesellschaft mussten sich Schrift-, Buch- und Bibliothekskultur noch tüchtig entwickeln.

Von allergösster Bedeutung war für uns, dass mit dem Verfall unseres Staatslebens im XVI. Jahrhundert nicht auch Stockung unseres kulturellen Lebens eintrat. Denn nur der mittlere Teil des Landes fiel unter türkische Knechtschaft, sein westlicher und nördlicher Rand verblieb unter den Habsburger Königen, der östliche Teil (Siebenbürgen, Transilvanien) wurde zum separaten nationalen Fürstentum. Damit blieben diese äusseren Gebiete auch weiterhin — so, wie bis dahin ein halbes Jahrtausend lang — mit dem Okzident in organischer Verbindung. So kam es, dass die grosse kulturelle Revolution, die mit dem Humanismus verbundene Reformation, im XVI. Jahrhundert auch zu uns eindrang und mit ihrem neuen Schul- und Druckereibetrieb Bahnbrecher der neuen europäischen Buchkultur wurde.

Das Erscheinen des gedruckten Buches in Ungarn hat einen äusserst schnellen kulturellen Aufstieg erbracht: hat nicht nur die veraltete Bildung der geistlichen Intelligenz erneuert, sondern setzte auch die Intellektualisierung der von Ari-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

stokratie bis städtischen Bürgertum reichenden gesellschaftlichen Schichten in Gang. Das Buch war um die Wende des XVI—XVII. Jahrhunderts ein wichtiges Mittel der gesellschaftlichen Lebensführung. Innerhalb von zwei-drei Generationen hat sich nicht nur unsere religiöse, sondern auch unsere weltliche Literatur entfaltet. Zur Befriedigung des entstandenen Bedarfes erwuchsen Buchdruckerein. Wie aber die einheimische Buchproduktion und der Schatz der von im Ausland studierenden Studenten heimgebrachten europäischen Bücher wuchs, so entstanden sukzessive immer mehr Schul- und Privatbibliotheken.

Einen weiteren Anstoss zur Entwicklung gab die Gegenreformation, die im XVII. Jahrhundert ebenfalls eigene Schulen, Druckereien, Literatur, sowie ein ganzes Netzwerk religiöser, doch notwendiger Weise auch weltliche Wissenschaft beachtender Bibliotheken gründete: eine grosse Zahl mönchischer Bücherein.

Seit Anfang des XVIII. Jahrunderts wurde die Entwicklung auch durch eine für uns epochale politische Veränderung mächtig vorangetrieben, nämlich durch die Befreiung des mittleren Gebietes Ungarns aus der anderthalb Jahrhunderte dauernden türkischen Knechtschaft. Auf diesen Gebieten musste richtige Kulturmission getrieben werden: mit ungeheuerer Anstrengung musste fast von Grund auf die an das gedruckte Buch gelehnte zeitgemässe Bildung aufgebaut werden. Diese heroische Arbeit hat noch die geistliche Intelligenz geleistet.

Doch wurde die kulturelle Führerrolle der Kirchen in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, wie in Westeuropa, so auch bei uns erschüttert. Die angewachsene und stärker gewordene bürgerliche und die immer bürgerlicher werdende adelige Intelligenz wurde immer reifer zur Leitung des geistigen Lebens. Es entstanden zu hunderten neue Privatbibliotheken. Gelehrte Buchsammlungen von Magnaten, Adeligen und Bürgern zeugen davon. Bewegungen entstanden zur Gründung selbstständiger, von der Theologie unabhängiger, weltlicher Gelehrsamkeit und Literatur: zur Einführung einer aus der Geistesströmung der Aufklärung entwachsenen modernen Bücherkultur. Bekanntlich haben diese Entwicklung auch die Habsburger Herrscher aus Gründen der Staatsraison gefördert. 1777 laizisierte, ja „verstaatlichte" Maria Theresia, qualifizierte zu einer königlichen Institution die bis dahin in Jesuitenhand befindliche Universität um. Sie war es, die zugleich aus der Universitätsbücherei der Jesuiten die erste öffentliche Bibliothek in Ungarn zustande brachte, die Ofen-Pesther, später Budapester *königliche Universitätsbibliothek*. Kaiser Joseph II. ergänzte diese Reform damit, dass er den aus weltlicher Sicht brauchbaren Teil der Büchersammlungen jener von ihm aufgelösten Ordenshäuser zwischen der Universitätsbibliothek und den neu gegründeten juristischen Hochschulen, den sogenannten *königlichen Akademien* verteilen liess.

Die Gründung der Universitätsbibliothek war zweifellos epochaler Bedeutung, da es in hohem Masse die in Entwicklung befindliche einheimische Wissenschaftlichkeit unterstützte und zum Schaffen anspornte, mittelbar sogar unsere wissenschaftliche und literarische Tätigkeit zur Wendung in nationale Richtung verhalf. Seit der josephinischen Zeit konnte aber diese wichtige Institution die hohen intellektuellen Ansprüche nicht mehr befriedigen, da sie gerade darin am ärmsten war, was am nötigsten gewesen wäre, nämlich der seit dem XVI. Jahrhundert angewachsenen Produktion der ungarischen Typographie und der ausländischen auf Ungarn bezüglichen Literatur. Ihr reicher Bestand meist fremder

Bezogenheiten konnte bei unseren Schfriftstellern und Lesern höchstens nur Ansprüche wecken, aber keine Informationen zu zeitgemässer Pflege hungarologischer Wissenschaften bieten.

Die ungarische Buchproduktion dreier Jahrhunderte war im ganzen Land in gemeinschaftlichen und privaten Sammlungen zerstreut. So konnte man nicht einmal wissen, wie gross und welcher Zusammensetzung der nationale Bücherschatz war. Darum veranlasste unsere schriftgelehrte Intelligenz von mehreren Seiten her wenigstens die Aufstellung einer *Bibliographia Hungarica*. Elaborate dieser Art wurden auch in Angriff genommen. Daran jedoch, dass auch eine zentrale, möglichst komplette *Bibliotheca Hungarica* verwirklicht werden könnte, getraute sich kaum jemand zu denken.

Dieses als Wunschtraum erscheinende kulturelle Anliegen wurde um die Wende des XVIII—XIX. Jahrhunderts dennoch verwirklicht. Verwirklicht in einer Zeit, da Ungarn und die ungarische Gesellschaft noch in feudal-ständischem Rahmen lebte, rund ein halbes Jahrhundert vor dem grossen bürgerlichen Umbruch von 1848. Es wurde verwirklicht in einer Form, mit einem Programm, die im damaligen Europa beispiellos waren.

Wie die Ungarische Nationalbibliothek zustande kam, darüber berichtet dieses Buch.

*

Die Monographie besteht aus vier Hauptteilen.

I. Der erste berichtet von einem gebildeten ungarischen Magnaten, dem Grafen Franz SZÉCHÉNYI, jenem hervorragenden Manne, dem die Gründung der Ungarischen Nationalbibliothek zu verdanken ist. Er war es, der diese auf die Nation wartende grosse Aufgabe unter seinen Zeitgenossen am klarsten erkannte, seine Bedeutung am genausten ermass, seine Konzeption am zweckmässigsten aufbaute und schliesslich auch die praktische Grundlegung auf sich nahm, die weitere Förderung der Institution der Nation überlassend.

Dieses Kapitel zeigt hauptsächlich die Entstehung und Entfaltung des kulturellen Sendungsbewusstseins des Grafen Franz Széchényi. Er wurde 1754 geboren. Seine Abstammung, Familientradition prädestinierten ihn höchst wenig zur Rolle eines Reformers bürgerlichen Geistes. Seine Persönlichkeit wurde erst aufgrund mehrere Jahrzehnte dauernder geistiger Erbauung und politischer Erfahrung zur Erfüllung der nationalen-kulturellen Sendung geeignet.

Seine Familie war eine der reichsten katholischen Magnatenfamilien. Reichtum und Ansehen hatte sie dem Erzbischof-Primas Georg Széchényi, einem der kämpferischen Hohenpriester der Gegenreformation des XVII. Jahrhunderts zu verdanken. Die durch ihn erworbenen riesigen Latifundien erbten die Nachkommen seiner Geschwister, die während der türkischen Befreiungskriege, dann in den Kriegen Maria Theresiens den Interessen der Dynastie dienten.

Franz Széchényi folgte aber nicht dem Vorbild seiner Ahnen. Er wollte nicht Soldat werden, er rüstete sich zur politischen Laufbahn. Darum liess er sich nach den gymnasialen Studien in die berühmte Hochschule Wiens, das Collegium Theresianum aufnehmen. Die hiesigen Studien waren von entscheidendem Einfluss auf sein weiteres Leben. Durch die gelehrten bürgerlichen Professoren des Instituts lernte er die Ideen der Aufklärung kennen, die auf ihn tiefen Eindruck ausübten. Nicht weniger bedeutend war auch das Interesse, das im Theresianum

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Michael Denis für Büchereikultur in ihm erweckte, sowie die Bekanntschaft mit der Bibliothek des Thersianums und der Hofbibliothek.

Nach Ungarn kam er mit den Ansichten der Neuen Zeit und mit kühnem Tatendrang erfüllt zurück. Als er in eine Freimaurerloge eintrat, stiess er bald auf einflussreiche, vornehme Gönner. Diese machten Kaiser Joseph II. auf den begabten, vom Reformgeist erfüllten Jüngling aufmerksam. Der Kaiser erhob ihn in seine Huld und betraute ihn bald mit wichtigen politischen Stellungen. 1785 ernannte er ihn zum königlichen Kommissar eines der Administrationsbezirke Ungarns. Als aber Széchényi daraufkommt, dass die kaiserliche Politik die schroffste „Gesamtmonarchie"-Politik ist, die Ungarn und die zukünftige Existenz des Ungartums gefährdet, siegte das nationale Bewusstsein über seinen Josephinismus. Er dankte ab und zog sich von der Politik zurück.

Sein Interesse wandte sich jetzt dem heimatlichen Kulturleben zu. Er zersann sich darüber, wie das ungarische geistige Leben auf höhere Stufe gehoben werden könnte. Zuerst wollte er aber die kulturellen Instutitionen Europas jenseits von Wien kennenlernen. Dazu unternahm er 1787/88 eine grosse Studienreise in Mittel- und Westeuropa. Über Böhmen, Sachsen, Brandenburg, das Königreich Hannover, Westfalen und die Niederlande gelangte er bis Grossbritannien. Unterwegs lernte er überall die verschiedenen wissenschaftlichen Gesellschaften kennen, besuchte die Museen, die wunderbar reichen, öffentlichen Bibliotheken. Die tiefsten Eindrücke gewann er in der Göttinger Universitätsbibliothek und in der Bibliothek des British Museums.

Heimgekehrt trat er in engere Beziehung, als vorher, mit den jungen ungarischen Literaten, um durch sie unmittelbar die Mängel des ungarischen geistigen Lebens kennenzulernen. Er stellte fest, dass zur Modernisierung der nationalen Wissenschaftlichkeit und Literatur vor allem eine Gelehrtengesellschaft (Akademie), und eine, die systematische hungarologische Forschung unterstützende weltliche, nationale, öffentliche Bibliothek notwendig wäre.

Seine westlichen kulturellen Erfahrungen erweiterte er 1791/92 noch mit einer Italienreise. Hier hatte er Gelegenheit noch wunderbarere Bibliotheken viel älterer Gründung (die *Vaticana*, die *Laurentiana* und die *Ambrosiana*) kennenzulernen.

Unter dem Einfluss dieser beiden Auslandsreisen reifte allmählich in ihm — obwohl er eine ähnliche Anstalt eigentlich nirgends gesehen hatte — der Entschluss der Sammlung einer *Hungarica-Bibliothek*. Effektiv begann er mit der Arbeit erst gegen 1796, nach der blutigen Vergeltung der jakobinischen Verschwörung und Auflösung der Freimaurerlogen in Ungarn, zurückgezogen in sein Schloss bei Sopron (Ödenburg).

Mit Hilfe einiger gelehrter Mitarbeiter begann er eine das ganze Land umspannende Korrespondenz, mit der Frage, wo und wer solche Ungarn und das Ungarntum behandelnde, ja überhaupt von ungarischem Autor stammende, worüber auch immer handelnde Bücher, Büchersammlungen oder andere Dokumente besitze, die er ihm gegen angemessenes Entgelt überliesse. Ähnliche Rundschreiben erliess Széchényi an die grossen Buchhandlungen in Österreich und Deutschland. Das Ergebnis war überraschend: in wenigen Jahren sammelten sich Hunderte, ja Tausende Hungarica aus dem XVI—XVIII. Jahrhundert. Es entstand eine grundlegende *Collectio librorum per Hungaros et de Hungaria conscriptorum.* Das eingesammelte reiche Material (insgesamt 5 132 Bände Bücher, 1 894 geheftete

Publikationen, 70 Einblattdrucke, 730 Manuskripte, 40 Landkarten, 102 Stiche und angeblich 2 000 Wappenbilder) ordnete der Graf nach dem siebenklassigen Denis'schen Fachsystem und brachte es in einem eigenen Bibliotheksaal seines Schlosses unter.

Seine so gesammelte Privatbibliothek wünschte Széchényi seiner ursprünglichen Absicht entsprechend nicht dem eigenen Gebrauch vorbehalten, sondern auch den einheimischen Literaten und eventuell auch ausländischen Gelehrten zugänglich machen. Darum stellte er 1799/1800 den alphabetischen und den Fachkatalog seiner bis dahin gesammelten Bibliothek in zwei Bänden zusammen und liess sie drucken, die er dann als Geschenk mehr als 350 namhaften Literaten des Landes, ferner 84 Exemplare seinen gelehrten Freunden, bzw. verschiedenen Gelehrtengesellschaften in Österreich, Böhmen, Deutschland, Italien, England, Polen und Russland verschickte. Damit wollte er demonstrieren, dass auch Ungarn und das Ungartum seit Jahrhunderten organischer Teil der *europäischen Respublica Literaria* ist.

Der Erfolg des Katalogs war grösser als erwartet. Hunderte von Briefen brachten dem Grafen den Dank des Vaterlandes und die Anerkennung des Auslandes. Unter dem Eindruck des das ganze Land begeisternden Interesses entschloss sich Széchényi, seine Sammlung der Nation zu schenken und sie in die Hauptstadt des Landes, nach Pesth (dem späteren Budapest) zu überführen, damit sie dort an zentral gelegenem Ort von allen Teilen des Landes leicht erreichbar sei.

Die feierlich ausgestellte, am 26. November 1802 von Kaiser und König Franz bekräftigte Schenkungs- und Gründungsurkunde fasst in 7 Punkten die Bedingungen Széchényis zusammen: 1—2. dass er das Recht habe, die Sammlung auf eigene Kosten zu mehren und über den Zuwachs Kataloge auszugeben, die Druckereien des Landes aber seien verpflichtet, ein Exemplar all ihrer Drucke kostenlos der Bibliothek abzugeben, 3. dass die oberste Aufsicht über die Bibliothek der Palatin Erzherzog Joseph und seine Nachfolger ausüben, 4. dass die nationale Sammlung nie mit dem Bestand der königlichen Universitätsbibliothek vereinigt werde, 5. dass die Bibliothek stets den Namen der Familie Széchényi führe, 6. dass drei Angestellte der Bibliothek, solange er lebt, Széchényi selbst, nach seinem Tode seine Nachkommen (die Senioren der Széchényi Familie) zur Ernennung vorschlagen können, 7. dass die Angestellten der Bibliothek — aus königlicher Gnade — ihre Besoldung aus der Universitätsfonds beziehen sollen.

Im Sinne dieser Stiftungsurkunde nahm die Privatsammlung von Franz Széchényi den Titel *Ungarische Széchényi-Nationalbibliothek (Bibliotheca Hungarica Széchenyiano-Nationalis sive Regnicolaris)* an und betrat den Weg des Lebens einer selbstständigen Institution.

II. Das zweite Hauptkapitel des Buches behandelt das erste Vierteljahrhundert der Geschichte der Bibliothek von seiner Eröffnung zu 1803 an bis zum Beginn des ungarischen Reformzeitalters 1825.

1. Einleitend bekommen wir Information über die bürgerliche Entwicklung von Pesth (Budapest bestand damals noch aus zwei selbstständigen Städten, aus Buda (Ofen) und Pesth), sein Heranwachsen zum Handelszentrum, über ihre Zivilisierung, über das Entstehen einer neuen Intelligenz, über ihre Druckereien und Buchhandlungen, Privatbibliotheken und Privatmuseen, über die Königliche

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Universitätsbibliothek, als einzige öffentliche Bücherei, und wie sie zur Residenz der Literatur wurde.

2. Der zweite Unterabschnitt handelt davon, wie in diesem gesellschaftlich-kulturellen Milieu die Unterbringung und Eröffnung der nach Pesth verpflanzten Széchényi-Bibliothek zuwege ging. Für die Unterbringung sorgte die Staatsbehörde, indem sie für die Sammlung in der Pesther Innenstadt den Bibliotheksaal des einstigen Paulinerklosters überliess. Die Frühjahr 1803 in Pest angelangte Sammlung wurde von dem durch den Grafen ernannten Kustos Jakob Ferdinand Miller übernommen, einem in der Wiener Hofbibliothek neben Adam Kollár ausgebildeten Bibliothekfachmann.

Miller nahm mit zwei Mitarbeitern, einem Adjunkt und einem Famulus die Einordnung der Bibliothek sofort in Angriff. Er beliess den Bestand nicht in der Denis'schen Fachordnung, sondern liess ihn nach einer selbst geplanten, eigenartigen nationalen Einklassierung aufstellen. Diese hatte sechs Abteilungen: 1. sich mit Ungarn befassende fremdsprachige einheimische und ausländische Publikationen, 2. Publikationen in ungarischer Sprache, 3. von einheimischen Autoren geschriebene Werke nicht ungarischen Gegenstandes, 4. ausländische Hilfsbücher, die auch ungarische Beziehungen enthalten, 5. gezeichnete Dokumente (Landkarten, Stiche, Wappen), und 6. geschriebene Dokumente (Handschriften und Urkunden). Die so geordnete und aufgestellte Bibliothek erschloss sich der Leserschaft am 20. August 1803. Die feierliche Eröffnung fand aber durch den Patron, Palatin Erzherzog Joseph erst am 10. Dezember statt.

Die Leserschaft nahm die neue öffentliche Sammlung mit grossem Interesse in Gebrauch. Die Besucher kamen im allgemeinen aus den Kreisen der Universitätsprofessoren, Privatgelehrten, Schriftstellern, Juristen und Beamten.

Bald stellte sich aber heraus, dass es mit der Inbetriebshaltung gar nicht glatt zuging. Die grösste Not ergab sich daraus, dass das Institut mit keinerlei pekuniärer Unterstützung verfügte. Széchényi gab der Sammlung keine Geldstiftung bei. Für sich ergebende Bedürfnisse (z.B. Buchbinden und alle anderen Auslagen) überwies der Graf gelegentlich gewisse Summen. Grosse Schwierigkeiten entstanden daraus, dass ausser dem grossen Bibliothekssaal keinerlei Räume (Lesesaal, Arbeitszimmer) zur Verfügung standen. Auch mit der Pflichtexemplar-Abgabe hatte es seine Not; die Behörden konnten die Druckereien nur schwer dazu bewegen, dass sie nicht nur der Wiener Hofbibliothek, der Pesther Universitätsbibliothek, sondern auch der Nationalbibliothek ein Pflichtexemplar abgeben sollen.

3. Zu all diesen Nöten gesellten sich bald weit grössere. Zwei schwere Erschütterungen trafen die Bibliothek. 1805, als Napoleons französische Heere nach der Eroberung Wiens sich zum Einmarsch in Ungarn rüsteten, war zu befürchten, dass sie auch Pesth besetzen, und die neue Bibliothek der fremden Invasion zu Opfer fallen könnte. Darum wurden die grössten Schätze der Sammlung, die Seltenheiten, die Kodexe usw. auf Fuhrwerke verpackt und in den südlichen Teil des Landes geflüchtet. Kaum war die Gefahr vorüber und die Bücher in die Hauptstadt zurückgebracht, ergab sich eine neue grosse Unannehmlichkeit. Die Staatsbehörde wies der Bibliothek eine neue Unterkunft an. Sie musste aus Paulinerkloster in das benachbarte Universitätsgebäude umziehen. Damit wurde alle bisherige Arbeit zunichte. Ordnen und Aufstellen des Bestandes mussten von neuem begonnen werden.

4. In der nach dem Friedensschluss mit den Franzosen entstandenen zuversichlicheren Atmosphäre sah Palatin Erzherzog Joseph, Patron der Bibliothek die Zeit für gekommen, die bisher formal noch nicht gesicherte Rechtslage der Széchényi-Nationalbibliothek zu sichern. Darum liess er am 1807er Ständetag zu Gesetz erheben, dass die Nation die Bibliothek des Grafen Franz Széchényi annimt und für ihre Bedüfnisse sorgen wird.

Zugleich stellte Palatin Joseph auch den Vorschlag, dass mit der Nationalbibliothek verbunden, basiert auf das ebenfalls von Széchényi gestiftete Hungarica Münzkabinett, ein Nationalmuseum gegründet werde, mit der Bestimmung, die im Land auffindbaren alten Kunstschätze der Nation, sowie die zur Ausstellung geeigneten Produkte der Naturschätze des Landes sammle und dem Publikum vorstelle, bzw. für die Nachwelt aufbewahre. Die Stände nahmen diesen Antrag an und sprachen 1808 in eigenem Gesetzartikel die *Gründung des Ungarischen Nationalmuseums* aus. Mit der Organisierung betrauten sie den Palatin. Schliesslich sorgte diese Session zur Aufrechterhaltung dieser zweigliedrigen Institution um einen Geldfonds, den sog. *Fundus Musei*.

Die erhoffte Friedenszeit kam aber noch nicht. 1809 kam es zu einem neuen Krieg mit den Franzosen, der die ungarische Hauptstadt wieder in Gefahr brachte. Die Széchényi-Zimelien mussten wieder in die Provinz gerettet werden, diesmal nach Osten. Zum Glück ging auch diese Gefahr ohne Unheil vorüber; von 1810 an konnten Organisierung und Mehrung von Bibliothek und Museum fortgesetzt werden. Dem Aufruf des Palatins folgend rührten sich die gebildeten Schichten der Gesellschaft, sie fühlten sich veranlasst, für die neuen nationalen Sammlungen erhebliche Opfer zu bringen. Neben Schenkungen von Büchern, Handschriften und Kunstgegenständen kam es auch zu bedeutenden Geldspenden.

Inzwischen aber kam es zu einer neuen Erschütterung: 1811 senkte die Wiener Regierung den Wert des durch den Krieg devalvierten Papiergeldes auf einfünftel, wodurch der Wert des bis dahin gesammelten Fundus Musei von 450 000 Gulden auf 90 000 schrumpfte. Palatin Joseph musste die Stände und die Gesellschaft zu neuen Geldspenden auffordern. Dies war höchst notwendig, da Bibliothek und Museum bei dauernden Anwuchs kaum mehr in den zur Verfügung gestellten Räumen der Universität Platz hatten und umgänglich ein neues Gebäude brauchten.

Bis 1813 gelang es den Fundus Musei soweit zu sanieren, dass in der Mitte der Stadt, von einem grossen Garten umgeben, eine einstöckige Magnatenvilla gekauft werden und zugleich auch die sich ausgestaltenden musealen Sammlungen mit Personal versehen werden konnten. In der neuen Museumorganisation ernannte Erzherzog Joseph den Büchereikustos Miller zum Direktor, die Széchényi-Nationalbibliothek behielt *de jure* ihre Selbstständigkeit, wie auch ihren Namen, *de facto* aber wurde sie eine Abteilung des Museums, ähnlich wie beim *British Museum*.

Besondere Eigenartigkeit des so gewordenen Museums war, dass es bis zu gewissem Masse auch die Rolle einer Gelehrtengesellschaft erfüllte. Es schrieb literarisch-wissenschaftliche Preisaufgaben aus, verteilte Prämien, gab auch ein Jahrbuch aus.

5. Die Széchényi-Nationalbibliothek aber wuchs dauernd während des besprochenen Vierteljahrhunderts, seit 1815 unter der Leitung des Historikers und Sprachwissenschaftlers Professor Stephan Horvát. In der Bestandvermehrung

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

war Széchényi an der Spitze. Dauernd erhöhte er Stückzahl und Wert seiner Sammlungen, haupsächlich mit Produkten des XVI—XVII. Jahrhunderts, doch wenn er dazu kam, auch mit alten und seltenen Stücken (Hungarica-Inkunabeln, Kodexen). Andrerseits ergänzte der Graf 1820 den nationalen Bestand, die *Bibliotheca Hungarica* mit der eigenen Familiensammlung, eine 9200 Bände und etwa 6000 Landkarten und Stiche enthaltenden, aus ausländischen Editionen bestehenden Hilfsbibliothek. Neben ihm war ein begeisterter und opferfreudiger Bereicherer der Bibliothek auch der Palatin Erzherzog Joseph, der amtliche Protektor und Präsident des Museums. Er legte noch mehr Wert auf die Erlangung mittelalterlicher Hungarica-Seltenheiten, doch achtete er auch auf wertvollere neuzeitliche Manuskripte. Aus den kleineren-grösseren Geschenken der Gesellschaft, die in die Tausende gingen, ragte ein kirchliches Geschenk hervor: das des Pozsonyer (Pressburger) Domkapitels, das die Bibliothek ebenfalls in den Besitz beispiellos wertvollen mittelalterlichen Materials versetzte.

Ausser Schenkungen hatte die Széchényi-Nationalbibliothek noch zwei Zuwachs-Quellen: die Pflichtexemplar-Lieferung und den Ankauf.

Die erstere funktionierte von Anfang an nur mit grösster Schwierigkeit: die Druckereien sandten ihre Produkte der Bibliothek nur fahrlässig, ungenau und unvollständig zu, obwohl auf diesen Zuwachs das grösste Bedürfnis bestand, da doch dieser dazu berufen war, Széchényi's alte historiche Sammlung in eine lebendige, dem jeweiligen allgemeinen Bedarf entsprechende Gebrauchsbibliothek auszubauen. Hauptgrund der unordentlichen Abgaben war die unvollkommene rechtliche Regelung der Sache. Die staatliche Oberbehörde, der kgl. ungarische Statthalterrat betraute nämlich mit der Durchführung der 1804 herausgegebenen bezüglichen Grundverordnung nicht die Verwaltungsorgane, sondern belastete mit der Eintreibung und Kontrolle die in den Offizin-Städten tätigen Bücherzensoren, mit der Einsendung aber die Oberdirektoren der Schulbezirke. Diese aber waren aus Mangel an entsprechender Macht und nötigem Personal, nicht in der Lage, die bezüglichen Verordnungen entsprechend durchzuführen. Man musste sich freuen, wenn von den damals im Lande tätigen 38 Druckereien es wenigstens bei den 6 grössten gelang, die wichtigsten Produkte einzutreiben.

Nicht weniger problematisch war die Mehrung durch Käufe. Vom *Fundus Musei* durften nämlich nur die Zinsen zur Deckung jeweiliger Ausgaben benutzt werden. Bücherkauf gehörte aber nicht zu den primären. Die Bibliothek konnte von den zur Verfügung gestellten Geldern meist nur Manuskripte kaufen, hauptsächlich hinterlassene handschriftliche Sammlungen verstorbener Gelehrten. Nach dem Grund- und Villenkauf 1813 schrumpften die Kaufmöglichkeiten — wegen Verschuldung des Fonds — besonders zusammen.

Die Aufarbeitung (Katalogisierung) des Zuwachses betreffend konnten bedeutende Ergebnisse aufgewiesen werden. Solche waren vor allem die beiden 1803 und 1807 von Széchényi ausgegebenen Ergänzungskataloge seiner neueren Buchbestand-Mehrungen. Beide Publikationen bestanden aus je zwei Bänden: einem alphabetischen Teil und einem fachgemäss geordneten. Széchényi schickte diese Kataloge sowohl den einheimischen, als auch den ausländischen Literaten und Kulturinstituten ebenso als Geschenk, wie die ersten. Mit dem Material der beiden neuen Bände vermehrte sich die Gesamtsumme der Széchényischen Bücher auf 9039, der Heftausgaben auf 4342, der Einblattdrucke auf 343, insgesamt also auf 13 724 Stück. (NB. die von Anderen geschenkten Bücher sind nicht im Katalog aufgenommen!)

Ein anderes grosses Ergebnis war 1814/15 eine Katalogausgabe. Dieses aus drei Bänden bestehende, von Johann Ferdinand Miller zusammengestellte Verzeichnis registrierte den Manuskriptbestand Széchényischer Provenienz der Nationalbibliothek von Anfang bis 1813. Daraus ergab sich, dass der Széchényi Fonds ausser den gedruckten auch noch aus 1151 handschriftlichen Werken (in 1341 Bänden) bestand. Die nicht von Széchényi stammenden, gekauften oder geschenkten Handschriften machten nach Ausweis von 1811 insgesamt 1271 Bände aus.

Nach einigen Jahren wurde auch der Széchényische Landkarten-, Stiche- und Wappenkatalog fertig. Doch dieser wurde in Folge von Széchényi's Tod nicht mehr gedruckt.

In Franz Széchényi hat die Bibliothek nicht nur ihren Gründer verloren, sondern auch ihren ständigen, freigebigen Mäzen, der in nahezu zwei Jahrzehnten für sie mehr Opfer erbracht hat als die ganze ungarische Gesellschaft insgesamt.

Die Lage der Nationalbibliothek wurde auch durch die politischen Zustände erschwerter. Kaiser und König Franz schloss nämlich von 1812 bis 1825 die Stände des Landes aus der Regierung aus, und führte absolutistische Herrschaft. So waren die Stände, die für die Bedürfnisse von Museum und Bibliothek hätten sorgen sollen, dazu nicht in der Lage. Deswegen geriet die Entwicklung des nationalen Zwillingsinstitutes auf fast anderthalb Jahrzehnte merkbar ins Stocken.

III. Das dritte Hauptkapitel des Buches stellt die Geschichte der Nationalbibliothek in der Periode von 1825 bis 1848/49, im sog. Reformzeitalter vor.

1. Die Darstellung führt auch hier ein informierendes Kapitel über die politischen Änderungen (Versagen des Absolutismus), Verbürgerlichung und Ungarischwerden der Hauptstadt Pesth und Buda (Ofen) des Landes, des heutigen Budapest.

Der wirtschaftliche Aufschwung von Pesth während der napoleonischen Kriege blieb auch in den Friedensjahren nicht stecken, er hielt durch den Warenaustausch zwischen Mitteleuropa und dem Balkan ungestört weiter an. Die Einwohnerzahl von Pesth und Buda verdoppelte sich nahezu während des Reformzeitalters, sie stieg von 86 000 auf 150 000. Es kam zu einer immer grösser werdenden Einwanderung aus der Provinz, der zufolge die deutschsprachige Hauptstadt ganz schnell ungarisch wurde. Die im geistigen Leben eingetretene Änderung zeigte unter anderem das Entstehen von Presseorganen und Zeitschriften in ungarischer Sprache, die Gründung der *Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 1825, und 1837 die Eröffnung des *Ungarischen Nationaltheaters*. Im wissenschaftlichen Leben begann die planmässige und organisierte Förderung der hungarologischen Disziplinen. Dabei hatte auch die Széchényi-Nationalbibliothek eine bedeutende Rolle.

2. Da über den aus veschiedenen Quellen stammenden Bestand der Nationalbibliothek — ausser den Széchényischen Katalogen genaue Nachweisungen (Inventare, Repertorien und Kataloge) fortlaufend nicht geführt wurden, verordnete der Palatin Erzherzog Joseph 1820 Revision und Rekatalogisierung des ganzen Bestandes der Bibliothek. Diese ungeheure Arbeit hätte der damalige Kustos der Bibliothek Stephan Horvát selbst mit Hilfe eines Famulus vollbringen müssen, da die Stellung des Adjunkten nicht besetzt war. Einigermassen half in

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

dieser Situation nur, dass ein Mitglied der Kontrollkommission, der Universitätsprofessor Ludwig Schedius sich von Zeit zu Zeit in die Arbeit Horváts einschaltete. Aber die Arbeit verzog sich so bedeutend: in ihren wesentlichen Teilen wurde sie erst in 8 Jahren, Sommer 1827 beendet. Als Ergebnis der Zusammenschreibung bzw. Katalogisierung konnte festgestellt werden, dass die ganze National- und Hilfsbibliothek zusammen aus 22 948 Werken besteht, wobei das in grosser Zahl vorhandene ungeordnet und unaufgestellt liegende ungebundene Material nicht mitgezählt ist. Ebenfalls unbeachtet blieben einige durch Schenkung oder Kauf erwobene kleinere Privatsammlungen. Auch die verschiedenen Kleindrucke wurden nicht gezählt. Von den Sondersammlungen wurden nur Handschriften gezählt. Ihre Zahl machte 2 186 Bände aus.

3. Während die Bestandaufnahme im Gang war, kehrte König Franz zur Verfassung zurück und rief die Stände zur Tagung zusammen. Damit begann ein neuer Abschnitt in der Geschichte Ungarns, das sog. Reformzeitalter, d. h. sukzessive Verbürgerlichung der feudal-ständischen gesellschaftlichen Zustände.

In diesem ersten Reformlandtag von 1825/27 brachte der Palatin Erzherzog Joseph pflichtmässig amtlichen Bericht über den Zustand des Ungarischen Nationalmuseums und der dazu gehörigen Széchényi-Nationalbibliothek ein. Seit 1811 hatte er keine Gelegenheit den Ständen über das seitdem Geschehene zu berichten. Vor allem meldete er den Kauf des neuen Museumgebäudes im Jahr 1813, dann über den Zuwachs der Sammlungen. Ferner legte er die neu ausgestaltete Organisation und Funktion der Institutionen dar. Eingehend befasste er sich mit der kärglichen Lage des Museum-Fonds, sowie der bereits notwendig gewordenen Erhöhung der Zahl und Bezahlung des Personals. Seine Vorschläge, die er im Interesse einer kräftigen finanziellen Unterstützung der Anstalt tat, kamen aber nicht zur Verhandlung, sondern wurden auf den nächsten Landtag verschoben.

Ein für die Nationalbibliothek bedeutendes Ereignis ergab sich doch in diesem Landtag: Ludwig Széchényi, Sohn des Bibliotheksgründer Grafen gründete eine 10 000 Gulden Stiftung zur Förderung des Hungarica-Bestandes.

Der nächste Landtag wurde 1830 gehalten. Der Palatin brachte auch hier seine Meldung über den Zustand des Museums und der Bibliothek ein, und zugleich vier konkrete Anträge: a) der Museum-Fonds erhalte wesentliche Verstärkung, damit neben anderem die Erhöhung des Status ermöglicht werde, b) die Stände sollen die Spesen für den Bau eines neuen monumentalen Museumpalastes bewilligen, c—d) für die Nationalbibliothek und das Museum zwei beispiellos reiche, in Privatbesitz befindliche Bücher- und Kunstsammlungen, die Rádaysche und Jankovichische ankaufen. Auch jetzt konnte sich der Landtag mit der Angelegenheit nicht befassen, denn der Monarch löste ihn nach kurzer Zeit wieder auf.

Zur Verhandlung der entscheidend wichtigen Fragen kam es so erst am dritten 1832/36er Reformlandtag. Die Stände erliessen drei wichtige Gesetze: a) zum Aufbau des Museumpalastes bewilligten sie 500 000, b) zum Ankauf der Jankovichischen Sammlungen 125 000 Silbergulden, zur Erhöhung des Museum-Fonds verordneten sie die Übertragung des Zinseinkommens des Adelsinsurektions-Fonds.

4. Diesen grossen Erfolgen, die hauptsächlich dem Palatin Erzherzog Joseph zu verdanken waren, folgte nach zwei Jahren eine Naturkatastrophe, die für die

nationalen Sammlungen leicht hätte verhängnisvoll werden können: die Stadt Pesth wurde Frühling 1838 vom Hochwasser der Donau überschwemmt. Die Sammlungen konnten nur durch die heroischen Anstrengungen von Büchereikustos Stephan Horvát und seiner Mitarbeiter gerettet werden.

Damit war aber die Not noch nicht zu Ende. Das Hochwasser hat das alte Gebäude des Museums derart ruiniert, dass man seinen Zusammensturz befürchten und es deshalb unumgänglich evakuieren musste. Der Palatin rettete die Lage. Er bewirkte, dass der Bestand sowohl des Museums, als auch der Bibliothek in das in einem äusseren Bezirk von Pesth gerade damals aufgebaute Gebäude der Militärakademie Ludovicaeum überführt und dort auf gute Dauer untergebracht werden. Dieser in Eile durchgeführte Umzug verursachte eine totale Auflösung der Bibliotheksordnung. Von den in Kisten verpackten Büchern konnten nur die wichtigsten Handbücher ausgewählt werden. Die Nationalbibliothek wurde also eigentlich unbrauchbar und blieb geschlossen ganz solange, bis der neue Museumspalast aufgebaut wurde, ja sogar noch eine gute Weile danach. Der im Ludovicaeum verlagerten Bibliothek konnte sozusagen nur eine einzige Lebensfunktion aufrechterhalten werden: die Mehrung. Der Kampf um regelgemässige Einsammlung der Pflichtexemplare ging weiter, und zwar im Sinne einer 1827 erwirkten neuen Verordnung des Statthalterrates, jetzt nicht mehr nur um literarische Produkte, sondern auch um verschiedene andere Presseerzeugnisse, wie Kupferstiche und Landkarten. Drei Jahre später gelang es zu erkämpfen, dass nicht nur aus dem engeren Gebiete Ungarns, sondern auch einem Selbstverwaltungsgebiet des Landes, aus *Erdély (Siebenbürgen)* Pflichtexemplare geschickt werden. Aus den damals 49 Druckereien gelangten jährlich durchschnittlich 800—900 verschiedene Druckereiprodukte in die Bibliothek.

Was die Schenkungen anbelangt, verminderte sich zu dieser Zeit die Opferwilligkeit der breiteren gesellschaftlichen Schichten merklich. Ständiger Schenker blieb allein Palatin Joseph; von ihm erhielt auch damals die Bibliothek viele Bücher, Handschriften, darunter zahlreiche Seltenheiten. Dennoch gelang es eine grosse und wertvolle Privatschenkung zu erhalten. 1835 beschenkte der Graf Stephan Illésházy, letzter Spross einer grossen Familie, die Nationalbibliothek mit seiner sich seit dem XVI. Jhd. ansammelnden über 6 000 in- und ausländische Werke enthaltenden Familienbücherei, darinnen mehrere Zimelien. Damit entstand der zweite grosse selbstständige Fonds neben dem Széchényischen.

Die Möglichkeit selbständigen Käufe, die in der letzten Zeit ziemlich ungewiss war, wurde stabil: von 1827 an, seitdem die Ludwig Széchényische Stiftung der Bibliothek zur Verfügung stand, konnten sie regelmässig werden. Aus den jährlich 400 Gulden Zinsen der Stiftung konnten in 15 Jahren (1827—1846) etwa 4 500 alte und neuere einheimische Bücher und andere Druckereiprodukte, nahezu 100 neue ausländische Hungarica und 20 Handschriften beschafft werden.

Doch ausser diesen normalen alljährlichen Käufen hatte die Bibliothek in den dreissiger Jahren Gelegenheit zu einem ausserordentlichen, riesigen, überaus bedeutenden Kauf. Wie schon erwähnt, hat der 1832/36er Landtag 125 000 Gulden direkt dafür bewilligt, dass die Schätze des Nikolaus Jankovich, eines des bedeutendsten Bücher- und Kunstschätzesammlers im Lande, erworben werden. Es war eine beispiellos wertvolle, aus zahlreichen Elementen bestehende Sammlung, die in mancher Hinsicht Széchényi's überflügelte. Es vergrösserte in hohem Masse sowohl den nationalen, als auch den ausländischen (Hilfsbibliothek) Bestand der

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Bibliothek. Es enthielt sogar Hungarica-Wiegendrucke, darunter das erste in Ungarn gedruckte Buch: das sog. *Chronicon Budense* aus dem Jahre 1473. Auch die ausländische Hungarica-Sammlung überflügelte die Széchényi's. Das wertvollste aber war seine Handschriftensammlung. 20 Kodexe mit ungarischen Bezug aus dem XIII—XIV. Jahrhundert, etwa 1 000 Mappen, Manuskripte aus verschiedenen Zeiten und Staatsakten. Auf mehrere hundert belief sich die Zahl der Stiche und Landkarten und auf 12 000 der Kleindrucke. Der nicht-Hungarica-Bestand (griechische, lateinische, deutsche, französische, slawische und orientalische Sammlung) war noch zahlreicher und nicht weniger wertvoll, als jener. Er enthielt 200 mittelalterliche Kodexe, eine ungezählte Menge neuzeitlicher Handschriften, 19 500 gedruckte Bücher verschiedenen Alters, meist klassischen Wertes und etwa 30 000 Kleindrucke.

Nunmehr bestand also die Nationalbibliothek bereits aus drei grossen Fonds: zum Széchényischen und Illésházyschen gesellte sich als dritter der Jankovichische.

Die gebildete Schicht des Reformzeitalters wartete natürlich mit Ungeduld auf das Fertigwerden des Museumspalastes. Der Bau des gross angelegten, auch heute stehenden neoklassichen Meisterwerkes von Michael Pollack dauerte neun Jahre, von 1837 bis 1845. Um den Einzug vorzubereiten, besetzte Palatin Erzherzog Joseph schon 1843 mit dem hervorragenden Naturwissenschaftler August Kubinyi die seit Ferdinand J. Millers Tod (1823) vakante Museumsdirektor-Stelle. Nach dem Ableben von Stephan Horvát in 1846 kam auch an die Spitze der Bibliothek ein neuer Kustos, ein vielseitig gebildeter Literat, Gabriel Mátray. In der zuversichtlichen Stimmung der Vorbereitungen versuchte der Palatin sogar die zahlreichen in der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel gehüteten Corvin-Kodexe wiederzuerlangen. Das blieb aber erfolglos.

Das Übersiedeln der Nationalbibliothek in den neuen Museumspalast verlief im Sommer 1846. Die Unterbringung geschah in 14 weiträumigen Sälen des ersten Stockes. Die auf den Kustos wartende Aufgabe war ungeheuer: vor allem musste ein Plan entworfen werden, die sich in mehr als vier Jahrzehnten angesammelte, damals auf mehr als 100 000 Bände geschätzte Bibliothek zu ordnen. Die vermengten Bestandteile mussten getrennt und sortiert werden, danach hätte mit Einstellung zahlreicher ausserordentlicher Mitarbeiter die Aufstellung der Bücher derart in Angriff genommen werden sollen, dass inzwischen auch dem neuen System entsprechende Kataloge geschrieben werden. Zu all dem gab es aber nicht einmal die minimalsten Bedingungen. Der Kustos musste eigenhändig, allein mit Hilfe seines Famulus die aus dem Ludovicaeum überbrachten Bücherkisten auspacken und wenigstens nach den Fonds ordnen. Auch dies nur ganz global: in auf den Fussboden getürmten Haufen! Die Bibliotheksräume waren nämlich noch nicht ganz eingerichtet. Nur jene Möbel standen zur Verfügung, die aus dem alten Gebäude von vor 1838 noch geblieben waren. Mátray ging doch an die Arbeit. Zugleich liess er sich die Systematisierungs-Ordnung und Katalogisierungsstatuten der Wiener Hof-, der Prager Universitäts- und der Münchener Hofbibliothek schicken, damit in Kenntnis dieser über die neue, für entgültig geplante Aufstellung entschieden werden könne. Die Entscheidung hätte Erzherzog Stephan fällen sollen, der 1847, nach dem Tod seines Vaters, mit der Palatin-Würde auch das Amt des Museum-Protektors und -Präsidenten übernommen hat.

5. Soweit kam es aber nicht, wegen der grossen geschichtlichen Ereignisse

im März 1848. Da brach nämlich, wie in Wien, auch in Pesth die Revolution aus, die mit Liquidierung der feudalen Staats- und Gesellschaftsordnung in einem unabhängigen Nationalstaat bürgerliche Lebenseinrichtung verlangte. Unter Einwirkung der Ereignisse erfüllte der 1847/48er letzte ständische Landtag die revolutionären Forderungen: er erhob die nationale-bürgerliche Verfassung zum Gesetz, das in kritischer Lage auch Kaiser und König Ferdinand sanktionierte.

Wie die revolutionären Ereignisse und was darauf folgte das Nationalmuseum und die Nationalbibliothek berührten, darüber berichtet dieser Unterabschnitt.

Die Pesther revolutionären Kundgebungen fanden teils im grossen Museumsgarten statt, drangen aber nicht ins Gebäude ein. Nach Konsolidierung wurde das Museum damit beehrt, dass in seinem Festsaal das Oberhaus des ersten Parlaments mit Volksvertretung zu seinen Sitzungen zusammenkam. Direktor Kubinyi hielt gemeinsam mit den Kustoden der Sammlungen die Zeit für gekommen, die schwere Lage der nationalen Anstalten, mit Berufung auf die totale Verschuldung des Museum-Fonds, dem Parlament vorzulegen. Er liess ein umfangreiches Memorandum drucken und den Parlamentsmitgliedern verteilen, mit der Bitte, nicht nur die Einrichtung der Sammlungen anzuordnen, sondern auch die Aufrechterhaltungskosten im Ramen des jährlichen staatlichen Budgets zu sichern. Die hoffnungsvolle Erwartung dauerte aber nicht lang. In Folge der inzwischen eingetretenen neuen Krise war das Parlament nicht in der Lage, sich mit den Angelegenheiten zu beschäftigen. Es wurde offenbar, dass der Wiener Hof die durch die Revolution errungenen Zugeständnisse zurücknehmen will. Das ungarische Volk und seine Regierung war aber bereit, seine Rechte auch mit der Waffe zu verteidigen. Nach der abermaligen Wiener und Pester Revolution im Frühherbst kam es zum richtigen Krieg zwischen der ungarischen Nation und den kaiserlichen Streitkräften. Die Kämpfe näherten sich der Hauptstadt, da hielten es Museum und Bibliothek für ratsam, ihre Tore zu schliessen und ihre Schätze zu verbergen. Als Pesth und Buda in kaiserliche Hände fiel, mussten Direktor Kubinyi und seine Mitarbeiter dem Kaiser Treueid leisten. Im Mai wurde aber die Hauptstadt von den ungarischen Heeren zurückerobert und die nationale Regierung enthob Kubinyi „wegen seiner Untreue" seines Amtes. Doch erlitt Ende Sommer der ungarische Freiheitskrieg eine endgültige Niederlage und dies schuf eine gänzlich neue Lage fürs ganze Land und natürlich auch fürs Museum.

Die Verfassungsgebende Legislatur (1847/48) erhob nur eine einzige Rechtsvorschrift, die auch für die Nationalbibliothek nützlich zu werden schien: das neue liberale Pressegesetz, das die Einlieferung der Pflichtexemplare zweckmässig und genau regelte. Das war besonders wichtig in jener Zeit, da mit Inkrafttreten der Pressefreiheit die Produktion der Druckereien, insbesondere der Periodica sprunghaft anwuchs. So erschienen z. B. 1848 im Land 66 ungarische, 65 deutsche, 8 slowakische, 6 serbische, 4 kroatische, 5 rumänische Zeitungen bzw. Zeitschriften. Praktisch konnte aber diese reiche Presseproduktion wegen des Kriegsgeschehens wieder nur sporadisch eingesammelt werden.

Was den Bücherkauf anbelangt, dafür stand nur die Ludwig Széchényische Stiftung zur Verfügung. Daraus aber konnten nur kleinere Ankäufe gemacht werden. An grössere Anschaffungen war natürlich gar nicht zu denken. So konnte z. B. die aus etwa 30 000 Stücken bestehende hungarologische und bibliologisch-

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

bibliographische Sammlung des früheren Kustoden der Bibliothek Stephan Horvát, die schon seit 1846 in der Anstalt deponiert war, noch lange nicht Gegenstand von Verhandlungen werden.

Auch die Zahl der Spenden schrumpfte zum Minimum. Geringe Entschädigung boten nur die durch die revolutionäre Regierung beschlagnahmten Büchersammlungen, natürlich nur vorübergehend, bis zum Sturz der Revolution und des Freiheitskampfes.

Der Gesamtzuwachs bestand 1848/49 aus 2 500 Drucken und etwa 200 Handschriften.

IV. Das vierte Hauptkapitel des Buches behandelt das Schicksal der Széchényi-Nationalbibliothek zwischen 1849 und 1867, dem Zeitabschnitt des Franz Josephschen Absolutismus.

Nach der Niederschlagung des Freiheitskampfes traf den ungarischen Staat eine Katastrophe, wie er seit seinem Bestehen noch nicht erlitten hat. Nicht nur die territoriale Einheit zerfiel, wie in der Zeit der Türkenherrschaft im XVI—XVII. Jahrhundert, auch die politische Selbstständigkeit wurde vollkommen vernichtet. Ungarn wurde ein Teil, Kronprovinz des einheitlichen Österreichischen Kaiserreiches. An Stelle der nationalen politischen Institutionen trat zuerst eine Militärdiktatur, später eine die Staatsgeschäfte in deutscher Sprache führende kaiserliche Bürokratie.

Eine bedeutende Errungenschaft aller 48er Revolutionen blieb, wie bekannt, bestehen: der Franz Josephsche Absolutismus behielt, wenn auch eingeschränkt, die bürgerliche Rechtsordnung. Der Kaiser übte seine Willkürherrschaft von 1849 bis 1860 durch ein sein ganzes Reich umfassendes bürgerliches Ministerium, dessen Epoche nach seinem prominentesten Mitglied Alexander Bach, Bach-Ära genannt wurde. Diese Regierung hatte auch einige positiv zu wertende gesellschaftlich-kulturelle Verfügungen, doch die nahmen nie nationale Interessen in Betracht, wodurch sie zweifelhaften Wertes wurden.

Wie die Hauptstadt die Folgen der grossen politischen Katastrophe durchlitt und in Jahren der Krise überwand, welche Anstrengungen sie zur gesellschaftlichen und kulturellen Weiterentwicklung unternahm, darüber berichtet das folgende Unterkapitel.

Grundlegend war die intensive Fortsetzung der bürgerlichen produktiven Arbeit und des Warenaustauschverkehrs. Pesth und Buda hatten damals schon 192 000 Einwohner, was von 1827 an gerechnet 120% Anwuchs bedeutete. Als internationale Messestadt Ostmitteleuropas wurde es „ungarisches London", "Tor des Ostens" genannt. Die Dampfschiffahrt auf der Donau wurde immer reger und die Provinz wurde mit immer mehr Bahnlinien mit der Hauptstadt verbunden. Neue zivilisatorische Institutionen entstanden. Grosszügige öffentliche und private Bautätigkeit kam in Gang. Der alte zünftige Bürgerstand wurde immer mehr vom kapitalistischen Grossbürgertum verdrängt. Die zeitgemässe Verbürgerlichung brachte Theater- und Musikleben in Aufschwung. Hand in Hand damit entwickelte sich auch die Intelligenz der Hauptstadt. Am Anfang der 1850er Jahre war die Zahl der Beamten und Honoratioren mehr als 7 000. Neben der Universität bestanden ein Politechnikum, ein Veterinärmedizinisches Institut, ein Lehrerseminar, mehrere neue Gymnasien und Realschulen. In immer mehr zunehmendem Masse entfaltete sich in der Stadt die Tagespresse und die periodische, die wissenschaftliche und Fachpresse. Die Zahl der belletristischen Blätter wuchs rapid. 1860 gab es in Pesth und Buda nicht weniger als 80 Organe, und Mitte der fünfziger Jahre liessen die nacheinander entstandenen 7 Pesther kapitalistischen Verlage jährlich nahezu 700 Bücher erscheinen. Das literarische Leben erreichte europäisches Niveau. Im Rahmen der Akademie der Wissenschaften kam sowohl die humanistische, als auch die naturwissenschaftliche Forschungsarbeit in Schwung.

Die unaufhaltbare Intellektualisierung erhöhte natürlich den gesellschaftlichen Anspruch auf Bibliotheken. Die bürgerliche Leserschaft wünschte sich kenntnisfördernde und belletristische Werke ausleihende Bibliotheken, in praktischen Berufen tätige Intellektuelle suchten mit verschiedenen ausländischen Fachzeitschriften und Handbüchern versehene Bibliotheken, akademische Gelehrte, hauptsächlich die Hungarologen, denen die Bibliotheken der Universität und der Akademie zur Verfügung standen, hätten gerne erreicht, dass ihnen die seit 1838 unzugängliche Széchényi-Nationalbibliothek endlich eröffnet werde.

2. Das nächste Kapitel macht mit jenen Massnahmen bekannt, die die kaiserlichen Behörden in Bezug auf das Nationalmuseum und die Nationalbibliothek in der ersten Hälfte der Bach-Ära, bis 1855 getroffen haben.

Bekanntlich war die Oberbehörde unserer Anstalt seit ihrer Gründung bis 1847 Palatin Erzherzog Joseph, danach bis Sommer 1848 sein Sohn Palatin Erzherzog Stephan. Während der Revolution fiel das Recht der obersten Aufsicht und Leitung dem Ungarischen Kulturministerium zu. Von Herbst 1849 an unterstanden die Angelegenheiten der Museen und Bibliotheken zuerst dem kaiserlichen Kommissar Karl Freiherr von Geringer, dann von 1852 an der ihn ablösenden k. k. Statthalterei und darüber als Oberbehörde dem unter dem Vorsitz von Erzherzog Albrecht stehenden k. k. Generalgouvernement.

Eine der ersten Massnahmen war die Wiedereinsetzung des von der ungarischen revolutionären Regierung enthobenen August Kubinyi in das Amt des Museumsdirektors. Dann wurde die Einlieferung der während der Revolution erschienenen Presseprodukte verordnet. Auch das politische Rechtsfertigungsverfahren kam an die Reihe. Zugleich wurde Deutsch zur Amtssprache erhoben. (Von 1802 bis 1844 war das Latein, von 1845 an Ungarisch die Amtssprache.) Doch wünschte sich die Behörde auch mit dem Ordnen der inneren Zustände der Bibliothek zu beschäftigen. Dazu forderte sie vom Direktor eine amtliche Meldung über die bestehenden Bedürfnisse.

Über die Bibliothek meldete Gabriel Mátray vor allem, dass er das Ordnen des Bestandes (und zwar des streng genommenen Széchényischen Stammgutes) auch während der Revolution und Kriegszeit fortgesetzt hatte und neuerdings mit der Ordnung der Manuskripte verschiedener Herkunft in eine einzige Handschriftensammlung begonnen hat. Danach trägt er drei Ersuche vor: a) von den 13 unmöbelierten Sälen sollen wenigstens 5 eingerichtet werden, damit die Wiegendrucke und Seltenheiten, sowie der Illésházy- und der Jankovich-Fonds aufgestellt werden können, b) werde sobald wie möglich für die Einbindung des noch in Kruda befindlichen Bücherbestandes gesorgt, und c) möge zur Erledigung der noch fälligen Ordnungs- und Katalogisierungsarbeit ein Adjunkt, sowie ein ständiger und ein provisorischer Kanzlist angestellt werden. Schliesslich machte er auch auf die seit 1846 unentschiedene Angelegenheit des Kaufes der Büchersammlung von Stephan Horvát aufmerksam.

Als dem kaiserlichen Kommissar zur Kenntnis kam, dass das Széchényische

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Stamm-Material bereits geordnet ist, verordnete er auf Ersuchen der Ung. Akademie der Wissenschaften, dass die Bibliothek für Gelehrte, Schriftsteller, Redakteure und andere Intellektuelle ähnlichen Standes den Ausleihdienst beginne und ihnen auch das Lesen an Ort und Stelle ermögliche. Da es keinen eingerichteten Lesesaal gab, konnten Forscher, Leser nur im Amtszimmer des Kustos empfangen werden. In ihrem Ganzen blieb die Nationalbibliothek natürlich auch weiterhin geschlossen.

Nicht so die übrigen Sammlungen des Museums: die Antiquitätensammlung, die Naturaliensammlung und die Bildergalerie. Da es bei diesen Sammlungen keine grosse Einrichtungsprobleme gab, und da es gelang, auch das Ausstellungsmaterial in geordneten Zustand zu bringen, verordnete Ende 1850 die Obrigkeit, das Museum im engeren Sinne dem Publikum zu eröffnen.

Mit der Befriedigung der oben erwähnten Bedürfnisse der Bibliothek konnte einstweilen nicht gerechnet werden. Nicht nur mit dem Wiener Innenministerium musste die Angelegenheit abgehandelt, auch für die Sicherung der Kosten musste gesorgt werden. Eine langjährige Wartezeit war zu erwarten. Mátray und sein Famulus arbeiteten deshalb auch weiterhin auf sich allein belassen. Ausser dem Ordnen gab es hauptsächlich bei der Bestandmehrung viel Sorge und Arbeit. Grösste Sorge bereitete wieder die Beschaffung der Pflichtexemplare. Drucker und Verleger leisteten eine Zeitlang noch aufgrund des 1848er Pressegesetzes die Einleiferung. Im Frühjahr 1852 trat aber eine höchst ungünstige Wende ein. Die Wiener Regierung führte eine für die ganze Gesamtmonarchie gültige neue Presseordnung ein, die das Pflichtexemplarrecht der Széchényi-Nationalbibliothek konkreter Weise nicht feststellte. Die Ungarische Statthalterei beschloss, dass die Druckereien von ihren Produkten von nun an nur der Ungarischen Akademie der Wissenschaften abgeben brauchen. Als sich herausstellte, dass hierdurch die Nationalbibliothek schweren Rechtsschaden erleidet, verordnete die Behörde, dass sie als Schadenersatz die zu den Polizeidirektionen pflichtgemäss eingereichten Presseprodukte, die sog. Probeexemplare nachträglich bekommen soll.

Doch geschahen auch günstige Massnahmen auf dem Gebiet der Mehrung. So war es vor allem jener 1852er Beschluss, der es ermöglichte, die Stephan Horvátsche ausserordentlich reiche Buch- und Handschriftensammlung, deren Angelegenheit schon seit sechs Jahren in Schwebe war, auf Konto des Museum-Geldfonds gekauft werde. Dies wurde der vierte grosse Fonds der Nationalbibliothek. — Noch im selben Jahr kam es zu einem zweiten günstigen Beschluss: es wurde erlaubt, aus der zweiten Sammlung des verstorbenen Nikolaus Jankovich zahlreiche mittelalterliche Kodexe, neuzeitliche Handschriften, sowie alte und seltene Hungarica-Drucke zu kaufen.

Es wurde auch versucht, den ausserordentlich verschuldeten Museum-Geldfonds zu sanieren. Dazu gab der Pesth-Budaer Besuch des Kaisers Franz Joseph 1852 Gelegenheit. Der Kaiser besuchte auch das Nationalmuseum und die Bibliothek. Er überzeugte sich persönlich, dass letztere völlig uneingerichtet ist, sowie auch über andere Mängel. Darauf gewährte er dem Museum auf Lasten des Landessteuerfonds eine Staatssubvention von 80 000 Gulden.

Wie diese bedeutende Summe verwendet werden sollte, dazu unterbreitete die Ofner Sektion der Statthalterei einen ausführlichen Plan. Diesen aber genehmigte der Regent, Erzherzog Albrecht nicht und schlug dem Wiener Innenministerium vor, eine Untersuchungskommission ins Museum, bzw. in die Bibliothek

zu delegieren. Diese Kommission, der als Büchereisachverständiger auch ein Oberbeamter der Hofbibliothek, Ernst Birk zugeteilt wurde, führte die gewünschte Untersuchung 1854 durch.

Ernst Birk schätzte den ganzen Bestand der Nationalbibliothek auf etwa 100 000 Bände Bücher, 8 000 Manuskripte und mehr als 4 000 Urkunden. Er erfuhr auch, dass die Aufgaben des Ordnens, Aufstellens und Katalogisierens der Kustos eigentlich allein bewältigen muss, zu seiner Hilfe höchstens zweitäglich der Kanzlist des Direktors zugeteilt werden kann. Dennoch bereitete er ihm einen höchst knapp zugemessenen, kurzfristigen Arbeitsplan. Als erstes schrieb er vor und liess von der Kommission den Beschluss fassen, Mátray habe innerhalb eines Jahres die schon angefangene Katalogisierung der Manuskripte zu beenden, zugleich führe er die noch nicht einmal begonnene Ordnung und Regestierung der Urkunden durch. Zweitens ordnete er an, dass Mátray parallel zu den beiden Aufgaben mit der Zusammenschreibung (Katalogisierung) des gedruckten Buchbestandes beginnen soll und diese Arbeit in drei Jahren beende. Ordnung und Aufstellung des Bücherstandes betreffend empfahl er das Wiener einfache Zählungsverfahren (*numerus currens*). Über die Einrichtung der Depoträume gab er zu wissen, es sei nicht notwendig, alles auf einmal zu erledigen, es sei genug, wenn die Büchergestelle mit der Bearbeitung Schritt haltend angefertigt werden. — Mátray hielt dieses Arbeitsprogramm unter den gegebenen Bedingungen seinerseits für übertrieben und undurchführbar, war aber gezwungen, es zur Kenntnis zu nehmen.

3. Der Vorschlag der Kommission wurde seitens der Statthalterei genehmigt und die Arbeit begann mit dem 1. Mai 1855. Mátray und der auf halbe Zeit ihm zugeordnete Kanzlist machten sich mit ungeheuerer Anstrengung an die Arbeit. Die Konskription der Manuskripte konnte sie aber erst in anderthalb Jahren beenden und zur Beschäftigung mit den Urkunden kamen sie überhaupt nicht. Sehr schwer kamen sie vorwärts mit der Ordnung und Katalogisierung des Bücherbestandes. Als zwei Jahre später, im Frühling 1857 Kaiser Franz Joseph zum zweiten Mal Buda und Pesth besuchte, und die Sammlungen des Museums und der Bibliothek besichtigte, waren von dem von Birk auf 100 000 Bände geschätzten Bestand erst 11 500 Bände aufgearbeitet. Die Räume waren zum grossen Teil immer noch nicht eingerichtet, der Bestand nur in geringem Mass geordnet, was den Monarchen bewog, das Museum mit weiteren 50 000 Gulden Staatshilfe zu subventionieren. Um nach dem Kaiserbesuch den die Bearbeitung drohenden Bankrott abzuwenden, reichte Mátray den Vorschlag ein, ihm möglichst bald vier gut ausgebildete Hilfskräfte beizustellen, denn nur so könne die von der Kommission vorgeschriebene Arbeit in den weiteren drei Jahren beendet werden.

Diesem offenbaren Misserfolg gegenüber hatten die Vorschläge der 1854er Untersuchungskommission die Sanierung des Museum-Geldfonds betreffend Erfolg. 1856 genehmigten die Oberbehörden in Ungarn und als höchste Instanz, das Wiener Innenministerium, dass zur Liquidierung der ungeheueren Verschuldung des Museum-Fonds — so wie vor 1848 — die Einkünfte des sog. Adelige Insurrektions-Fonds überlassen werde, andrerseits es aus dem Landessteuerfonds jährlich 7 000 Gulden staatliche Subvention bekomme.

Dazu aber, dass der Bibliothek gebührlich geholfen werde, wären sowohl vom Staat, als auch von der Gesellschaft noch weitere Opfer notwendig gewesen.

Auch in der zweiten Hälfte der fünfziger Jahre gab es mehr Erfolglosigkeit

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

als Erfolge. Was die einzelnen Probleme betrifft, unter diesen gelang es z. B. auf keinerlei Weise, bei den Staatsbehörden zu erkämpfen, dass das Pflichtexemplarrecht der Nationalbibliothek wiederhergestellt werde. Auch das konnte nicht an zuständiger Stelle erreicht werden, dass zum Einbinden der im vergangenen halben Jahrhundert sich angesammelten, in Kruda liegenden Bücher ein Sonderbeitrag gegeben werde. Für die Einrichtung der Lagerräume wurde auch weiterhin nicht gesorgt. Jahrelang liess die Erhöhung des Personalstandes auf sich warten. Man liess nicht zu, die 15 000 Bände enthaltende, zum guten Teil aus alten und seltenen Werken bestehende Bibliothek der Grafen Ráday für 50 000 Gulden zu kaufen. — Alles kam so, weil die Oberbehörden kein nötiges Verständnis für die Belange der Anstalt hatten und nicht bereit waren, so weit gehende Unterstützung zu leisten, wie es nötig gewesen wäre. Sogar die Auszahlung der kaiserlichen Gadengaben wurde verzögert und ihre Verwendung erschwert.

So viel Ergebnislosigkeit bewog Museumdirektor Kubinyi Anfang 1859 in einem hauptstädtischen Tageblatt einen Aufruf zu richten, um die Gesellschaft zu einer Sammlung für die Bedürfnisse der Nationalbibliothek aufzufordern. Hierin gab im vergangenen Jahr ein gutes Beispiel ein Grossgrundbesitzer, Guido Karátsonyi, der eine Stiftung von 2 000 Gulden zur Einbindung des ungebundenen Bestandes der Bibliothek errichtete. Nach Kubinyis Aufruf geschah noch manches. Ende 1859 bildete sich in der Hauptstadt ein Damenkomitee, das in verhältnismässig kurzer Zeit mit das ganze Land durchdringender Propaganda 26 000 Gulden sammelte, und auf diese Summe gestützt einen representativen Büchersaal (den sog. Széchényi-Saal) und einen einfachen Depotsaal in der Bibliothek einrichtete.

Zur ersten wichtigen Massnahme der Verwaltung kam es Ende 1857, als das kaiserliche Innenministerium — auf Vorschlag der Ungarischen Statthalterei und des Ung. Gouvernements — den Personalstatus und das Gehalt der Angestellten ordnete.

Das Personal des Museums wurde von bisher 15 Personen auf 18 erhöht, davon fiel aber auf die Bibliothek nur eine eines Adjunkten. Eine zweite Massnahme geschah Anfang 1859: der Gouverneur Erzherzog Albrecht liess das Organisations- und Dienststatut des Museums und damit auch der Bibliothek ausarbeiten und in Kraft treten. Die übrigen, wesentlich wichtigeren, hat aber die Staatsgewalt bis Ende der Bach-Ära nicht durchgeführt.

Ende 1859 wurde über den Zuwachs und die Arbeit der Bibliothek folgender amtlicher Bericht ausgegeben. Erworben wurden insgesamt 1 184 Drucke und 84 Manuskripte. Eingebunden wurden (aus der Karátsonyi Stiftung) 154 Bücher und 101 Manuskripte. (Die Zahl der seit Mai 1855, dem Anfang der Katalogisierung, bis Ende 1859 zusammengeschriebenen Bücher war 37 264, der Manuskripte 13 905). Die im Zimmer des Kustos täglich arbeitenden Forscher waren 1859 insgesamt 600, diese benützten 1 064 Bücher und 230 Handschriften. Die Sammlungen der Bibliothek wurden (nur zur Besichtigung!) von cca. 1 000 Besuchern aufgesucht.

4. Nach dem Sturz der Bach-Ära, zwischen 1860 und 1867 trachtete Franz Joseph mit verschiedenen politischen Versuchen, die partielle Selbstständigkeit Ungarns wiederherzustellen. Zuerst stellte er 1860 das deutschsprachige kaiserliche Regiment ab und richtete Regierungsorgane feudaler Art (wie sie vor 1848 waren), doch ungarischer Sprache, auf. Das so wiederhergestellte sog. autonome

System nahm aber das 1861 zusammengerufene Parlament nicht an, — da Ungarn auch weiterhin dem Reichsrat untergeordnet geblieben wäre, worauf der Kaiser das Land wieder unter die Wiener Reichsregierung stellte.

5. In diesem Jahr und in den folgenden (von 1860 bis 1866) kam in der Propaganda der einander folgenden verschiedenen Regierungsorgane die Sache des Museums und der Bibliothek immer wieder vor.

1860 übernahm von der k. k. Statthalterei der kgl. ung. Statthalterrat von vor 1848 das Amt der Oberbehörde des Landes. Dieser verwies das Museum mit seinen Klagen an das vom Kaiser 1861 zusammengerufene Parlament. Direktor Kubinyi verfasste wieder ein auf alle Mängel des Institutes eingehendes Memorandum, wie er es schon 1848 getan hatte, und verteilte es in Druck unter den Mitgliedern des Parlamentes. Jetzt bat er wieder um zweierlei finanzielle Unterstützung: 1) für Renovierung des Gebäudes und Einrichtungskosten einmalig 100 000 Gulden, 2) zur Deckung der ordentlichen Ausgaben alljährlich 48 240 Gulden. Das Parlament — obwohl es nur auf sehr kurze Zeit zusammentrat — war bereit, sich mit dem Problem des Museums und der Bibliothek zu beschäftigen. Darum entsandte es seinerseits eine Kommission, die Umstände an Ort und Stelle zu untersuchen. Diese fand alle Beschwerden für berechtigt und empfahl in ihrer Meldung nicht nur die Genehmigung der gebetenen Summen, sondern noch mehr, insgesamt 210 000 Gulden. Zugleich erwähnte sie die längst fälligen Reformen (die auch vom Museumdirektor vorgetragene Status- und Gehaltregulierung), schliesslich schlug sie vor, eine aus Sachverständigen bestehende ständige Museum-Kontrollkommission zu entsenden. Aus dieser viel versprechenden Aktion wurde aber, wegen der bald folgenden Auflösung, nichts.

Der neu ernannte kgl. ungarische Statthalter des wieder hergestellten Absolutismus, Graf Mauritius Pálffy, war, um sich bei der Nation Vertrauen zu wecken, bereit, unter anderem auch die Beschwerden des Museums zu ordnen. Dazu betraute er einen seiner Räte, Ludwig Demetzky als königlichen Kommissar, mit neuerlicher Untersuchung der Angelegenheiten des Museums. Direktor Kubinyi äusserte sich zuerst allgemein über die Leistungen und Bedürfnisse des Museums, dann meldete er, auf die Bibliothek übergehend, dass die Zahl der seit 1855 in dauernder Arbeit katalogisierten Bücher auf cca. 60 000 Bände, der Manuskripte auf cca. 13 000 gestiegen ist, die vor nicht langem begonnenene Urkundenregestierung die 2 000 Stück erreicht hat. Unter den Bedürfnissen der Bibliothek bezeichnete er als wichtigste: 1. Einrichtung des Lesesaales und zweier Depotsäle, 2. Sicherung kontinuierlicher Staatshilfe zum Einbinden der Bücher, 3. neben die bisherigen zwei Beamten der Bibliothek Ernennung von einem Adjunkten, einem Kanzlisten und einem Diener, schliesslich 4. Wiederherstellung der Pflichtexemplarabgabe nach dem Pressegesetz von 1848.

Der königliche Kommissar unterbreitete all diese Wünsche befürwortend dem königlichen Statthalter und schlug sogar darüber hinausgehend vor, dem Museum aus dem Landessteuerfonds solange jährlich 40 000 Gulden Subvention zu sichern, bis es nicht gänzlich eingerichtet und die Aufstellung, Katalogisierung beendet ist.

Die Annahme dieser Vorschläge hätte viel an den bestehenden Nöten geholfen, doch in Wien war man nicht einverstanden und im Herbst 1862 wurde der königliche Statthalter angewiesen, unter dem Vorsitz des Grafen Georg Andrássy eine teils aus Fachleuten, teils aus kunstverständigen Aristokraten bestehende

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

neue Landeskommission mit der Untersuchung der Zustände des Nationalmuseums und der Nationalbibliothek zu betrauen. Das war also seit 1854 die vierte amtliche Untersuchung!

Die von Direktor Kubinyi und Kustos Mátray vorgetragenen Wünsche waren wesentlich die selben wie früher, doch wünschten sie jetzt nicht mehr Teillösungen, sondern möglichst entdgültige Lösung und zwar: 1. Einrichtung aller Säle der Bibliothek, 2. Ernennung von weiteren zwei Adjunkten, einem Kanzlisten und vier Dienern, 3. die Einbindungskosten von etwa 35 000 ungebundenen Büchern, 4. Wiederherstellung des Pflichtexemplarrechtes, 5. wegen weit grösserer Inanspruchnahme des Bibliothekspersonals, ein höheres Gehalt, als das des Museumpersonals, und schliesslich 6. als neue Forderung, für alle Angestellten des Museums Gründung eines Pensionsfonds.

Die Andrássy-Kommision begann ihre Tätigkeit Anfang 1863 und setzte sie längere Zeit fort. In ihrer Meldung tat sie folgende Vorschläge: 1) vorläufig sollen nur der Lesesaal und fünf weitere Depotsäle mit Sicherung eines 24 000 Gulden Kostenrahmens eingerichten werden, 2) 10 000 Gulden als Bucheinband-Hilfe, 3) für die Ordnung, Aufstellung, Katalogisierung der noch unbearbeiteten 110 000 Bände des neuerdings auf 170 000 Bände geschätzten Bestandes, Anstellung von vier Adjunkten, vier Kanzlisten und vier Dienern (solange bis die Arbeiten beendet sind), 4) unbedingte Wiederherstellung des Pflichtexemplarrechtes. Hingegen empfahl sie nicht die Sondererhöhung der Bibliotheksgehälter, und über den Pensionsfonds gab es kein Wort. Letzten Endes proponierte sie für Renovierung des Gebäudes und Einrichtung 121 215 Gulden, für Erhaltungskosten des ganzen Museums 60 775 Gulden.

Aber dieser ganz reale Reformvorschlag und der damit verbundene Kostenvoranschlag wurde bei der Überprüfung ebensowenig angenommen, wie der Demetzkysche. Der Staatsrechnungshof hielt die geforderten Summen in fast jeder Hinsicht für übertrieben und empfahl von sich aus starke Herabminderungen. Nach langem Hin und Her war das Andrássy-Komitee gezwungen, seine Vorschläge zu mässigen, und als höchste Instanz entschied der Herrscher Frühling 1865, dass 1. aus dem Landesfonds für Einrichtungsauslagen Gebäuderenovierung nur 50 000 Gulden Gnadengabe ausgefolgt werde, 2. als odentliche Jahreshilfe die bisherigen 7 000 Gulden auf 12 000 Gulden erhöht werde, 3. das Bibliothekspersonal in allernotwendigstem Masse gemehrt werden darf.

Mit diesem allerhöchsten Entschluss gelang es endlich den bisherigen Personalstatus von 3 auf 6 Personen zu erhöhen; die Arbeit des Kustos wurde von jetzt an von zwei Adjunkten, einem Kanzlisten und zwei Dienern unterstüzt. Aus der zur Verfügung bekommenen Summe konnte aber jährlich nur ein Lagerraum eingerichtet werden, für Buchbinderei waren jährlich 1 000 Gulden verwendbar.

6. Die Bibliotheksarbeit blieb natürlich auch während der lange Zeit dauernden Untersuchungen in Gang, und zwar ab 1860 mit drei, ab 1865 mit vier, ab 1866 mit sechs Personen.

Bis Mitte der sechziger Jahre gelang es die Rahmen der Sammlungen „endgültig" auszugestalten. Diese waren die folgenden: I. Hungarica, d. h. nationale Büchersammlung im engen Sinn, II. Hilfsbücherei, III. Urkundenarchiv, IV. Handschriftensammlung, V. Inkunabeln und Rarissima, VI. Kartenarchiv, VII. Kupferstichkabinett, VIII. Familienwappen und Siegelgepräge, IX. Kupferstichplatten, X. Duplikate, XI. Kleindrucke. Es sei zu bemerken, dass bis dahin

mehr oder weniger nur das Material von den Sammlungen I—V. benutzt werden konnte. Die Sammlugen VI—XI. waren noch total ungeordnet und unbearbeitet.

Der Zuwachs des Bestandes stammte auch in den sechziger Jahren weiterhin aus den drei alten Quellen: a) aus den eingelieferten einheimischen Druckereiprodukten, b) Geschenken, c) Käufen.

Trotz aller Anstrengung und Argumente gelang es nicht, das Pflichtexemplarrecht zurückzuerobern. Auch weiterhin konnten nur die sog. Probedrucke gesichert werden, die von 1862 an vierteljährlich aus den Druckereistädten von den dortigen Polizeidirektionen zugeschickt wurden. In Pesth und Buda waren das 1863 insgesamt 1248 Stück. Es waren nicht nur Bücher, sondern auch Broschüren, Flugzettel, Bilder, Musikwerke, Landkarten und Pläne. Aus der Provinz kam sehr wenig. Von den vier Polizeidirektionen zwischen 1863 und 1866 insgesamt 448 Stück.

Die Schenkungen wurden in diesen Jahren wieder häufiger. Nicht nur von der Intelligenz, auch aus der Bürgerschaft kamen dauernd kleinere oder grössere Sendungen, die von der Bibliothek in hauptstädtischen Zeitungen immer bescheinigt wurden. Am bedeutendsten war die aus nahezu 1 200 Bänden bestehende Privatbibliothek eines grossen ungarischen Dichters (Franz Kölcsey), die 1867 von den Verwandten des Verstorbenen eingesandt wurde. Auch seitens der Aristokratie und des hohen Klerus hörten die Schenkungen nicht auf. Graf Mauritius Sándor, berühmter Sportler, hinterliess seine aus fast 1 800 Bänden bestehende Bibliothek der Nationalbibliothek. Auch Vereine und Gesellschaften bereicherten mitunter unsere Sammlung. So übergab z. B. das Nationalkasino aus seinem für die Mitglieder nicht mehr interessanten Zeitung- und Zeitschriftenbestand mehr als 300 Jahrgänge. Regelmässig schickten ihre Veröffentlichungen auch gewisse ausländische Institutionen, so aus Wien die k. k. Akademie der Wissenschaften, das Institut der Österreichischen Geschichtsforschung, das Österreichische Museum für Kunst und Industrie, die k. k. Geologische Reichsanstalt, — aus Deutschland fortlaufend die grosse Publikation der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichte: Die Monumenta Germaniae Historica, gleichzeitig kamen sogar auch von Übersee Publikationen, von der Washingtoner Smithsonian Institution.

Die Ankäufe stützten sich auch weiterhin auf die Ludwig Széchényische Stiftung. Von Buchhändlern und Privatsammlern ergänzten sich die Sammlungen mit manchen wertvollen Stücken. Mátray kaufte zwischen 1860 und 1867 zusammen 1 046 ausländische Hungarica bzw. Hilfsbücher, 903 Handschriften, 99 Stiche und 15 Landkarten.

Das Einbinden der in Kruda befindlichen Bestandteile kam erst nach 1863 in Gang, als die Bibliothek vom Staat jährlich 1 000 Gulden zu diesem Zweck erhielt. Daneben verschwand die Bedeutung der Karátsonyi-Stiftung, war doch deren verwendbarer Jahresertrag nur 100 Gulden. Aus dieser Stiftung konnten von 1858 bis 1866 nur 1 457 Stücke eingebunden werden, aus der Staatssubvention hingegen innerhalb eines einzigen Haushaltsjahres 3 110 Bände.

Obwohl die Arbeitskräfte der Bibliothek auch in den sechziger Jahren fast ausschliesslich mit den Aufgaben des Ordnens, Katalogisierens und Aufstellens beschlagnahmt waren, mussten die Mitarbeiter doch auch den akademischen und anderen prominenten Forschern und Lesern zur Verfügung stehen. 1861—1866 hatte das Amtszimmer des Kustos 74 solche, mehr oder weniger dauerhafte

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Gäste. (In den fünfziger Jahren waren es 107.) Diese liehen in genannter Zeit 667 Stücke der Sammlungen aus; gewiss lasen sie viele Werke auch an Ort und Stelle.

Im Leserdienst trat das vom Publikum so sehnlich erwartete Ereignis erst am 4. Juni 1866 ein. Da wurde der grosse Lesesaal eröffnet. Man könnte das Ereignis im Leben der Nationalbibliothek fast „historisch" nennen, denn seit der 1838er grossen Pesther Überschwemmung waren die hier angehäuften ungeheueren geistigen Schätze in einem unzugänglichen Zustand. Achtundzwanzig Jahre musste die breite Leserschaft darauf warten, dass sie die nationale Sammlung wieder besuchen und benützen könne. Das war der Zeitpunkt, da die Einrichtung des Lesesaales endlich fertig wurde, da der streng genommene, aus etwa 58 000 Bänden bestehende, dauernd wachsende Széchényi-Stammbestand, sowie eine 10 000 Bände enthaltende Hilfsbücherei und aus sämtlichen Fonds der Anstalt in eine einheitliche Sammlung geordnetes Handschriftenarchiv endlich benützbar wurde. — Kein Wunder, dass die bildungsdurstigen Gesellschaftsschichten die Bibliothek richtig bestürmten und nicht zögerten, die nun auch ihnen eröffnete Möglichkeit auszunützen. Im ersten Halbjahr nach der Eröffnung besuchten 2 105 Leser den Lesesaal und benutzten 5 027 gedruckte Werke und 270 Handschriften.

Der Betrieb der Széchényi-Nationalbibliothek schien also endlich in vollen Gang gekommen zu sein. Dass die Konsolidierung der Anstalt noch bei weitem nicht beendet war, dass noch viele ungelöste Probleme bewältigt werden müssen, wussten eher nur die Eingeweihten. Sommer 1866 waren neben dem Széchényi-Bestand die anderen grossen Fonds (vor allem die Illésházy-, Jankovich-, und Horvát-Sammlung) auf 110 000 Bände angewachsen, und deren Aufstellung und Aufarbeitung stand noch bevor. Dass dies in absehbarer Zeit beendigt werde, dazu war das sechsköpfige Personal bei weitem nicht genug und die Einrichtung der noch unmöbelierten weiteren acht Depotsäle nicht zu entbehren.

Museumsdirektor Kubinyi und Bibliothekskustos Mátray waren aber damals — nicht ohne Grund — zuversichtlicher Stimmung. Sie konnten hoffen, dass alle Mängel der Nationalbibliothek baldigst behoben werden und die Anstalt in einigen Jahren endlich ganz auf die Höhe gebracht werden kann.

In der politischen Lage Ungarns war nämlich eine neue grosse historische Wende in Anbruch. Denn seit 1865 waren Schicksal entscheidende Verhandlungen zwischen dem Kaiser und den ungarischen politischen Führern im Gang, die schliesslich dazu führten, dass Ungarn am 17. Februar 1867 — wenn auch nicht restlos — seine politische Selbstständigkeit wiedergewann und die neue staatsrechtliche Organisation des Habsburger Reiches, die Österreichisch-Ungarische Monarchie zustande kam. Das Regiment Ungarns kam von da an wieder in die Hände eines verantwortlichen nationalen Ministeriums und selbstständigen Parlaments mit Volksvertretung. Darum war nun mit Recht zu erwarten, dass für all jene Bedürfnisse, die in der feudalen Zeit vor 1848, dann während der Jahrzehnte des Franz Josefschen Absolutismus unbefriedigt blieben, baldmöglichst Sorge getragen werde.

NÉVMUTATÓ

A

Abafi Lajos 49, 51
Adelung, Johann Christian 21
Albrecht főherceg kormányzó 328, 347, 349, 351—352, 354, 357, 360—362, 366, 393, 396, 398—399, 407, 434, 436, 491
Albrecht szász-tescheni herceg 90
Aldea, Quintin 49
Almássy Ignác 314
Alvinczy József báró 118
Amade László báró 417
Aman, Johann 100, 173
Andrád Sámuel 24
Andrássy György gróf 452, 458, 461—465, 467—468, 471, 485, 494
Andrásy Ignác alezredes 123, 176
Andre, Christian Carl 167
Appiani 423
Aranka György 24, 27, 97, 120, 417, 425
Arany János 333
Arató Endre 174
Aristoteles (Pseudo-) 422
Arneth, Alfred Ritter von 49
Artner Edgár 169
Aspremont-Linden János Gobert gróf 108, 199
Aszalay József (?) 241, 318
Asztalos Károly 429
Atzél István 314
Augusz Antal báró 360—362, 381, 384—385, 389, 393, 396—397, 429, 436

B

Babarczy Antal 338
Bach, Alexander Freiherr 327—329, 334, 365, 409—410, 414, 424, 428, 433, 436, 445, 448, 474, 478, 485, 489
Bacon, Francis 22
Bagó Márton nyomdatulajdonos 475, 478
Bajza József 190, 300
Bajzáth József 417
Bakács István 50—51
Bakócz Tamás 241
Balanyi György 169
Balassa János 334
Balázs Sándor 488
Balázsyné Nagy Eulália (Nagy Gábor műgyűjtő lánya) 483
Ballagi Géza 51
Ballagi Mór 413, 429, 488
Balog György (XVII. sz.) 421
Balogh György 501, 504
Bánffi György gróf 22
Barabás Miklós 429
Bárány János 429
Bárány Péter 26
Barbarus, Franciscus 241
Barcsay Ábrahám 24
Bárdossy János 97, 423
Barkóczy báró 487
Barkóczy Mária grófnő 11
Barkóczy Zsuzsanna grófnő 11
Barna Ferdinánd 397, 407, 429, 442, 469—470, 473, 479, 488, 494—495
Báróczi Sándor 24, 416
Baróti Szabó Dávid 116, 120, 417
Barta Boldizsár 425
Barta István 322
Bartalus István 317
Bártfai Szabó László 49—53, 177, 180—181, 316, 319
Barthold, Friedrich Wilhelm 426
Bartoniek Emma 176
Báthori Gábor fejedelem 417

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Báthori István fejedelem 127
Báthori Kristóf 244
Báthory Gábor lelkész 30, 120
Batsányi János 24, 30, 355—356, 416, 438, 498
Batthyány Alajos gróf 22
Batthyány Antal József 100—102, 174
Batthyány Géza gróf 480
Batthyány Ignác gróf 29
Batthyány József hercegprímás 29, 52, 64, 101—102
Batthyány Lajos gróf 297
Batthyány Mária grófnő 11
Batthyány Vince gróf 71, 98, 121
Beckmann, Johannes 49
Beer, Adolf 173
Beér János 323—324
Beimel nyomdász (Esztergom) 333, 414
Beimel nyomdász (Pest) 413
Bél Mátyás 236, 249, 390
Beleznay grófi cs. 484
Beleznay Sámuel gróf 90
Bellaagh József 488
Bencs Károly 429
Benczur József 249, 421
Benda Kálmán 50—51, 174
Bene Ferenc 60, 62, 480
Bene Rudolf 480
Benedek Lajos tábornok 434—435, 437
Benkert Károly, l. Kertbeny Károly
Benkő Ferenc 120
Benyák Bernát 24
Beőthy Imre 232, 234
Beőthy Ödön 316, 397
Bercsényi Miklós gróf 425
Berheft Herman 397
Berlász Jenő 50—53, 169—170, 175, 178, 181, 316—320, 322, 497—498, 501
Bernát Gáspár 429
Berzeviczy Albert 496, 498—499, 501—503
Berzeviczy Gergely 23, 97, 120, 123, 176
Berzsenyi Dániel 437, 478
Bessenyei György 25, 120, 207
Bethlen Gábor 417
Biedermann Hermann akadémiai tanár 429
Biedermann, Ignaz 49—50
Biester, Erich 21, 168
Birckenstock, Johann Melchior 167
Birk, Ernst 361—362, 366, 369—370, 375—376, 379, 386, 390, 398, 429, 431, 448—449, 451
Blaskovics Béla 277, 283, 337
Bleyer Jakab 52
Bocskai István 425
Bod Péter 425
Bogeng, S. A. E. 49
Bognár Károly 488
Bogsch Jakab 117
Bohus Jánosné Szőgyény Antónia 392, 438, 449, 468, 478
Bóka László 51
Bolla Márton 24, 30, 120
Bonfini, Antonio 248
Bónis Barnabásné Pogány Karolina 417
Bónis György 169—171, 314, 319, 321
Borsa Gedeon 52
Bory Miklós 416
Brandtke 20
Brassai Sámuel 415, 429
Bretschneider, Heinrich 121, 167
Bright, Richard 224
Brudern József báró 62
Brukenthal Sámuel báró 29, 51
Brunszvik József gróf 62, 71, 98
Bucsánszky Alajos 333, 475, 478
Budai Ézsaiás 97, 120
Budai Ferenc 425
Budenz József 334
Burián Pál 61, 244—245, 484

C

Carnea-Steffaneo, Franz Maria 167
Celtis, Konrad 248
Cerroni, Jan Petr 167
Chotek, Rudolf Graf 21, 167
Christ György könyvkötő 486
Christen Ferenc 90
Chyzer Kornél 429
Cicero, Marcus Tullius 241, 422
Columna, Guido da 423
Constantin, L. A. 265
Cornides Dániel 38, 208, 249, 316
Cortesius, Alexius 256
Cranach, Lucas 389
Curtius Rufus, Quintus 248
Czanyuga József 338, 376—377, 380, 386—387, 415, 429, 465—466, 469—470, 488
Czartoryski Ádám herceg 90
Czartoryski hercegi cs. 480
Czeh János 312
Cziráky Antal gróf 62, 98, 194, 220, 316
Cziráky Mária grófnő 11—12, 14
Czuczor Gergely 291, 334
Czvittinger Dániel 39, 166

Cs

Csáky László gróf 90, 103, 108, 154, 174, 199, 201
Csanak Dóra, F. 316
Csaplovics János 170
Császár Elemér 51
Császár Ferenc 415
Csatskó Imre 429
Csengery Antal 333
Cserei Farkas 120, 417
Cserei Mihály 417
Csergheő Ferenc 234
Cseronka András 91, 107—108, 157, 201, 220, 260, 262
Csery József 488
Csillag Károly 425
Csóka J. Lajos 51
Csokonai Vitéz Mihály 24, 64, 170, 425
Csontosi János 177
Csorba József 429

D

Dávid király (bibliai) 422
Deák Ferenc 316, 435
Décsy István osztályszolga 465—466, 471, 485, 487
Decsy Sámuel 24, 26, 97
Deé Nagy Anikó 51
De la Motte, Anton Graf 352, 355, 360
Demetzky Lajos 445, 447—451
Denis, Michael 15—16, 28, 31, 39, 50—51, 66, 135
Desjardins Károly 311, 424
Dessewffy Emil gróf 488
Dezsényi Béla 51
D'Inchino, Gabriele 422
Diószegi Sámuel 120
Dlabač, Jan Bohumir 20
Dobai Székely Sámuel 38, 247, 426
Dobay János Gyula 211, 232, 235
Dobrovsky, Jozef 20, 30, 50, 167
Doloviczényi Sándor 90
Domanovszky Sándor 51, 173, 180, 314, 321
Döbrentei Gábor 224, 232, 255, 291, 415, 429
Dracula vajda 126
Draskovich János gróf 22—23
Draskovich Mária grófnő 11
Dreher (Dréher) István 107—108, 201, 220, 262
Du Casse, Albert 426
Dugonics András 71, 417, 423
Dulovics András 232, 235
Dürer, Albrecht 389

E

Eckhart Ferenc 169
Edelmann Károly 335, 415
Eder József Károly 97, 120, 133, 145, 162, 178, 200, 242, 255
Eggenberger József 61, 72, 121, 128, 130, 134, 163, 244—245
Eggert Sámuel 429
Egressy Béni 415, 429
Ehrenreich János 62
Ehrenreich Sándor Ádám 232, 235
Eichstädt, Heinrich Karl 168
Eisenfels nyomdász 411, 413
Elek, Szent 249, 422
Emich Gusztáv 413, 424, 475, 478
Endlicher István 218
Engel János Keresztély 161, 180, 193, 356, 417
Engel Sándor 356
Engel nyomdász 413, 475
Engeszer Mátyás 429, 488
Eötvös József báró 274, 298, 333, 351, 391, 413, 452, 495

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Érczhegyi Ferenc könyvkötő 486
Erdélyi János 291
Érdy János 277, 300—301, 334, 336, 342, 354, 415, 429, 488
(l. még Luczenbacher János)
Ernuszt Zsigmond 127
Erzsébet királyné 385
Erzsébet, Árpádházi Szent 422
Eszterházy Dániel gróf 172
Eszterházy József gróf 64, 72, 76, 121, 172
Eszterházy Károly gróf 29
Eszterházy Miklós gróf 90

F

Fabchich József 178
Fabó András 488
Farkas Lajos 337—338, 342
Fáy András 60, 219, 316
Feger, Theobaldus 423
Fejér Bertalan 429
Fejér György 60, 120, 248, 255, 321
Fejérpataky László 171, 180
Fejérváry Károly 247, 249, 423
Fejes János 90, 179
Fejős Imre 498
Felsőbüki Nagy Pál 207
Fenzl, Eduard 488—489
Fényes Elek 334, 415
I. Ferenc király 43—44, 47—48, 65, 103, 186
Ferenc József császár 327, 359, 374, 385, 434—435, 438, 442, 445
Ferenczyné Wendelin Lídia 173—174, 317, 497
Fessler Aurél Ignác 168
Festetics György gróf 16, 23, 71
Festetics Júlia grófnő 11, 16 l. még Széchényi Ferencné
Festetics Leó gróf 415
Festetics Pál gróf 16
Ficinus, Marsilius 257
Finánczy Ernő 49
Fischer Flórián 91
Fischer István báró érsek 108, 123—124, 176
Fischer pesti antikvárius 424
Fogarasi János 291, 334
Fogler Ferenc 232, 234
Forgách Antal gróf 435, 461
Forgách Miklós gróf 18, 23
Forgách Pál gróf 124, 176
Forgách gróf, helytartósági tanácsos 429
Forray Júlia bárónő, l. Nádasdy Lipótné grófné
Földi János 425
Fraknói Vilmos 49—52
Frangepán Kristóf 236
Frank Ignác 335, 418
Frank Márton 380
Fráter György (Martinuzzi) 425
Fribeisz István, l. Rajkai Fribeisz István
III. Frigyes császár 125—126
III. Frigyes Vilmos porosz király 103
Friml Aladár 51
Frivaldszky Imre 107—108, 201, 211, 220—221, 260—262, 342, 360, 415, 484
Frivaldszky János 429, 488
Fülöp Géza 496

G

Galeotto, Marzio 248
Gallovich Vince 312—313
Gamauf Theofil 423
Ganander, Henricus 421
Ganganelli, Lorenzo l. XIV. Kelemen pápa
Garampi, Giuseppe 421
Gárdonyi Albert 52
Garelli, Pius Nikolaus 15
Gatterer, Johann Christian 22, 193
Geibel Hermann 424—426, 429, 483
Gemmel-Flischbach, Max 50
Genersich János 120
Geringer, Karl Freiherr 328, 336—339, 342, 344, 346—347, 351—352, 354, 356—357, 359—360, 415, 427—428, 436
Gervinus, Georg Gottfried 426
Gesner, Johann Mathias 20
Gévay Antal 291
Giczey Samu 488
Gillemot Katalin 52
Glatter dr. orvos 429
Glazik, Josef 50
Gombocz Endre 174
Gotzigh Ignác 120
Gömöry Károly 123—124, 255
Gönczy Pál 488
Görgey Artúr 480
Görög Demeter 24—25, 30, 97, 193
Grassalkovich III. Antal herceg 85, 99—100, 173
Grassalkovich hercegi cs. 480
Graynich József 466
Greguss Ágost 413, 488
Grill Károly könyvkereskedő 483
Grimm, Jacob 181
Gróman András 220—222, 225, 260, 262, 272
Gruber Károly Antal 74, 87, 148, 157, 171—172
Gruber, Tobias 167
Grünwald Béla 51
Grynaeus Alajos 429
Gulyás Pál 321
Gustermann, Anton Wilhelm 121, 167, 408

Gy

Gyárfás István 417
Győry Tibor 169
Gyulai Pál 333
Gyurián József nyomdatulajdonos 475
Gyurikovics György 298, 312
Gyurikovics István 376
Gyurtsák János 232, 235

H

Haan Lajos 488
Haas Mihály püspök 429
Hadaly Károly 62
Haferl, Josef linzi kereskedő 355—356
Hain, Ludwig 484
Hajnik Pál 60
Hajnóczy József 28, 30, 50—51, 146
Halász János orvos 488
Haliczky András 74, 87, 97, 120
Haliczky Antal 87—88, 90—91, 105, 107—108, 156—157, 163—164, 179, 198—199, 201, 218, 258—260
Hammer, Josef 167
Hammer-Purgstall, Josef Freiherr von 415
Hampel József 479
Hanák János 415
Hanslik, Joseph 50, 52, 321
Harrach János gróf 90
Hartleben Konrád 61, 244, 475
Hartvik püspök 125
Hauszegger (?) 429
Havas József 337—338, 415
Haynau, Julius Jakob Freiherr 327—328
Heckenast Gusztáv 244, 332, 335, 345, 411, 413, 475, 478
Hegyessy Péter 429
Hellebrant Árpád 176
Hellenbach Karolina bárónő 416
Hennings, Fred 50
Henszlmann Imre 277, 334, 488
Herberstein, Siegmund 127
Herián Károly 452, 458
Hermann Egyed 169
Hermann, Johann Franz 167
Hervay Ferenc 52
Herz János nyomdász 475
Hess András 248, 363
Hessel, Alfred 50
Heyne, Christian Gottlob 22, 168
Hild János 76, 99—100, 102
Hild József 103
Hildebrand, Franz von 236
Hindy Iván 429
Hlavatny cs. rendőrtisztviselő 429
Hock, Carl 49—50
Holbein, Hans 389
Holl Béla 52
Horányi Elek 24—25, 30, 39
Horn, Wilhelm 224
Hornyánszky Viktor 475, 478
Hornyik János 334
Horovitz pesti antikvárius 424, 483—484
Horvát Árpád (Horvát István fia) 352, 488, 501
Horvát Gyula (Horvát István fia) 352
Horvát István 51—53, 62, 65, 71, 97, 105, 107—108, 110, 128, 130, 133, 149, 151—152, 157—158, 161—164, 170—171, 174—180, 191, 194—199, 201, 210—212, 214, 217—227, 233, 242—244, 246, 253—258, 260—262, 264—268. 270, 273—276, 278—281, 286, 288, 293, 298, 304, 312, 315—316, 319—320, 341, 345, 351—352, 360, 362—

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

363, 368, 373, 378, 380, 391, 407, 419, 421—422, 424, 426, 438—439, 449, 451, 469, 472—473, 482, 484, 493, 501
Horvát Karolina (Horvát István lánya) 352
Horváth Cyrill 415
Horváth Ignác 176—177
Horváth Mihály 52, 173, 175, 300, 310, 314—316
Hummel nyomdatulajdonos 475, 478
Hunfalvy János 334
Hunfalvy Pál 334, 413, 429, 488
Hunyady József gróf 90
Hübsch, Freiherr von 21

I

Illésházy Ferenc 237
Illésházy István gróf 23, 71, 90, 151, 217, 223—225, 232—233, 237—242, 248, 258, 278, 288, 308, 316—317, 340, 343, 362—363, 368, 371, 449, 451, 472—473, 479, 484, 487, 493
Illésházy István nádor 237, 422
Illos József 232, 235
Indaly György 320
Ipolyi Arnold 334, 479, 488
Irányi Dániel 300
Irányi János 429
Irinyi József 429
Iserloch, Ervin 50
István főherceg nádor 256, 281, 286—288, 292—294, 296—298, 307, 350—351, 365
Ittebei Kiss Antal 90, 151, 179, 213, 232, 234
Ivanics Zsigmond 61, 121, 134, 161, 244—246, 318
Ivánka Zsigmond 312
Izdenczy József 30, 38, 126

J

Jacobus de Voragine 176
Jakab Elek 479
Jakab István 429
Jancsó Elemér 51
Jankovich Miklós 50, 52, 60, 62, 97, 130, 205, 212—216, 219, 221—225, 241, 246—253, 255, 263, 267—268, 276—278, 280—281, 288, 290—292, 295, 308, 316, 322, 336, 340, 343, 350, 352—354, 362—363, 368, 371, 373, 407, 419, 422—423, 426, 438, 440, 449, 451, 472—473, 482, 484, 493, 497—498, 501
Jankovich Szaniszló báró 232, 235
János Zsigmond fejedelem (II. János) 422
Janson heidelbergi professzor 168
Janus Pannonius 248
Jány Pál János 107—108, 201
Jászay Pál 291
Jászvitz Lajos 48
Jäger nyomdász (Sárospatak) 414
Jedin, Hubert 50
Jekelfalussy Antal 232, 234
Jekelfalussy József 90
Jellačić, Josip báró 313, 324, 342
Jenisch, Bernhardt Freiherr von 167
Jerney János 429
Jókai Mór 333, 413
Jónás József 107
Jordánszky Elek 120
Jósika Miklós báró 413
II. József császár 25, 57, 62, 70, 75, 313, 327—328
József főherceg nádor 42, 47, 62, 67, 69, 73, 75, 80, 85, 87—88, 93—95, 99—101, 103—104, 107—108, 110—111, 121, 124—125, 130, 133—134, 158, 161, 165, 173, 176—178, 185—186, 191, 194, 196—198, 204, 210—211, 215—216, 218, 220, 222, 225, 232—233, 243, 252, 254—256, 258, 261—262, 264, 268—271, 273—274, 276, 278, 280, 292—293, 316, 319, 321, 350—353, 390, 399, 407—408
Jung (János?) 169, 171
Juricskay László 90
Justi, Johann Heinrich 15
Jügelt, Karl-Heinz 52

K

Kalmárffy Ignác 121
Kámánházy László 98, 121, 151
Karacs Ferenc 121

Karacsay Fedor 415
Karátsonyi Guido gróf 391, 405, 429, 438, 470, 485—487, 503
Karner Károly 176
Károly főherceg 233
Károlyi Árpád 499
Károlyi István gróf 429
Károlyi István nyomdatulajdonos 279—280, 332, 411, 475, 478, 501
Kasselik Fidél 103
Kassich Ignác 218
Katalin, Alexandriai Szent 249
Katona Jenő 498
Katus László 496
Kautz Gyula 334
Kazay Sámuel 38
Kazinczy Ferenc 24—26, 30, 120, 193, 295, 355, 417, 425, 437, 478
Kazinczy Gábor 308, 413, 415, 429, 488
Käfer István 170, 317
Keesz István 99, 173, 391
Keglevich Gábor gróf 264
Kehrer József 62
Kelecsényi Ákos 318
Kelecsényi József 232, 234
Kelemen Imre 60
XIV. Kelemen pápa 18
Kéler Gottried 30, 197, 200, 210, 236, 252, 258, 278, 288, 362
Kemény József gróf 334, 418, 421
Kemény Zsigmond báró 333, 413, 429
Kémley Pál 90
Kempelen Viktor (Győző) 397, 430
Kenderesi Mihály 121
Kerekes Sámuel 24—25
Kerékgyártó Árpád 430, 488
Kereszturi József 97
Kereszty István 321, 323, 496
Kertbeny Károly 415, 429
Kertész József nyomdatulajdonos 475
Kilián György 61, 128, 134, 244—245, 311, 424
Kindi Mátyás 121
Kinsky, Karel František gróf 20, 41—42
Kis Elemérné 318
Kisfaludy Károly 60—61, 234
Kisfaludy Sándor 120, 232, 234
Kiss Bálint festőművész 292, 322, 430, 465—466, 488
Kiss István 121
Kiss József vízépítő mérnök 424
Kiss Károly akadémikus 430
Kitaibel Pál 60, 76, 97, 99, 105, 120, 134, 178, 211, 242, 391
Klaniczay Tibor 49
Klauzál Gábor 397
Klimó György 29, 52
Klobusiczky Ferenc érsek 102
Knauz Nándor 430, 488
Koháry István gróf 425
Kókay György 49, 51, 314
Kollányi Ferenc 50—52, 170—181, 314—316, 318, 320
Kollár Ádám Ferenc 38, 64, 249
Koller József 121, 123—124, 176, 249, 421
Kollonics László gróf 52
Kollowrat, Leopold Graf 313
Komjáti Benedek 423
Koppi Károly 24
Korizmics László 415, 452
Kornis Gyula 50—51
Kornis Károly 415
Kosáry Domokos 49
Kossuth Lajos 300, 316, 322, 324, 342
Kovachich József Miklós 91, 97, 107, 124, 149—150, 156—157, 159, 162—164, 176, 195, 260, 315, 380, 408—409, 430
Kovachich Márton György 24—25, 28, 30, 38, 40—41, 51—52, 60, 63, 71, 94, 97, 107, 120, 124—125, 146, 162, 171, 176, 192, 255, 304, 306, 408—409, 423
Kovács Endre 496
Kovács Gyula botanikus 339, 361, 366, 415, 430, 488
Kovács Péter portás 272—273
Kovács Sebestyén Endre 430
Kozma Vazul 333, 411, 413, 475, 478
Kozocsa Sándor 498
Köfflinger Pál 62
Kögl pesti szenátor 121
Kölcsey Ádámné Szuhányi Jozefa 479
Kölcsey Ferenc 473, 479
Kőváry László 334
Kralik, Richard 50
Kraus, Johann Ulrich 241
Kreil Antal 97
Kresznerics Ferenc 116, 120

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Kriebel János 97, 105, 175, 194, 213, 232, 234, 255
Kriza János 334, 415
Kruesz Krizosztom 480
Krünitz, Johann Georg 243, 423
Kubinyi Ágoston 98, 263—264, 268—270, 272, 274, 276—278, 280—283, 287—289, 292—308, 310, 319, 321, 323, 337—339, 341—347, 351—362, 364—366, 371, 373, 375, 379—381, 385, 388, 391, 393, 396—398, 404, 406, 411, 415, 427—428, 430, 433, 436—438, 441—442, 444, 446—447, 449, 451—452, 458, 460—461, 464—468, 471, 474, 479, 485, 488, 494—495, 497, 500—501
Kubinyi Ferenc 98, 263, 319, 390, 397, 406, 415, 452, 488, 499
Kubinyi Géza 430
Kubinyi Péter 90, 121, 199, 261, 263, 286, 288, 319, 341, 453
Kultsár István 61—62, 71, 120
Kutsera (Kutscherfeld) János 91, 156—157, 164, 173, 179

L

I. Lajos (Nagy) király 193
II. Lajos király 127
Lakits György Zsigmond 408, 421
Lakner István 480
Lampel Róbert 475
Landerer Lajos 61, 121, 332, 345, 411, 413, 475, 478
Langer Károly orvos, egyetemi tanár 360, 430
Lantos Zoltán 169
Lányi József 44, 314
László Elek 488
Lászlóffy Woldemár 317
Latinovics János 72, 121
Lauffer pesti könyvkereskedő 424, 475, 483
Lázár György könyvkötő 485—487
Lechner Jenő 173—174, 317—318
Lehoczky András 120, 425
Leibniz, Gottfried Wilhelm 20
Lékai Lajos 180
Lenhossék Mihály 60, 97
Lépes Bálint 422
Leschka (Leška), Štefán 193
Leyrer József 61, 244
Liebenberg János 64
II. Lipót király 27
Lipszky János 97
Lischerong Gáspár 177
Literáti Nemes Sámuel 243, 318
Livius, Titus 248
Lónyay János 221
Lorántffy Zsuzsanna 421
Lotharingiai Ferenc császár 13
Luczenbacher János (l. még Érdy János) 277—278
Lukács Ferenc könyvkereskedő 425
Lukács László nyomdatulajdonos 333, 411
Luther Márton 214, 236, 385

M

Machold nyomdász (Besztercebánya) 414
Madách Imre 333
Madách Sándor 30
Madarassy helytartósági tanácsos 360
Magyar Mihály 244—246, 311, 415, 424—425
Mailáth György országbíró 281, 286—287
Mailáth József gróf 62
Mailáth Károly gróf 62
Majer István 417
Makó Pál 15
Málnay Ignác orvos 488
Mályusz Elemér 317
Mandello nyomdász 413, 475
Mannert, Conrad 21
Marczali Henrik 50—51
Marczibányi István 104—105, 108, 123, 161, 174, 176, 193—194, 204, 207, 273
Marczibányi János 98
Marczibányi Lajos 98
Margit, Árpádházi Szent 249
Mária Terézia királynő 12—14, 20, 62, 313
Marienburg, Lukas Josef 162
Márkfy Sámuel 430
Márki Hugó 169
Markos Béla 52, 175
Márkus Dezső 172
Márkus Károly 312
Markusovszky Lajos 334
Martinek Frigyes 397
Martini, Anton 15, 64
Martinovics Ignác 30
Márton István 173
Márton József 98, 193
Mártonffi József 120
Mátray Gábor 172—175, 177—180, 219—220, 225, 253, 258, 260, 274, 276—278, 280, 285—290, 292, 295, 308, 310—312, 316—323, 327, 338—344, 346—347, 351, 354—357, 362, 364, 366, 368—373, 376—388, 390—391, 393, 395—396, 404, 406—416, 418, 423—428, 431, 433, 437, 442, 447—448, 450—451, 453, 456—457, 460—461, 466, 469—472, 474, 477, 479, 482, 485, 487, 491, 493—504
Mátyás király 67, 116, 124—127, 193, 256, 297, 304, 385, 422, 439, 505
Mátyási József 30, 120,
May Árpád 488
Mayer, Johann 167
Mähn, Wolfgangus 423
Mednyánszky Alajos báró 98, 121
Mednyászky János báró 314
Menzel, Wolfgang 426
Mérei Gyula 174
Mérey Sándor 121, 232, 234
Mesnil János báró 119
Mészáros Antal háziszolga 272—273
Michael de Hungaria 126, 248
Mikecz András 268, 360
Mikó Imre gróf 334, 415
II. Miksa császár 241
Miller Jakab Ferdinánd 38, *57—169*, 170, 173, 175, 177—178, 180—181, 185—186, 191—194, 197—199, 209—210, 225—226, 230, 242, 246, 255—257, 259—260, 264—265, 268, 273, 356, 378, 399, 402, 470, 485
Miller Jakab Ferdinándné, özv. 180, 202, 261
Milogrűn, Anton 167
Miloš szerb fejedelem 280
Miltenberg (?) 430
Mitterpacher Lajos 15, 76
Molnár Aladár 488
Molnár Antal famulus 393, 442, 466
Molnár Ker. János 120
Molnár Viktor osztályszolga 466, 470
Mommsen, Theodor 430—431
Mórócz Ilona 11
Moser Emil 488
Mossóczi Zakariás 248
Mossóczy-Institoris Mihály 117
Motesiczky Jánosné Pongrácz Terézia grófnő 174, 273
Möller, Karl 241—242
Muraközy József 108
Muskatirović, Jovan 121
Müller Adolf nyomdatulajdonos 244, 411, 413
Müller Emil nyomdatulajdonos 333
Müller Gyula pesti nyomdász 475
Müller, Johann 167
Müller Károly 62
Müller Lőrinc 430
Müller, Wolfgang 49
Münchhausen, Gerlach Adolf 20

N

Nádasdy Ferenc gróf 422
Nádasdy Lipót gróf 391
Nádasdy Lipótné grófnő, Forray Júlia 391, 430
Nadler János könyvkötő 486
Nagler, Georg Kaspar 425
Nagy Ferenc 120
Nagy Gábor régiséggyűjtő 295, 298, 354, 424—426, 483
Nagy Ignác 415
Nagy István közalapítványi igazgató 214, 219
Nagy István törvényszéki ülnök 417, 430
Nagy István újságíró 488
Nagy Iván 334, 430, 479, 488
Nagy János 424—425
Nagy Lajos 169—171, 314, 319, 321
Nagysándor József 480
Nagyváthy János 26
I. Napóleon császár 88, 186, 355
Nemes György 51
Németh S. Katalin 171
Nedtvich Károly 319
Neuhauser Ferenc 232
Nicolai, Friedrich 21, 168
Niczky István 90, 179, 288
Nitray Mátyás 62

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Nizsnyászky Dániel 380
Noseda Gyula 475, 478

O

Ócsai Balogh Péter 26
Olofsson Placid 50—51
Orczy József báró 23, 71, 98
Orczy László báró 23, 26, 71
Orczy Lőrinc báró, aradi főispán 316
Oszterlam Károly 475
Őry József 62

P

Paget, John 224
Paintner Mihály 24, 98
Pajthényi Elek 201
Pákh Albert 488
Pál apostol, Szent 422—423
Pál, Remete Szent 249, 422
Palacký, František 98, 292, 321, 415
Pálffy János gróf 200
Pálffy Károly gróf 18, 23, 40, 42, 48
Pálffy Móricz gróf 435, 445, 450—452, 454, 459, 462—464, 474—475, 478, 486
Pállya István 24
Palma Károly 15
Pálóczi Horváth Ádám 24
Palugyay Imre 334, 430, 496
Pándi Pál 49, 51, 169
Pápai Pál 421
Pardoe, Julia 224
Paszkievics, Ivan herceg 301
Patachich Ádám 52
Patzkó budai nyomdász 61
Pauler Tivadar 169, 173, 430
Paulsen, Friedrich 49—50
Paur Iván 376, 380, 383, 385, 430, 479
Pavonics Jakab 64, 74, 91, 107, 157
Pázmándi Horváth Endre 98
Pázmány Péter 10, 105, 164
Péczeli József, id. 24—25
Perczel Béla 488
Perecsényi Nagy László 120
Pesty Frigyes 334, 488
Petantius, Felix 127
Peténvi Salamon János 262, 342, 430
Péter Ferenc 288
Péterffy Kálmán 465—466, 470, 479, 488
Péteri Takács József 97
Pethő Jakab 108
Petravich Ignác 64, 73—74, 135, 148—149, 157, 164, 180
Petrovics Frigyes 291
Petrich András 417, 480
Petrus Comestor 234
Petrus Lombardus 234
Pfeifer Ferdinánd 475
Pichler, Carolina 167
Piringer Mihály 408
VII. Pius pápa 181
Plachy, Andrej 121
Platthy Ferenc 430
Podhradszky József 243—244, 430
Podkoniczky Ádám 97
Podmaniczky József báró 23, 26, 71, 121, 200
Poep, Johannes 176
Pollack Mihály 220, 222—224, 254—255, 269—270, 282—283, 294—295, 306, 317, 467
Pollak I. orvos 488
Ponori Thewrewk József 232
Pósfay Bertalan 449, 451, 489
Potyondy Ráfael 421
Pray György 105, 125, 177, 249
Pražák, Richard 50, 52, 318
Prokop, Philipp 65
Prónay Gábor báró 391, 415, 430, 489
Pruzsinszky András 90
Pukánszky Béla 169, 314
Pusztay Sándor 430, 489
Pyrker János László 217, 272, 277

R

Ráday Gedeon gróf 23, 71, 212, 293, 295, 304, 306, 312, 316, 318, 389—390, 499
Ráday Pál 422, 425
Ráday Pál gróf 98, 196
Radványi Imre 430
Rainer főherceg 435

Rajkai Fribeisz István 488
Rájnis József 24, 30
II. Rákóczi Ferenc 172, 234, 363, 390, 417, 425, 480
I. Rákóczy György 417, 421
II. Rákóczy György 426
Rákóczy Júlia 108, 199
Ramisch Antal 220, 277, 370, 372, 375, 430
Ransanus, Petrus 241, 248, 318
Rát Mátyás 24—25, 30
Ráth Károly 479
Ráth Mór könyvkiadó 332, 475
Ráth Pál 170, 174
Reguly Antal 413, 430
Rehorovszky Miklós 489
Reicher Jakab 62
Reinthaler József 430
Reisch, Gregorius 423
Reisinger János 180
Reitter Ferenc 454
Rémboth Béla 480
Remellay Gusztáv 430
Remete László 496
Remmer, Klaus 50
Repiczky János 415, 430
Reseta János 97, 279—280, 501
Réső Ensel Sándor 430, 489
Retzer, Joseph Freiherr von 167
Révai Miklós 24, 26, 45, 60, 71, 120, 193—194, 299, 391, 421
Révay Simon báró 430
Révész Imre 489
Reviczky Ádám gróf 213, 232, 234, 312
Reviczky Károly gróf 312
Rhédey Lajos gróf 88, 90, 98, 121, 179
Ribay, Juraj 121
Riegger, Joseph Anton 15
Riegger, Paul Joseph 15
Ring Adorján 430, 489
Rivetti, Pietro 65
Román Sándor 489
Rómer Flóris 452, 479, 489
Rosznagel Márton 340
Rotkrepf Gábor l. Mátray Gábor
Rotter Richárd 430
Rózsay József 489
Rudbertus apát 422
II. Rudolf császár, magyar király 236, 363
Rumy Ágost Gyula 232, 234
Rumy Károly György 120, 172, 218, 234, 312, 417, 424

S

Sacher kormányzósági tanácsos 360
Sadler József 62, 107—108, 198, 201, 220—221, 232, 234, 262, 287, 313
Sághy Ferenc 62
Sajó Géza 176
Salamon Ferenc 430, 489
Sambucus, Joannes 248, 422, 425
I. Sándor orosz cár 103
Sándor István 24, 104, 121, 162, 193, 207, 273
Sándor Móric gróf 473
Sartori, Joseph 167
Sartori Pál 196
Sartori Sámuel 218
Sárváry Pál 425
Sashegyi Oszkár 497—498
Sax Anna 480
Schaffrath Lipót 24
Schams Ferenc 169—170, 174
Schedel, Hartmann 126
Schedius Lajos id. 24, 60, 62, 74, 97, 120, 162—163, 180, 191, 193—197
Schedius Lajos ifj. 97, 163, 195
Scheibel, Johann Ephraim 21, 168
Schlauch Lőrinc 503
Schlegel, Friedrich 52
Schlitter, Hans 50
Schlözer, August Ludwig 21, 168, 193
Schmall Lajos 169, 314
Schmerling, Anton Ritter von 435, 445, 467, 474, 478
Schmidt Adolf 489
Schmidt, Franz Anton 235
Schmidt János György 60
Schmidt dr. orvos 430
Schnürer, Gustav 49
Schopper György 431
Schönbauer József 76
Schönemann, Carl Philipp Christian 256—257

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Schönwisner István 15, 60, 76, 97, 125
Schraud Ferenc 60
Schrettinger, Martin 289
Schuller, Georg Adolf 51
Schultz Ágost 290
Schuster János 60, 120, 130
Schwartner Márton 60, 74, 76, 97, 120, 130, 133, 180, 193—194, 483
Scitovszky János 415, 418, 480
Sebestyén Gábor 489
Sebestyén Gyula 175, 181
Seidl Ferenc 431
Seitz János Keresztély 430
Seligmann, Franz 431
Semmelweis Ignác 334
Sennowitz Mátyás 120
Sennyey Pál báró 452
Servet, Miguel 234
Simonchich Ince 120,
Simonyi Antal 489
Simor János 312
Sinai Miklós 120, 355, 425—426
Skalnitzky Antal 460
Skerlecz Miklós báró 23
Sloane, Sir Hans 22
Soltész Erzsébet 176
Somkuti Gabriella 52, 170, 177—178, 316, 323—324, 500—501
Somogyi Antal 201
Somogyi János 64
Somogyi Károly kanonok 415, 431
Somssich Pál 452
Sonnenfels, Joseph 15, 64
Sorz Terézia 202
Sőtér István 49
Spielmann, Anton Freiherr 167
Spira György 496
Spráder József Bernát könyvkötő 487
Stáhly Ignác 60
Sternberg, Franz Joachim Graf 21, 167
Stipsics Ferenc 123—124
Stoffer József 180, 258, 281
Stojković, Atanasije 98, 118, 121
Stolp pesti könyvkereskedő 424, 475, 483
Störig, Hans Joachim 49, 169
Strada, Jacopo 241
Stratimirović, Stevan 98, 118
Strattmann, Paul 167
Strázsay József 87—88, 91, 107, 141, 148, 150, 156—157, 163—164, 172
Strázsay (?) 489
Stummvoll, Josef 50, 179, 321
Supala Ferenc 431, 466, 470, 489

Sz

Szabad György 322, 496, 501
Szabó András püspök 90
Szabó Béla 431
Szabó János famulus 272—273, 285, 288, 295, 308, 341, 343, 362, 376, 382, 393
Szabó József geológus 489
Szabó József tanár 431
Szabó Károly 176, 241
Szacsvai Sándor 193
Szalay László 274, 291, 334, 431, 452, 489
Szaniszló Ferenc 391
Szász Károly államtitkár 298—300, 313
Szathmáry Károly, (P. Szathmáry) 431
Szauder József 51
Széchényi Antal gróf 11
Széchényi Ferenc gróf *9—16*, *18—53*, 57, 63—65, 67—70, 73—76, 82—83, 85—87, 90, 94, 103, 105, 107, 109—111, *114—119*, 121, 125—138, 141—151, 154, 160, 164—168, 171, 175—178, 186, 192, 199, 204, 209, 227, 230, 242, 246—247, 252—253, 255, 258, 267, 278, 281, 288, 290—291, 308, 316, 350, 370—371, 377—380, 382, 392, 396—397, 437, 453, 456, 461, 468—471, 473, 479, 493
Széchényi Ferencné Festetics Júlia grófnő 87
Széchényi György érsek 10—12, 105
Széchényi György gróf 11—12
Széchényi Ignác gróf 11
Széchenyi István gróf 207—208, 213, 316, 330, 437—438
Széchényi József gróf 11, 16
Széchényi Lajos 208—210, 217, 230, 232, 235, 243, 246, 261, 272, 276—277, 286, 290, 305, 316, 339, 345, 350, 357, 377, 380, 405, 407, 424, 426, 439, 446, 470, 482, 484—485
Széchényi László gróf 11
Széchényi Lőrinc 11
Széchényi Pál érsek 12, 105, 426
Széchényi Pál gróf 380, 393, 424, 447, 465, 480
Széchényi I. Zsigmond gróf 11—12
Széchényi II. Zsigmond gróf 11—12
Szelestey László 431
Szemere Pál 60, 193
Szemerédy András 90, 150—151, 179, 257, 288
Szent-Iványi Károly 494
Szent-Iványi Vince 337
Szentpétery Imre 169
Szepesy Ignác báró 98
Szerdahelyi György Alajos 120, 135, 421
Szigler nyomdász (Komárom) 414
Szigligeti Ede 333
Szilágyi Dániel könyvkereskedő 482
Szilágyi Ferenc 431, 489
Szilágyi Jenő 431
Szilágyi Sándor 431, 479, 489
Szilassy József 213, 232, 234
Szinnyei József 52, 170, 174—176, 178—180, 314—317, 319, 496
Szirmay Antal 97, 120, 133, 145, 162, 242, 425
Szlávy Pál 48
Szombathy Ignác 465—466
Szontagh Gusztáv 431
Szőgyény Antónia, l. Bohus Jánosné
Szőgyény László 299
Sztojkovics l. Stojković
Sztratimirovics l. Stratimirović
Sztripszky Hiador 241
Sztrókay Antal 130
Szücs István 62
Szvorényi Mihály 30

T

Tanárky József 201
Tandler József 361, 366, 371, 373, 375, 381, 386, 388—389, 393, 396, 398, 448—449, 451
Tarnai Andor 51—52
Taurinus István 248
Tehel Lajos 90, 107
Tekelija, Sava 98, 107, 121, 175
Teleki Domokos gróf 52
Teleki Imre gróf 311
Teleki József gróf 98, 207—208, 267, 273, 291, 320, 334, 344, 415, 427
Teleki László gróf id. 71, 98, 121, 177, 207—208, 316
Teleki Sámuel gróf 29, 33, 41, 52
Teleki Sámuel grófné Bethlen Zsuzsanna 51
Teleki Sándor gróf 480
Télfy Iván 415, 431, 489
Temesvári Pelbárt 122, 126, 248
Tenczyn-Ossolinski, Josef Maxymilian Graf 167
Teniers, David 241
Tertina Mihály 133, 145
Teschedik Ferenc 218
Tessedik Sámuel 18, 24, 120
Thaly Kálmán 479, 489
Theiner, Augustinus 418
Thienemann Tivadar 51
Thuróczy János krónikaíró 122, 125—126, 176, 236, 248, 317, 363, 390
Tibolth Mihály 31, 33, 37, 52, 63, 65—66, 97, 128, 177, 246
Timon Sámuel 249
Tintoretto, Jacopo Robusti 389
Tisza Lajos 441
Toldy Ferenc 174, 190, 232, 291, 333, 343, 355, 413, 431, 479, 489
Tomcsányi Ádám 60, 97
Tomek, Ernst 49
Tomka-Szászky János 243
Tomori Anasztáz 415
Tompa Mihály 333
Tóth András 49, 51, 170, 179, 321, 323, 496—497
Tóth Kálmán 413, 415
Tóth Lajos nyomdász (Miskolc) 414
Tökölyi Száva l. Tekelija, Sava
Török János 415, 431, 489, 503
Trattner Mátyás 61, 121, 332, 411, 475, 478
Trefort Ágoston 190
Trenka Mihály Alajos 97, 421
Trócsányi Zsolt 316
Tumpacher József 62, 97, 120, 162, 180, 194
Türk (Turcus) Dániel 424

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

U

II. Ulászló király 426
Ungar, Karel Rafael 20, 29, 167
Utino, Joannes de 256—257
Ürményi Ferenc 213, 232, 235, 391
Ürményi József 98, 180, 192, 194—195

V

Vahot Imre 415
Vajda János 333, 431
Valero Antal 151
Valero István 288
Valero Tamás 90, 150—151, 288
Vályi András 30
Van Dyck, Antonis 389
Van Swieten, Gerhard 13
Van Swieten, Gottfried 166
Vargha Balázs 170
Varju Elemér 317
Várkonyi Ágnes, R. 315
Várnai Péter 317
Vas Gereben 413, 431
Vásárhelyi László 397
Vass Bertalan 314—315, 319
Vass László 421
Vasvári Pál 274
Vay József 26
Vedres István 97, 120
Végh István 90
Véghely Dezső 489
Verancsics Antal 105, 124, 127, 176
Verancsics Faustus 422
Verebélyi József 489
Vergilius, Publius Maro 257
Verhovácz Miksa l. Vrhovac, Maksimilian
Verseghy Ferenc 60, 71
Vezerle orsz. pénztári ellenőr 360
Vhael, Bartholdus 421
Viczay Mária grófnő 11
Viczay Mihály gróf id. 23, 98
Villecz Kamill 459
Virág Benedek 60, 71, 98, 120, 193, 417
Virányi (Virnan) János 489
Vitéz József 108, 257, 273, 288, 375
Vitkovics Mihály 60, 98, 193
Vizer István 235
Vörös Károly 496
Vörösmarty Mihály 60, 413
Vrhovac, Maksimilian 98, 118, 121, 123, 124
Vuchetich Mátyás 98, 120, 197, 200, 210, 232, 234—235, 258, 278, 288, 317, 362

W

Wagner Károly 38, 247, 249, 423
Wagner, Michael 167
Wakefield angol történész 224
Waldapfel Eszter, V. 319, 497
Waldapfel József 51—52, 169—170, 180
Waldstein János gróf 452
Wallaszky Pál 52, 117
Waltherr Imre, 357, 376
Waltherr László 279—280, 431, 501
Wass Sámuel gróf 415
Wathay Ferenc 422
Wattenbach, Wilhelm 426, 431
Wächter, Johann 167
Weber Arthur 52
Weber pesti nyomdász 424
Wendelin Lídia, l. Ferenczyné
Wenzel Gusztáv 431, 489
Werbőczy István 363
Wesselényi Miklós báró, ifj. 211, 213, 297, 316
Weszerle József 97, 180, 219, 417
Weszprémi István 425
Wesztermayer Magdolna 202
Wickenburg Károly gróf 232, 234
Wietoris Jonathán 24, 249
Winckelmann, Johann Joachim 20
Windisch Éva V. 51—52, 170—172, 180, 315, 317, 319, 321, 501
Windisch Károly Gottlieb 24—25
Windisch-Graetz, Alfred herceg 299
Winter, Eduard 50
Winter nyomdatulajdonos 475
Winterl József Jakab 60
Wodianer Fülöp 475, 478
Wolf Ádám 431
Wolf, Adolf 431
Wolff, Christian 15
Woltmann, Karl Ludwig von 21
Wurzbach, Constant 50, 173, 426

X

Xántus János 416

Y

Ybl Miklós 456, 460, 464, 467

Z

Zádor Anna 317, 322
Zay Ferenc 105
Zechenter, Anton 20, 167
Zichy Edmund gróf 452, 480
Zichy Ferenc gróf 316
Zichy Jánosné grófnő 90
Zichy Ödön gróf 313
Zichy Pálné grófné 489
Zimmermann György 107—108, 157, 201, 210
Zimmermann Györgyné, özv. 221, 261
Zolnai Gyula 176
Zrínyi Miklós gróf, a költő 481
Zrinyi Péter gróf 244
Zwanziger, Johann 21
Zweigh, Johann Christoph 234
Zworn Ferdinánd 489
Zsolnai Péter pálos 421

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

TARTALOMJEGYZÉK

I. Széchényi Ferenc kulturális küldetéstudatának kialakulása

A nemzeti könyvgyűjtemény létrejötte
A Széchényi Országos Könyvtár megalapítása

1. A Széchényi család öröksége 10
2. A nagy kultúraváltás 13
3. Széchényi Ferenc a bécsi Teréziánumban 14
4. Széchényi a politikai életben 16
5. Széchényi mecénási szerepe és nyugati tanulmányútja 18
6. Új literátor-értelmiség kialakulása 22
7. Széchényi kapcsolatai a literátorokkal és felismerései a magyar szellemi élet hiányosságairól 24
8. Az 1790. évi értelmiségi mozgalom 25
9. Széchényi itáliai útja és fokozott gyűjtőtevékenysége 27
10. Tűnődések egy nemzeti gyűjteményről 28
11. A Martinovics-pör hatása Széchényire. A hungarica-gyűjtés megszervezése ... 30
12. A hungarica-gyűjtemény létrejötte. Az első katalógusok 31
13. A cenki könyvtár összetétele 37
14. A cenki könyvtár rendeltetése 39
15. Terv a téka Pestre költöztetéséről és közkönyvtárrá nyilvánításáról 40
16. A Széchényi Országos Könyvtár megalapítása 41

II. A Széchényi Országos Könyvtár alapításától a reformkor küszöbéig (1802—1825)

Miller Jakab Ferdinánd szervező tevékenysége

1. Pest-Buda polgári fejlődése 57
   Pest mint kereskedelmi központ 58
   Pest modernizálódása és új értelmisége 59
   Pest-Buda a literatúra székhelye 60
   Pest-Buda könyvnyomdái és könyvkereskedései 61
   Pest-Buda nagy magánkönyvtárai és magánmúzeumai 61
   Pest két közkönyvtára 62
2. A Széchényi Könyvtár Pestre telepítése, megnyitása és hiányosságai (1803—1807) 63
   A) A személyzet kinevezése 63

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

B) A könyvtár elhelyezése és elrendezése 65
A megnyitás 67
C) Hiányosságok és problémák 67
Olvasóterem hiánya 68
A kötelespéldány-szolgáltatás rendezetlensége 68
Új kötelespéldány-rendelet 69
A katalogizálás ügye 69
Állományvédelem (Köttetés) 69
Pénzügyi ellátatlanság 70
D) A könyvtár működése és viszontagságai 70
Az olvasó- és látogatóközönség 70
Állománykiegészítés, nyilvántartás, katalogizálás 72
Kiköltöztetési veszély 73
Háborús válság 1805-ben. Menekítés Temesvárra 73
A Pesten maradt könyvtár és Széchényi Ferenc 73
Kiköltöztetés a pálos kolostorból. A Könyvtár új otthona 74

3. A Magyar Nemzeti Múzeum terve és törvénybe iktatása (1806—1808) 75
József nádor és Miller reformjavaslata 76
A) A Múzeum terve 76
Kilenc alapvető kérdés 77
Az 1—7. kérdés megválaszolása 77
A Múzeum igazgatásáról 80
A Könyvtár személyzetéről 81
A Régiségtár személyzetéről 81
A Természeti tár személyzetéről 81
A laboratóriumról 82
A szolgálatról és a fizetésekről 82
Intézeti kiadványról és jogbiztosítékokról 82
B) A Múzeum törvénybe iktatása (1808) 82

4. A Magyar Nemzeti Múzeum megszervezése (1808—1823) 85
A) Általános alapvetés 85
A feladatok 85
Az első sikerek 86
Az újra induló könyvtári munka 87
A kialakuló múzeumi tárak elhelyezése 87
Az 1809-i háborús válság. Kihelyezés Nagyváradra 88
B) Múzeumi pénzalap létesítése 88
C) A Múzeum tárainak szervezése 90
D) Az 1811. évi devalváció és a Múzeumi Alap 92
E) József nádor jelentése a Múzeumról az 1811-i országgyűlésnek 93
F) Miller a Múzeum élén 94
Szolgálati szabályzat elkészítése 95
Az igazgatói hatáskör 95
A könyvtári munka és szolgálat szabályozása 96
Nevesebb könyvtárhasználók 97
A Múzeum gyűjteményei 1815-ben 98
Új elhelyezési és építkezési gondok 99

Grassalkovich Antal telekajándékozása 99
A tervezett építkezés meghiúsulása 100
G) A Batthyány-kert és -villa megvásárlása (1813) 100
Elhelyezkedés a Batthyány-villában 102
H) A Múzeum akadémiai szerepe 1815 után 104
A Múzeum évkönyve és egyéb tudományos munkálatok 104
J) A Múzeum személyzete (1812—1823) 107
K) A Múzeum vagyoni helyzete 1820 körül 108

5. A Széchényi Országos Könyvtár a Nemzeti Múzeum keretében (1808—1823) .. 109
A) A jogállás kérdése 109
B) Állománygyarapítás 111
a) A kötelespéldány-szolgáltatás 111
b) Ajándékozások 114
Széchényi társadalmi propagandája 114
A propaganda hatása 116
Ajándékstatisztika 1804—1814 119
Az ajándékozók névsora 120
Az ajándékok jelentősége 121
A pozsonyi káptalan ajándéka 122
Egyéb nagybecsű ajándékok 123
József nádor ajándékai 124
Széchényi ajándékai: hungarica ősnyomtatványok 125
Széchényi ajándékai: kódexek és egyéb ritkaságok 126
Széchényi soproni könyvtárának ajándékozása 127
A soproni téka nagysága és összetétele 128
Segédkönyvtári terv és kiárusítási kísérlet 130
A segédkönyvtár alapítóoklevele 131
c) Gyarapítás vásárlással és cserével 133
Vásárlások 133
A csere szerepe 134
C) Katalóguskiadványok 134
A Széchényi-féle katalógusok pótkötetei 134
A katalógusok tudományos jelentősége és könyvtári szerepe 137
Állománystatisztikák 137
Szaktudományi felmérés 140
A Széchényi-kéziratok katalógusa 141
A teljes kéziratgyűjtemény statisztikája 144
A térkép-, metszet- és címerkatalógus összeállítása 147
Az állományfeltárás mérlege 149
D) Állománygondozás 150
Könyvkötési gondok 150
A felállítás rendszere 152
A tényleges elhelyezés 153
E) A fűtés és világítás problémája 154
F) A szolgálat megszervezése 155
A feladatok és ellátásuk 155
A személyzet létszáma 156

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

A fizetések és egyéb illetmények ... 157
Külön könyvtári ügyvitel hiánya ... 159
A gyarapodási napló és cédulakatalógus kérdése ... 160
A Miller-botrány kezdete ... 160
Konkrét vádak Miller ellen ... 161
Az ellenőrző leltározás kezdete ... 162
Meglevő és hiányzó nyilvántartások ... 162
A leltározás problémái ... 163
Miller halála és működésének mérlege ... 163
A Miller-korszak jelentősége ... 165
Széchényi halála ... 165
G) A Széchényi Könyvtár alapításának külföldi visszhangja ... 165

III. A Széchényi Országos Könyvtár a reformkorban és a szabadságharc időszakában (1825—1848/49)

Horvát István a Könyvtár élén

1. Új korszak küszöbén ... 185
A) A reakcióból a reformkorba ... 185
A Ferenc-i abszolutizmus ... 185
Felfokozott reakció ... 185
Az abszolutizmus csődje ... 186
Reformkor felé ... 186
B) Pest-Buda polgárosodása és magyarosodása ... 187
Gazdasági kibontakozás ... 187
Népességnövekedés és városfejlődés ... 188
A szellemi élet fejlődése ... 188
Új kulturális intézmények ... 189
A sajtó fellendülése ... 189
Folyóiratok ... 190
Magyarosodás ... 190
Tudományfejlesztő előkészületek ... 190

2. A Könyvtár állományának revíziója és rekatalogizálása ... 191
A) Horvát István elhivatottsága ... 191
Horvát pályakezdése ... 191
Horvát és a Széchényi Könyvtár szükségletei ... 192
Horvát a tudós és író ... 193
B) Az ellenőrző leltározás lefolyása ... 194
A könyvtári leltározás kezdete ... 194
Munkaerőhiány és munkamódszer ... 195
A leltározás vége ... 196
Az eredmények ... 197

3. A Múzeum és a Könyvtár ügye a reformországgyűléseken ... 198
A) József nádor jelentése és javaslatai az 1825/27. évi országgyűlésen ... 198
A nádori jelentés elkészítése ... 198
Az 1811 utáni fejlődés tényei ... 198
Bizonyos reformok ... 199

Mecénások ... 199
A Múzeum épülete és szervezete ... 200
Alkalmazottak és fizetések ... 201
Nyugdíjasok ... 201
Szolgálati hatáskörök ... 202
A Múzeumi Alap jövedelmei ... 203
A Múzeumi Alap kiadásai ... 204
Gyarapítási felhívás ... 205
Új múzeumépület szükségessége ... 205
Létszámemelés és fizetésrendezés ... 205
Kölcsönfelvétel ... 206
Tudománypártolás ... 206
A nádor javaslatainak sorsa ... 206
A Magyar Tudós Társaság megalapítása ... 207
A Teleki-féle könyvtáralapítvány ... 207
Széchényi Lajos alapítványa ... 208
Bizonytalan évek ... 210
B) József nádor újabb akciója az 1830-i országgyűlésen ... 210
Nádori jelentés a könyvtárról ... 211
A Múzeum pénzügyi helyzete ... 211
A nádor javaslatai ... 212
C) Az 1832/36. évi országgyűlés múzeumi törvényei ... 212
A reformmozgalom megerősödése ... 212
Újabb nádori jelentés ... 213
A Jankovich-gyűjtemények megvétele ... 213
A pénzügyek ... 215
Javaslatok ... 215
A múzeumi törvények ... 216
Illésházy István ajándéka ... 217
A személyzetnövelés kérdése ... 217
Mátray Gábor alkalmazása ... 218
A Jankovich-gyűjtemények összeírásának ügye ... 219

4. Az 1838. évi árvízkatasztrófa és az új múzeumpalota felépítése ... 219
A) A Könyvtár és a Múzeum megmentése ... 219
Pest elöntése ... 219
A mentési munkálatok ... 220
Elköltözés a Ludoviceumba ... 222
B) A Könyvtár állománya a Ludoviceumban ... 224
A helyzet általában ... 224
Az új gyarapodás ... 225
a) A kötelespéldányok ... 225
A begyűjtés nehézségei ... 225
A kötelespéldányjog bővítése ... 226
Az erdélyi kötelespéldányok ügye ... 227
A kötelespéldányok mennyisége ... 227
A kötelespéldányok minősége ... 229

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

b) Ajándékok ... 230
Csökkent társadalmi érdeklődés ... 230
Jelentősebb ajándékozók és ajándékok ... 232
József nádor ajándékai ... 233
Egy nagy főúri ajándék: az Illésházy-könyvtár ... 237
c) Vásárolt gyarapodás ... 242
A vásárlás lehetőségei ... 242
Egy vétel a Múzeumi Alapból ... 243
A Széchényi-alap felhasználása ... 244
A Széchényi-alap jelentősége ... 246
A Jankovich-gyűjtemények ... 246
Jankovich magyar könyvtára ... 247
Jankovich külföldi könyvtára ... 250
Értékelés ... 252
Problémák ... 252
C) A Könyvtár és a Múzeum a palotaépítés idején (1838—1845) ... 253
Az építkezés lefolyása ... 254
Könyvtári munka ... 255
Kölcsönzés ... 255
Gyarapítás ... 256
Kísérlet a Corvin-kódexek megszerzésére ... 256
Konzerválás ... 257
Feldolgozás ... 258
Ügyvitel ... 258
József nádor szerepe ... 258
A múzeumi személyzet csökkenése ... 259
A fizetési viszonyok ... 260
Pályázat a múzeumigazgatói és egy őri állásra ... 262
Kubinyi Ágoston múzeumigazgató ... 263
Az első igazgatói intézkedések ... 264
Terv a Könyvtár berendezésére ... 265
Kubinyi helyzete és hatásköre ... 268
D) Beköltözés a múzeumpalotába. Egyidejű tevékenységek és események (1845—1847) ... 269
Költözési tervek és berendezési feladatok ... 269
A Pyrker-képtár beköltöztetése ... 272
Beköltözés a szolgálati lakásokba ... 272
Új szolgák és famulusok kinevezése ... 272
Lemondás a Teleki- és a Sándor-könyvtárról ... 273
Horvát István halála ... 274
Jankovich Miklós halála. A Múzeum pöre az örökösök ellen ... 276
Mátray Gábor kinevezése könyvtárőrré ... 276
Régiségtári őr kinevezése ... 277
Írnokok kinevezése ... 277
A Könyvtár és a többi tár költöztetése ... 277
Akció Horvát István könyvtárának megszerzésére ... 278
József nádor halála ... 280
István főherceg a Múzeum új elnöke ... 281

Elrendeződés a múzeumpalotában ... 281
Fűtés, világítás ... 282
Csatornázás és útkövezés ... 282
A kert ... 283
További építkezések ... 283
Házirend ... 283
Az igazgatás megszervezése ... 283
A múzeumi tárak újjászervezése és megnyitása ... 283
Utasítás a Könyvtár számára ... 284
Mátray fizetésjavítási kísérlete ... 286
Általános fizetésrendezés ... 287
Fizetéskiegészítő alapítványok a Könyvtárban ... 287
Könyvkötési alapítványok ... 288
Mátray könyvtárrendezési előkészülete ... 288
Társadalmi igény a Könyvtár iránt ... 290
Közművelődési igények ... 290
Tudományos szükségletek ... 291
Kubinyi tudományos propagandája ... 292
A Könyvtár „nyomora" ... 292
Képtárőr kinevezése ... 292
Az 1848 márciusi forradalmi átalakulás ... 293
5. A Nemzeti Múzeum és az Országos Könyvtár 1848/49-ben ... 294
A) A forradalom előtt ... 294
Építkezési gondok ... 294
Könyvtári gondok ... 295
B) A forradalom és a szabadságharc sodrában ... 296
a) A forradalom napjai a fővárosban (1848. március 15.—december 31-ig) 296
b) Pest-Buda megszállásának időszaka (1849. január 5.—május 21-ig) ... 299
c) Nemzeti kormányzat Budapesten (1849. május 21.—július 11-ig) ... 300
d) A császáriak bevonulása Pestre (1849. július) ... 301
C) A Múzeum belső viszonyai a forradalom és a szabadságharc ideje alatt ... 301
Kubinyi emlékirata az országgyűléshez ... 301
A Könyvtár állapota és szükségletei ... 302
A Múzeum pénzügyi helyzete és igényei ... 305
Személyzeti fizetésviszonyok ... 307
Tüzelőhiány ... 308
A Könyvtár rendezési munkálatai ... 308
A gyarapítás ... 309
A kötelespéldány-szolgáltatás ... 309
Vételek és vételi ajánlatok ... 311
Ajándékok ... 312
Hatósági juttatások ... 313
A teljes gyarapodás ... 313
Mélyponton ... 314

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

IV. A Széchényi Országos Könyvtár az önkényuralom korában (1849—1867)

Újjászervező kísérletek Mátray Gábor könyvtárőrsége idején

1. Az ország politikai és társadalmi helyzete a szabadságharc után 327
   A) Az önkényuralom első évtizede 327
   A császári abszolutizmus 327
   A Bach-rendszer 327
   B) Gazdasági és kulturális viszonyok Pest-Budán a Bach-korszakban 329
   Népesség 329
   Pest a „magyar London" 329
   Pest-Buda vasúti csomópont 330
   Építkezések 330
   Korszerű polgárosodás 331
   Kaszinói-, színházi-, zenei élet 331
   Az értelmiség fejlődése 331
   Sajtó és könyvkiadás 332
   Irodalmi élet 333
   Tudományos élet 333
   Könyvtárak iránti társadalmi szükséglet 335

2. A császári hatóságok intézkedései a Múzeum és a Könyvtár ügyeiben (1849—1855) 336
   A) Tájékozódások és részletintézkedések (1849—1854) 336
   Geringer császári biztos első intézkedései 336
   Egy rendőri felszólítás 337
   Kubinyi hivatalba lépése 338
   Geringer újabb rendelkezései 338
   Kubinyi intézkedései 339
   Elszámolás a Széchényi-alapról 339
   Mátray véleményes jelentése a Könyvtár szükségleteiről 339
   A bútorozás és köttetés ügye 339
   Személyzet iránti igények 340
   A fizetésrendezés ügye 341
   Figyelemfelhívás a Horvát-könyvtárra 341
   Bútorleltár 341
   Könyvtárrendezés 341
   A személyzet igazoltatása 342
   Jellačić akciója 342
   A kéziratgyűjtemény rendezése 343
   A könyvtári kölcsönzés és kutatás megengedése 344
   A Múzeum megnyitása 345
   Magyarázat a Könyvtár zárva tartásáról 345
   A múzeumlátogatás szabályozása 345
   A kötelespéldányügy 346
   Az 1852. évi sajtórendtartás 347
   A kötelespéldányjog bizonytalanná válása 348
   Próba-, vagyis ellenőrzési példányokra való jogosultság 349

   Könyvbehozatali tilalom 349
   A nagyban való vásárlás problémája 350
   Horvát István tékájának végleges megszerzése 351
   Vételek Jankovich Miklós második gyűjteményéből 352
   A Nagy Gábor-féle gyűjtemény ügye 354
   Egy becses ajándék: a Batsányi-könyvtár 355
   Egy másik ajándék: Engel János Keresztély levelezése 356
   Köttetési átalány kérelmezése 356
   Kísérlet könyvtári írnok alkalmazására 357
   Mátray terve könyvtáraink országos összeírására 357
   Előkészület a Múzeum általános pénzügyi alátámasztására 357
   Kimutatás a Múzeum különleges pénzügyi szükségleteiről 358
   A Múzeumi Alap helyzete 359
   Kormányakció a Múzeum megsegítésére 359
   Ferenc József császár látogatása a Múzeumban 359
   A közigazgatás átszervezése 359
   Augusz báró szanálási terve 360
   Az Augusz-akció meghiúsulása 361
   Vizsgáló bizottság kiküldése a Múzeumba 362
   Könyvtári statisztika 1853-ból 362
   A múzeumi segédkönyvtárak revíziója 364
   Gondoskodás a téli fűtésről 364
   Változás a fegyveres őrszolgálatban 364
   A múzeumkert parkosítása 365
   B) Helytartósági vizsgáló bizottság a Múzeumban (1854—1855) 366
   Ernst Birk kirendelése 366
   Mátray feljegyzése Birk számára 366
   Birk véleménye a Könyvtár rendbehozataláról 369
   Mátray megjegyzései a bizottsági programra 371
   A hatóság végső álláspontja 373

3. Kísérlet a Múzeum és a Könyvtár újjászervezésére (1855—1860) 373
   A) A Múzeum pénzügyeinek rendezése 373
   B) A könyvtári állomány összeírása 375
   A munkálatok kezdete 375
   A Széchényi-féle segédkönyvtár kérdése 377
   Az összeírás 1856. évi eredményei 380
   A katalogizálás válsága 384
   Ferenc József császár második látogatása 385
   Mátray új összeírási terve 385
   Az összeírás 1857—1858-ban 387
   Egy hatósági észrevétel 388
   C) A Könyvtár és a Múzeum egyéb ügyei 388
   A kötelespéldányügy 388
   A Ráday-könyvtár ügye 389
   Mátray kéziratkiadási terve 390
   A Karátsonyi-alapítvány 391
   Bohusné Szögyény Antónia országos gyűjtése 392

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Javaslat a gázvilágítás bevezetésére ... 392
A teremőri szolgálat megszervezése ... 392
Új könyvtári szolga ... 393
A személyzetkiegészítés és a fizetésrendezés ügye ... 393
Engedély állásbetöltésekre ... 396
Pályázat adjunktusi állásokra ... 397
Kubinyi igazgató felhívása a társadalomhoz ... 397
A Múzeum 1859. évi szervezeti és szolgálati szabályzata ... 398
A múzeumigazgató hatásköre ... 399
A könyvtárnok utasításai ... 402
A hatóságok önelégültsége ... 404
A Múzeum forgalma és a könyvtári munka eredményei 1859-ben ... 406
A könyvtári szükségletek rövid jegyzéke ... 406
Mátray Gábor új kinevezése ... 407
Barna Ferdinánd segédőri kinevezése ... 407
Új házirend ... 407
Kovachich József Miklós pöre a Múzeum ellen ... 408
D) Állománygyarapodás a Bach-korszakban ... 409
a) A kötelespéldányügy ... 410
A szolgáltatás területei ... 410
A beszolgáltatott nyomdatermékek mennyisége ... 412
A beszolgáltatott nyomdatermékek minősége ... 413
b) Ajándékok ... 414
A hazai ajándékozók köre ... 415
Külföldi ajándékozók ... 415
Ajándékstatisztika ... 416
A Batsányi-téka ... 416
Egy középnemesi könyvtár ... 416
Egy katonai gyűjtemény ... 417
Részlet a Rumy-hagyatékból ... 417
Az Engel-levelezés ... 417
A Weszerle-kéziratok ... 417
Klasszikus irodalmi emlékek ... 417
Oklevelek és levelek ... 417
Egy becses külföldi hungaricum ... 418
Gróf Kemény József hagyatékának ügye ... 418
Közületi ajándékok ... 418
c) Vásárlások ... 418
Vásárlási lehetőségek ... 418
Az 1852. évi két nagy vétel ... 419
A Horvát István-féle gyűjtemény ... 419
A szorosan vett könyvállomány ... 420
A „kéziratok" ... 420
A többi különgyűjtemény ... 421
Vételek a második Jankovich-gyűjteményből ... 422
Vásárlások a Széchényi-alapból ... 424
E) Kutatókiszolgálás ... 427
Az Országos Könyvtár hozzáférhetetlensége ... 427

Akció a kutatás és kölcsönzés megengedéséért ... 427
A kutatóforgalom ... 428
Változás a hatóságok magatartásában ... 433
4. Az abszolutizmus válsága és megszűnése (1860—1867) ... 434
A Bach-éra vége ... 434
Változások Magyarországon ... 434
Az 1848 előtti feudális kormányzat visszaállítása ... 434
A Schmerling-provizórium ... 435
Az 1867. évi kiegyezés ... 435
5. Újabb hatósági kísérletek a Múzeum és a Könyvtár hiányosságainak megszüntetésére (1860—1866) ... 436
A) A Múzeum 1860-ban ... 436
A császári hatóságok reformjainak mérlege ... 436
Kulturális mozgalmak az országban ... 436
Széchenyi István-emléklapok terve ... 437
Új főhatóság: a M. kir. Helytartótanács ... 437
B) Kubinyi emlékirata az 1861-i országgyűléshez. Országgyűlési bizottság a Múzeumban ... 438
a) Az emlékirat ... 438
Kubinyi a Könyvtárról ... 438
A Múzeum pénzügyi szükséglete ... 440
b) Országgyűlési bizottság a Múzeumban ... 441
Jelentés a pénzügyi helyzetről ... 442
Jelentés a Múzeum állapotáról ... 442
Javaslatok ... 444
c) Demetzky királyi biztos a Múzeumban (1862) ... 445
Az új politikai helyzet ... 445
Királyi biztos kiküldése ... 445
Kubinyi jelentése a királyi biztosnak ... 446
Az igazgatásról ... 446
A Könyvtárról ... 446
Egyéb tudnivalókról ... 447
Kiegészítő tájékoztatás a Könyvtárról ... 447
A királyi biztos jelentése ... 448
A királyi biztos a Múzeumi Alapról ... 449
Mátray megjegyzései a királyi biztos jelentésére ... 450
Demetzky jelentésének sorsa ... 451
D) Az Andrássy-féle országos bizottság missziója (1862—1866) ... 452
A bizottság feladata ... 452
Mátray információi a bizottság számára ... 452
A bizottsági vizsgálat ... 454
A Múzeumról ... 454
Új rendtartásról ... 455
Az alapvető hiányosságokról ... 456
A tatarozási és bútorozási segélyről ... 456
Az évi rendes költségekről ... 457

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library

Andrássy György jelentéskiegészítő irata ... 458
Az állami számvevőség véleménye ... 458
A helytartói hivatal kérdése a múzeumigazgatóhoz ... 459
A királyi helytartó állásfoglalása ... 460
Három helytartói leirat ... 461
Az országos bizottság siettető akciója ... 461
Az országos bizottság leszállított igényei ... 462
A legfelsőbb határozat ... 463
A végrehajtási utasítás ... 464
Kubinyi igazgató jelentése ... 464
Andrássy György nyilatkozata ... 465
Andrássy György előterjesztései ... 465
Könyvtári írnok jelölése ... 465
Helytartótanácsi felterjesztés az uralkodóhoz ... 466
A kinevezések ... 466
Az építési, berendezési és egyéb munkálatok ... 467
Fűtési és világítási problémák ... 467
Gázvilágítás a Múzeumban ... 468
A Széchényi-terem felavatása ... 468
Az új helyzet ... 468

6. A könyvtári munka eredményei (1860—1867) ... 469

A) Munkamegosztás ... 469
Barna segédőr foglalkoztatása ... 469
Munkamegosztás 1865/66-tól ... 470

B) A feldolgozás ... 471
Társadalmi igény az olvasóterem megnyitására ... 471
A Könyvtár gyűjteményi keretei ... 472
A feldolgozás eredményei ... 472
Feldolgozatlan állományrészek ... 472
A felállítás rendje ... 473

C) A gyarapítás ... 474
a) A kötelespéldányügy ... 474
Panasztétel és orvoslás ... 474
A próbanyomtatványok minősége és mennyisége ... 475
A pest-budai eredmények ... 475
Vidéki eredmények ... 477
Önkéntes kötelespéldány-szolgáltatás ... 478
b) Ajándékok ... 478
Nemzeti áldozatkészség ... 478
A humán értelmiség ajándékai ... 479
A Kölcsey-könyvtár ... 479
Polgári és egyéb értelmiségi ajándékok ... 480
Nagyúri ajándékok ... 480
Sándor Móric gróf könyvtára ... 480
Közületi ajándékok ... 481
A Nemzeti Kaszinó ajándéka ... 481
Külföldi ajándékozók ... 482

c) A vásárolt anyag ... 482
A Széchényi-alap felhasználása ... 482
A vásárlások köre ... 483
Szerzeményi statisztika ... 483
Két vételi ajánlat ... 484

D) A könyvköttetés megindulása ... 485
A Karátsonyi-alap felhasználása ... 485
Állami köttetési segély ... 486
Kísérlet a ciméliák köttetésére ... 487

E) A kutató- és olvasóforgalom ... 487
A kölcsönzők névsora ... 487
Kölcsönzési kimutatások ... 490
Az olvasóterem megnyitása ... 491
Olvasótermi rendszabályok ... 491
Az olvasótermi forgalom ... 493

F) Megoldatlan problémák ... 493
Elvégzendő munkálatok ... 493
Kielégítetlen személyi és dologi igények ... 494
Előkészület az országgyűléshez való fellebbezésre ... 494
Egy fontos elvi kérdés ... 494
Új főhatóság: a Magyar királyi minisztérium ... 495

Német nyelvű összefoglaló ... 505
Név- és tárgymutató ... 527

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

Országos Széchényi Könyvtár - National Széchényi Library